

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 15   Sayı: 1   Haziran 2013

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 15   No: 1   June 2013

ISSN 1305 -7766

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 15 Sayı: 1 Haziran 2013

**TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science**

Volume: 15 No: 1 June 2013

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt: 15 Sayı: 1 Haziran 2013

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science
Volume: 15 Number: 1 June 2013

Dergi Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. Dr. Murat ÇİFTÇİ

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Üyeler / Members

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN
Prof. Süleyman Sırrı GÜNER
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Doç. Dr. Ayhan GENÇLER
Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Murat ÇİFTÇİ

Hazırlayan

Sercan DERELİ

Kapak Dizayn / Cover Design

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi / Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balkan Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: sobedergi@trakya.edu.tr

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi TÜBİTAK-ULAKBİM, EBSCO ve T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Veri Tabanı'nda indekslenmektedir.

Trakya University Journal of Social Science is indexed in the TUBITAK-ULAKBİM, EBSCO and Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives Database.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Trakya University Journal of Social Science is the International Peer Reviewed Journal.

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası – Edirne Teknik Bilimler MYO – Sarayıçi Yerleşkesi /Edirne
Trakya University Press – Edirne Vocational College of Technical Sciences – Sarayıçi
Campus / Edirne

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. İlker ALP
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya Üniversitesi

Assoc. Prof. Ali AKARCA
University of Chicago Illinois

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Beykent Üniversitesi

Prof. Ezendu ARIWA
London Metropolitan University

Prof. Peter BALDWIN
University of California, Los Angeles

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Şahamet BÜLBÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. King-kok CHEUNG
University of California, Los Angeles

Assoc. Prof. Hülya K. K. ERASLAN
Johns Hopkins University

Prof. Dr. Öner GÜNÇAVDI
İstanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara Üniversitesi

Prof. Foo-Nin HO
San Francisco State University

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Dr. Nadir ÖCAL
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Assistant Prof. Berkay ÖZCAN
*The London School of Economics and
Political Science*

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Prof. Atilla SAĞLAM
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Bedriye SARAÇOĞLU
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet SARAY
Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet SINAV
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ovidiu STOICA
*Alexandru Ioan Cuza” University of Iaşi,
România*

Prof. Dr. Aysit TANSEL
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Prof. Dr. Belma TUĞRUL
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Tunay I. TUNCA
Stanford University

Prof. Dr. Diñer KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Dr. Necdet ÖZÇAKAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sibel TURAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Li Way LEE
Wayne State University

Prof. Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNOĐLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Robert MERVILLE
City University London

Prof. Dr. Maria Stella VETTORI
University of South Africa

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof. Dr. N. İvanoviç YEGOROV
Chuvash Institute of Social Sciences

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Sudi APAK
Beykent Üniversitesi

Prof. Dr. Ömür CEYLAN
İstanbul Kültür Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Dr. Murat ÇİFTÇİ
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Berkan DEMİRAL
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Seyhun DOĞAN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Özcan ERTUNA
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat FALAY
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ayhan GENÇLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ali GÜLTEKİN
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Doç. Dr. Burak GÜMÜŞ
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Şemseddin GÜNDÜZ
Konya Üniversitesi

Prof. Süleyman Sırrı GÜNER
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Aysel KÖKSAL AKYOL
Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Barış ÖZDAL
Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Nurcan METİN
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Funda NALBANTOĞLU
YILMAZ
Nevşehir Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Engin SANAL
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Fatih SANCAKTAR
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Kutluk Kağan SÜMER
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Aysan ŞENTÜRK
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Nilüfer TAPAN
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Erol TARKUM
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa TEKİN
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Belma TUĞRUL
Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Namık Sinan TURAN
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Agah Sinan ÜNSAR
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Suat YAPALAK
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Kasırga YILDIRAK
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM
Trakya Üniversitesi

Yrd. Doç. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

<i>Belgin UÇAR KOCAOĞLU</i> RIGHT TO INFORMATION IN TURKEY IN THE SCOPE OF ACCOUNTABILITY	1-18
<i>Musa Eren İŞKODRALI</i> DON KIŞOT, BİR ŞÖVALYE ÜZERİNE FANTASTİK ÇEŞİTLEMELER (OP.35)	19-28
<i>Ayhan UÇAK</i> THE SENTIMENTS OF ADAM SMITH RELATING TO ECONOMIC GROWTH AS AN INSPIRER TO MODERN GROWTH THEORIES	29-48
<i>Hikmet ASUTAY, Oktay ATİK</i> DIŞGÖÇ YAZININDA KİMLİK ARAYIŞININ İZLERİ	49-62
<i>Reşit ÇELİK</i> KELEBEK ŞEKLİNDE DAĞILAN ARTIKLAR için GENEL VARYANS DENGELEME YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	63-84
<i>Mustafa DOĞAN</i> BİR KRİZ FAKTÖRÜ OLARAK TAŞIMA KAPASİTESİ AŞIMI VE BOZCAADA ÖRNEĞİ	85-108
<i>Uğur TEKİN, Ayşen HİÇ GENCER</i> EFFECTS OF THE ERASMUS PROGRAMME ON TURKISH UNIVERSITIES AND UNIVERSITY STUDENTS	109-122
<i>Sibel KAVUNCU</i> 1990'LARDA TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDE SEİA ve ABD YARDIMI	123-148
<i>İlkay NOYAN YALMAN</i> BİR KISIM LATİN AMERİKA VE GÜNEY DOĞU ASYA TİPİ ÜLKE- LERİNDE LİBERALİZASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİLERİ	149-168
<i>Yüksel TOPALOĞLU</i> BİR TÖRE OYUNU: BESA YAHUT AHDE VEFA	169-184
<i>Meral FIRAT</i> GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE VE TÜRKİYE'DE YOKSULLUK	185-206

<i>Ramazan KURDOĞLU</i> NEOLİBERALİZMİN TEKNOLOJİK- SİYASİ TEMELİ VE FİNANS KAPİTAL	207-224
<i>Ali ARSLAN, Bülent YILDIRIM</i> FİİLÎ BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE BULGARİSTAN EMARETİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU	225-238
<i>Yeşim FAZLIOĞLU, Gökhan ILGAZ, Erdal PAPATĞA</i> OYUN BECERİLERİ DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	239-250
<i>Abdurrahman BOZKURT</i> TÜRK HAVA SAHASININ BELİRLENMESİ (1914-1923)	251-278
<i>Mehmet Kaan ÇALEN</i> CELÂL NURİ'YE GÖRE MUHİT, İRK, ZAMAN TEORİSİ BAĞLAMINDA ESKİ TÜRKLER İLE OSMANLI TÜRKLERİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER	279-296
<i>Hasan ÖZGÜR</i> EĞİTİM PERSPEKTİFİNDEN ELEKTRONİK PERFORMANS DESTEK SİSTEMLERİ	297-310
<i>Metin ÖZKAN, H. İsmail ARSLANTAŞ</i> ETKİLİ ÖĞRETMEN ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE SIRALAMA YÖNTEMİYLE BİR ÖLÇEKLEME ÇALIŞMASI	311-330
<i>Sevtap GÖLGESİZ KARACA</i> NORVEÇ KRALI I.SİGURD (SİGURÐR)'UN XII.YÜZYILDA KUDÜS'E SEFERİ	331-344
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yayın İlkeleri	345-352

RIGHT TO INFORMATION IN TURKEY IN THE SCOPE OF ACCOUNTABILITY*

Belgin UÇAR KOCAOĞLU**

ABSTRACT

One of the reform initiatives taken in Turkey to ensure more accountable and transparent public administrations is “Law on Right to Information”. Main purpose of this study is to analyze the extent of accountability achieved in public administration with the enactment of the Law on Right to Information, which entered into force on April 24, 2004. To this end, the number of the applications made in the scope of the Law on Right to Information and decisions taken by the Board on Access to Information have been analyzed and the accountability-related problems experienced in implementation of the Law on Right to Information have been detected. It seems that Law on Right to Information can serve as an important tool in ensuring accountability in Turkish public administration as long as considerable steps are taken in the long-term.

Key Words: Right to information, accountability, public administration.

TÜRKİYE ‘DE HESAPVERİLEBİLİRLİK BAĞLAMINDA BİLGİ EDİNME HAKKI

ÖZET

Türkiye’de kamu kurumlarının daha hesap verebilir ve şeffaf olması amacına yönelik olarak yapılan reform çalışmalarından birisini de “Bilgi Edinme Hakkı Kanunu” oluşturmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de 24 Nisan 2004 tarihinde yürürlüğe giren Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun kamu yönetiminde hesap verilebilirliği ne ölçüde sağladığını analiz etmeye çalışmaktır. Bu çerçevede Bilgi Edinme Hakkı Kanunu kapsamında yapılan başvuruların sayısı, Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu kararları incelenmiş ve Bilgi Edinme Kanunu’nun

---

* Bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli fikirleri ile bana yön veren Prof. Dr. Muhittin Acar’a teşekkürü bir borç bilirim

** Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ucarbelgin@gmail.com

uygulanmasında hesap verilebilirlik açısından karşılaşılan sorunlar tespit edilmiştir. Bilgi Edinme Hakkı'nın Türk kamu yönetiminde hesap verilebilirliği sağlamada önemli bir araç olabilmesi uzun vadede bazı önemli adımların atılması ile mümkün görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi edinme hakkı, hesap verilebilirlik, kamu yönetimi.

I- INTRODUCTION

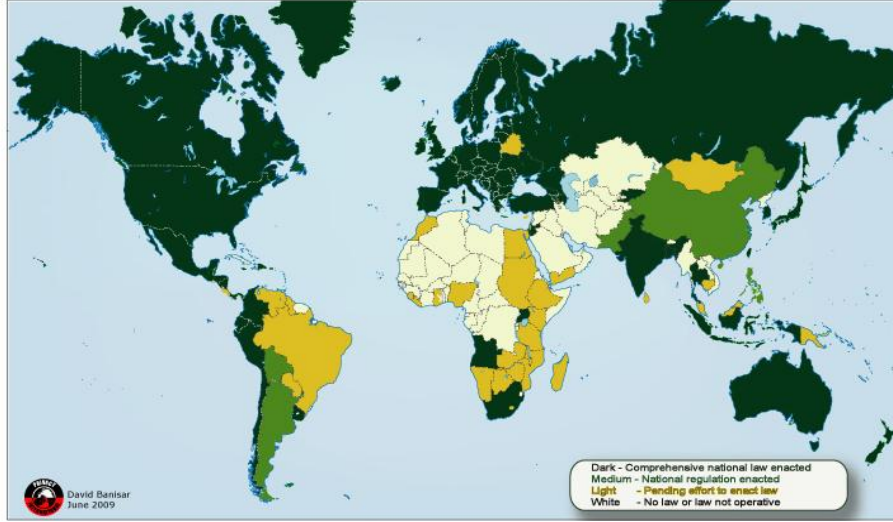
Public administrations have entered into a compulsory transformation process since the last quarter of the 20th century. Traditional public administration fell behind the economic, social, political and technological developments, which resulted in questioning of the welfare state approach and the Keynesian policies. As a result of these changes and transformations, public administrations have started to shrink due to privatization policies and it is aimed to develop a public structure which regulates and coordinates the services rather than undertaking all of them itself.

“Shrinkage of the state” has become the focal point of the reform initiatives induced by the changes and transitions in the public administration. To this end, many countries have made various reforms and concepts such as accountability, transparency, effectiveness and efficiency have been brought to the agenda.

Right to Information has started to take part in the public administrations as a reflection of the transparency and accountability concepts, created by these changes and transformations. Particularly since 1980's, many countries have started to draw a legal framework for the Right to Information. While some countries regulate the Right to Information by their Constitutions, some others both by their Constitutions and other laws. Some other countries, on the other hand, have not made any regulation in relation to this Right (Kaya, 2005: 121–122). Countries which have legal regulations on the Right to Information (comprehensive national laws) are shown in dark green; those which have no such legal regulations in white (no law or laws not operative); those which have only Constitutional regulations on this Right in light green (national regulations enacted); and those which are currently working on some regulations on this Right in yellow colour (pending effort to enact laws) in the map below. General evaluation of the map shows that nearly all European countries and the North America have Right to Information Acts; while some Asian and African countries do not give any place to the Right to Information in their laws.

Map 1: World Regulations on the Right to Information

(<http://www.privacyinternational.org>, 2009).

As seen in the map, Turkey is among those countries which have Right to Information Act. “Right to Information Act No 4982” and “By-Law on Rules and Procedures on Use of the Right to Information” were enacted on 24 April 2004 and 27 April 2004, respectively, in the scope of the reform efforts made to create more accountable and transparent public administrations in Turkey.

II- ACCOUNTABILITY AND RIGHT TO INFORMATION

Accountability is the obligation to answer and make explanation for the execution of the assigned responsibilities. This is an obligation of two parties. First party assigns a responsibility to the second party and the second party answers the questions of and reports on whether this responsibility has been met or not; if not, what is the reason of the failure; to which extent the objectives of this responsibility have been achieved; whether all efforts have been made to achieve the targeted results (Baş, 2001: 3).

Main components of accountability concept can be addressed in five main titles in the scope of the public administration: who, to whom, what,

how and what for (Acar, 2002: 211–230; Barberis, 1998: 466). The question of “who should be accountable?” aims to define those responsible for specific decisions and actions; the question of “To whom s/he should be accountable?” aims to define the addressee of the accountable individual; the question of “What should be the subject of accountability?” aims to define the scope of accountability; the question of “How should the accountability be performed?” aims to define the accountability methods and techniques; and the question of “What for the accountability should be performed?” aims to define the changes created/required to be created by accountability in the public administration.

Full accountability can only be possible when information activities are carried out efficiently about the public operations and actions. In this framework, transparency can be suggested as a component of accountability (Acar, 2002: 211–230). Right to Information both entitles the citizens with the right to obtain information on the activities and decisions of the administration and obliges the public institutions and agencies to efficiently meet all information and documents demands, other than exceptional ones, of the demanding citizens. At this point, the Right to Information turns out to be an important element of accountability.

Main purpose of accountability is to improve democracy by making the administration accountable to higher number of citizens (Hız and Yüksel 2004: 45). Right to Information is also a democratic element required to prevent misuse of information by the administration for arbitrary interests and to enable the administered to call the administration to account via democratic means. Thanks to the Right to Information, citizen can access all documents and information related to all administrative decisions, operations and actions except for some limited information and documents (Eken, 2005:118).

Right to Information protects the state against public servants and the citizens against the state (Hız and Yüksel 2004: 45). It may also positively affect the relationship between citizens and the state. By preventing misuse of the operations and actions of the administration by the public servants for arbitrary interests, the Right to Information protects the state against the public servants. By enabling the citizens to access all information and documents of the administration, the Right to Information protects citizens against the state as well. Right to Information creates a new dimension in the state trust of the citizens accessing any kind of information and document, by this way, enables establishment of a positive relationship between the

state and citizens. Administration -which is believed to be transparent and accountable- is protected against the fraud and similar allegations of the citizens. Thus, the Right to Information has three following dimensions. At this point, Right to Information can be concluded to be an important regulation in terms of state, citizens and public servants.

Right to Information protects;
the state —————→ against public servants
the state —————→ against citizens and,
citizens —————→ against the state

III- RIGHT TO INFORMATION ACT IN TURKEY

One of the reform initiatives taken in the scope of public administration in Turkey to make public administrations more accountable and transparent is “Law on Right to Information”. Turkish Law No 4982 on “Right to Information” entered into force on April 24, 2004 and “By-Law on Rules and Procedures Related to Enjoyment of the Right to Information” on April 27, 2004.

In Turkey, right to information is not a directly regulated right. Before the Law No 4982 was enacted in 2004, citizens used to make information demands on the basis of the “Right to Petition”. Article 74 of 1982 Constitution regulates right to petition as follows: Citizens and, on the basis of the principle of reciprocity, the foreigners domiciled in Turkey have the right to apply in writing to the competent authorities and to the Turkish Grand National Assembly with regard to requests and complaints concerning themselves or the public. The result of the application concerning himself shall be made known to the petitioner in writing as soon as possible. The way of exercising this right shall be determined by law.”

It can be suggested that right to petition is not used by the citizens as an effective administrative application tool in Turkey. Citizens exercise right to petition only to inform the administration on the things they demand and the things they are disturbed by. The petition of a citizen, who is not duly informed on the issue stated in his/her petition, could only be subject of an administrative suit as long as such situation created a legal result for the petitioner. However, right to information is a demand right; therefore, it assigns the administration the responsibility to inform the individual, which is defined as an administrative assignment. In other words, the administration is responsible for an active duty. Taking no action by or

negligence of the institution means violation of this active responsibility and the applicant is entitled to bring a suit in this scope (Soykan, 2006: 28).

Despite this significant difference between the right to petition and the right to information, it can be commented that the right to petition supports the right to information and that this structure contributes to transparency in and democratization of the public management.

Law No 4982 on Right to Information is composed of five parts. First Part defines the purpose of the Law, the organizations and institutions covered by the Law and some basic concepts mentioned in the Law. Second Part discusses the right to information and the obligation to provide information. Third Part gives information on application for access to information; quality of the information and document to be demanded; access to and time limits on access to information and document; response to applications; appealing procedure; and The Board of Review of the Access to Information (BEDK). Fourth Part details the procedures excluded by the Law, under the title of Restrictions on the Right to Information. Final Part presents information under the title of Miscellaneous and Final Provisions on penal provisions and on the report detailing the information applications made previous year and the results of these applications.

When evaluating the Law on Right to Information in terms of its effects on accountability in Turkish Public management; the Law will be analyzed by using a well-structured accountability table to see whether it answers the questions of “Who should be accountable, to Whom, for What, How and With What Consequences?” and if yes at which level it answers these questions.

Table 1: Right to Information and Accountability Table

WHO?	TO WHOM?	FOR WHAT?	HOW?	WITH WHAT CONSEQUENCES?
Public agencies and institutions as well as professional organizations which qualify as public institutions.	To the citizens	In compliance with the equality, impartiality and openness, which are prerequisites of democratic and transparent management; to organize the rules and procedures related to exercise of the right to information.	Application to access for information can be made personally, in electronic or some other media by presenting a petition listing the name, surname, signature and address of the applicant to the institution holding the demanded document or information.	In The Short Term - To test functioning of the system - To build confidence - Adoption of transparency by the institutions In The Long Term - Transparency - Openness

Before explaining the place of the Law on Right to Information in the Accountability Table, it will be appropriate to briefly discuss the main purpose of the Law. Main purpose of the Law is defined as “*The purpose of this law is to regulate the procedure and the basis of the right to information according to the principles of equality, impartiality and openness that are the necessities of a democratic and transparent government*” in Article 1. Purpose of the Law is expressed as “To ensure a management closer to individuals, to enable the citizens to perform their function of ensuring openness to audit and transparency, to improve the confidence of citizens in the state” in the general grounds for the law.

First column of the accountability table presents the question “*Who should be accountable?*” The Law covers public institutions and agencies as well as the professional organizations which qualify as public institutions (Article 2). Private persons and entities are not covered by the Law. There is an ambiguity about whether the information obtained by the private organizations (the ones assigned to undertake specific public services) when performing the assigned public services are covered by the Law or not (Eken, 2005:118). Examination of the decisions taken by the Board of Review of Access to Information shows that the concept of “public service” is taken as basis in such situations. When there is a public service, the institution undertaking this public service -regardless of whether it is a public or private organization- is considered to be included in the scope of the Law.

“*To Whom?*” question presented in the second column of the accountability table explains who enjoy the rights granted by the Law. Article 4 of the Law states that “*Everyone has the right to information.*” Foreigners domiciled in Turkey can exercise the rights granted by the Law as long as they meet specific conditions. These conditions are as follows: (i) The information or document they demand shall be related to their field and (ii) Home country of the foreigners living in Turkey and making information/document demand shall grant the same right to the Turkish citizens living in that country.

Third column of the accountability table presents the question “*For What?*” Transparency has two dimensions: Duty to give information and the right to information (Eken, 2005: 116). While the right to information enables citizens to get information on the activities and decisions of the management, the duty to give information assign the public institutions and

organizations covered by the law with the responsibility to finalize the demands made by the citizens to access the information and documents excluding the exceptional information and documents. Public institutions and organizations are liable to provide any information or document (except for the exceptional information and documents) demanded by the citizens¹. In practice, public institutions and organizations are observed to refrain from providing many information and documents by basing such information and document demands on the provision on exceptional documents and information. The Law has some deficiencies at this point. Since the Law does not clearly outline which information and documents are classified, the management uses its discretion right to avoid the responsibility to providing some information and documents (Hız ve Yılmaz: 2004: 58). No regulation has been made to eliminate this problem yet, which constitutes an important problem in this scope. For instance, State Secrets Law has not been approved. Failure to clarify the scope of state secrets and secrecy level is controversial to the principle of openness, one of the purposes of the Law on Right to Information. This situation not only poses some problems for both the citizens and managers but also prevents effective implementation of the Law on Right to Information (Hasdemir, 2007: 72).

The question “*How?*” is presented in the fourth column of the accountability table. This title discusses how citizens exercise the right to information; in other words, this title details the process of exercising the right to information. With the introduction of the Law, an Information unit has been established in each institution and, the institutions have started to broadcast these units in their official web-sites.

It is stated in Article 6 of the Law that the application for the access to information can be made through a petition that includes the name, surname, residence or the work address and signature of the applicant; that the application can be made directly or through electronic or other types of communication tools; that, where the applicant is a legal entity, application can be made with a petition that includes the title and address of the entity,

---

¹ Exceptions listed in the Fourth Part of the Law are: the transactions that are not subject to the judicial review; information and documents pertaining to state secrets; information and documents pertaining to economical interests of the state; information and documents pertaining to state intelligence; information and documents pertaining to administrative investigation; information or documents pertaining to judicial investigation and prosecution and; the information and documents pertaining to privacy of the individuals, privacy of communication, works of art and science, institutions’ internal regulations, institutions’ internal opinions, information notes and recommendations.

the signature of the authorized person and certificate of authorization. In the first implementation years of the Law, applications could only be made personally since e-signature law had not been enacted yet and there were some technical-difficulties related to e-signature. However, with the legitimization of e-signature practice, it is now possible to make online applications. However, some institutions still do not accept online applications although it has been nearly 6 years since the enactment of the Law. Such behavior may have two possible reasons: Firstly, public institutions and organizations want to limit the number of applications. Thanks to e-signature, it is possible for citizens to demand any information - whether necessary or not- from public institutions. Personal application, on the other hand, can serve as a tool to prevent unnecessary exercise of the right to information. Secondly, organizations and institutions do not have sufficient number of qualified personnel and technical infrastructure required to reply online applications.

After submission of the petition related to information demand, the institution may reject the application on the grounds that demanded information or document is not included in the information and documents it must keep; a search or analysis has to be made to obtain such information or document; it is published or open to public access. Unless the content of the demanded information or documents covers the above-listed grounds or any information falling out of the scope of the right to information; institutions and organizations have to provide an approved copy of the demanded document to the applicant. Organization or institution receiving information or document application can charge from the applicant the cost of information or document provided in this scope (Article 10).

While some institutions and organizations charge the cost of the provided information or document, some others do not. Sometimes institutions are observed to demand high costs either to defer the applicant or to elongate the information or document provision process. Upon this confusion, General Communiqué on Information and Document Accession Charges entered into force on February 14, 2006. In the framework of the communiqué, public institutions and organizations are free to charge or not the information or document they will provide. However, when they do, they have to comply with the principles specified in the communiqué. The Communiqué states that no search, examination or writing charge shall be demanded for maximum 10 pages of information or document and it sets maximum and minimum limits for the charges. This Communiqué prevents,

to a large extent, the use of charge as a deterrent tool by the public institutions and organizations when they do not want to provide the demanded information or documents.

The institutions shall provide the required information within 15 working days. However, where the required information or document is to be obtained from another unit within the applied institution or when it is necessary to receive the opinion of another institution or if the scope of the application pertains more than one institution; the access shall be provided in 30 working days (Article 11). In practice, some institutions are observed not to comply with this period. In a study made by CNBC-e Business, Prime Ministry and Executive Ministries were asked two questions through Internet about their personnel number and motorized vehicle number in the scope of the right to information on September 24, 2008. Some of these Ministries replied the questions on time while some others did not reply these questions at all (Taşpınar, 2009: 80). The fact that some Ministries did not reply the application at all shows that the law does not impose deterrent sanctions on the institutions and organizations covered by the same. Researches similar to this one were made by Yaman Akdeniz in 2004 and by TESEV in 2006. These studies produced similar results as well.²

The applicant who has made application in the scope of the Law on Right to Information and whose application has rejected may appeal to the Board of Review of the Access to Information before appealing for judicial review within 15 days starting from the official notification of the decision (Article 13-14). As can be understood from the provisions of the Law, appeal to the Board is not a prerequisite for appealing for judicial review. However, the appeal stops the time required for application to judicial review.

The Board of Review of the Access to Information is composed of 9 members elected among judges by the Cabinet of Ministers³. The structure

---

² For detailed information on TESEV study: See: “Vatandaşın Bilgi Edinme Hakkı Uluslararası Konferans Tutanakları”; For detailed information on the study by Yaman Akdeniz: SEE: “Türkiye’de Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun Bakanlıklar Tarafından Uygulanması” and “Freedom of Information In Turkey: A Critical Assessment of the Implementation and Application of the Turkish Right to Information Act 2003”.

³The Council of Ministers appointed two members amongst the four candidates nominated by the General Board of the Court of Appeals and the Council of State from their members; three members, each amongst the scholars of criminal, constitutional and administrative law who bear the title of Professor or Associate Professor; one member among the two candidates that have the qualifications to be elected as chief of Bar and are nominated by the Turkish Bar

of the Board and member election method is criticized from many aspects. First of all, it is suggested that election of the members by the Cabinet of Ministers damages autonomous structure of the Board (Hacaloğlu, 2004). On the other hand, composition of the board only from the lawyers and exclusion of the graduates of the public management, economy and similar departments is discussed as another problem. Inclusion of not only the lawyers but also the public managers and economists in the evaluation of the appeals will enable the Board to take more sound decisions.

All institutions and organizations covered by the Law shall prepare a report on the information pertaining to the applications made previous year (received, accepted, rejected, partially responded, brought to appeal), to be submitted to the Board of Review of the Access to Information. (Article 44).

Each year, the Board of Review of the Access to Information sends the general report it will prepare, together with the reports provided by public organizations and institutions, to Turkish Grand National Assembly (TBMM) till the end of April. These reports are publicized by TBMM with in two months following their receipt from the BEDK. Up to now, 5 reports have been prepared in 2004, 2005, 2006, 2007 and 2008. Information applications made in 2004-2008 years in the framework of these reports are given in Table 2.

Table 2: Information Applications Made and Responses given in 2004–2008 years in Turkey

	Total	Accepted	Partially Accepted	Rejected	Secret Removed	Court Action
2004	395.557	347.959	13.648	20.474	3.571	-
2005	626.789	542.364	21.712	54.234	5.979	311
2006	864.616	746.999	38.092	69.199	9.617	539
2007	939.920	751.089	108.530	70.378	8.151	554
2008	1.099.113	947.428	51.730	81.466	5.424	424
Total	3.925.995	3.335.839	233.712	295.751	22.965	1.828

(This Table is prepared on the basis of the Reports on Right to Information, prepared by TBMM in 2004–2005–2006–2007 and 2008).

Association, two members amongst those who have been serving as general director; and a member among judges in service of the Ministry of Justice as recommended by the Minister (Article 14).

Although it was the first year of the implementation of the Law, 395557 applications were made in 2004. This figure increased by 58% in 2005, 38% in 2005–2006 period, 9% in 2006–2007 period and 11% in 2007–2008 period. Examination of the rates shows that the increase recorded in 2005 and 2006 was much higher than the increase recorded in 2007 and 2008. In 2007 and 2008, the system started to operate well and some public institutions and organizations started to broadcast in their official web-site specific documents and information before citizens made application for access to such information and documents. This may be suggested as the reason behind the gradual decrease recorded in the rate of increase in the number of applications.

Rate of information and document applications which were accepted and upon which demanded information and documents were provided was 87.9%, 86.5%, 86.4%, 79.9% and 86.2%, respectively, in 2004-2008 period. Majority of the applications were accepted. Rate of the applications rejected was 5.1%, 8.6%, 8%, 7.4% and 7.4%, respectively, in 2004-2008 period. The rate of partially responded applications was 3.4%, 3.4%, 4.4%, 11.5% and 4.7% respectively in 2004-2008 period. Some institutions and organizations decided on to provide the demanded information and documents by removing the classified and secret parts of such documents. The rate of such decisions was 0.9%, 1%, 1.1%, 0.8% and 0.5%, respectively in 2004-2008 period.

Examination of the appeal applications made to jurisdiction shows that no appeal was made to jurisdiction in 2004. This may have resulted from unawareness of the citizens about their right to appeal to the jurisdiction as it was the first year of law implementation or from non-necessity to appeal to jurisdiction. Number of appeal applications made to jurisdiction was 311 in 2005, 539 in 2006, 554 in 2007 and 424 in 2008. When compared to 2006 and 2007, the number of appeals to jurisdiction was lower in 2008, which can be regarded as an indicator of the fact that the Law started to be adopted by both citizen and the public institutions and organizations.

As stated earlier, real or legal applicants whose applications are rejected can appeal either to administrative jurisdiction or to the Board of Review of the Access to Information. Appeal applications made to the Board in 2004-2008 period are listed in Table 3.

Table 3: Appeals to the Board of Review of the Access to Information

	Total	Accepted	Partial Accepted	Rejected
2004	300	184	38	78
2005	912	431	162	319
2006	1.102	380	228	494
2007	1.088	429	172	487(+7)
2008	1.154	400	210	544 (+88)
Total	4.556	1.824	810	1.922

(This Table is prepared on the basis of the information obtained from the Board of Review of the Access to Information on January 10, 2010)⁴

According to the obtained information, nearly 4.556 appeal applications were made to BEDK in 2004-2008 period. 1824 of these applications were decided to be “positive”. In other words, appeal applicants were found eligible to obtain the information or documents they demanded from the rejecting institution or organization. 810 appeal applications were decided to be “partially positive” while 1922 appeal applications were decided to be “negative” and rejected. 7 appeal applications in 2007 and 88 appeal applications in 2008 were decided to have “no grounds for making a decision”. Board of Review of the Access to Information decided that nearly 42% of the appeals were negative, 40% were positive and 20% were partially positive. Negative decisions are observed to be quite high.

2004 General Report of the Board of Review of the Access to Information states that “Majority of the appeal applications are related to rejections made by the public institutions and organizations to provide the applicant with the “investigation-inspection reports” and “personal records” related to the latter”. Decisions made in 2005 - 2008 period shows that majority of the decisions are again related to investigation-inspection reports and personal records. The Board made decisions on such appeals generally in favor of the applicant⁵. The fact that majority of the appeal applications

⁴ The decisions present the approximate values as of December 21, 2009. Total number of appeals does not cover the applications rejected due to missing document and information, etc.

⁵For instance; an appeal application was made to the Board on December 18, 2006. In the scope of the Law on Right to information, X demanded from his/her institution the copy of the investigation report prepared on him after a complaint made by one of his/her colleagues when they both were working in Çanakkale. Upon rejection of his/her application by his/her institution, X appealed to the Board of Review of the Application for Information. The Board decided unanimously that

for access to information are about “investigation-inspection reports” and “personal records” points out that Law on Right to Information ensures transparency firstly in the public sector. There may be many reasons why most of the appeal applications are composed of the information and document demands made by the public personnel. Firstly, citizens do not take the state and its functions too seriously. Secondly, an important part of the people on the street may be unaware of such right. Finally, citizens may not believe in the use of exercising such right. However, the transparency ensured in the public management has to be achieved between the citizens and public sector in the long term.

The Board of Review of the Access to Information publishes in its official web-site the Board decisions taken on the appeal applications made till 2007 under the title of “Precedents”. All the decisions taken by the Board started to be published in the official web-site of the Board since the mids of 2007. Failure to publish all the decision taken in the first years may have resulted from the fact that it took some time to sort out the personal information (www.bilgiedinmehakki.org). Examination of all decisions and selection of some decisions as precedents undoubtedly require making a separate study to this end. The Board may not have sufficient number of personnel to undertake this study. Secondly, the Bard may want to keep some decisions confidential, which are preferred not to be shared with the public. This situation contradicts with the principle of openness, the main purpose of the Law.

Last column of the accountability table presents the question of “With What Consequences?” The Law on Right to Information has undoubtedly brought about considerable changes in the public management. These changes can be classified into “short-term” and “long-term” changes.

In the short term, it enables managers to test the functioning of the system. Thanks to the Law on Right to Information, managers realize the mistakes they make and try to correct them on one hand and maintain functioning of the system if it functions well on the other hand.

Another short-term change brought by the Law on Right to Information is to ensure adoption of transparency in institutions. Public institutions and organizations in Turkey are organized around the concepts of privacy and official secret and they insist on maintaining this

---

an approved full copy of the investigation report has to be opened to access of the applicant (Decision No: 2007/191).

organization. Sanctions of the Law are not deterrent enough, which can be suggested as a barrier before adoption of transparency by the institutions. Under penal provisions of the Law and By-Law, there is a bilateral sanctions mechanism for both the provider and the receiver of the information (By-Law, Article 42):

- Public personnel found negligent and faulty in the implementation of the Law and By-Law shall be subject to disciplinary penalty as per the legislation they are liable to.
- For those who duplicate and use the provided information and documents for commercial purpose and those who publish such information and documents without obtaining prior permit of the related institution or organization; provisions related to penal and legal liability shall apply.

Despite the sanctions introduced by the Law, many public institutions and organizations are observed not to reply information applications at all and are not penalized due to their such acts. Even, public institutions and organizations are indifferent to the decisions made by BEDK on the appeals made by the information applicants.

Dr. Yaman AKDENİZ, who established 'www.bilgiEdinmehakki.org' site in Turkey, stated in an interview he made with CNBC-e Business that "Board of Review of the Access to Information is not quite efficient in the evaluation of the appeal applications; however, it enables the system to warn the institutions and organizations unwilling to provide information and documents." He also underlined in this interview that "No criminal action is taken against the organizations and institutions that are unwilling to give information and documents and, The Board remains indifferent to the organizations and institutions which violate the Board decisions"(2009: 81).

In the long term, The Law on the Right to Information is expected to ensure transparency and openness. Turkish public sector organized according to the principles of privacy and official secret has to change its institutions, personnel and even itself against this change. It seems difficult to ensure this transition in a short time for the public management which has to provide the citizens and its personnel with any information and document except for those related to its activities. Although it has been more than six years since enactment of the Law, citizens are still unaware of the Right to Information and bureaucracy is unwilling to provide citizens with this right. In this framework, it is normal that the change will not occur suddenly. The

changes recorded in the short term can be suggested to be a tool for ensuring transparency in the Turkish public management in the long term.

IV- CONCLUSION

Developments in the national and international areas have turned citizens into individuals who not only have liabilities and responsibilities but also actively participate in the administration and supervise and question the administration. As a result of this transition, citizens want to be informed on the structure and functioning of the public institutions and agencies (Eken, 2005:114). Right to Information Act No 4982 was enacted in 2004 in Turkey. An important step taken towards accountability and transparency in public administration, Right to Information Act has not been able to meet the expectations at a satisfying level. This has two important reasons. First reason is related to the implementation of the Right to Information Act and second reason is related to the failure to develop a citizen identity which can call the administration to account.

Turkish Public Administration took shelter behind the concepts of “official secret” and “confidentiality” for quite a long time and citizens were prevented from obtaining administrative information and from participating in the administration. Content and benefits of this right are not well-known by the citizens and, confidentiality and official secret principles are thought to still apply in the public administration. Most of the appeals made in Turkey in relation to the Right to Information are composed of “investigation-examination reports” and “registry reports”, which shows that Right to Information Act has ensured transparency firstly within the public administration. In other words, rather than building trust between the state and citizens, Right to Information Act has ensured transparency within the public administration since its enactment. Right to Information Act, which promotes transparency in the public administration, should be capable of building trust between the state and citizens in the upcoming years.

BIBLIOGRAPHY

1982 Constitution (1982), T.C. Official Gazette No: 17863, <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/1113.html>, (05.10.2010).

4982 Numbered Law (2003), Law on Right to Information, T.C. Official Gazette, No: 25269,

<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=1.5.4982&MevzuatIli ski=0&sourceXmlSearch=bilgi edinme hakkı>, (05.10.2010).

Acar, M. (2002), “Bağımsız Düzenleyici Kurumların Hesap verilebilirliği”, *Bağımsız Düzenleyici Kurumlar ve Türkiye Uygulaması*, TÜSİAD-T/2002–12/349, İstanbul.

Akdeniz, Yaman, “Freedom of Information In Turkey: A Critical Assesment of the Implementation and Application of the Turkish Right to Information Act 2003”, http://www.bilgiedinmehakki.org/doc/Turkey_FOI_2008_Report.pdf, (14.02.2010).

Akdeniz, Y. (2010), “Türkiye’de Bilgi Edinme Hakkı Kanunu’nun Bakanlıklar Tarafından Uygulanması”, http://www.bilgiedinmehakki.org/doc/tr_uygulama_rapor_upd2.pdf, (14.02.2010).

Banisar, D. (2010) “National Freedom of Information Laws, Regulations and Bills 2009”, <http://www.privacyinternational.org/foi/foilaws.jpg>, (10.02.2010).

Barberis, P. (1998), “The New Public Management and A New Accountability”, *Public Administration*, 76: 451- 470.

Baş, H. (2001), Hesap Verme Sorumluluğu ve Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, <http://www.maliyemsempozyumu.pamukkale.edu.tr/20malsemp.pdf> (12.02.2010).

BEDK, T.C. Başbakanlık Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu Tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Sunulan 2004 Yılına İlişkin Genel Rapor, <http://www.tbmm.gov.tr.doc>. (11.01.2010).

Bilgi Edinme Kanununun Uygulanmasına İlişkin Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik (2004), T.C. Resmi Gazete, Sayı: 25445, <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=3.5.20047189&Mevzu atIli ski=0&sourceXmlSearch=bilgi edinme hakkı>, (05.01.2010).

Eken Musa, “Gizlilik Geleneğinden Şeffaf Yönetime Doğru”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 38, Sayı 1, s. 113-130, 2005.

Er, B. (2007), *Bilgi Edinme Hakkı Kullanma Kılavuzu*, İstanbul: TESEV Yayıncılık, İstanbul.

General Communique on Information and Document Accession Charges, See Official Gazette, No. 6080, 2006.

Hacaloğlu, A. , Bilgi Edinme Hakkı Kanunu Tasarısı Hakkında CHP Grubu Adına Konuşma, 4982 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu

Hakkındaki Meclis Görüşmeleri, 5.Birleşim, *TBMM Tutanak Dergisi*, Cilt 27, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil2/bas/b005m.htm>, (10.02.2010).

Hasdemir, T. A. (2007), *Kamusal İletişimde Bilgi Edinme Hakkı*, Yayıncılık, Ankara.

Hız, Y. ve Yılmaz, Z. (2004), *Bilgi Edinme ve Dilekçe Hakkı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Kaya, C. (2005), *İdare Hukukunda Bilgi Edinme Hakkı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Soykan, C. (2006), “Bir İnsan Hakkı Olarak Bilgi Edinme Hakkı”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

TAGN, 2008 Yılı Bilgi Edinme Genel Raporu, Erişim Tarihi: 6 Ocak 2010, www.tbmm.gov.tr/bilgiedinme/bed_genelrapor_2008.pdf, (06.01.2010).

TAGN, 2005 Yılı Bilgi Edinme Genel Raporu, http://www.tbmm.gov.tr/bilgiedinme/bed_genelrapor_2005.pdf, (04.01.2010).

TAGN, 2006 Yılı Bilgi Edinme Genel Raporu, http://www.tbmm.gov.tr/bilgiedinme/bed_genelrapor_2006.pdf, (04.01.2010).

TAGN, 2007 Yılı Bilgi Edinme Genel Raporu, http://www.tbmm.gov.tr/bilgiedinme/bed_genelrapor_2007.pdf, (04.01.2010).

Taşpınar, Ö. (2009), Bilgi Edinme Kanunu: Dört Yıl Geçti, Şeffaf Devlet Özlemi Bitmedi, <http://www.bilgiedinmehakki.org/doc/80-81.pdf>, (10.01.2010).

TESEV (2006), “Vatandaşın Bilgi Edinme Hakkı Uluslar arası Konferans Tutanakları”, http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/.../bilgi_edinme_hakki_kitap.pdf, (10.01.2010).

DON KİŞOT, BİR ŞÖVALYE ÜZERİNE FANTASTİK ÇEŞİTLEMELER (OP.35)

Musa Eren İŞKODRALI*

ÖZET

“...Müzikte bir bardak birayı öyle doğru ve net bir şekilde belirtmek istiyorum ki her dinleyici bunun Pilsner mi yoksa Kulmbacher mi olduğunu anlayabilmeli...”**

Dünyaca ünlü besteci ve orkestra şefi Richard Strauss’a ait olan bu sözden de anlaşılacağı gibi uzun yıllar boyunca aldığı eğitim ve yaptığı birçok araştırma, kendisine özgü bir müzik dili oluşturmasına olanak sağlamıştır.

Bu çalışmada, Richard Strauss ve en gözde eserlerinden biri olan; Miguel de Cervantes’in romanından esinlenerek yazmış bulunduğu “Don Kişot, Bir Şövalye Üzerine Fantastik Çeşitlemeler Op.35” isimli çalışması hakkında genel bilgi ve yaratmış olduğu çağdaş formdaki müziği anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Don Kişot, Miguel de Cervates, Richard Strauss, müzik, biyografi

DON QUIXOTE, FANTASTIC VARIATIONS ON A THEME KNIGHTLY CHARACTER OP.35

ABSTRACT

“...I want to be able to depict in music a glass of beer so accurately that every listener can tell whether it is a Pilsner or a Kulmbacher...”

As it is understood from this quotation which belongs to the worldwide known composer and maestro Richard Strauss, the education that he received for

---

* Yrd.Doç.Dr.,Trakya Üniversitesi musaereniskodrali@gmail.com

** İŞKODRALI M.E. (2008), Richard Strauss, Don Kişot Adlı Eserinin Teknik Açıdan İncelenerek Yorumla Yönelik Kolaylıkların Belirlenmesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Eser Metni, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

many years and a number of studies he conducted gave him an opportunity to create an original musical language.

In this study, it was attempted to give a general information about Richard Strauss and one of his most popular works, namely “Don Quixote, Fantastic Variations on a Theme of Knightly Character Op.35” inspired by the novel of Miguel de Cervantes’s, and to explain the music in a contemporary form that he created.

Keywords: *Don Quixote, Miguel de Cervantes, Richard Strauss, music, biography.*

1. GİRİŞ

Müzik tarihindeki önemi ve yeri büyük olan; ayrıca Richard Wagner ve Johannes Brahms’ın devamı olarak nitelendirilen besteci, kariyeri boyunca yazmış olduğu birçok çalışması ile 20. yüzyıla damgasını vurmuştur. Büyük yeteneği ile almış olduğu eğitimin birleşmesi sonucu kısa bir süre içerisinde sanat camiasındaki yerini almaya hak kazanmış olmasının yanı sıra yenilikler konusunda da eserlerinde her zaman hayal gücünü beslemek ve zekâsını yaratıcılığa dönüştürebilmek için hem edebi, hem de görsel imgelere ihtiyaç duymuştur.

Sanat hayatı boyunca yarattığı olağan üstü güzellikteki birçok eser; müzikal açıdan içerisinde yeni ve çağdaş formlar barındırması ile alışlagelmemiş etkiler ve kulak tırmalayıcı sesler gibi derlemeleri de kapsamış olmasından ötürü zamanının birçok müzik eleştirmeni ve meslektaşları tarafından yeterince olumlu tepkiler görmemiştir.

Bu çalışmalarından biri olan “Don Kişot, Bir Şövalye Üzerine Fantastik Çeşitlemeler (Op.35)” isimli eseri de; ikinci çeşitlemesindeki koyunların meleyişini canlandıran tema yüzünden birçok eleştiriye maruz kalmış ve aşırı tepki görmüştür. Miguel de Cervantes tarafından yazılmış olan bu roman aynı kalitede besteci Strauss tarafından da kaleme alınmış olması ile her ne kadar çağdaş bir form yapısına sahip olduğu için tepki görmüş olsa da geleceğin müziği açısından büyük bir gelişim sağlamıştır.

Mizah içerikli ve bir o kadar ders verici olması ile dünya klasikleri arsında yerini almış olan bu çalışmada Richard Strauss, romanı müziğe aktarırken sadece mizahi yönleri değil, insanlık ve acıma ile ilgili öğeleri de derinden yakalayıp asil bir şekilde tasvir etmiştir. İki tür insan ve birbiri ile çelişen var oluş yorumlarını net bir şekilde anlatan bu senaryo, yazar ve besteci tarafından mükemmel bir şekilde ortaya konulmuştur.

Biri pratikten uzak idealist bir tavır takınan Don Kişot, diğeri gerçekçi ve belki de tüm insanlar tarafından en körü olan Sanço Panza.

2. PROBLEM

Ünlü Macar piyanist ve besteci Franz Liszt'in sanat hayatı boyunca savunduğu "...Yeni fikirler, beraberinde yeni formlar oluşturmayı gerektirir..."¹ sloganına verilebilecek en büyük örneklerden biri Alman besteci Richard Strauss'un engin müziğidir. "Don Kişot" gibi yazdığı diğer eserleri de her zaman müzik eleştirmenleri tarafından birçok olumsuz değerlendirmelere maruz kalmış olsa da besteci, bu sergilediği tavrıdan hiçbir zaman taviz vermemiştir. Romantik duruşa muhalif biri olarak Strauss, müzikal stili her zaman tarihsel değil, daha çok 20. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan akımları öngören eleştirel bir tarzda ele almayı tercih etmiştir.

Senfonik şiir olarak isimlendirdiği "Don Kişot, Bir Şövalye Üzerine Fantastik Çeşitlemeler (Op.35)" isimli bu çalışması da form yapısı olarak, bir hikâyeyi anlatan, görsel bir imge sunan ya da bir fikri iletmeye çalışan müzik türü olarak nitelendirilmektedir. Bu sebeple Strauss, belki de diğer son dönem 19. yüzyıl bestecilerinden daha fazla program müziği ile özdeşleştirilmiştir. Anlatılmak istenen bu araştırmada:

1. Tema ve beraberinde on çeşitlemeden oluşan eserin öncesinde Strauss hakkında kısa bir fikir edinme,
2. Eserin yazımı ve ilk seslendirilişi hakkında genel bir bilgi edinme,
3. Eserin Miguel de Cervantes'in romanından uyarlanırken daha çok hangi temaların ön plana çıkartıldığı hakkında öneriler sunulmuştur.

2. AMAÇ

Bestecinin program müziği repertuarı arasında ki en betimleyici olan eseri; birçok sanat adamının yaratıcılığına ilham kaynağı olmuş İspanyol yazar Miguel de Cervantes'in ünlü romanı "Don Kişot" tur. Küçük bir köy asilzadesinin şövalye kitaplarından etkilenip, daha sonra silahtar olan Sanço

---

¹ İŞKODRALI M.E. (2008), Richard Strauss, Don Kişot Adlı Eserinin Teknik Açısından İncelenerek Yorumla Yönelik Kolaylıkların Belirlenmesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Eser Metni, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Panza ile birlikte ki maceralarını ele alan bu roman, besteci Richard Strauss'un ilgisini çekmiş ve kitabı müziğe dökmeye karar vermiştir.

Müziği adeta bir tiyatro oynanıyormuşçasına bu kadar birebir tasvir edebilen yetenekteki Strauss'un sanatı ve bu eser üzerindeki sergilemiş olduğu yenilikler hakkında bilgi verilmesi amaçlanmıştır.

3. RİCHARD STRAUSS'UN HAYATI

Müzisyen bir ailenin çocuğu olarak 11 Haziran 1864 yılında doğmuştur. İlk müzik eğitimine başlamasının yanı sıra altı yaşlarında da ilk besteleme denemelerini Friedrich Wilhelm Meyer rehberliğinde yapmıştır. Strauss'un, çocukluk döneminin bu yıllarında almış olduğu yoğun eğitimin yanı sıra müzikal gelişimindeki en büyük etkiyi; Haydn, Mozart, Beethoven ve Schubert'in büyük hayranı olan aşırı muhafazakâr babası ile Münih kentinin önde gelen bestecisi ve teorisyeni Ludwig Thuille yapmıştır.

Erken dönem çalışmaları olarak genellikle şan, piyano ve oda müziği ağırlıklı eserler yazarken; 1870'lerin sonlarına doğru daha çok orkestra için eserler bestelemeye yönelmiştir. Daha sonra üniversite yıllarında almış olduğu felsefe ve tarih dersleri vasıtasıyla; irrasyonalist ve karamsar olarak bilinen ünlü Alman filozof ve düşünür Arthur Schopenhauer'un çalışmaları onun daha çok entelektüel merakının uyanmasına sebep olmuş ve aldığı bilgiler doğrultusunda oluşan yeni estetik anlayışı, gelecek on yıl boyunca müzikal gelişiminde büyük etkiler yaratmıştır.

Yavaş yavaş sanat camiasındaki yerini emin adımlarla kazanmaya başladığı bu yıllarda tanışıp yakın arkadaş olduğu Alexander Ritter, genç bestecinin Arthur Schopenhauer'a olan ilgisini farklı bir yöne çekebilmek adına, ünlü besteci ve piyanist Franz Liszt'in bestelemiş olduğu senfonik şiirleri kendisine sunmuştur. Bu eserleri inceleyen besteci, "...*Yeni fikirler, beraberinde yeni formlar oluşturmayı gerektirir...*"² şeklindeki sloganın, yapılmış olan bu çalışmalar üzerindeki temel prensip olduğunu anlamış ve Ritter'e kendisine geleceğin müziğinin merkezinde yer alma fırsatını sunduğu için teşekkür etmiştir.

Bir sanatçı olarak her yeni konuya yeni bir form yaratma sorumluluğunu benimsemiş olan Strauss, edindiği bilgi ve tecrübelerin

---

² İŞKODRALI M.E. (2008), Richard Strauss, Don Kişot Adlı Eserinin Teknik Açından İncelenerek Yoruma Yönelik Kolaylıkların Belirlenmesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Eser Metni, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

birikimiyle 1896 yılında eşi ile birlikte tatil için Fransa'ya gittiği esnada Miguel de Cervantes'in ünlü romanı "Don Kişot"u müzikal hayata geçirmeye karar vermiştir. 11 Ekim'de günlüğüne "...*Büyük bir orkestra için ilk düşünce; Don Kişot, bir şövalye üzerine fantastik çeşitlemeler...*" şeklinde not almış ve eseri 22 Temmuz 1897 yılında tamamlamıştır.³

3.1 Don Kişot, Bir Şövalye Üzerine Fantastik Çeşitlemeler (OP.35)

Besteci tarafından Almanya'nın Münih kentinde tamamlanan eser, ilk kez 8 Mart 1898 yılında Franz Wüller yönetimindeki Gürzenich Senfoni Orkestrası tarafından seslendirilmiştir. Solistliğini Friedrich Grützmacher'in üstlendiği bu muazzam başyapıtın prömiyerine mazereti nedeniyle katılmayan Strauss, on gün sonra Frankfurt'ta tanınmış viyolonselci Hugo Becker tarafından eserin ikinci kez seslendirilişini ancak dinleyebilmiştir.

Tema ve Çeşitlemelerden oluşan eser, bütününde klasik bir form etkisi görülmekle birlikte; Tema ve Çeşitlemeler bariz bir şekilde Miguel de Cervantes'in Don Kişot'u ve sadık yardımcısı Sanço Panza'nın maceralarını resmetmektedir. Kederli Don Kişot, Sanço Panza ve diğer bütün karakterler, eser içinde rollerini etkileyici melodiler eşliğinde oynamaktadırlar. En bariz olanı da, Don Kişot'un uzun bir viyolonsel solosu ile temsil edilmesidir.

Tüm esere adeta bir viyolonsel konçertosu havasını veren bu çalışma, birçok yerde büyük başarı sağlamış gibi görünse de her dinleyiciden aynı takdiri aldığı söylenemez. 1899 yılında New York'ta sahnelendikten sonra Musical Courier'de (sanat dergisi) bir müzik eleştirmeni eser hakkında şöyle demiştir: "...*Richard Strauss, ikinci çeşitlemede koyunların korkunç meleyişini kulak tırmalayan bir etki ile verdiği andan itibaren armoni ve melodiye artık çoktan geride bırakmıştı. Bu müziğin günümüzden bir asır sonra ileride olup olmadığı tartışılabilir. Yüzyıl sonra, Strauss'un yazdığı müzikteki korkunç vuruşlara dair daha fazla şey biliniyor ve de bunlar daha çok takdir ediliyor olacaktır...*"⁴

³ İŞKODRALI M.E. (2008), Richard Strauss, Don Kişot Adlı Eserinin Teknik Açısından İncelenerek Yorumla Yönelik Kolaylıkların Belirlenmesi, Yayınlanmış Yüksek Lisans Eser Metni, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

⁴ İŞKODRALI M.E. (2008), Richard Strauss, Don Kişot Adlı Eserinin Teknik Açısından İncelenerek Yorumla Yönelik Kolaylıkların Belirlenmesi, Yayınlanmış

Eleştirmen bu son cümleyi aşağılayıcı bir üslupla yazmış olsa da haklı çıkmış ve 2012’de yani yazılışından tam 113 yıl sonra, Strauss’un yazmış olduğu armoniler kulağımıza artık gayet normal gelmektedir.

Program müziğinin sınırlarının bu olduğu söylenebilir. Eğer besteci tarafından eklenmiş açıklamalar içeren bir bülten verilmese hepimizin eserden aynı şeyi mi anlayacağı ise tartışmalı bir konudur. Ama diğer dramatik müzik türlerinde de aynı problem pekâlâ görülebilir. Strauss’un senfonik program müziği bestecisinden, müzik-drama bestecisine dönüşümü, kaleminden dökülen her notada görülebilmektedir. “Don Kişot” bir açıdan neredeyse görsel denecek kadar net bir müziktir ve bir Alman müzisyenin de zamanında dediği gibi “kulaklar için hareketli resimler” gibidir. Bunun yanı sıra eser aynı zamanda, büyüleyici bir tasvir müziği, tematik gelişim, melodik resim ve psikolojik yorumlamanın iç içe geçmiş hali olan kilometre taşı değerinde bir çalışmayı içermektedir.

Strauss’un girişi; Don Kişot’u çalışma odasında şövalyeliğe ilgili kitaplar okurken, kılıcını sallayan, hayali düşmanlarla dövüşen ve gittikçe delirip maceralarla dolu serüvene hazırlanırken göstermektedir. Ayrıca Sanço Panza’nın neşeli sesi de duyulur. Toplamda on çeşitlemeden oluşan eser, tamamen bu ikilinin maceralarını yansıtmaktadır. Son sayfalar, aşağılanma duygusu sonucu hayalleri yok olmuş, gururu kırılmış ve sonunda gerçekle yüzleşmek zorunda kalmış olan Don Kişot’u anlatırken, son satırda aşağı doğru kayan bir solo viyolonsel notası ise, ruhsal teslimiyetini ifade etmektedir.

Genel olarak eser içinde Don Kişot, şövalyelik üstüne kara kara düşünürken sürekli ardı ardına dönüşüm sağlayan giriş, uzundur ve trompet sesiyle ilk çeşitlemeye uzanan bir duraksama ile sona ermektedir. İkinci çeşitleme meşhur bir pasajdır ki Strauss, orkestranın burada koyunların melemesini taklit etmesi nedeniyle gerçekçiliğin limitlerini zorlaması açısından çok eleştirilmiştir. Don Kişot, koyun sürüsünü büyük imparator Alfanfanon’un orduları olarak görür ve onlara karşı savaşı. Bu kargaşa ve koyunların melemesi bariz bir şekilde duyulabilmektedir. İnanılmaz derecede abartılı bir diğer pasaj ise gökyüzüne doğru yapılan yolculuktur. (yedinci çeşitleme) Don Kişot ve Sanço Panza’nın tıpkı romandaki gibi bu çeşitlemede de tahta atlar üzerinde yerlerini alıp, gözleri bağlı bir şekilde hayali olarak göğe yükseldikleri anlatılmaktadır. Besteci Strauss burada

uğuldayan, vızıldayan bir rüzgâr makinesi ile birlikte flütler ve diğer çalgılar için de ölçülü pasajların yanı sıra sürekli timpani sesi kullanmıştır. İkisinin bu temaları, şiddetli rüzgâr sesleri içinde göğe doğru yükselircesine duyulmaktadır. Fakat orkestrada ki bazı çalgıların çeşitlemenin sonuna kadar sıkı sıkıya bağlı oldukları aşağı perdeden bir “re” notası, bize sürekli hatırlatıldığı üzere yerden asla yükselmemektedirler. Bu kısımdan anlaşılacağı gibi dönüm noktası diye bahsedebiliriz.

3.2 Hikâyenin Eser İçindeki Anlatımı

Eserin genel olarak bölümlerini ve yapısını incelediğimizde bestecinin hikâye metnini tema ve on çeşitleme şeklinde tasarladığı görülmektedir. Kısaca çalışma şöyle tasvir edilmiştir:

1. Çeşitleme: Şövalye ve yardımcısı, şövalyelik hakkında konuşarak serüvenlerine başlamaktadır. Don Kişot; değirmenlere saldırdığı bu esnada, orkestradaki tahta nefesli çalgıların melodi olarak kayma etkisi (glissando) ile birlikte timpani'nin sesi eşliğinde yere düşmektedir.

2. Çeşitleme: Koyunlara karşı kazanılan zafer tasvir edilirken; Don Kişot'un öfkeli saldırısı karşısında kaçışan koyunlar, tahta ve bakır nefesli çalgılar tarafından canlandırılmaktadır.

3. Çeşitleme: Eserdeki en asil kısımlardan biridir. Sanço Panza tarafından bazı sözde şüpheli tavırların ardından Don Kişot, şövalyelik üzerine konuşmaya başlamaktadır. Bu esnada orkestra renk değiştirir ve kemanlar şövalyenin ana temasını seslendirmektedir. Bölümün çok daha yavaş bir kısmı olan “Viel langsamer” isimli ikinci yarısı ise; koyunların ağlarcasına çıkardığı seslerin hemen ardından, kemanların genellikle “la diyez” notası çaldığı uzun bir çeşitlemeden oluşmaktadır.

4. Çeşitleme: Tövbekârlar ile olan macera ele alınmaktadır. Burada nefesli çalgılar tarafından çalınan, adeta sızlanan bir koral tema yer almaktadır. Soyguncu kötü adamlar gördüğüne inanan şövalye, onlara saldırır ve hırpalanarak yere serilmektedir. Hacılar kilise müziğini anımsatan bir tema ile uzaklaşırken Sanço Panza Don Kişot'un öldüğünü sanarak sızlanır, fakat bayılmış olan efendisi kendisine geldikten hemen sonra horlayarak uykuya dalmaktadır.

5. Çeşitleme: Efendisinin kalkmasına yardım eden Sanço Panza, daha sonra dinlenmek üzere uykuya dalmaktadır. Don Kişot, silahlı bir şekilde uyanık kalır ve ödül olarak sahip olmak istediği Dulcinea'nin hayalini kurmakla meşgul olmaktadır. Sevdiği genç kız; çılgın arp kadanslarının

eşliğiyle Don Kişot'a bir hayal olarak görünmektedir. Çeşitlemenin birkaç sayfası; uyuyan yardımcısını temsil eden nefesli çalgıların çaldığı adeta uyuklayan armonilerin üstünde dans eden solo viyolonsel teması ile yücelikle saçmalığı etkileyici bir şekilde iç içe buluşturmaktadır.

6. Çeşitleme: Don Kişot, Dulcinea zannettiği köylü genç kızla yolculukları esnasında karşılaşır ve bu sırada orkestra espirili bir tamburin melodisi duyurmaktadır. Sanço Panza, efendisine bu köylü kızın gerçekten Dulcinea olduğunu söylediği sırada hafif bir hayal kırıklığı yaşayan Don Kişot, bu genç kızın bir büyücünün kurbanı olduğu sonucuna varmaktadır.

7. Çeşitleme: Tahta atlar ile gökyüzüne yaptıkları yolculuk sırasında orkestrada ki nefesli ve yaylı çalgıların arpejleri, arp'ın kaydırmaları (glissandoları) ve davulun uğultusuyla ustaca desteklenen rüzgâr makinesi bu bölüme gerçekçi bir hava yaratmıştır.

8. Çeşitleme: Büyülü ormandaki yolculukları esnasında şövalye ve yardımcısı boş bir kayığa binmektedir. Akıntının yönünde yol aldıkları esnada gittikçe akıntının gücüne kendilerini kaptırmaları sonucu orkestranın gürültüsü eşliğinde tersyüz olmaktadır. Bu çeşitlemenin sonunda yaylı çalgılar için yazılmış olan parmak ile çalınlar (pizzicato), öykü kahramanlarının üstünden damlayan suları ve Strauss'un araya yerleştirdiği ezgiler, ise kendi güvenlikleri için ettikleri şükran dualarını tasvir etmektedir.

9. Çeşitleme: İki solo fagot eşliğinde canlandırılan iki büyücüyle olan mücadele, yaylı çalgılardan gelen pasajlar ile tasvir edilmiştir. Büyücü oldukları iddia edilen kişiler aslında zararsız birer keşişten ibarettir.

10. Çeşitleme: Bu çeşitleme harika ve Beyaz Ay şövalyesi ile olan savaşın anlatıldığı bölümdür. Aslında bu şövalye, Don Kişot'un memleketindeki komşusu Senior Carasco'dan başkası değildir. Çatışmanın şartlarına göre eğer kahramanımız yenilirse, kazanan ne derse onu yapmalıdır. Sonuçta atı elinden alınır ve evine yollanır. Kahramanlarımız evlerine doğru yol alırken bir çoban kavalı duyulur ve orkestra kederli timpani eşliğinde adeta feryat edercesine kendini duyurmaktadır. Ardından veda ve kutsama gelerek solo viyolonsel şövalyenin sesi olarak; hayata vedasını ve ardından son olarak ruhunu Tanrı'ya teslim edişini tasvir etmektedir.

Richard Strauss'un bu yapıtında şu kesinlikle doğrudur ki, eğer önceden söylenmese, çeşitlemelerde anlattıkları düşünülen olayları birebir bulabilmemiz mümkün olmayabilir. Fakat zihinlerimiz Strauss'un esprisine

yatkınsa, samimiyeti, mizahı, ironik karikatürleşmeyi ve zafer duygusunu hissetmeden geçemeyiz.

4. SONUÇ

Bestecilerin, duygu ve düşüncelerini yansıtmak için farklı stiller çerçevesinde yaratmış olduğu ifadeler, değişken akımlarla birlikte beraberinde çalgı tekniğinin kullanım alanlarındaki icra biçimlerinin de gelişmesini sağlamıştır. Bunun yansıması olarak, her çalgıda birbirinden farklı gelişimler sonucu oluşan çok sesli müzik değişik yapılarda ve birçok besteci tarafından kullanılmıştır.

Bu sebeple Strauss'ta mümkün olduğunca yeni fikirlerini ortaya koymuş ve yazmış olduğu eserler, yaşamış bulunduğu dönemin oldukça ötesine seslenmiştir. Yenilikçi ve yaratıcı kişiliği ile senfonik şiir formunda müzikal olarak roman yazmaya en çok yaklaşmış biri olan besteci, hikâyelerini anlatırken son derece harika bir orkestral renkler dizisini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak bu çalışmada incelenen eser, Strauss'un en çok eleştiriye maruz kalmış "Don Kişot, Bir Şövalye Üzerine Fantastik Çeşitlemeler (Op.35)" isimli eseridir. Çeşitlemelerdeki imgelenen ifade araçlarının zenginliğinden yola çıkarak eserin son sayfaları, gerçek ve gerçeğin acı verici kısmından başka elinde hiçbir şey kalmamış, artık macerasının sora ermiş olduğunu anlamış olan Don Kişot'un hüznü eve dönüşünü net bir şekilde anlatmaktadır. Sırf bu tema yüzünden bile besteci Richard Strauss'a çok şey borçlu olduğumuzu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

İşkodralı, M. E. (2008), *Richard Strauss, Don Kişot Adlı Eserinin Teknik Açısından İncelenerek Yoruma Yönelik Kolaylıkların Belirlenmesi*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Eser Metni, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, İstanbul.

Aktüze, İ. (2004), *Müziği anlamak*, Pan Yayınları, İstanbul

Cervantes, M. (2003), *Don Kişot*, Çev. Mete Aydoğan, Mavi Yayınları, İstanbul.

Feridunoğlu, L. (2004), *Müziğe Giden Yol*, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul.

İlyasoğlu, E. (2001), *Zaman İçinde Müzik*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Say A. (1997), *Müzik Tarihi*, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara
Gilliam, B. (2007), *Richard Strauss*, www.grovemusic.com
(6/12/2007)

THE SENTIMENTS OF ADAM SMITH RELATING TO ECONOMIC GROWTH AS AN INSPIRER TO MODERN GROWTH THEORIES

Ayhan UÇAK*

ABSTRACT

The determinants of wealth of nations have always been an interesting issue for policy makers and economists. In economics, one of the most important subjects is to increase economic growth and welfare of society. As one of the most important political economists, Adam Smith analyzed the dynamics of wealth of nations and welfare of individuals and societies. In this study, we mainly focused Smith's views on the determinants of economic growth. It is clear that modern economic growth theory has been still benefited from the Smith's views on the economic growth which are division of labour, education, human capital, learning by doing, increasing returns to scale, technological change, externalities, institutional factors such as global free-competitive market economy, the role of government etc. Even if we are not on the same wave with Smith, it is still very important to review Smith's views on the determinants of economic growth in order to design better economic and political environment for economic agents to increase wealth of nations.

Keywords: Adam Smith, classical growth model, economic growth.

MODERN BÜYÜME TEORİLERİNİN İLHAM KAYNAĞI OLARAK ADAM SMITH'İN EKONOMİK BÜYÜME İLE İLGİLİ FİKİRLERİ

ÖZET

Ulusların zenginliğini belirleyen faktörler, politika yapıcıları ve iktisatçıların ilgisini her zaman çekmiştir. İktisat biliminde en önemli konulardan biri, iktisadi büyümeyi ve toplumun refahını arttırmaktır. Bilindiği üzere, Adam Smith en önemli politik iktisatçılardan biri olarak, bireylerin ve toplumların refahının ve ulusların zenginliğinin dinamiklerini incelemiştir. Bu çalışmada, Smith'in iktisadi büyümenin belirleyicileri üzerindeki görüşlerine odaklanılmıştır. Açıktır ki modern büyüme

---

* Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ayhanucak@yahoo.com

teorileri hâlâ Smith'in iktisadi büyüme üzerindeki görüşlerinden yararlanmaktadır. Bunlar arasında, işbölümü ve uzmanlaşma, eğitim, beşeri sermaye, yaparak öğrenme, teknolojik değişim, dışsallıklar, küresel serbest rekabetçi ekonomi yapısı ve devletin rolü gibi kurumsal faktörler sayılabilir. Smith ile aynı düşüncede olunmasa bile, Smith'in ekonomik büyümenin belirleyicileri üzerine görüşlerini yeniden gözden geçirmek, iktisadi birimlere daha iyi ekonomik ve politik bir çalışma iklimi tasarlayarak refahlarını arttırmak için hâlâ büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Adam Smith, klasik büyüme modeli, ekonomik büyüme.

1. INTRODUCTION

Economic growth is one of the most important field in economics. In contrast to most of human history, the modern epoch has been characterized by a population explosion, rising life expectancy, rapid urbanization, diversified patterns of employment and steadily rising income per capita for the world as a whole. However, because the Industrial Revolution and economic growth have spread unevenly across the world, the modern era of human history has also witnessed the emergence of unprecedented global inequality. Since sustained economic growth is the most important determinant of living standards, there is no more important issue challenging the research efforts of economists than to understand the causes of economic growth.

It is our view that a knowledge of history in general, and economic history in particular, is important to understand how societies and economies change. Since contemporary economic historians are primarily interested in the long run development of economies, they seek to understand the fundamental causes of economic growth, the determinants of technological progress, the evolution and impact of institutions, and the historical origins of current economic problems. With respect to the determination of technological progress, which is now at the forefront of endogenous growth theory, Wright (1997) argues that if economists wish to take technology seriously then economics will have to become a more historical discipline.

We believe that this viewpoint of Wright is quite useful to understand the modern growth theories. In accordance with the purpose of the study, we think that it is suitable to review briefly modern economic growth theories in the second section of the paper to understand the role of Adam Smith to the growth literature. The third section includes the thoughts of Adam Smith concerning the growth paths of a capitalist economy. Of course like every thinker, Adam Smith is criticized whether at his own period or later, so the

most important criticism on his views in literature will be discussed in the forth section of the study. Finally, the crucial points of the study and the results will be expressed in the conclusion part.

2. A BRIEF REVIEW OF ECONOMIC GROWTH THEORIES

According to the classical economists, economic growth depends on not only main inputs such as land, labour, capital, technology but also depends on social, economic and political structures. Concern about the sustainability of economic growth was a major concern of the classical economists, with the pessimism of Thomas Malthus and David Ricardo contrasting with the optimism of Adam Smith. However, during the period 1870–1929 economists' research was heavily influenced by the 'marginalist revolution' and was therefore predominantly micro oriented, being directed towards issues relating to the efficient allocation of given resources (Snowdon and Vane, 2005:585-586).

Together with the beginning of macroeconomics as a new discipline, R.F. Harrod (1939) and E.D. Domar (1946) extended the static and short-term structure of Keynesian Model to dynamic and long-term structure. While Keynes emphasized the impact of investment on aggregate demand, Harrod and Domar emphasized how investment spending also increased an economy's productive capacity. The model assumes an exogenous rate of labour force growth (n), a given technology exhibiting fixed factor proportions (constant capital–labour ratio, K/L) and a fixed capital–output ratio (K/Y). Therefore, to carry on a balanced growth path, capital, labour and output variables should grow at same ratios ever. If this assumption is valid, then the output growth rate must be equal to the labour force growth rate which corresponds to the equality of the warranted rate and the natural rate of growth. As Yeldan (2009:106) stated, if the economy happens to be on this path (and this would happen by only sheer luck), then it would be said to have balanced growth with full employment. If, however, for some reason this equality is perturbed, for instance, the situation $n > g$ corresponds with persistent unemployment and $n < g$ represents the unemployed capital stock conversely which decelerates the output growth ratio till the realization of $n = g$. Hence, the equivalence in the form of $g = s/v = n$ indicates a knife-edge equilibrium which might be broken down to the both sides.

Harrod-Domar model not only shows that in which conditions growth follows stable or unstable path but also shows that the market mechanism

may not provide stable growth rate in the long run therefore they confirmed that the proposal of Keynes which capitalist system was inherently unstable is valid not only in the short run but also in the long run. This led to the birth of the neoclassical model of economic growth. Solow (1956) and Swan (1956) constructed the neoclassical model of economic growth.

Solow relaxes the assumption of constant relation between capital and labour and ran the model under neoclassical conditions. Solow (1956:65) explains that *“In Harrod-Domar model, the critical question of balance boils down to a comparison between natural rate of growth and the warranted rate of growth. Bu this fundamental opposition of warranted and natural rates turns out in the end to flow from crucial assumption that production takes place under conditions of fixed proportions. There is no possibility of substituting labour for capital in production. If this assumption is abandoned, knife-edge notion of unstable balance seems to go with it. Indeed it is hardly surprising that such a gross rigidity in one part of the system should entail lack of flexibility in another”*. Therefore Solow emphasizes that his study devotes a model of long-run growth which accepts all the Harrod-Domar assumptions except that of fixed proportions. The adaptation of the system to an exogenously given rate of increase of the labour force is worked out in some detail, to see if the Harrod instability appears. On the other hand, when we consider the neoclassical growth model, one of the main problems of the neoclassical growth model is that changes in technology can not explained by the model and in the model steady-state growth is zero, if an economy grows at steady state, what the source of this growth is unknown. David Romer (1996: 25) comments that the Solow model takes as given the behaviour of the variable that it identifies as the main driving force of growth. Another aspect of the neoclassical model centers on the strong assumptions including perfect competition, constant returns to scale and no externalities. When lifting these assumptions, it is difficult for model to solve the macroeconomic stability. Hahn and Matthews (1964:811) state that *the problem of the knife-edge remains a problem even when production coefficients are flexible and to reach steady state equilibrium may take so long time*.

In order to eliminate these restrictions of the neoclassical model, some aspects of the neoclassical growth model was extended by Cass (1965) and Koopmans (1965) who draw inspiration from Ramsey (1928) and Uzawa (1961). Although the neoclassical growth model has theoretical and practical

deficiencies, it is the theoretical engine for the following growth models to be improved.

After the neoclassical growth model, endogenous growth models provide a theoretical framework for analyzing persistent growth of output that is determined within the system governing the production process. One key assumption of Romer's (1986) growth model is increasing returns to scale. The model also addresses technological spillovers and other positive externalities that may be present in the process of industrialization. An important implication of the new growth models is that economies with increasing returns to scale do not necessarily reach a steady-state level of income. The models also do not conclude that poor countries will grow faster than rich countries, so there is no expectation of convergence. Income disparities may persist or even enlarge if richer countries make investments that encompass larger externalities. In developing countries, the potentially high rates of return on investment (low capital-labour ratios) are often greatly eroded by lower levels of complementary investments in human capital, infrastructure, or R&D. Thus the new growth models emphasize the importance of investments in human capital and potential gains from technology transfer from the technologically advanced countries.

In the endogenous growth models, the knowledge and the processes of creating knowledge are important parts of the production, which reflect no diminishing returns. As firms and workers are experienced on production, they can produce more efficiently, which is called learning-by-doing. Arrow (1962) by inspiring Romer's studies, emphasizes that the failure of the Solow-Swan model to endogenize technological change was that it missed the empirically obvious point that the knowledge associated with technological change is continually growing as the result of production experience. Arrow (1962) assumes that the technical augmentation factor is related to economy-wide aggregate capital in a process of "learning-by-doing". Endogenous growth models were extended by the studies Romer (1986, 1987, 1990, 1994), Lucas (1988, 1993), Grossman-Helpman (1991), Aghion-Howit (1992) by including the variables affecting endogenous technological change such as human capital, research and development, education, government policies, physical structure, spillover effects, externalities and institutional factors etc.

3. ADAM SMITH AND THE CLASSICAL GROWTH MODEL

Adam Smith and other classical economists had important contribution on the economic growth theory. Barro and Sala-i-Martin (2003:9) state that classical economists, such as Adam Smith (1776), David Ricardo (1817), and Thomas Malthus (1798), and, much later, Frank Ramsey (1928), Allyn Young (1928), Frank Knight (1944), and Joseph Schumpeter (1934) provided many of the basic ingredients that appear in modern theories of economic growth. These ideas include the basic approaches of competitive behavior and equilibrium dynamics, the role of diminishing returns and its relation to the accumulation of physical and human capital, the interplay between per capita income and the growth rate of population, the effects of technological progress in the forms of increased specialization of labour and discoveries of new goods and methods of production, and the role of monopoly power as an incentive for technological advance.

Rostow (1992:508) states that according to Adam Smith (1776), the main factors affecting the engine of economic growth are population growth, capital growth, the division of labour (technological progress) and institutional framework of the economy (competitive-free traded market economy). Smith also stated the importance of stable legal framework in which invisible hand of the market could function, and open trading system (see in Viner (1927) , Hutchison, T. (1976), Spengler, J. J. (1959a, 1959b) Rothschild (1992),).

The Theory of Moral Sentiments begins with the following assertion: *How selfish soever man may be supposed, there are evidently some principles in his nature, which interest him in the fortune of others, and render their happiness necessary to him, though he derives nothing from it except the pleasure of seeing it.* Smith (1759: I.1.1). Smith (1759: III.I.85) stated that *every man is, no doubt, by nature, first and principally recommended to his own care; and as he is fitter to take care of himself than of any other person, it is fit and right that it should be so.* Smith (1776: I.2.2) stated that *... it is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker, that we expect our dinner, but from their regard to their own interest ...* Smith (1776: IV.5.8.2) also stated that *The natural effort of every individual to better his own condition, when suffered to exert itself with freedom and security is so powerful a principle that it is alone, and without any assistance, not only capable of carrying on the society to wealth and*

prosperity, but of surmounting a hundred impertinent obstructions with which the folly of human laws too often incumbers its operations; though the effect of these obstructions is always more or less either to encroach upon its freedom, or to diminish its security.

Smith (1776: IV.2.9) stated that “ ... *But the annual revenue of every society is always precisely equal to the exchangeable value of the whole annual produce of its industry, or rather is precisely the same thing with that exchangeable value. As every individual, therefore, endeavours as much as he can both to employ his capital in the support of domestic industry, and so to direct that industry that its produce may be of the greatest value; every individual necessarily labours to render the annual revenue of the society as great as he can. He generally, indeed, neither intends to promote the public interest, nor knows how much he is promoting it. By preferring the support of domestic to that of foreign industry, he intends only his own security; and by directing that industry in such a manner as its produce may be of the greatest value, he intends only his own gain, and he is in this, as in many other cases, led by **an invisible hand** to promote an end which was no part of his intention. Nor is it always the worse for the society that it was no part of it. By pursuing his own interest he frequently promotes that of the society more effectually than when he really intends to promote it. I have never known much good done by those who affected to trade for the public good. It is an affectation, indeed, not very common among merchants, and very few words need be employed in dissuading them from it..”*

Technological progress could also increase growth overall. Smith's famous thesis that the division of labour (specialization) improves growth was a fundamental argument. Smith (1776: I.1.5) stated that “ *...this great increase of the quantity of work which, in consequence of the division of labour, the same number of people are capable of performing, is owing to three different circumstances; first to the increase of dexterity in every particular workman; secondly, to the saving of the time which is commonly lost in passing from one species of work to another; and lastly, to the invention of a great number of machines which facilitate and abridge labour, and enable one man to do the work of many...*” Smith also saw improvements in machinery and international trade as engines of growth as they facilitated further specialization. Smith also believed that "division of labour is limited by the extent of the market" - thus positing an economies of scale argument. As division of labour increases output (increases "the extent of the market") it then induces the possibility of further division and labour

and thus further growth. Thus, Smith argued, growth was self-reinforcing as it exhibited increasing returns to scale. Output growth (g_Y) was driven by population growth (g_L), investment (g_K) and land growth (g_N) and increases in overall productivity (g_P).

Output growth model is (Rostow,1992:508 ; The History of Economic Thought, 2009):

$$g_Y = f(g_L, g_K, g_N, g_P)$$

Smith's economic growth model can be formalized as follows (Adelman, 1964:26 ; Rostow,1992:508 ;The History of Economic Thought, 2009):

$$Y = F(K, L, N) \quad \text{where, K: Capital, L: (1)}$$

Labour, N: Land

The production function (F) is not subject to the restriction of diminishing marginal productivity, but subject to the increasing returns to scale. Salvadori (2003a and 2003b) stated that Smith's argument appears to be implicitly based on the hypothesis that each single firm operates at constant returns, while total production is subject to increasing returns. Technological progress, development in machinery and the market size affect division of labour and therefore affect productivity and the internal and external economies, which lead to increasing returns to scale. Adam Smith also emphasized the role of the institutional structure (U) of the economy affecting economic growth level. Adelman (1961) stated that two restrictions emphasized for the production function:

$$\frac{\partial f}{\partial L} = g(K, U); \quad \frac{\partial f}{\partial K} = h(K, U) \quad (2)$$

Marginal productivity of labour and land are functionally related to the amounts of capital (K) employed and to the institutional framework (U) of the economy.

The growth rate of economy by the time is as follows,

$$\frac{dY}{dt} = \frac{\partial f}{\partial L} \frac{dL}{dt} + \frac{\partial f}{\partial K} \frac{dK}{dt} + \frac{\partial f}{\partial N} \frac{dN}{dt} \quad (3)$$

applying the restrictions, (4)

$$\frac{dY}{dt} = g(K, U) \frac{dL}{dt} + \frac{\partial f}{\partial K} \frac{dK}{dt} + h(K, U) \frac{dN}{dt}$$

In the Smith's economy, institutional framework (laissez faire) is important and given, exogenously :

$$U = \bar{U}(t) \quad (5)$$

Land supply is limited and fixed in quantity, $dN/dt = 0$, The growth rate of economy is therefore,

$$\frac{dY}{dt} = \frac{\partial f}{\partial K} \frac{dK}{dt} + g[\mathbf{K}, \bar{U}(t)] \frac{dL}{dt} \quad (6)$$

The growth rate depends on $\frac{dK}{dt}$ and $\frac{dL}{dt}$

Population growth is endogenous and it depends on the sustenance available to accommodate the increasing workforce, therefore labour supply

$$dL_s/dt = q(w - \bar{w}) \quad (7)$$

depends on the difference between the actual money wage rate (w) and the subsistence wage ($\bar{w}$).

Labour demand depends on wages-fund which depends on growth of income and capital :

$$\frac{dL_D}{dt} = a \frac{dK}{dt} + b \frac{dY}{dt} \quad (8)$$

In the long run, labour supply equals labour demand,

$$\frac{dL_s}{dt} = \frac{dL_D}{dt} \text{ and therefore, } (w - \bar{w}) = a \frac{dK}{dt} + b \frac{dY}{dt} \quad (9)$$

The growth rate of economy with labour-growth equation is as follows:

$$\frac{dY}{dt} = \frac{\partial f}{\partial K} \frac{dK}{dt} + g[\mathbf{K}, \bar{U}(t)] \left(a \frac{dK}{dt} + b \frac{dY}{dt} \right) \quad (10)$$

$$\frac{dY}{dt} = \frac{dK}{dt} \left\{ \frac{\partial f / \partial K + ag[\mathbf{K}, \bar{U}(t)]}{1 - bg[\mathbf{K}, \bar{U}(t)]} \right\}$$

The greater capital stock results in more division of labour, which raises the productivity of labour. As a result, the marginal capital-output ratio, $(dK/dt)/(dY/dt)$ falls. On the other hand, institutional environment of the economy has the same effect on the capital accumulation.

Investment is also endogenous and, it determined by the rate of savings (mostly by capitalists). Investment and therefore capital accumulation mainly depends on the profit rate above the compensation for risk to be made by investment.

$$dK/dt = k(r - \bar{r}, Y) , \partial k/\partial Y > 0 \quad (11)$$

r stands for the rate of profits at time t , and $\bar{r}$ denotes its minimum value.

Another important factor affecting profit rate is institutional environment because investment risk is affected by institutional environment. Therefore, profit theory of Smith is as follows:

$$(r - \bar{r}) = m[K, \bar{U}(t)] , \text{ where } \partial m/\partial Y < 0 \quad (12)$$

The capital accumulation process, by substituting eq.12 into eq.11 is as follows,

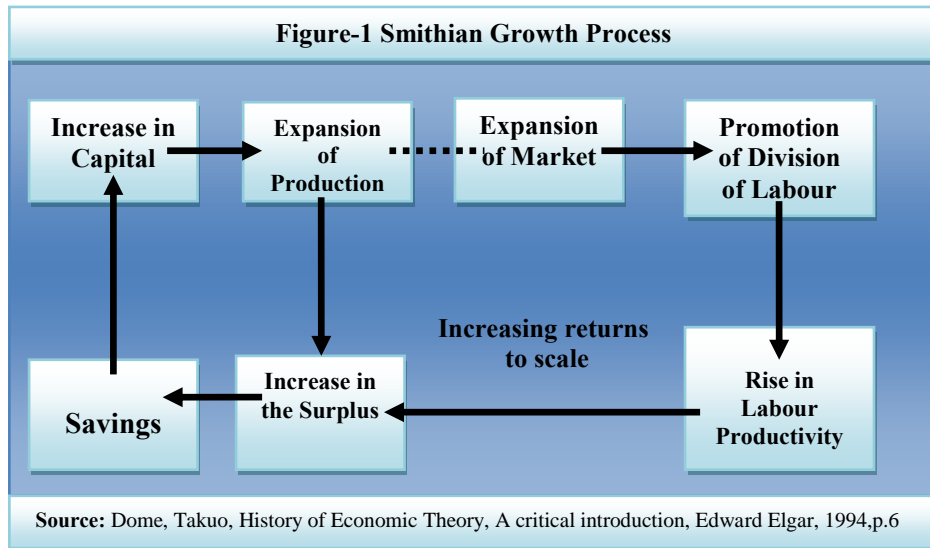
$$dK/dt = k\{m[K, \bar{U}(t)], Y\} , dY/dt > 0 , dK/dt > 0 , \partial k/\partial Y > 0 \quad (13)$$

Rostow (1992:511) states that growth of capital stock,

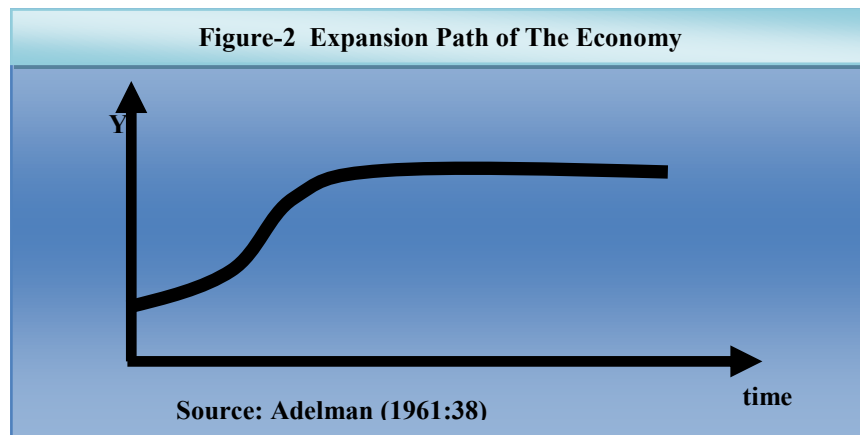
$$dK/dt = (sr_t - \delta) \quad (14)$$

depends on saving rate of capitalists (s), the rate of return to capital (r_t), the depreciation rate (δ). Initial capital stock and institutional factors also affect economic growth rate.

Dome (1994:6) explains the Smithian growth process like Figure-1. Dome (1994) states that Smith's theory of economic growth consists of a rise in the productivity of labour by means of the division of labour, and an increase in productive labour by way of capital accumulation. The sequence shown by increase in capital, expansion of production, increase in the surplus, and savings depicts process of growth by capital accumulation.

The important part of the Smithian growth model is increasing returns to scale by rising labour productivity resulted from the division of labour. The processes consist of expansion of market leading to the promotion of division of labour, which leads to rise in labour productivity and increase in the surplus.

In the Smithian growth model, when capital stock is so large, then the rate of profit drops to $(\bar{r})$. Savings of capitalists is what creates investment and hence growth, Smith saw income distribution as being one of the most important determinants of how fast (or slow) a nation would grow. However, savings is in the part determined by the profits of stock, as the capital stock of a country increases, Smith posited, profit declines - not because of decreasing marginal productivity, but rather because the competition of capitalists for workers will bid wages up. So lowering the living standards of workers was another way to maintain or improve growth (although the counter-effect would be to reduce labour supply growth). Despite increasing returns, Smith did not see growth as eternally rising, he posited a ceiling (and floor) in the form of the "stationary state" (see in Figure-2) where population growth and capital accumulation were zero. Adelman (1961:40) states that in the stationary state, there is no per capita growth, wages are at the subsistence level, profits are at the minimum consistent with risk, no net investment takes place, population remains unchanged, and total income constant. The rate of capital formation depends crucially upon the relationship between the market rate of net profits (r) and the minimum consistent with compensation for risk bearing $(\bar{r})$. Adelman (1961:40) expresses that the evolution of economy for Smith can follow many different routes. Growth or retrogression, stationary state or underdevelopment –what determines which of these time paths and states the economy will choose? Adelman says that we may arrive the answer in several different ways. The simultaneously solution for capital accumulation equation (eq.13) and the income-growth relationship (eq.10) will carry us the final point. By doing this, we arrive the general form of the economy's rate of output:

$$Y = y \left[K_0, L_0, N_0; \alpha_0 \dots \alpha_\infty; \bar{U}(t) \right] \quad (15)$$

Adelman (1961:40) underlines that dynamic progress of the economy is seen to depend upon the initial conditions, (K_0, L_0, N_0) and upon the structural parameters $(\alpha_0 \dots \alpha_\infty)$ as before, and also depends on exogenously determined historical change in the institutional environment $\left[\bar{U}(t) \right]$.

According to Smith, institutional framework affects these variables, for this reason he advocates the free competitive market economy (invisible

hand). As we mentioned above, according to Smith, the fundamental economic determinant of growth is the rate of capital formation. On the other hand, the rate of capital formation depends crucially upon the relationship between the market rate of net profits (r) and the minimum consistent with compensation for risk bearing ($\bar{r}$). Both of these quantities are dependent upon the institutional set up. As Adelman (1961:41,42) emphasizes, freedom of international trade, regulation of competition, security of life and property, political institutions, all play a role in establishing the relationship between (r) and ($\bar{r}$). In Smith's world, a favourable political and legal environment, on the other hand, can contribute significantly toward increasing the flow of investment. Furthermore, by permitting international division of labour, free trade also contributed toward raising the output of the world as a whole. Domestically, Smith favoured a policy of non-intervention. As Dome (1994:13) indicates, Smith supported free competition because according to him, it would extend the market, promote the division of labour, accumulate capital, and consequently increase the wealth of nations is theoretically to make clear the way in which harmonious development of the economy is realized under a system of natural liberty.

4. CRITICISM OF ADAM SMITH'S VIEWS ON THE DETERMINANTS OF ECONOMIC GROWTH

Smith's views on the determinant of economic growth have important effect on the classical growth model. On the other hand, Smith's views were criticized by the many other thinkers such as Ricardo, Malthus, Marx, etc.

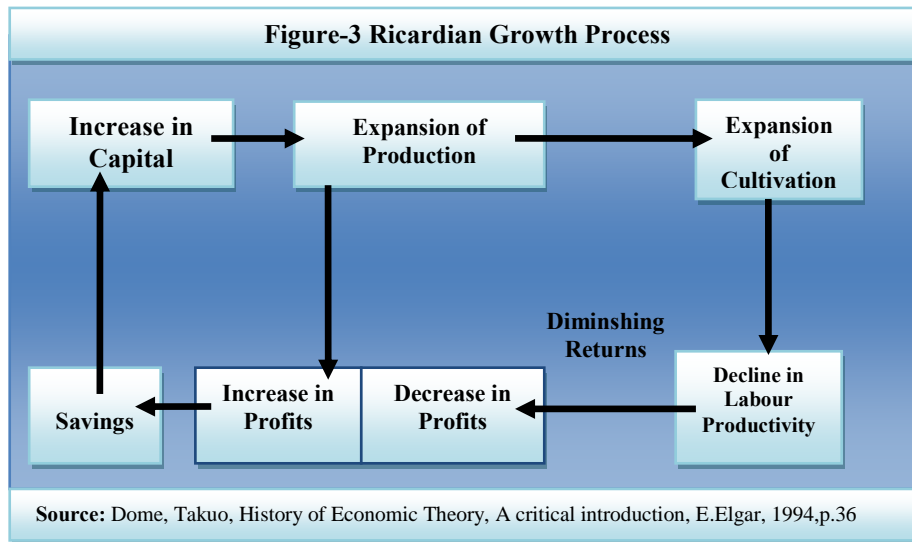
Hamberg (1971:141) states that "*in the classical model (and the Marxian model as well), capital accumulation was the fuel that drove the engine of economic development. There is no indication that the classical thought of any fixed relation between the rate of growth and the rate of capital accumulation, but there is no doubt that they thought of them as positively correlated*".

After Smith, Ricardo (1817) stressed that land as an important input had diminishing returns because of the fixed supply of land. This characteristic of land leads to increasing land rents and increasing cost of living for workers, therefore increasing cost of agriculture production causes decrease of the profits of the capitalists, which disrupts the capital accumulation. For this reason, Ricardo claimed (at first) that this decline can

be happily checked by technological improvements in machinery (albeit, also with diminishing productivity) and the specialization brought by trade, although he also had stationary states. On the other hand, Ricardo later claimed that, in fact, machinery displaces labour and that the labour "set free" might not be reabsorbed, thus merely create downward pressure on wages and thus lower labour income. In order to reabsorb this extra labour without this effect, then the rate of capital accumulation must be increased. But there is no obvious mechanism for this to happen particularly given the tendency described above for profits and thus savings to decline over time (The History of Economic Thought:2009)

Ricardo (1817:29) stated that *the natural tendency of profits then is to fall; for in the progress of society and wealth, the additional quantity of food required is obtained by the sacrifice of more and more labour. This tendency, this gravitation as it were of profits, is happily checked at repeated intervals by the improvements in machinery, connected with the production of necessaries, as well as by discoveries in the science of agriculture which enable us to relinquish a portion of labour before required, and therefore to lower the price of the prime necessary of the labourer. The rise in the price of necessaries and in the wages of labour is however limited; for as soon as wages should be equal to the whole receipts of the farmer, there must be an end of accumulation; for no capital can then yield any profit whatever, and no additional labour can be demanded, and consequently population will have reached its highest point. Long indeed before this period, the very low rate of profits will have arrested all accumulation, and almost the whole produce of the country, after paying the labourers, will be the property of the owners of land and the receivers of tithes and taxes.*

Ricardian growth process is explained in Figure-3. Dome (1994:36) stated that comparing the Smithian growth process, the difference between two models is the effects of diminishing returns by expanded cultivation, which leads to declining labour productivity and decreasing profit. In the Smithian growth model, there is an increasing returns resulted from division of labour by expansion of market size, which leads to rise in labour productivity and increase in surplus. While the Smithian growth model contains an accelerator ascribed to the division of labour, Ricardian growth contains a decelerator ascribed to the scarcity of fertile land. In the Ricardian growth model, capital accumulation pressures profits to increase while the law of diminishing returns pressures them to decrease. Since the effect of the latter eventually exceeds the effect of the former, profits and the rate of profit decrease toward zero in the long run.

According to Ricardo, only capitalists would save all or most of their profit income and accumulate it to expand the production. As long as profits positive, capital will be expanding. Ricardo predicts that capital accumulation and growth will stop when the extensive margin is pushed out to the point where the yield on the marginal land just equal to the conventional wage. At this point the profit rate and total profits are zero so there is no more capital accumulation, and the entire surplus takes the form of rent. We can describe this situation as the stationary state. At the

stationary state most of a large population lives at the edge of subsistence, pressing on the limited resources of the heart, while small wealthy class of landowners appropriate the social surplus product (Foley and Michl, 1999:199). On the other hand Ricardo states that technological improvements in machinery and international trade eliminate these negative aspects. But improvements in machinery increase unemployment and affect negatively the demand for goods and there may not be mechanism to solve these problems.

Another classical economist T.Malthus (1798) claimed that population, when unchecked, increases in a geometrical ratio, however, subsistence increases only in an arithmetical ratio. Malthus was convinced that, in spite of any technical improvement, the growth of population would inevitably be more rapid than the growth of production. Malthus was also pessimistic like Ricardo despite the Smith's optimism.

At this point, we had better express that classical economists were like minded about the stationary state would occur ultimately. But there are some differences among them about this period's characteristic. It might be useful to compare the views of A. Smith and J.S.Mill on this period's feature.

According to Smith: *"It deserves to be remarked, perhaps, that it is the progressive state, while the society is advancing to the further acquisition, rather than when it has acquired its full complement of riches, that the condition of the labouring poor, of the great body of people, seems to be the happiest and the most comfortable. It is hard in the stationary, and miserable in the declining state. The progressive state is in reality the cheerful and the hearty state to all the different orders of society. The stationary state is dull, the declining melancholy."* (Smith, 1776:Book 1, Ch.8).

As for J.S.Mill : *"...I cannot, therefore, regard the stationary state of capital and wealth with the unaffected aversion so generally manifested towards it by political economists of the old school. I am inclined to believe that it would be, on the whole, a very considerable improvement on our present condition. I confess I am not charmed with the ideal of life held out by those who think that the normal state of human beings is that of struggling to get on; that the trampling, crushing, elbowing, and treading on each other's heels, which form the existing type of social life, are the most desirable lot of human kind, or anything but the disagreeable symptoms of one of the phases of industrial progress. It may be a necessary stage in the progress of civilization..."* (Mill, 1848: Book 4, Ch.6).

As we see, according to Mill, stationary state is a happiness age, in opposition to Smith and also Ricardo. On the other hand, Karl Marx is rather pessimistic about the diminishing rate of profit when he criticizes capitalism. He had different ideas on the structure of the economic system. Marx criticized the system and also the classical economists. Marx believed there was a declining rate of profit over the long-term. The long-run tendency for the rate of profit to decline is brought about not by competition increasing wages (as in Smith), nor by the diminishing marginal productivity of land (as in Ricardo), but rather by the "rising organic composition of capital".(The History of Economic Thought, 2009). Marx enlarged his analysis to the social and political factors. According to Marx there is a social conflict among the classes resulting from the income distribution. Marx claimed that in the production process, surplus was only be created by workers and capitalist exploit the workers by creating labour-substituting technological advances. On the other hand, Marx stated that as long as the capitalists invest more and use the labour-substituting technology (rising organic composition of capital), both the rate of profit and wages decline, which leads to the downfall of capitalism (1849,Vol.3, Ch.III). While Marx's model of destruction of capitalism was based on a class system separated capitalists and the proletariat, Schumpeter (1939) saw the possibility that entrepreneur could improve growth by efficiently combining resources, adopting new technical improvements in machinery and conducting the division of labour. According to Schumpeter, innovation and new ideas was the engine which driving economic growth.

5. CONCLUSION

In this study, we mainly focused Smith's views on the determinants of economic growth by comparing other growth theories. We see that, according to Smith, the fundamental economic determinant of growth is the rate of capital formation. On the other hand, the rate of capital formation depends crucially upon the relationship between the market rate of net profits and the minimum consistent with compensation for risk bearing. Both of these quantities are dependent upon the institutional set up. These institutional factors are freedom of international trade, regulation of competition, security of life and property, political institutions and all play a role in establishing the relationship between these two variables which affect the rate of capital formation.

In Smith's world, a favourable political and legal environment can contribute significantly toward increasing the flow of investment. Furthermore, by permitting international division of labour, free trade also contributed toward raising the output of the world as a whole.

Finally, we observed that modern economic growth theory has been still benefited from the most of Smith's views on the economic growth which are division of labour, education, human capital, learning by doing, increasing returns to scale, technological change, externalities, institutional factors such as global free-competitive market economy, the role of government etc.

We concluded that Smith's views on the determinants of economic growth have still great importance to increase wealth of nations and welfare of both individuals and societies. Even if we are not on the same wave with Smith, it is still very important to review Smith's views on the determinants of economic growth in order to design better economic and political environment for economic agents to increase wealth of nations.

REFERENCES

- Adelman, Irma, (1961), *Theories of Economic Growth and Development*. Stanford: Stanford University Press.
- Aghion, P., Howitt, P. (1992), "A Model of Growth Through Creative Destruction", *Econometrica*, 60.2. 323-351.
- Arrow, K. J. (1962), "The Economic Implications of Learning By Doing", *Review of Economic Studies*, V. XXIX.
- Barro, R.J. and Sala-i-Martin, X. (2003), *Economic Growth..* Cambridge, MA, USA: MIT Press.
- Cass, D. (1965), "Optimum Growth in an Aggregative Model of Capital Accumulation", *Review of Economic Studies*, Vol.32, No.3, pp.233-240.
- Domar, E. D. (1946), "Capital Expansion, Rate of Growth and Employment", *E.M*, V. 14.
- Dome, T. (1994), *History of Economic Theory: A Critical Introduction*, Edwar Elgar Publishing.
- Foley D.K. and Michl T.R. (1999), *Growth and Distribution*, Harvard University Press.
- Grossman, G. and Helpman, E. (1991), *Innovation and Growth in the Global Economy*, Cambridge, MA:MIT Press.

Hahn, F.H. and R.C.O., Matthews, (1964), “ The Theory of Economic Growth: A Survey” *The Economic Journal*, 74 (296): 779-902.

Hamberg, D.(1971), *Models of Economic Growth* , New York : Harper & Row.

Harrod, R. F. (1939), “ An Essay In Dynamic Theory”, *Economic Journal*, V. XLIX. March 1939.

Hutchison, T. (1976), “Adam Smith and The Wealth of Nations” *Journal of Law and Economics*, Vol. 19, No. 3, 1776: The Revolution in Social Thought pp. 507-528 The University of Chicago Press.

Koopmans, T.C. (1965), “On the Concept of Optimal Growth” Cowles Foundation for Research in Economics at Yale Univ. Paper.238, <http://cowles.econ.yale.edu/P/cp/p02a/p0238.pdf>, accessed 10/05/2005

Lucas, R.E. Jr. (1988), “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, 22: 3-42.

Lucas, R.E. Jr. (1993), “Making A Miracle”, *Econometrica*, 61(2): 251-272.

Marx, K. (1849), *Capital, Vol.III*, ElecBook Classics, London, UK., 1998.

Mill, J.S. (1848), *Principles of Political Economy*, William J.Ashley,ed. (1909), 7th edit.

Ramsey, F.P. (1928), “Mathematical Theory of Saving”, *Economic Journal*, 38: 543-559.

Ricardo, D. (1817), *On The Principles of Political Economy and Taxation*, .John Murray, 1821, 3th Edt. Michigan Univ.

Romer, P.M. (1986), “Increasing Returns and Long-Run Growth”, *Journal of Political Economy*, 94.5. 1002-1037.

Romer, P.M. (1987), “Growth Based on Increasing Returns Due to Specialization”, *American Economic Review*, 77(2): 56-62.

Romer, P.M. (1990), “Endogenous Technological Change”, *Journal of Political Economy*, 98 (5): 71-101.

Romer, P.M. (1994), “The Origins of Endogenous Growth”, *Journal of Economic Perspectives*, 8 (1): 3-22.

Rostow, Walt W. (1992), *Theorists of Economic Growth from David Hume to the Present: with a perspective on the next century*, Oxford University Press US.

Rothschild, E. (1992), “Adam Smith and Conservative Economics” *Economic History Review*, Xlv (1): 74-96.

Salvadori, N. (2003a), *The Theory of Economic Growth, A Classical Perspective*, EE Pub.

Salvadori, N. (2003b), *Old and New Growth Theories: An Assessment*, EE Pub.

Schumpeter, J.A. (1939), *Business Cycles, A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*, New York, McGraw-Hill Book.

Smith, A. (1759), *The Theory of Moral Sentiments*, London: A. Millar, 1790, 6th.

Smith, A. (1776), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, London: Methuen & Co. 1904 5th.

Snowdon, B. and Vane, R. Howard (2005), *Modern Macroeconomics*, Edward Elgar Publishing, UK.

Solow, R.M (1956), "A Contribution to the Theory of Economic Growth", *Quarterly J. of Economics*, 70. 65-94.

Spengler, J.J. (1959a), "Adam Smith's Theory of Economic Growth: Part I" *Southern Economic Journal*, Vol. 26, No. 1 pp. 1-12 Southern Economic Association.

Spengler, J.J. (1959b), "Adam Smith's Theory of Economic Growth: Part II" *Southern Economic Journal*, Vol. 26, No. 1 pp. 1-12 Southern Economic Association.

Swan, T. W. (1956), "Economic Growth and Capital Accumulation", *Economic Review*, V. XXXII.

The History of Economic Thought Website, Classical Growth Theory: From Smith to Marx, [Http://Homepage.NewsSchool.Edu/Het/](http://Homepage.NewsSchool.Edu/Het/) accessed:02/09/2009.

Uzawa, H. (1961), "On A Two-Sector Model of Economic Growth", *Review of Economic Studies*, V.29, No.1, pp.40-47.

Viner, Jacob. (1927), "Adam Smith and Laissez Faire" *The Journal of Political Economy*, 35 (2): 198-232, The University of Chicago Press.

Wright, G. (1997), "Towards a More Historical Approach to Technological Change", *Economic Journal*, 107 (4449): 1560-1566.

Yeldan, E. (2009), *The Economics of Growth and Distribution*, Eflatun Publishing.

DIŞGÖÇ YAZININDA KİMLİK ARAYIŞININ İZLERİ

Hikmet ASUTAY*
Oktay ATİK**

ÖZET

Bu çalışmada Almanya'ya işçi alımı ile yerleşen Türklerin Almanya'ya ilk gidişlerinden, seksenli yıllardaki sosyo-ekonomik durumdan, birinci ve ikinci kuşağın yaşadıkları çeşitli uyum sorunlarından ve bunlara sebep olan etkenlerden bahsedilmiştir. Çalışmada seksenli yıllarda ortaya çıkan ya da ikinci kuşak olarak adlandırılan kuşağın yazdığı eserlerdeki kimlik arayışını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Seksenli yıllarda küçük yaşlarda Almanya'ya gelmiş ya da orada doğmuş olanların oluşturduğu ikinci kuşağın içinde bulunduğu bu kimlik arayışını örneklendirmek amacıyla Alev Tekinay'ın "Dazwischen" ve İsmet Elçi'nin "Sinan ohne Land oder Memo, mein Vater" eserleri seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dışgöç yazını, dışgöç yazınında seksenli yıllar, ikinci kuşak, benlik arayışı.

THE INFLUENCES OF THE IDENTITYSEARCH ON IMMIGRATION LITERATUR

ABSTRACT

In this article, it is referred to the first departure of Turks through labor agreement in Germany, socio-economic situation in the eighties, integration problems that the first and second generation encountered and the factors which cause this situation. It is aimed in the article to reveal identity seek in Works written by second generation. Alev Tekinay's work "Dazwischen" and İsmet Elçi's work "Sinan ohne Land oder Memo, mein Vater" have been chosen to illustrate the

---

* Doç. Dr. Hikmet ASUTAY; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Edirne;
hikmetasutay@yahoo.de

** Trakya Üniversitesi SBE Yabancı Diller Eğitimi A.D. Alman Dili Eğitimi
B.D.Yüksek Lisans Programı Öğrencisi

identity seek of the second generation, which is generated by people coming to Germany in a young age or coming to earth there.

Key Words: *Guest worker literature, the eighties in guest worker literature, the second generation, identity seek.*

1. GİRİŞ

1.1. Almanya'ya İlk Umut Yolculuğu

Sanayileşmenin oldukça hızlı bir biçimde ilerlemesi İkinci Dünya Savaşı'ndan yaklaşık 10 yıl sonra Almanya'da işçi gücünde büyük bir işgücü açığına neden olmuştu. Kendi iş gücünü karşılayamaz duruma gelen Almanya diğer ülkelerden işçi ithal etmeye başladı. 1955 yılında İtalya'dan, 1960 yılında İspanya'dan ve 1961 yılında Türkiye'den işçiler alındı (bkz. Ercan 2001: 7). "30 Ekim 1961'de imzalanan Ankara Sözleşmesi ile Türkiye'den" (Kuruyazıcı 2001: 3) çok sayıda insan hiç bilmedikleri bambaşka bir dünyaya doğru umut yolculuğuna çıktılar. Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan çok sayıda insan ailelerini arkalarında bırakarak çıktılar umut yolculuğuna. Bu yolculukta hepsinin yegâne gayesi daha iyi bir hayat kurabilmek için birkaç yıl Almanya'da kalıp yeterli miktarda para biriktirmiş olarak Türkiye'ye dönmektir (bkz. Ateş 2009: 22).

Ekonomik nedenlerden ötürü Almanya'ya gelen bu insanların çoğu işsiz ve eğitim düzeyi düşük kişilerden oluşuyordu. Belki de içlerinde ilk kez bir şehrin nasıl olduğuna tanıklık edecekler bile vardı. Durumun böyle olması hiç bilmedikleri bir ülkede ve kültürde yaşamak zorunda olan göçmenlerin sorunlarının da büyük olmasına yol açacaktı (bk. Zengin 2000: 103).

Sonuç olarak ekonomik nedenlerle de olsa yaşanan gerçeklik göç idi. İnsanların buldukları yerleşik düzenden başka bir yerleşik düzene geçmeleri demek olan bu olguyla yeni yaşam alanı arayışları, bulunulan yerlerin olanaklarının yetmemesi gibi etkilerin neden olarak sıralandığı göç

---

¹Göç için genel olarak şu tanım esas alınabilir: "Göç, genel bir anlatımla kişilerin yaşamlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen ya da geçici bir süre için kent kasaba köy ya da büyükşehir gibi bir yerleşim biriminden bir başka birime yerleşmek amacıyla yapılan coğrafi yer değiştirme olayıdır. Kısaca göç kavramı birçok faktöre bağlı ve farklı nedenlerle insanların oturduğu bir yeri, kesin bir şekilde ya da geçici sürelerle terk etme olgusunu açıklamaktadır"(Tuncay,2010).

olgusu, Almanya bağlamında parasal nedenlerden oluşmaktaydı. Bu sürecin farklılığı, göçün ilk başlarında göç değil geçici olarak bakılması ve sonradan bu sürecin gerçek bir göç olgusuna dönüşmesiydi.

1.2. Almanya’da Yeni Bir Hayat ve Beraberinde Gelen Sorunlar

Neşeyle ve merakla karşılanmıştı bu misafirler ancak zaman içinde Almanlar kendi kültürlerinden farklı bir kültürden gelen bu insanların toplumsal-kültürel açıdan Alman toplumundan daha geri bir seviyede olduklarına inanıyorlardı. Gelenlerin çoğunun kırsal kesimden olması ve eğitim seviyesindeki düşüklük bu ilk karşılaşmadaki kültür şokunun birer faktörüydü. Yeterli miktarda para biriktirip anavatana, eşlerinin ve çocuklarının yanına, dönmek fikri onları Alman toplumundan ayrı tutan diğer bir faktördü (bk. Kuruyazıcı 2001: 4-5). Sorunun başlangıç noktası burasıydı aslında. Kendilerini soyutlamaları onları hep “öteki” yapmıştı.

Yetmişli yıllara gelindiğinde çeşitli gelişmeler de yaşanmaktaydı. 1973’te işçi alımları durdurulmuş, ancak yapılan yeni düzenlemelerle misafir işçilere eşlerini ve çocuklarını da yanlarına alma hakkı tanınmıştı. İşte bu tarih, bundan sonrası için bir kırılma noktası oldu. Geçici olarak Almanya’ya gelen işçiler bu vesileyle artık kendi hayatlarını Almanya’ya taşımaya başladılar. Bu durum her ne kadar olumlu bir gelişme gibi gözükse de ardında barındırdığı olumsuz taraflar da vardı. Baba çalışırken anne dil bilmediği için sadece evde oturarak ve ev işleriyle uğraşarak zamanını harcamakta ve dış dünyadan soyutlanmış bir yaşam sürmekteydi (bk. Özyer 2001: 84). Çocuklar ise evde geleneksel yaşamını sürdürürken sokakta ve okulda modern Alman toplumuna ayak uydurmak zorundaydılar. Öyle ki içlerinden bazıları Türkçe isimlerini Alman alfabesinin tınısına göre yazmaktaydı (bk. Ackermann 1984: 25). İlk kuşak genellikle böyle bir bocalamanın içindeydi diyebiliriz. Ancak bu bocalamaya sebep olan sadece Türklerin içinde bulunduğu kültür şoku değildi. Almanların Türkleri kabullenmemeleri, nasılsa bir gün geri dönecekler gözüyle bakmaları, Almanları da Türklerden uzak tutan faktörlerdendi. Bir ders kitabı yazarı olan Sabri Çakır Almanya’da yayımlanan “Die Gaste” adlı dergide kaleme aldığı bir yazısında bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Her şey gün gibi ortada. Almanlar göçmen işçileri hiçbir zaman kendileri kadar insan görmediler. Kendilerine layık gördükleri hayat kalitesini onlara layık görmediler. Göçmenler onlar için sadece kendilerine hizmet eden, “Yap!” deyince yapan, “Tut!” deyince tutan, “At!” deyince atan, “Al!” deyince alan, dış görünüş olarak da kendilerini andıran tuhaf yaratıklardı. Bir gün burada işlerinin bittiği, kendilerine ihtiyaç kalmadığı düşünüldüğünde de kendilerine git denilince gitmeleri gereken canlılardı” (Çakır 2008: 10).

80’li yıllara gelindiğinde ise artık bu bocalamadan kaynaklanan toplumsal kaynaşma sorunu bir ölçüde aşılmış ancak farklı bir boyut alarak devam etmiştir. İlk kuşağın çocukları artık Alman sistemine uyum sağlamış sayılırlardı. Bunu N.Tapan şöyle açıklamaktadır:

“80’li yılların ortalarına gelindiğinde Federal Almanya’da okula giden Türk çocukları gittikçe artan oranlarla Almanya’da doğmuş ya da Almanya’ya çok küçük yaşlarda gelmiş, öğrenimlerinin tamamını ya da bir bölümünü burada görmüş çocuklardır. Bu çocukların Alman eğitim sistemindeki durumları da farklılaşmıştı artık. Almanca’yı gündelik iletişim dili olarak rahatça kullanabilmekte hatta kimi durumlarda anadillerine tercih etmekteydiler. Almanca artık onlar için yabancı bir dil değildir. İletişim güçlükleri büyük ölçüde ortadan kalktığı için eğitim ve öğrenim durumlarında da görece bir düzelme, bir gelişme gözlenmektedir. Lise düzeyindeki okullara giden Türk çocuklarının oranının - öbür yabancı çocukların oranı kadar olmasa da - artması bunu kanıtlamaktadır “ (Tapan 2001: 98).

Bir tarafta uyum sürecine dair olumlu gelişmeler yaşanırken diğer tarafta ise Almanya’nın yabacılar politikasında yaptığı değişiklikler, yerine oturmaya başlayan taşları tekrar yerinden oynatacak niteliktedir. 80’lerde iktidara gelen Hristiyan Demokrat Birliği’nin bu konudaki tutumu oldukça serttir. Öyle ki Türkler ya tamamıyla Almanlaştırılacak ya da kendi ülkelerine dönmeye zorlanacaktı. Bunun içinde 1983 yılında bir teşvik yasası hazırlandı ve bu yasaya göre 30 Ekim 1983 – 30 Haziran 1984 tarihleri arasında Türkiye’ye geri dönmek isteyen Türk işçilerine 10.500 Mark ve ayrıca reşit olmayan her çocuk için de 1.500 Mark tazminat sözü verilmişti. Bununla beraber Almanya’da artan işsizlik de geri dönüşü tetikledi ve 1984 yılına kadar 400 bine yakın Türk yurda döndü (bk. Tapan 2001: 100 ayrıca bk. Çelik 2010: 9). Bu dönüş beraberinde sorunlar getirdi. Almanya’da doğmuş ya da küçük yaşlarda Almanya’ya gitmiş çocuklar Alman toplumuna ve eğitim sistemine alıştıklarından Türkiye’ye döndüklerinde de bir uyum sorunuyla karşı karşıya kaldılar. Almanya’nın başlattığı bu proje

kapsamında Türkiye'ye dönen ailelerin çocuklarına destek de vardı. Bu doğrultuda Almanya “gençlerin Türk eğitim sistemine daha kolay uyum sağlayabilmeleri için özel programlar doğrultusunda Almanca eğitim yapan Anadolu Lisesi statüsünde okulların açılması için mali destek verecek ve Alman öğretmenler gönderecekti” (Tapan 2001: 102).

Yazın anlamında dönemsel ayırım yapabilmek için çok kısaca ve genel olarak birinci, ikinci ve üçüncü kuşak olarak adlandırılan Türk-Alman yazınında dile getirilen veya metinleştirilen ana konulara da değinmekte yarar vardır. Bunu yaparken de çalışmamızın adını taşıyan “kimlik arayışı” konusunun temel alındığı ikinci kuşak Türkiye kökenli göçmen yazını üzerinde biraz daha fazla durulacaktır.

2. BİRİNCİ KUŞAK VE “GURBET HİKAYELERİ”

Geldikleri ilk günden bu yana zorlu bir sosyal süreçten geçen Türk işçisinin bu yolda çektiği sıkıntıyı, derdi, acıyı, yaşadığı ikilemi dile getirecek bir yazının varlığı da kuşkusuzdu elbet. İlk yazın ürünlerinde dile getirilen konulardan D. Zengin şöyle bahsetmektedir:

“ilk kuşak yazarlar, kendi sorunlarını en iyi şekilde dile getirebilen nesri seçti. Böylece onların ana konularını, Alman toplumunda karşılaştıkları her türden güçlükler, çektikleri acılar, yabancı dil sorunu, vatan hasreti, yalnızlık, uyumsuzluk, topluma uyum, toplumdaki dışlanma ve bunların beraberinde getirdiği sorunlar oluşturmuştur. Aşırı bir duyarlılıkla karmaşık iç dünyalarını günlük yaşamdan kesitlerle yansıtmaya çalışmışlardır” (Zengin 2000: 103–104).

Bu kuşağın yazarları arasında Fakir Baykut, Aras Ören, Habib Bektaş, Şinasi Dikmen, Fethi Savaşçı gibi isimler vardı. Ele aldıkları konular bakımından bir tür “acı çekenlerin yazını”ydı onlarınki (Kuruyazıcı 2001: 19). Tabii tüm bu acıların ana kaynağı anavatana duyulan özlem idi. O yüzden bu dönem yazını, ele aldığı konular nedeniyle bir bakıma gurbet hikâyeleri dönemi olmuş, çoğunlukla gurbet olgusu eserlerde ana tema olarak memleket, memlekete özlem gibi duygularla ilişkilendirilerek dile getirilmiştir.

3. İKİNCİ KUŞAK: KİMLİK ARAYIŞI

Seksenli yıllara gelindiğinde ise birinci kuşaktan farklı bir kuşak çıkmıştı ortaya. Aralarında birinci kuşaktan yazarların da bulunduğu bu kuşakta, küçük yaşta Almanya'ya gelmiş ya da orada doğmuş yazarlar da vardı (bk. Kuruyazıcı 2001: 20). İkinci kuşağın çok küçük yaşlarda Almanya'ya gelmesi ya da orada doğması onların Almancayı öğrenmelerinde ve Alman kültürüne uyum sağlamalarında şüphesiz bir öncelik idi. Bu öncelik onlara dili, yani Almancayı, günlük iletişimin ötesinde kullanma fırsatını vermişti. Mecazlar ve dil oyunları dile olan hâkimiyetlerinin birer göstergesiydi (bk. Zengin 2000: 104). İşte böyle bir durumun içinde bulunan ikinci kuşak gençleri “ne tam anlamıyla buraya ait hissediyorlardı kendilerini ne de kendi istemleri dışında terk ettikleri anavatanlarına”(Kuruyazıcı 2001: 20). Bu arada kalmışlık onların kimliklerini sorgulamalarına ve bunu da eserlerinde dile getirmelerine sebep oldu. Dursun Zengin konuyla alakalı olarak şunları söylemektedir:

“ikinci kuşak Türk yazarlarda durum daha farklıydı. İlk kuşağın çocukları olan bu yazarlar için Almanca başka bir nitelik kazandı. Onlar Almancayla iç içe büyüdüler, çünkü doğdukları andan itibaren Almancayla karşılaştılar. Almancayı artık anadili gibi konuşuyorlardı ve Türkçe evde aileyle sınırlı kalıyordu. Dolayısıyla Almancaya çok iyi hâkim olan bu kuşakta yeni bir duyarlılık kendini hissettirir. Bir sızlanma edebiyatının yerini, kimlik sorunsalının, bireyselliğin, yabancı düşmanlığının ve insan olmadan kaynaklanan sorunların ele alındığı eserler yer alır. Mecazlar, imajlar ve dil oyunları, bu yazarların hem Almancaya olan hâkimiyetlerini ve hem de edebî düzeylerini ortaya koymaktadır.-' Birinci kuşağın nesirci olmasına karşılık, ikinci kuşak şiire de yönelme cesareti gösterir. Kısaca ancak seksenli yıllardan itibaren daha bilinçli eserlerle karşılaşırız” (Zengin 2000:104).

Bu nitelikteki bir yazın türünün nasıl adlandırılacağı da çeşitli tartışmalara yol açmıştır. İlk kuşağın ürünleri için kullanılan “Gastarbeiterliteratur”(konuk işçi yazını) terimi ikinci kuşağın ortaya çıkmasıyla ve dil üstü bir Almanca kullanarak yazmasıyla artık çok da geçerli bir terim olmaktan çıkmıştır. Çünkü ikinci kuşak Almanya'ya küçük yaşta gelmiş ya da orada doğmuş gençlerden oluşuyordu. Dolayısıyla bunları göçmen yazını içine dâhil etmenin ne kadar doğru olduğu tartışılır bir konuydu. Meral Oralış konuya dair şunları söylemektedir:

“Bir dönemler rahatına “yabancı işçi yazını” diyebildiğimiz metinlerin yerini, bu yeni bireysel ve toplumsal kimliğini sorgulamanın ışığında üretilen metinler aldı. Almanya’yi yaşamlarının uzamı, Almanca’yı da yazı dilleri (kimileri için “vatan”) olarak seçen bu yeni kuşağın ürettiği metinler atık nasıl adlandırılabilir? Bunca değişikliğe karşın hala “yabancılar yazını” demek olası mı? Yoksa bundan böyle “Alman yazını” içinde mi ele alınacak bu metinler? Ya da çokkültürcülük söylemleri içinde, yaşadıkları toplumda sosyal bir marjinalliği, ulusal kimliklerinden sürgün edilmişlerini, göçmenliklerini duyumsar ve bunu ürettikleri yazınsal yapıtlara yansıtarken yazdıkları “azinlik yazını” diye mi adlandırılacak?” (Oralış 2001: 41).

Bu sorulara en uygun cevabı Yüksel Pazarkaya Mahmut Karakuş ile yaptığı bir söyleşide şöyle vermektedir:

“Göçmen yazını kavramı tekrar karşımıza çıkınca, isterseniz bunu sınırlayalım biz. Almanya’da ya da Avrupa’da Türkçe yazın. Almanya’da Türkçe yazın göçmen yazını olabilir belki. Göçmen olabilir, sürgün olabilir, olmuştur, görülmüştür. Türkçenin dil yurdu Türkiye’dir. Oradan herhangi bir nedenle, ya iş sürgünü, ya siyasi sürgünle dış ülkelere gitmiş yazarlar Türkçe yazmaya devam ediyorlarsa, bunları belki bir sürgün yazını, belki bir göç yazını, yani göçmen yazını olarak değerlendirebiliriz. Ama Almanya’da doğmuş, büyümüş, Almanya’da sosyalizasyonunu gerçekleştirmiş ve sonunda da Almanca yazan insanların yazınına artık göçmen yazını denemez” (Karakuş 2001: 82).

Her ne kadar bu konuya dair tartışmalar sürse de doğruluğundan şüphe edilmeyecek bir konu da bu yazının Alman diline olan katkısıdır. Kendi duygularını ifade etmek isteyen göçmen yazar ve şairlerin oluşturdukları yeni kavramlar, Alman diline bir renk katmıştır. Müller ve Cicek’in önsöz metnindeki “bazı istisnalar hariç, göçmen yazarların Alman okurlar arasında büyük bir tanınmışlığa ulaşmamasına rağmen, eserleri Alman edebiyatına önemli bir katkı sağlamaktadır”² (Müller, Cicek 2007: 8) ifadesi bunu doğrular niteliktedir. Türkçeye ait bazı söz kalıplarının Almancaya çevrilmesi bu dile bir renk katmıştır; bununla beraber yeni kelimelerde Alman söz varlığında yerini almıştır. N. Özyer de buna dair şöyle yazmaktadır:

“Türkler tarafından yazılan bu kitapların Alman diline katkısı üzerine de bir şeyler diyebilir miyiz acaba? Bazı yazarlar eserlerini Türkçe yazsalar da, eserleri çoğunlukla Almancaya çevrilmiş ya da iki dilde basılmıştır. Türk yazarlarının kendilerine özgü bir dil yaratmalarından dolayı

² Çeviri tarafımdan yapılmıştır.

Almanca'nın yeni bir boyut kazandığı da düşünülebilir. Ackermann'in da söylediği gibi, "bunlar onların kelimeleri, onların cümleleri, onların metinleri". Bu eserlerdeki Türkçede kullanılan deyimlerin, özdeyişlerin Almanca'ya çevrilmesi sayesinde, Alman dilinde bir renk cümbüşü olduğu inkâr edilemez. Yeni kelimeler türetilmiş ve Türk yazarları, böylelikle Alman dilinin söyleyiş şekillerine yenilik getirmişlerdir" (Özyer 2001: 92).

İkinci kuşak dönem yazarları Almanların ilgisini fazlasıyla çekti. İki dilli olarak yetişen bu yazarlar Almanca düşünebiliyor ve eserlerini Almanca yazıyorlardı. Konuları genellikle kültürlerarasılık üzerineydi. İkinci kuşak yazarlardan bazıları şunlardır: Renan Demirkan, Feridun Zaimoğlu, Zafer Şenocak, Zehra Çırak, Saliha Scheinhardt, Aysel Özakin, Nevfel Cumart vd.

Düşüncelerini en iyi almanca olarak ifade ettiğini söyleyen Renan Demirkan³, birçok tiyatro oyununda oynayıp, film yapıp bu alanlarda önemli ödüller kazandıktan sonra yazın dünyasına da giriş yapmıştır. Kendisi de göçmen bir ailenin kızı olan Renan Demirkan, "Schwarzer Tee mit drei Stück Zucker" (Üç Şekerli Demli Çay) adlı eserinde göçü, çekilen zorlukları, uyum sorunlarını anlatmaktadır. Dili oldukça akıcı, konu olarak aslında bilinen fakat oldukça zengin olan bu eser, göç kavramına karşılaştırmalı bir bakış getirmektedir. Romanda bahsedilen Türkiye ve Almanya, iki ülkeyi ve bu ülkelerde yaşananları karşılaştırma fırsatı vermekte, göç etmenin sadece başka bir ülkeye gidip yaşamak değil, gidilen ülkede var olabilmek olduğunu anlatmaktadır.

3.1. Kimlik Arayışının Eserlere Yansıması

"Toplumsal bir varlık olarak insanın nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü" (TDK) olarak tanımlanan kimlik kavramı, tanımından da anlaşılacağı üzere insana özgü bir kavramdır. İnsanda var olan bu niteliklerin temelinde sahip olduğu sosyal yaşam,

³ Renan Demirkan'ın yazmış olduğu bazı kitaplar şunlardır: "Schwarzer Tee mit drei Stück Zucker" (Türkçe Çev. "Üç Şekerli Demli Çay" - 1991), "Die Frau mit Bart" (Türkçe Çev. "Sakallı Kadın"-1994), "Der Mond, der Kühlschrank und ich" – (2001), "Es wird Diamanten regnen vom Himmel" (2001). 1989 yılında "Goldene Kamera" (Altın Kamera), 1990 yılında "Adolf Grimme Ödülü", 1998'de ise Alman Cumhurbaşkanı Roman Herzog'tan "Bundesverdienstkreuz", 2002 yılında da "INTEGA Tiyatro Ödülü"nü almıştır.

inançlar, gelenekler ve görenekler, hayatı algılayış biçimi gibi etmenler yatmaktadır (bkz. Yıldız 2007: 15). Bu gibi etmenlerin her bireyi farklı olarak şekillendireceğinin kaçınılmaz olduğu düşünülürse farklı toplum yapılarının ortaya çıkacağı da aşikârdır. Globalleşen dünyada bu tür farklı toplumsal yapıların bir araya gelmesinin de kimlik bunalımına yol açabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda Türk kimliği ile Alman toplumunda bir hayat sürmenin ortaya çıkardığı bunalım ve kimlik arayışı Almanya'daki ikinci kuşak Türk göçmen yazarlarının eserlerine de yansımıştır.

Alev Tekinay'ın "İki Arada" (Tekinay: F. Biondi 1983: 59) adlı şiiri bu bunalımı, arada kalmışlığı çok güzel yansıtmaktadır. Şiirde "*bavulu her gün topluyorum ve yeniden açıyorum*"⁴ mısralarıyla Tekinay bavulunu toplamakla Almanya'dan vazgeçtiğini, tekrar açmakla ise bu defa Türkiye'den vazgeçip tekrar Almanya'da kalma isteğini dile getirmektedir. Aynı şiirde yer alan "*değişiyorum ama aynı kalıyorum ve artık kim olduğumu bilmiyorum*"⁵ mısralarında ise şair içinde bulunduğu kimlik arayışını sergilemektedir. Bu ruh haliyle kendini ne Türkiye'ye ne de Almanya'ya ait hissetmektedir. "*Her gün hayali bir trenle iki bin kilometre gidip geliyorum, gardırobum ve valizim arasında kararsızım ve iki arada benim dünyam*"⁶ mısralarıyla ise Tekinay iki ülke, iki kültür, iki kişilik arasında kalmışlığını dile getirmektedir. Ne Türk olabilmektedir ne de kendini bir Alman olarak görmektedir. İçine düştüğü bu durum ise mısralarına böyle yansımaktadır.

İkinci kuşak yazarlardan bir diğeri de İsmet Elçi'dir. Politik sebeplerden dolayı babasıyla Almanya'ya gelmiştir. Almancayı akşam okulunda öğrenen İsmet Elçi yazarlığının yanı sıra yönetmen kişiliği ile de bilinmektedir. (bkz. Wikipedia) 1989 yılında filmini de çektiği "Sinan ohne Land"(1988) adlı eserinde de yazar Alev Tekinay'da olduğu gibi kimlik arayışını "*Ben ben değilim. Kendi kimliğime yabancıyım*"⁷(Elçi: Müler/Cicek 2007) sözleriyle ortaya koymaktadır. Daha sonra yazar bu kimlik arayışını "ben ve diğer ben" olarak aktarmaktadır. Eserde kullandığı mono diyalogların birinde açıkça fark edilebilen bu durum şöyledir:

⁴ Çeviri tarafımdan yapılmıştır.

⁵ Çeviri tarafımdan yapılmıştır.

⁶ Çeviri tarafımdan yapılmıştır.

⁷ Çeviri tarafımdan yapılmıştır.

“> Sen delisin. Yanlıyorsun. <
> Evet, evet ben deliyim. < cevabımı veriyorum diğer
Ben’e <“⁸

(Elçi: Müller / Cicek 2007: 100).

Görüldüğü gibi yazar “ben” ve “diğer ben” olarak çift kişilikli bir dünyada yaşamaktadır. “Ben” dediği Türkiye’deki geçmişiyle ve değer yargılarıyla şekillenmiş kişiliğidir. Diğer ben dediği ise Almanya’daki değer yargılarıyla var olmaya çalıştığı yönüdür. Elçi bu arada kalmışlığı “*ne kadar çok ağlarsam o kadar çok geçmişimi hatırlıyorum. Ne kadar çok geçmişimi düşünürsem o kadar çok ağlıyorum*”⁹ (Elçi: Müller / Cicek 2007: 100-101) cümleleriyle başka bir boyuta taşımaktadır. Alev Tekinay gibi İsmet Elçi de bir taraftan Türkiye’ye büyük bir özlem duyarken diğer taraftan da Almanya’dan vazgeçememektedir. İki arada yaşamının zorluğunu ve acısını böyle aktarmaktadır.

İlgili eserlerden alıntılar yaparak örneklendirilen kimlik arayışı seksenli yılların kuşağında değer yargıları düzleminde görülmektedir. Eserleri örnek alınan Alev Tekinay ve İsmet Elçi ne Alman değerlerine tam olarak alışabilmektedir, ne de kendi değer yargılarından vazgeçebilmektedir. Evde Türk olarak, ancak sokakta, okulda, iş yerinde vs. Alman olarak yaşamak bu genç kuşağı yaşamlarının her anında iki dünya arasında bırakmıştır. Bu ruh haliyle yaşayan ikinci kuşak kendini ne Türkiye’ye, ne de Almanya’ya ait hissetmektedir. Bu konuda birinci kuşak olan ailelerinin köklü kuralları ve beklentilerinin de payı olsa gerektir. Benzer durum Emine Sevgi Özdamar’ın “Mutterzunge” adlı eserinde de söz konusu edilmiştir.

4. ÜÇÜNCÜ KUŞAK: ALMANYA’LI TÜRKLER

Değer yargılarının farklılığından kaynaklanan ve yukarıda değinilen iki kültür arasında kalmışlık durumu, doksanlı yıllarda üçüncü kuşağın ve eserlerinin ortaya çıkmasıyla artık bir sorun olmaktan çıkmış gibi bir izlenim doğurmaktadır. Doksanlı yıllardan günümüze kadar olan süreç içerisinde kaleme alınan eserlerde artık bir kimlik arayışının izlerine rastlanmaz. Bu süreçteki eserlerde konu artık yabancı bir ülkede yabancı olmak değil de, yazar ve şairlerin ebeveynlerinin göç hikâyelerine etnografik bir odakla bakmaktan ibarettir (bkz. Boyacı 2010: 881). Çünkü üçüncü kuşak

⁸ Çeviri tarafımdan yapılmıştır.

⁹ Çeviri tarafımdan yapılmıştır.

tamamıyla Almanya’da doğmuş, orada büyümüş ve toplumsallaşmasını¹⁰ büyük ölçüde orada tamamlamış bireylerden oluşmaktadır, çoğunlukla. S. Yıldız buna şöyle açıklık getirmektedir:

“Kimlik bunalımının temelinde anlayış ve inanç farklılıkları, kültürel başkalaşım ve yaşam biçimleri yatmaktadır. Almanya’da şu anda egemen olan 3. kuşak, bir önceki kuşağa göre bu kimlik bunalımını önemli ölçüde alt etmiş ve üstesinden gelmiş olarak algılanabilmektedir. Bunun sebebi Türk kimliğini taşıyor olmalarına rağmen orada doğmuş ve büyümüş olmalarından kaynaklanan Alman kimliğine uyum sağlamış olmaları ve aidiyet duygularının bu yönde güçlendiği şeklinde olabilmektedir” (Yıldız 2007: 12).

Türkiye kökenli göçmen yazını içersinde belki de üzerinde en az durulan veya en az araştırılan konulardan biri de, yukarıda anlatılan kuşakların dışında ama her bir kuşaktan ve farklı zaman dilimlerinde yurda kesin dönüş yapan kesimdir. Kesin dönüş veya geri dönüş süreci de denebilecek olan bu olguya bu çalışmada kısa da olsa değinmek gerekir.

4.1. Remigration ya da Geri Dönüş Süreci

Son olarak ise geri dönüş sürecine değinmekte yarar vardır. Geri dönüş süreci Türkiye ve Almanya’da “Kesin Dönüş” olarak nitelenmekte, Almanca’da ise “Remigration”(geri göç) olarak tanımlanmaktadır. Çoğunluğunu birinci kuşak “emekli” göçmenlerin oluşturduğu geri dönüşçülerin arasında, onlarla birlikte dönen birinci kuşağın çocukları da yer almaktadır. Birinci kuşak göçmenlerden hayatta kalanların birçoğu Almanya ile olan bağlarını hiçbir zaman koparmamışlar, zaman zaman gidip gelmektedirler. Hatta birçoğu yılın belli dönemlerini Türkiye’de geçirirken, belli dönemlerini de Almanya’da geçirmektedir. Bu anlamda birinci kuşak göçmenlerin her iki ülkede birden tam anlamıyla emeklilik yaşadıkları söylenebilir. Geri dönüş sürecinin yarattığı asıl sorunları yaşayanlar ise, birinci kuşak göçmenlerin çocuklarıdır. İkinci kuşak olarak da adlandırılan bu grup tam anlamıyla kimlik sorunu yaşamış ve yaşamakta, kendilerini tam olarak arada bir yerde hissetmektedirler (Asutay 2011). Bu konuda M. Ham ve A. Kubanek (2011), geri dönüş süreci yaşamış olan göçmenler ve onların çocuklarının dile getirdikleri göç deneyimlerini derleyerek kimlik sorununu

¹⁰ Almanca’da *Sozialisation* kavramına karşılık olarak kullanılmıştır.

geri dönüş süreciyle birleştirmiş, bu anlamda göç yazınına belki de son halkayı eklemişlerdir.

5. SONUÇ

Türkiye'nin farklı yerlerinden Almanya'ya göç eden insanlar, gittikleri toplumda sorunlarla iç içe yaşasalar da, en kötü işlerde çalışıp, en kötü yerlerde konaklasalar da umutlarından büyük ölçüde vazgeçmediler. Yabancılar politikasında yapılan çeşitli düzenlemeler sayesinde eşlerini ve çocuklarını da yanlarına alan göçmenler kendi hayatlarını gurbete taşıdılar. Kendi değerleriyle çatışan bu toplumda var olma mücadelesi verdiler. Bunun içinse Immigrantenliteratur adı altında yazdıkları eserlerle seslerini duyurmaya çalıştılar. İlk kuşak yazarlar kendi ülkelerini, değerlerini, anavatana olan özlemlerini dile getirdi. İkinci kuşak yazarlarda ise durum biraz farklıydı çünkü bu kuşaktakiler ya küçük yaşta Türkiye'den göç etmişti ya da Almanya'da doğmuştu. Dolayısıyla dile olan hâkimiyetleri ilk kuşaktan daha iyiydi. Bu nedenle seksenli yıllarda yaşayan ikinci kuşak içinde bulunduğu kimlik arayışını, nereye ait olduğunu bilemeyişi ifade edebilmiştir. Sonrasında gelen doksanlı yılların üçüncü kuşağında dil ve uyum sorunu yok gibiydi. Ancak bu durum göçmenlerin bugün sorunsuzca hayatlarına devam ettikleri anlamına gelmez. Almanya'ya işçi göçünün ellinci yılını yaşadığımız bu günlerde bile göçmenlerin sorunlarının ne kadar çözüme kavuşturulduğu ya da bugün için ne tür yeni sorunlarla karşılaştıkları, tartışılması gereken ayrı bir konu gibi gözükmektedir.

Günümüzde artık uyum sürecini belki en az sorunla yaşayan üçüncü kuşakla birlikte, Alman toplumu içinde varlığını sürdüren Türkler yazarlık ve şairlikten farklı olarak sinema sektöründe de ön plana çıkmaktadırlar. Fatih Akın bu yolda ipi göğüsleyen önemli yapımcılardan ve yönetmenlerdendir. Yapımcılığını ya da yönetmenliğini üstlendiği ve kendisinin de rol aldığı birçok filmdeki oyuncu kadrosu Türk ve Alman oyuncuların oluşmakta, bazen bunlara Almanya'da yaşayan diğer uyruklu oyuncular da katılmaktadır. Bu tablo artık uyum sorununun ve kimlik arayışının bu dönem eserlerinde artık pek de konu edilmediğini yansıtmaktadır. Almanyalı Türkler'in çoğunluğu Türk kimliğiyle nereye ait olduklarını bilerek yaşamaktadırlar, denebilir. İnsanoğlu nerede yaşarsa yaşasın, kişiliği hangi etmenler tarafından şekillenirse şekillensin, geçmişten gelen köklerinin izlerini elbette taşır ama günümüz koşullarında çok farklı ve öteki unsurlarla karşılıklı etkileşim halindedir. Bu çalışmamızın başında

başlıkla birlikte yer alan Yunan karikatürist Vangelis Pavlidis'e ait karikatür de bu durumu bir nevi özetlemektedir.

KAYNAKÇA

ACKERMANN, I. (1984), "Integrationsvorstellungen und Integrationsdarstellungen in der Ausländerliteratur"; *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik*; H. Kreuzer / P. Seibert (hrsg.) Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, N. 56 s. 23-39

Asutay, H. (2011), "Fremde Heimat Deutschland" - Leben zwischen Ankommen und Abschied, Migranten erzählen über deutsche Erfahrungen. In: Ham, Murat; Kubanek, Angelika (Hg.), 2011.

Ateş, S. (2009), "Der Multikulti-Irrtum", Berlin: Ullstein Buchverlage GmbH.

Boyacı, İ. (2010), "Pazarkaya Örneğinde Göçmen Türk Aydınının Kimlik Problemi ve Bu Problemin Çözümü"; *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*; 5(2): 878-896.

Çakır, S. (2008), "Konuk İşçi' Çok Komik"; *Die Gaste*. Sayı:2, S. 10.

Çelik, H. E. (2010), "Göç, Asimilasyon ve Getto"; *Die Gaste*. <http://diegaste.de/gaste/diegaste-sayi1007.html>, erişim: 15.10.2011.

Elçi, S. (1988), "Sinan ohne Land", Erzählungen, Verlag Clemens Zierling in Berlin.

Ercan, A. (2001), Prof. Dr. Schulte "Aspekte und Probleme der Kooperation zwischen deutscher Grundschule und türkischen Eltern". Yayımlanmamış Lisans Bitirme Tezi, Eğitim Bilimleri Münster Üniversitesi.

Ham, M. & Kubanek, A. (Der.) (2011), "Fremde Heimat Deutschland" - Leben zwischen Ankommen und Abschied, Migranten erzählen über deutsche Erfahrungen.

Karakuş, M. (2001), "Yüksel Pazarkaya ile Göçmen Yazını Üzerine Bir Söyleşi" ; *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler*; N. Kuruyazıcı / M. Karakuş (der) Ankara: Kültür Bakanlığı, s. 73-82.

Kuruyazıcı, N. (2001) "Almanya'da Oluşan Yeni Bir Yazının Tartışılması"; *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler*; N. Kuruyazıcı / M. Karakuş (der) Kültür Bakanlığı Ankara, s.3-25.

Müller, P. & Çiçek, J. (2007), "Arbeitstexte für den Unterricht Migrantenliteratur". Stuttgart: Reclams Universal.

Oraliş, M. (2001), “Gurbeti Vatan Edenler”; *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler*; N. Kuruyazıcı / M. Karakuş (der) Ankara: Kültür Bakanlığı, s. 35-50.

Özyer, N. (2001), “Türk Yazınlarının Alman Çocuk ve Gençlik Edebiyatına Katkısı”; *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler*; N. Kuruyazıcı / M. Karakuş (der) Ankara: Kültür Bakanlığı, s.83-93.

Sağlam, F. (2006), “Renan Demirkan’ın Üç Şekerli Demli Çay adlı eserinde yer alan Türk ve Alman imgelerine karşılaştırmalı bir bakış”, *Milli Folklor Yıl: 18, Sayı: 72, s. 58-70.*

Tapan, N. (2001), “İki Kültür Arasında Bir Köprü: Yurda Dönen Genç Kuşak”; *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler*; N. Kuruyazıcı / M. Karakuş (der) Ankara: Kültür Bakanlığı, s. 95-112.

Tekinay, A. (1983), "Dazwischen," *Zwischen zwei Giganten. Prosa, Lyrik und Grafiken aus dem Gastarbeiteralltag*, ed. Franco Biondi (Bremen: Edition Con., 1983) 59.

Tuncay S. (2010), “Avrupa Birliği Üyeliği Sürecinde Göç Olgusunun İrdelenmesi ve Almanya Örneğinin Analizi” *Türkbilim Dergisi Nisan 2010, sayı 2 ; s. 1-30.*

Yıldız, S. (2007), “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”; *Milli Folklor*; Sayı: 74, s.9-16.

Zengin, D. (2000), “Göçmen Edebiyatı'nda Yeni Bir Yazar. Mehmet Kılıç ve "Fühle Dich Wie Zu Hause" Adlı Romanı”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40 (2-3):103-128.

Elektronik Kaynakça

WIKIPEDIA;

http://de.wikipedia.org/wiki/%C4%B0smet_El%C3%A7i, erişim: 16.12.2011.

TEKİNAY, Alev “Dazwischen”;

<http://www.bosch-stiftung.de/content/language1/html/14958.asp>, erişim: 04.12.2011.

TDK;

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4f2f23bd537043.35274318, erişim: 06.02.2012.

KELEBEK ŞEKLİNDE DAĞILAN ARTIKLAR İÇİN GENEL VARYANS DENGELEME YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Reşit ÇELİK*

ÖZET

Basit ve çoklu regresyon yöntemlerinde, bağımlı değişken Y ' nin koşullu dağılımlarının aynı standart sapmaya sahip olduğunu varsayılır. Regresyonda regresyon katsayılarının anlamlılığı ve güven aralıkları bu varsayıma bağlıdır. Regresyon katsayılarının testi için jacknife ve bootstrap gibi yöntemler kullanılsa bile değişen varyanslılığın söz konusu olması halinde sonuçlar çok hatalı olabilir.

İstatistik literatüründe var olan değişen varyans kalıpları genel olarak monoton azalan ya da monoton artan şeklindedir. Buna koşut olarak varyans dengeleme teknikleri de monoton artan ya da azalan varyansı dengelemeye yöneliktir.

Bu çalışmada Sivas ili için aylık ortalama havada asılı partiküller madde miktarı, sıcaklık ve kükürt dioksit için modellenerek kelebek dağılan artıklarda değişen varyanslılığın dengelenmesi konusunda istatistik literatüründe mevcut olan temel yöntemler incelenerek karşılaştırılmış ve sonuçlar irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kelebek dağılan artıklar, değişen varyanslılık, ağırlıklandırma, dönüşümler.

COMPARING GENERAL VARIANCE STABILIZING METHODS FOR BUTTERFLY DISTRIBUTED RESIDUALS

ABSTRACT

In Simple and multiple regression methods, it is assumed that the conditional distributions of the dependent variable Y have the same standard deviation. The significance of regression coefficients, and confidence intervals based on this assumption. Even Jacknife and bootstrap methods are used to test for regression coefficients when there is heteroscedasticity results may be inaccurate.

---

* Arş.Gör.Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, İstatistik Bölümü, İstanbul, rcelik @yildiz.edu.tr

Existing literature on statistical patterns of heteroscedasticity in general, is monotonically increasing or monotonically decreasing. Correspondingly monotonically increasing or decreasing so that the stabilize techniques of the variance are to stabilize monotonic heteroscedasticity.

In this study, the monthly average amount of suspended particulate matter, sulfur dioxide, temperature of the Sivas city are modeled residuals for butterfly distributed errors and then basic methods of stabilizing heteroscedasticity available literature on the statistical results were examined, compared and discussed.

Key Words: *Butterfly distributed residuals, heteroscedasticity, weighting, transformations*

1. GİRİŞ

Klasik doğrusal regresyon analizinde, varsayımlar yerine gelmediğinde ağırlıklandırma ve dönüşümler kullanılarak varsayım bozulmaları düzeltilmeye çalışılır. Değişen varyanslılık bu varsayım bozulmalarından biridir ve kelebek şeklinde dağılan artıklar da değişen varyanslılığın özel bir halidir.

Bu çalışmada, değişen varyanslılık, nedenleri, saptanması ve sonuçları üzerinde durulduktan sonra kelebek şeklinde dağılan artıklar için değişen varyanslılık sorunu ve düzeltilmesi konusunda istatistik literatüründe bulunan bazı yöntemler sınanmıştır.

2. DEĞİŞEN VARYANSLILIK, NEDENLERİ, SAPTANMASI VE SONUÇLARI

Hata terimlerine ilişkin varyansların, bağımsız değişkenin ya da ortalamanın çeşitli düzeyleri için istatistiksel olarak farklı olması değişen varyanslılık olarak adlandırılır. Değişen varyanslı regresyon modellerinde hata terimlerine ilişkin varyanslar açıklayıcı değişkenlerin bir ya da bir kısmının fonksiyonudur (Harvey, 1976).

Değişen Varyanslılığın Nedenleri: Bağımsız değişken değerleri değiştikçe, $V(y_i)$ 'nin de değişmesi sonucu değişen varyanslılık ortaya çıkabilir.

Değişen varyanslılığın bir diğer nedeni modelleme hatasıdır. Değişen varyanslılık modelin fonksiyonel yapısından kaynaklanabilir (Sümer, 2006). Farklı bir model tahmini ya da bazı önemli değişkenlerin model dışı bırakılması değişen varyanslılığın kaynağı olabilir (Gujaratti, 2001).

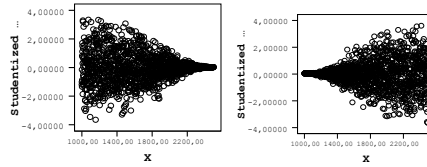
Değişen varyanslılık, aykırı değerlerin örneklemden öteki gözlemlerden, çok küçük ya da çok büyük olması sonucunda da ortaya çıkabilir. Bu tip gözlemlerin atılması özellikle örneklem büyüklüğü küçükse regresyon çözümlerinin bulgularını önemli ölçüde değiştirebilir.

Veri derleme teknikleri ya da ölçme araçları geliştikçe varyans küçülebilir. Oberg ve Davidian'a (2000) göre, normal dağılım ve eş varyanslılık varsayımlarının bozulması daha çok tekrarlı ölçümlü verilerde görülmektedir.

Kişilerin herhangi bir konudaki deneyimleri arttıkça davranış hataları da zamanla azalmakta dolayısıyla varyans da küçülmektedir (Gujaratti, 2001).

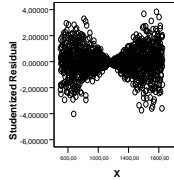
Değişen Varyanslılığın Saptanması: Değişen varyanslılığın saptanması ve modellenmesi konusunda kullanılan pek çok grafiksel yöntem vardır. Değişen varyanslılığın saptanması konusunda kullanılan en yaygın araç, ağırlıklı olmayan en küçük kareler ham ya da Student-türü artıkların dikey ekseninde yer aldığı çizimlerdir

Değişen varyanslılıkta en çok karşılaşılan durum artık saçılım görüntüsünün megafon biçiminde olduğu durumdur (Şekil 1)

Şekil 1. Sağa ve Sola megafon

Megafon biçimindeki iki kalıba ek olarak kelebek ve galaksi şeklinde değişen varyanslılık kalıplarına da rastlanmaktadır. Kelebek şeklindeki bir artık saçılım grafiğinin iki ucu geniş, ortası ise dardır (Şekil 2). Galaksi ise bunun tersine orta kısım geniş ve uçlar dardır (Darlington, 1997).

Şekil 2. Kelebek şeklinde dağılan artıklar

Kelebek şeklinde dağılan artıklar, regresyon modeli ilgi değişkeni ile aralarında etkileşim olan bazı değişkenler tamamen yok sayıldığında ortaya çıkar (Darlington, 1997).

Meteorolojik verilerin aylara göre alt gruplar şeklinde sıralanarak modellenmesi halinde kelebek şeklinde dağılan artıklar ortaya çıkar.

Değişen varyanslılığın belirlenmesi konusunda özellikle ekonometri ve zaman serileri literatüründe geçen pek çok skor testi vardır. White Testi, bu testlerden biridir. Test, eş varyanslılık varsayımının geçerli olup olmadığına incelenmesinde en çok kullanılan testlerden biridir. Normallik varsayımına dayanmayan yardımcı bir regresyon modelinin tahminini gerektirir. Model belirlenerek, en küçük kareler tahminlerinden artıklar bulunur. Bulunan artıkların karelerinin bağımlı değişken, bağımsız değişkenlerin, kendilerinin, karelerinin ve çarpımlarının bağımsız değişken olduğu bir yardımcı regresyon modeli kurulur:

$$e_i^2 = \alpha_0 + \alpha_1 x_{i1} + \dots + \alpha_p x_{ip} + \gamma_1 x_{i1}^2 + \dots + \gamma_p x_{ip}^2 + \dots + \theta_1 x_{i1} x_{i2} + \dots + \theta_p x_{ip-1} x_{ip}$$

$$H_0 : \forall(\alpha_i, \gamma_j, \theta_l) = 0 \text{ (Eş Varyanslılık)}$$

$$H_1 : \exists(\alpha_i, \gamma_j, \theta_l) \neq 0 \text{ (Değişen Varyanslılık)}$$

k , yardımcı regresyon modelindeki parametre sayısı olmak üzere, yardımcı regresyon modelinin belirtme katsayısı n ile çarpılarak

$$nR_{yard.}^2 \approx \chi_{k,\alpha}^2$$

test istatistiği hesaplanır. $nR_{yard.}^2$ İstatistiğinin $\chi_{k,\alpha}^2$ değerinden küçük olması eş varyanslılık hipotezini; büyük olması ise değişen varyanslılığı öne süren hipotezi doğrulayacaktır (Güriş ve Çağlayan, 2001).

Değişen Varyanslılığın Sonuçları: Değişen varyanslılık durumunda $\hat{\beta}$ kendi parametresinin yansız bir tahminidir, ancak standart hatası ($SE_{\hat{\beta}}$) çok büyük ya da çok küçük olacağından etkinliğini yitirecektir. Eğer $SE_{\hat{\beta}}$ olduğundan çok daha büyük tahmin edilirse, $\hat{\beta}$ kendi parametresinin etkin bir tahmini olmaz ve $t = \hat{\beta} / SE_{\hat{\beta}}$ değeri küçüleceğinden doğru olan alternatif hipotezin reddi ve ya yanlış olan yokluk hipotezinin kabul olasılığı olan II. Tip hata ortaya çıkar. Eğer $SE_{\hat{\beta}}$ olduğundan çok daha küçük tahmin edilirse, $\hat{\beta}$ kendi parametresinin etkin bir tahmini olmaz ve $t = \hat{\beta} / SE_{\hat{\beta}}$

değeri büyüyeceğinden doğru olan bir temel hipotezin reddi veya yanlış olan alternatif hipotezin olasılığı olan I. Tip hata ortaya çıkar (Friel, 2009).

Megafon biçimindeki şekiller “kelebek” veya “galaksi” biçimindeki diğer iki kalıp kadar istatistiksel çıkarsamayı bozmaz (Darlington, 97).

3. DEĞİŞEN VARYANSLILIĞIN DENGELENMESİNDE KULLANILAN BAZI YÖNTEMLER

Bu bölümde değişen varyanslılık sorununun giderilmesinde kullanılan bazı yöntemlere kısaca değinilmiştir.

3.1. Yeniden Ağırlıklandırılmış İteratif En Küçük Kareler

Meloun, Militky, Kupka, ve Brereton (2002) tarafından önerilen yöntemin aşamaları aşağıda verilmiştir.

- En küçük regresyondan elde edilen artıklarının medyanı bulunur.

$$\hat{\sigma} = \frac{\text{medyan}|\hat{e}_i - \text{medyan}(\hat{e}_i)|}{0.6745} \quad (2)$$

veya $\hat{\sigma} = 2.1 \text{ med}|\hat{e}_i|$ alınır. Burada 0.6745 değeri, hataları normal dağılıma sahip büyük örnekler için $\hat{\sigma}$ 'yı artık standart sapmasına eşit kılma sabitidir.

- Ağırlıklar (l) iterasyon sayısını göstermek üzere $w_i^{(l)} = \text{diag}(r_i^{(l)} / \hat{\sigma}_i)$ alınarak $\hat{\beta}^{(l)} = (X'W^{(l)}X)^{-1}X'W^{(l)}Y$ (3) eşitliği ile ağırlıklı en küçük kareler regresyonu uygulanır.
- Ardışık iki parametre tahmin değeri farkı $(\hat{\beta}^{(l)} - \hat{\beta}^{(l-1)})$ istenen düzeyde değilse son adımda elde edilen parametre tahminleriyle bir önceki adımdaki dönülerek parametre tahminleri güncellenir

3.2. Chatterjee ve Machler (1997) İteratif Yöntemi

Bu yöntemde, sıradan en küçük kareler tahminlerine başvurulmaksızın doğrudan iteratif ağırlıklı yöntemlere başlanır.

- İlk adımda, $H = X(X'X)^{-1}X'$ matrisinin asal köşegeni h_{ii} i'nci kaldıraç noktası değeri ve parametre sayısının gözlem sayısına oranı

$\tilde{h} = k / n$ olmak üzere, $w_i^0 = 1 / \max(h_i, \tilde{h})$ başlangıç ağırlık ağırlık tahminleri kullanılarak $\hat{\beta}^{(0)} = (X'W^{(0)}X)^{-1}X'W^{(0)}Y$ ile iteratif sürece başlanır.

- İkinci ve daha sonraki adımlar için en son regresyondan elde edilen artıklar kullanılarak yeni ağırlıklar hesaplanır:

$$r^{j-1} = y - \hat{y}^{j-1} = y - X\hat{\beta}^{j-1} \quad (4)$$

$$w_i^j = (1 - h_i)^2 / \max\{|r_i^{j-1}|, \text{medyan}_i |r_i^{j-1}|\} \quad (5)$$

Bu işlem istenen yakınsama gerçekleşinceye kadar tekrarlanır. Yakınsama garanti değildir

3.3. Değiştirilmiş Ardışık Artıklar Yöntemi

Bischoff, Heck, Howind, Teusch (2006) tarafından önerilen yöntemde, ilk k gözlem (parametre sayısı) kullanılarak (k+1)'inci artık tahmin edilir ve her adımda bir gözlem eklenerek bu işlem (n-k) defa tekrarlanarak (n-k) sayıda bağımsız artık elde edilir.

$$\hat{\beta}_k = (X_k'X_k)^{-1}X_k'Y_k \rightarrow \hat{Y}_{k+1} = x_{k+1}'\hat{\beta}_k \quad (6)$$

$$r_{k+1} = \frac{Y_{k+1} - \hat{Y}_{k+1}}{1 + x_{k+1}'(X_k'X_k)^{-1}x_{k+1}} \quad (7)$$

Hatalar normal dağılımlı varsayıldığından artık vektörü r de '0' ortalamayla normal dağılıma sahip olur. Bundan dolayı sifıra çok yakın kare artıklar için $\ln(r^2)$ göreceli olarak çok büyük negatif değerler alır. Bu problemten kaçınmak için alternatif Box-Cox dönüşümü kullanılabilir (Bischoff vd. 2006). T(.) dönüşüm göstermek üzere, değiştirilmiş ardışık artıklar,

$T(z) = \ln(z + M)$, $M = (M, \dots, M)^T \in R^n$; $z = r^2$ şeklinde elde edilir. Burada

$$M = (\text{medyan}(r^2))^2 / \max(r^2) \quad (8)$$

dir.

3.4. Logaritmik Dönüşüm

Box ve Cox (1964) tarafından önerilen ve varyansın bağımlı değişkenin artan değerlerine paralel olarak arttığı durumlarda kullanılan bu dönüşüm pozitif değerli değişkenlere uygulanabilmektedir. y artarken y 'nin varyansı da artıyorsa varyansı durağanlaştırmak, y 'nin hataları sağa çarpıksa y 'nin dağılımını normalleştirmek ve bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında sürekli artan bir eğim söz konusu ise modeli doğrusallaştırmak için kullanılmaktadır (Albayrak, 2008. Hamasaki ve Goto, 2005).

3.5. Tekrarlı Gözlemler için Ortalama-Varyans Fonksiyonları

Pek çok deney probleminde deney bilimciler öngörü değişkenlerinin her bir değerinde bağımlı olanı yeniden elde eder. Öngörü değişkenleri $(x_1, \dots, x_n)$ ve her bir x_i değerinde m_i adet bağımlı değeri gözlenir. Bu durum için ortalamalar ve varyanslar:

$$E(y_{i,j}) = \mu_i = \mu_i(\beta), \quad st.sapma(y_i) = \sigma_i$$

dir. Tahmini ağırlıkların öngörü değişkenlerinin her bir düzeyindeki örnek varyanslarının tersi olduğu ağırlıklar kullanılarak β en küçük karelerle tahmin edilmeye çalışılır. Burada

$$\hat{w}_i = 1/s_i^2; \quad s_i = (m_i - 1)^{-1} \sum_{j=1}^{m_i} (y_{i,j} - \bar{y}_i)^2 \quad (9)$$

$$\hat{\beta} = (X'WX)^{-1} X'WY \quad (10)$$

dir. $\bar{y}_i$, x_i öngörü değerindeki örnek ortalaması ve m_i i. kitledeki gözlem sayısıdır (Carroll ve Ruppert, 1988).

4. UYGULAMA

Hava Kalitesi İndeksi (HKİ): Hava kalitesi, belli kirletici konsantrasyonlarını kaydeden ölçüm cihazlarından oluşan bir ağ yardımı ile ölçülür. Bu ham ölçüm değerleri, geliştirilen standart formüller kullanılarak HKİ değerlerine dönüştürülmektedir. HKİ değeri, bölgedeki her bir kirletici

için ayrı ayrı hesaplanır (yer seviyesindeki ozon, partiküller, karbon monoksit, kükürt dioksit ve azot dioksit)¹.

Partiküller madde (PM) terimi, havada bulunan katı partiküller ve sıvı damlacıkları ifade eder. İnsan faaliyetleri sonucu ve doğal kaynaklardan, doğrudan atmosfere karışır. Atmosferde diğer kirleticiler ile reaksiyona girerek PM oluşturur ve atmosfere verilirler².

Uygulama için Sivas iline ilişkin aylık ortalama partiküller madde, kükürt ve sıcaklık ölçüm değerleri kullanılmıştır. Analizler için SAS 9.2 ve SPSS 15.0 programları kullanılmıştır.

4.1. Denklem Kestirimi ve Artıklar

Başlangıç modelinde partiküller madde miktarı bağımlı değişken; taşıt sayısı, sıcaklık, doğal gaz kullanımı ve kükürt miktarı bağımsız değişken alınarak modellenmiştir.

$PM = \beta_0 + \beta_1 * Sıcaklık + \beta_2 * Kükürt + \beta_3 * Taşıt + \beta_4 * dgaz + \varepsilon$ Sıcaklığa ilişkin ortalama aylık veriler devlet meteoroloji müdürlüğünden, kükürt miktarı, taşıt sayısı ve partiküller maddeye ilişkin aylık ortalama veriler ise TÜİK kayıtlarında elde edilmiştir. Taşıt sayısına ilişkin TÜİK kayıtlarının başlangıç yılı 1994 Temmuz; diğer değişkenlere ilişkin kayıtların başlangıcı ise 1990 yılıdır.

Tablo 1. Model Seçimi

Variable	DF	Estimate	s. e.	t Value	Pr > t
Intercept	1	66.26640	8.839	7.50	<.0001
Sıcaklık	1	-2.713	0.305	-8.89	<.0001
Kükürt	1	0.299	0.05462	0.47	<.0001
Taşıt Sayısı	1	0.0002	0.00012476	1.60	0.1105
Doğal gaz	1	0.41	4.58	0.09	0.9283

Seçilen başlangıç modelinde taşıt sayısı ve doğal gaz kullanımı istatistiksel olarak anlamlı çıkmadığından analizin bundan sonraki süreci için bu iki değişken analize alınmamıştır. Bundan sonraki analizler,

$Partiküller\_Madde = \beta_0 + \beta_1 * Sıcaklık + \beta_2 * Kükürt + \varepsilon$ modeli için yapılmıştır.

¹ <http://www.havaizleme.com/r.html>

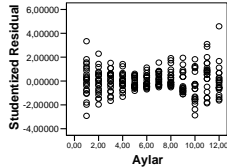
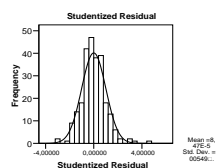
² <http://www.rshm.saglik.gov.tr/hki/hkindex/index5.htm>

4.2. En Küçük Kareler

Partiküller maddenin bağımlı, sıcaklık ve kükürt ölçümlerinin bağımsız değişken olduğu en küçük kareler analiz sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. En küçük kareler sonuçları

Analysis of Variance						
Source	DF	SS	MS	F Value	Pr > F	
Model	2	831850	415925	418.40	<.0001	
Error	250	248518	994.07317			
Corrected Total	252	1080369				
Dependent Mean	83.43083	Adj R-Sq	0.7681			
Coeff Var	37.79050					
Parameter Estimates						
Variable	DF	Estimate	s. e.	t	Pr > t	V.I.F
Intercept	1	70.128	4.45	15.77	<.0001	0
Sıcaklık	1	-2.407	0.27	-8.79	<.0001	1.43
kükürt	1	0.405	0.022	18.2	<.0001	1.43
AIC	BIC	SBC				
1749.1402	1751.2119	1759.74038				
Test of First and Second Moment Specification						
DF	Chi-Square	Pr > ChiSq				
5	14.33	0.0136				
Durbin-Watson D						
1st Order Autocorrelation	1.249	0.359				

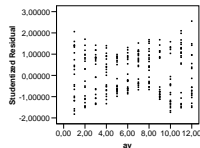
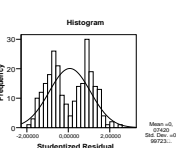
Regresyon çıktısı incelendiğinde kelebek şeklinde dağılan artıklar dolayısıyla değişen varyanslılık sorunu dışında herhangi bir varsayım bozulması yoktur.

4.3. Yeniden Ağırlıklandırılmış İteratif EKK Sonuçları

Kesim 3.1'de verilen algoritma uygulanmış ve Tablo 3'de verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 3. İteratif ağırlıklandırma sonuçları

Analysis of Variance						
Source	DF	SS	MS	F	Pr > F	
Model	2	2.5E16	1.2E16	1.45E13	<.0001	
Error	250	221905	887.62096			
Corrected Total		252	2.57687E16			
Dependent Mean		184.80360	Adj R-Sq	1.0		
Coeff Var		16.12142				
Parameter Estimates						
Variable	DF	Estimate	s. e.	t	Pr > t	VIF
Intercept1	74.58		6.454E-10	1155717	<.0001	0
Sıcaklık 1	-2.9		1.0482E-6	-27728	<.0001	191
Kükürt 1	0.36812		1.02E-3	61768	<.0001	191
AIC	BIC	SBC				
1720.4783	1722.5500	1731.07843				
Test of First and Second Moment Specification						
DF	Chi-Square	Pr > ChiSq				
3	3.04	0.3851				
Durbin-Watson D						
1st Order Autocorrelation		1.023				0.483

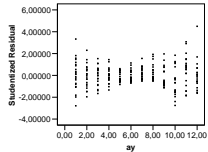
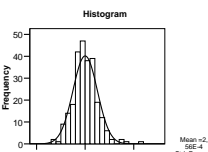
38 iterasyon sonucunda elde edilen nihai ağırlıklar kullanılarak ulaşılan regresyon sonuçları incelendiğinde, çok yüksek çoklu belirtme katsayısı (1) elde edilmesine rağmen söz konusu yöntemle değişen varyanslılık dengelenememiş ve bununla birlikte çoklu bağlantı ve normal dağılımdan sapma durumu ortaya çıkmıştır.

4.4. Chatterjee ve Machler (1997) İteratif Yöntemi Sonuçları

Yöntem SAS programında yazılan kodlarla uygulanmış ve Tablo 4’de verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 4. Chatterjee ve Machler iteratif yöntemi sonuçları

Analysis of Variance						
Source	DF	SS	MS	F Value	Pr > F	
Model	2	5452	2726	403.66	<.0001	
Error	250	1688	6.75404			
Corrected Total		252	7141.24794			
Dependent Mean		82.40007	Adj R-Sq	0.7617		
Coeff Var		3.15395				
Parameter Estimates						
Variable	DF	Estimate	s.e.	t	Pr > t	VIF
Intercept	1	70.04	4.46	15.7	<.0001	0
Sıcaklık	1	-2.4	0.276	-8.78	<.0001	1.4
Kükürt	1	0.405	0.0227	17.78	<.0001	1.4
AIC	BIC	SBC				
486.2477	488.3194	496.84788				
Test of First and Second Moment Specification						
DF	Chi-Square	Pr > ChiSq				
6	17.22	0.0085				
Durbin-Watson D	1.242					
1st Order Autocorrelation	0.364					

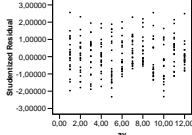
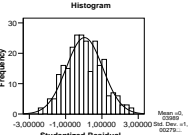
Yakınsama 3 iterasyon sonucunda gerçekleşmiş ancak değişen varyanslılığın düzelmediği, son iterasyondan elde edilen ağırlıklı en küçük kareler Student-türü artıkların aylara karşı çiziminden anlaşılmaktadır.

4.5. Değiştirilmiş Ardışık Artıklar

Yöntemin Bölüm 3.3’de verilen algoritmasına paralel olarak elde edilen değiştirilmiş ardışık artıkların karelerinin tersi ağırlık tahminleri elde edilmesinde kullanılarak ağırlıklı en küçük kareler uygulanmış ve Tablo 5’de verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 5. Değiştirilmiş ardışık artıklar yöntemi sonuçları

Analysis of Variance						
Source	DF	SS	MS	F	Pr > F	
Model	2	557	278	343.98	<.0001	
Error	248	202	0.81021			
Corrected Total		252	759.95122			
Dependent Mean		57.63	Adj R-Sq	0.7313		
Coeff Var		1.56197				
Parameter Estimates						
Variable	DF	Estimate	s.e.	t	Pr > t	VIF
Intercept	1	70.36	4.5	5.63	<.0001	0
Sıcaklık	1	-2.4	0.27	9.26	<.0001	1.47
Kükürt	1	0.38	0.026	14.95	<.0001	1.47
AIC BIC SBC						
		-50.2645	-48.1928	39.66435		
Test of First and Second Moment Specification						
DF	Chi-Square	Pr > ChiSq				
6	10.43	0.1078				
Durbin-Watson D 1.112						
1st Order Autocorrelation		0.436				

Ardışık artıkların ağırlıklıdırma kullanılması sonucunda değişen varyanslık sorunu giderilmiştir.

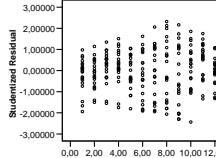
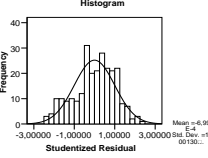
4.6. Logaritmik Dönüşüm Sonuçları

Bağımlı değişken değerlerinin logaritması alınarak regresyon analizi gerçekleştirilmiş ve Tablo 6'da verilen sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 6. Logaritmik dönüşüm sonuçları

Analysis of Variance							
Source	DF	SS	MS	F	Pr > F		
Model	2	19.99	9.99225	85	<.0001		
Error	250	11.06436	0.04426				
Corrected Total		252	31.05502				
Dependent Mean		1.79225	Adj R-Sq	0.6409			
Coeff Var		11.73799					
Parameter Estimates							
Variable	DF	Estimate	s.e.	t	Pr > t	VIF	
Intercept	1	70.35	4.5	15.63	<.0001	0	
Sıcaklık	1	-2.47	0.27	-9.26	<.0001	1.47	
Kükürt	1	0.38	0.026	14.95	<.0001	1.47	
AIC		-723.1765	BIC	-722.1345	SBC	-716.10972	
Test of First and Second Moment Specification							
DF	Chi-Square	Pr > ChiSq					
5	37.21	<.0001					
Durbin-Watson D		0.794					
1st Order Autocorrelation		0.597					

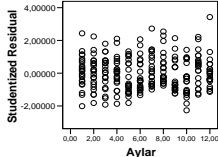
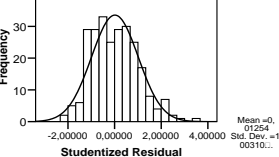
Skor testi ve Student-türü artık çizimleri incelendiğinde, istatistiksel olarak logaritma dönüşümüyle değişen varyanslılık sorununun düzelmediği, ek olarak otokorelasyon sorununun ortaya çıktığı gözlenmektedir.

4.7. Kare Artıklar

Aylara göre alt kitlelere bölünen veri kümesinde en küçük karelerden elde edilen artıkların karesi alınarak yeni bir değişken oluşturulmuştur. Oluşturulan değişken, SPSS paket programının “weight estimation procedure” modülü aracılığıyla $\hat{w}_j = 1 / s_y^2$, $j=1..12$; $i=1,..,n$; şeklinde ağırlık tahminleri elde etmekte kullanılarak Tablo 7’de verilen sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 7. Kare artıklar ile AEKK sonuçları

Analysis of Variance							
Source	DF	SS	MS	F	Pr > F		
Model	2	759	379	6370	<.0001		
Error	250	256	1.02				
Corrected Total		252	1015.32534				
Dependent Mean		58.16094	Adj R-Sq	0.7458			
Coeff Var		1.74015					
Parameter Estimates							
Variable	DF	Estimate	s. e.	t	Pr > t	VIF	
Intercept	1	67.33	4.55	14.80	<.0001	0	
Sıcaklık	1	-2.21	0.256	-8.65	<.0001	1.5	
Kükürt	1	0.41	0.026	15.9	<.0001	1.5	
AIC		9.0623	BIC	11.1341	SBC	19.66252	
Test of First and Second Moment Specification							
DF	Chi-Square	Pr > ChiSq					
6	4.52	0.6060					
Durbin-Watson D							
1st Order Autocorrelation		1.166	0.409				

Skor testi ve Student-türü artıkların aylara karşı çizimleri incelendiğinde, kare artıkların ağırlıklandırılmasında kullanılması sonucunda, kelebek şeklinde dağılan artık sorununun düzeldiği görülmektedir. Diğer istatistik ve kriterler incelendiğinde herhangi bir varsayım bozulması görülmemektedir.

5. YAPAY VERİLER İLE YÖNTEMLERİN SINANMASI

PBC Eletronics Designing'de (2009) yer verilen bir trigonometrik fonksiyon, amaca uygun biçimde geliştirilerek kullanılmıştır.

Bu bölümde, temel olarak kullanılan başlangıç algoritması aşağıda verilmiştir:

$j=0$;

do $i = (n/5)$ to $(n-n/5)$;

β_0 β_1

$j = j + 1$; $y[j] = 800 + 1 * i + 25 * \sin^2(2 * i * 3.14 / n) * \overbrace{\text{RAND('NORMAL')}}^{\varepsilon}$ $x[j] = j$;

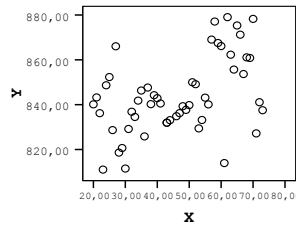
end;

Burada, $y[j]$ bağımlı değişkeni, $x[j]$ bağımsız değişkeni temsil etmektedir. Tekrarlı gözlemlere dayanan yöntemlerin uygulanabilmesi için $g = n / (1 + 3.3 \log(n))$ formülü yardımıyla alt gruplar oluşturulmuştur.

Bu kısıtlar altında, SAS 9.2 Programında yazılan kodlar yardımıyla farklı örneklem büyüklükleri için kelebek şeklinde dağılan artıkları veren yapay veri kümeleri oluşturularak, $Y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon$ şeklindeki basit doğrusal regresyon modeli için çalışmada yöntemler farklı büyüklükteki örneklem düzeylerinde kelebek şeklinde dağılan artıklar için incelenmiştir.

5.1. Örneklem Büyüklüğü $n = 53$

$n = 53$ için model çizimi Şekil 3'de verilmiştir.

Şekil 3. $n = 53$ için model çizimi

Çizimi Şekil 3'de verilen veri kümesine en küçük kareler ve incelenen yöntemler uygulanmış ve sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. n =53 için en küçük kareler ve incelenen yöntemlerin sonuçları

$\beta_0 = 800$ $\beta_1 = 1$	n = 53		
	En Küçük Kareler	Yeninden Ağırlıklandırılmış İteratif EKK İterasyon sayısı: 41	Chatterjee ve Mahler İteratif Yöntemi İterasyon sayısı 2
$\hat{\beta}_0; s_{\hat{\beta}_0}$	820.086 (6.5289)	817.687 (0.0009)	819.6333 (6.58013)
$\hat{\beta}_1; s_{\hat{\beta}_1}$	0.5143 (0.13289)	0.59327 (0.0000236)	0.523 (0.13412)
$t_{\hat{\beta}_0} \quad t_{\hat{\beta}_1}$	125.61; 3.87	889411; 25122.2	124.56; 3.90
$F; p$ Model	14.98; 0.0003	6.311E8; <.0001	15.21; 0.0003
RMSE	15.21363	16.78	2.373
R^2_{adj}	0.2119	1.0	0.229
Coeff Var	1.80251	1.99612	0.2812
AIC	290.5	300.9	93.57
DW-IAC	1.758; 0.1	1.534; 0.205	1.756; 0.12
White χ^2 :p	7.16; 0.10	2.12; 0.5486	10.07; 0.102
Artık Çizimi			
Normal Eğri ile Artık Sıklık Çizimi			

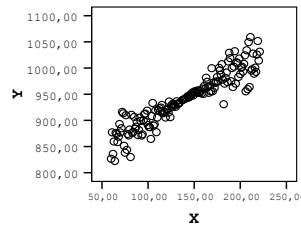
Tablo 8. (devam...)

$\beta_0 = 800 \quad \beta_1 = 1$	n = 53			
	Değiştirilmiş Ardışık Artıklar	Karesel Artık St. Sapmaları ile Ağırlıklandırma	Bağımlı Değişken St. Sapmaları ile Ağırlıklandırma	Box-Cox Log λ Dönüştürümü
$\hat{\beta}_0; s_{\hat{\beta}_0}$	809.73784 (4.29231)	819.18086 (6.54812)	816.75257 (6.41333)	2.91402 (0.00335)
$\hat{\beta}_1; s_{\hat{\beta}_1}$	0.65513 (0.08423)	0.40675 (0.14394)	0.45510 (0.13935)	0.00026324 (0.00008824)
$t_{\hat{\beta}_0} \quad t_{\hat{\beta}_1}$	188.65; 7.78	125.10; 2.83	127.35; 3.27	869.14; 3.86
$F; p$ Model	60.49 <.0001	7.99; 0.0067	10.67; 0.0020	14.88; 0.0003
RMSE	1.12834	0.28356	1.06746	0.00781
R^2_{adj}	0.5433	0.1354	0.1567	0.2107
Coeff Var	0.13398	0.03147	0.12747	0.26698
AIC	14.2762	-139.3852	9.8616	-512.3533
DW-IAC	1.179; 0.360	1.389; 0.298	3.47; 0.3244	1.784; 0.097
White χ^2 :p	5.09; 0.1657	5.18; 0.1589	1.410; 0.284	7.15; 0.0280
Artık Çizimi				
Normal Eğri ile Artık Sıklık Çizimi				

n = 53 örneklem düzeyi için incelenen yöntemlerin sonuçları irdelendiğinde, tekrarlı gözlemler için kare artıkların ve bağımlı değişken standart sapmalarının ağırlık elde edilmesi, kelebek şeklinde dağılan artıklar için değişen varyanslılığın dengelenmesi konusunda istenen sonucu vermiştir. Bischoff ve diğ. (2006) tarafından önerilen değiştirilmiş ardışık

artıklar yöntemi, uygulama verisinin aksine burada iyi sonuç vermemiş ve artık dağılımında bozulmaya yol açmıştır. Diğer yöntemler istenen sonucu vermemiştir.

5.2. Örneklem Büyüklüğü n = 160

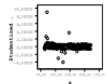
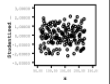
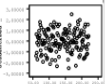

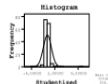
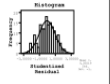
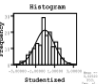

Şekil 4. n = 160 için model çizimi

Çizimi Şekil 4'de verilen veri kümesine incelenen yöntemler uygulanmış ve Tablo 9'da verilen sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 9. n = 160 için en küçük kareler ve incelenen yöntemlerin sonuçları

$\beta_0 = 800$ $\beta_1 = 1$	n = 160		
	En Küçük Kareler	Yeninden Ağırlıklandırılmış İteratif EKK İterasyon sayısı: 77	Chatterjee ve Mahler İteratif Yöntemi İterasyon sayısı: 2
$\hat{\beta}_0; s_{\hat{\beta}_0}$	797.5525 (4.65406)	800.78687 (0)	797.54577 (4.65738)
$\hat{\beta}_1; s_{\hat{\beta}_1}$	1.01721 (0.03140)	0.99813 (0)	1.01733 (0.03144)
$t_{\hat{\beta}_0}; t_{\hat{\beta}_1}$	171.37; 32.40	Infnty; Infnty	171.24; 32.36
F; p Model	1049.59; <.0001	Infnty <.0001	1047.35 <.0001
RMSE	1.98686	0	2.55367
R^2	0.8683	1	0.8681
Coeff Vaz	1.98686	0	0.27151
AIC	838.8942	889.1228	301.9877
DW-LAC	2.429; -0.225	2.388; -0.183	2.426; -0.223
White χ^2 :p	22.24; 0001	2.03; 0.5672	27.06; <.0001
Artık Çizimi			
Normal Eğri ile Artık Sıklık Çizimi			

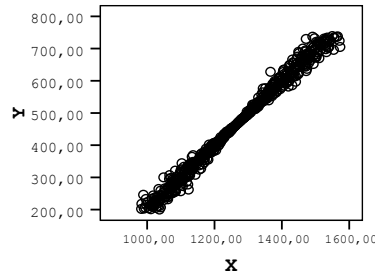
Tablo 9. (devam...)

$\beta_0 = 800 \beta_1 = 1$	n = 160			
	Değiştirilmiş Ardışık Artıklar	Karesel Artık St. Sapmaları ile Ağırlıklandırma	Bağımlı Değişken St. Sapmaları ile Ağırlıklandırma	Box-Cox LogY Dönüşümü
$\hat{\beta}_0; s\hat{\beta}_0$	795.13222 (0.63953)	800.36757 (3.92622)	800.78167 (4.03302)	2.90653 (0.00217)
$\hat{\beta}_1; s\hat{\beta}_1$	1.03691 (0.00438)	1.00404 (0.02779)	0.99899 (0.02848)	0.00047094 (0.00001482)
$t_{\hat{\beta}_0} \quad t_{\hat{\beta}_1}$	1243.3; 236.54	203.85; 36.13	198.56; 35.08	1341.54; 32.22
$F; p$ Model	55952.1 <.0001	1305.28 <.0001	1230.61 <.0001	1038.15 <.0001
RMSE	2.07660	0.91135	0.92962	0.00870
R_{adj}^2	0.9972	0.8920	0.8855	0.8671
Coeff Var	0.21963	0.09683	0.09881	0.29264
AIC	232.898	-27.7184	-21.3661	-1516.2581
DW-IAC	1.760; 0.119	2.318; -0.165	2.308; -0.161	2.370; -0.198
White χ^2 :p	3.88; 0.2749	5.80; 0.1219	5.65; 0.1299	21.50; <.0001
Artık Çizimi				
Normal Eğri ile Artık Sıklık Çizimi				

n = 160 örneklem büyüklüğü için yöntemlerin sonuçları incelendiğinde, tekrarlı gözlemler için karesel artıkların ve bağımlı değişken standart sapmalarının ağırlık elde edilmesi, kelebek şeklinde dağılan artıklar için değişen varyanslılığın dengelenmesi konusunda istenen sonucu vermiştir. Bischoff ve diğ. (2006) tarafında önerilen yöntem de kelebek dağılan artıklar sorununu çözmüştür. Buna karşılık söz konusu yöntem aykırı değerlere ve artık dağılımında bozulmaya neden olmuştur.

5.3. Örneklem Büyüklüğü n = 533

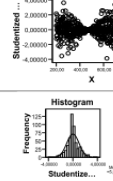
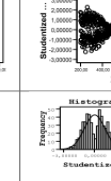
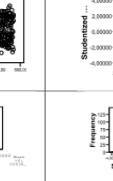
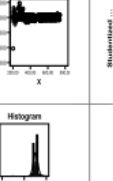
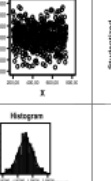
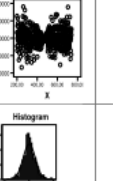
Bu örneklem büyüklüğü için model çizimi Şekil 5.'de verilmiştir.

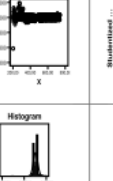
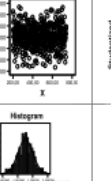
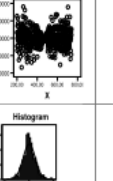
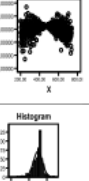
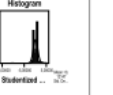
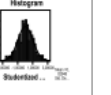
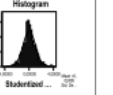
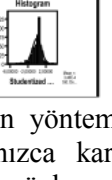
Şekil 5. n = 533 için model çizimi

Şekil 5’de model çizimi verilen veri kümesine incelenen yöntemler uygulanmış ve Tablo 10’da verilen sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 10. n = 533 için En Küçük Kareler ve İncelenen Yöntemlerin Sonuçları

$\beta_0 = 800$ $\beta_1 = 1$	n = 533		
	En Küçük Kareler	Yeniden Ağırlıklandırılmış İteratif EKK İterasyon sayısı: 35	Chatterjee ve Mahler İteratif Yöntemi İterasyon sayısı: 2
$\hat{\beta}_0; s\hat{\beta}_0$	800.80005 (2.25933)	800.58718 (0.0005015)	800.891 (2.26014)
$\hat{\beta}_1; s\hat{\beta}_1$	1.00169 (0.00458)	1.00103 (7.744451E-8)	1.00170 (0.00458)
$t_{\hat{\beta}_0}; t_{\hat{\beta}_1}$	354.49; 219.60	1.596E7; 1.293E7	354.35; 219.50
$F; p$ Model	48226.1 <.0001	1.67E14 <.0001	48178.7 <.0001
RMSE	16.49260	13.07464	2.02531
R^2	0.9890	1	0.9890
Coeff Var	1.29684	0.90977	0.15925
AIC	3006.7176	2757.7653	758.5331
DW-IAC	1.864; 0.063	1.963; 0.033	1.864; 0.063
White χ^2 :p	36.02; <.0001	2.01; 0.5710	37.74; <.0001
Artık Çizim			
Normal Eğri ile Artık Sıklık Çizimi			

Tablo 10. (devam...)

$\beta_0 = 800$ $\beta_1 = 1$	n = 533			
	Değiştirilmiş Artık Artıklar	Karesel Artık St. Sapmaları ile Ağırlıklandırma	Bağımlı Değişken St. Sapmaları ile Ağırlıklandırma	Bax-Cox LogY Dönüştürme
$\hat{\beta}_0; s\hat{\beta}_0$	797.13302 (0.59919)	799.01745 (2.18435)	800.84478 (2.13978)	2.93882 (0.00085514)
$\hat{\beta}_1; s\hat{\beta}_1$	1.00550 (0.00120)	1.00392 (0.00462)	1.00064 (0.00452)	0.00034510 (0.00000173)
$t_{\hat{\beta}_0}; t_{\hat{\beta}_1}$	1330.36; 834.83	365.79; 217.12	374.27; 221.23	3436.66; 199.88
$F; p$ Model	696036; <.0001	47141.8 <.0001	48943.4 <.0001	39057.2 <.0001
RMSE	1.30203	0.81919	0.86338	0.00624
R^2	0.9992	0.9888	0.9882	0.9868
Coeff Var	0.10153	0.06444	0.06833	0.20130
AIC	283.8696	-211.7972	-155.4812	-5439.9040
DW-IAC	1.636; 0.068	1.892; 0.049	1.812; 0.088	1.529; 0.234
White χ^2 :p	12.60; 0.0056	12.18; 0.0068	45.33; <.0001	31.32; <.0001
Artık Çizimi				
Normal Eğri ile Artık Sıklık Çizimi				

n = 533 örneklem büyüklüğü için uygulanan yöntemlerin Tablo 10’da verilen analiz sonuçları incelendiğinde, yalnızca kare artıkların değişen varyanslılık sorununu tamamen düzelttiği gözlenmektedir. Bu

yöntem artık sıklık dağılımını da normal dağılıma uydurmuştur. Değiştirilmiş ardışık artıkların ağırlıklandırılmasında kullanılması da kelebek şeklinde dağılan artıklar sorununu ortadan kaldırmıştır. Ancak söz konusu yöntem aykırı değerlere ve artık dağılımının bozulmasına neden olmuştur.

Burada dikkat çeken bir diğer konu ise değişen varyanslılığın belirlenmesinde kullanılan skor testidir. Yeniden ağırlıklandırılmış iteratif en küçük karelerin son iki yapay veri kümesi sonuçları için White testi sonucuna göre değişen varyanslılık sorunu yoktur. Ancak bu yöntem için artık çizimlerine bakıldığında kelebek şeklinde dağılan artıklar dolayısıyla değişen varyanslılık sorunu görülmektedir.

6. İNCELEME VE SONUÇ

Monton olmayan artık varyanslarının dengelenmesi için aynı veri setine farklı 6 yöntem uygulanmıştır. Yöntemlerin üçü tanesi iteratif algoritmalara, biri dönüşümlere kalan iki yöntem ise en küçük kareler analizi sonuçlarına dayanmaktadır. Uygulanan üç iteratif yöntemden biri (Bischoff vd. 2006) değişen varyanslılığı dengeleme noktasında işe yaramıştır. Ancak söz konusu yöntem yapay veriler için değişen varyanslılık sorununu düzeltmesine rağmen aykırı değerlere ve artık dağılımının bozulmasına neden olmuştur. Uygulanan diğer iki iteratif yöntem, hem uygulama verisi içi hem de çeşitli örneklem büyüklüğündeki yapay veriler için varyansı dengeleme açısından iyi sonuç vermemiştir. Özellikle Meloun vd. (2002) tarafından önerilen yöntem normal dağılımı bozma ve çoklubağlantı sorunu yaratmıştır. Bağımlı değişkene uygulanan logaritmik dönüşüm de hem uygulama verisinde hem de yapay verilerde istenen sonucu vermemiştir. Öte yandan alt gruplar bazında bağımlı değişken standart sapmalarının ağırlık tahmini elde etme sürecinde kullanılması, uygulama verisi için iyi sonuç vermesine rağmen yapay veri kümelerinde iyi sonuç vermemiştir.

İncelenen yöntemler arasında hem uygulama verisi hem de çeşitli düzeylerdeki örneklem büyüklükleri için kare artıkların standart sapmalarının ağırlık tahmininde kullanılması, değişen varyanslılık sorununu çözmekle birlikte artık dağılımının normal dağılıma daha çok yaklaşmasını sağlamıştır.

İncelenen yöntemler kolaylık ve işlevsellik açısından incelendiğinde, iteratif yöntemler uygulanabilirlik açısından zor ve istenen sonucu vermekten uzaktır. İteratif olmayan ağırlık tahmin süreçleri, mevcut pek çok istatistik yazılımında bulunduğundan bu anlamda daha tercih edilebilirdir.

Bu çalışmanın önemli bulgularından biri de değişen varyanslılığı belirlemede kullanılan skor testlerinden biri olan White testinin bazı durumlarda yanılgılara neden olduğudur.

KAYNAKÇA

Aitkin, M., “Modelling Variance Heterogeneity in Normal Regression Using GLIM”, *Applied Statistics*, 36, pp. 332-339, 1987.

Albayrak, A. S., “Değişen Varyans Durumunda En Küçük Kareler Tekniğinin Alternatifi Ağırlıklı Regresyon Analizi ve Bir Uygulama”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X ,S II)* ,s. 111-138, 2008.

Basu, A., “Extended generalized linear models: Simultaneous estimation of flexible link an variance functions” *The Stata Journal*, N 4, pp. 501-516, 2005.

Bischoff, W., Heck, B., Howind, J., Teusch., A., “Aprocedure for estimating the variance function of linear models and for checking the appropriateness of estimated variances a case study of GPS carrier-phase observations”, *J Geod.*, 79, 694–704, 2006.

Box, G. E. P. and Cox, D. R., “An analysis of transformations (with discussion)”, *Journal of the Royal Statistical Society, series B*, 26, 211–246, 1964.

Carroll, R.J., Ruppert, D., *Transformation and Weighting in Regression*, Chapman and Hall, 1988.

Chatterjee, S., Machler, M., “Robust Regression: A Weighted Least Squares Approach”, *Commun. Statist.-Theory*, 26(6), 1381-1394, 1997.

Darlington, R. B., “Correcting the standard errors of regression slopes for heteroscedasticity,” <http://www.psych.cornell.edu/darlington/heterosc.htm> (1997).

Friel, C., M., *Weighted Least-squares Regression*, Houston State University, 2009.

Hamasaki, T. and Goto ,M., “Power-Transformation Model to Additivity in Regression”, *Behaviormetrika*, Vol.32, No.2, 111–125, 2005.

Gujaratti, D., *Basic Ekonometrics*, 2001.

Güriş, S. ve Çağlayan, E., 2001. *Ekonometri*, Der Yayınları, 2001.

Harvey, A.C., “Estimating Regression Models with Multiplicative Heteroskedasticity”, *Ekonometrica*, 44, 461-465, 1976..

Meloun, M., Militky, J., Kupka, K., Brereton, R.G., “The effect of influential data, model and method on the precision of univariate calibration”, *Talanta*, 57, 721-740, 2002.

Oberg, A. and Davidian, M., “ Estimating Data Transformations in Nonlinear Mixed Effects Models”, *Biometrics* 56, 65-72, 2000.

Pardoe, I. and Cook, D., “ A Graphical Diagnostic For Variance Functions” *Aust. & N. Z. J. Stat.* 49(3), 241–250, 2007.

PBC Electronics Designing, “The fixed geometry structure’s FFT algorithm and FPGA realize-www.51rd.net”, 2009.

SAS/IML 9.2 User’s Guide,. SAS Institute Inc., Cary, NC, USA, 2008.

Sümer, K. K., “White’ın Heteroskedastisite Tutarlı Kovaryans Matrisi Tahmini Yoluyla Heteroskedastisite Altında Model Tahmini”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı 4 2006-12-28.

<http://www.rshm.saglik.gov.tr/hki/hkindex/index5.htm>

<http://www.havaizleme.com/r.html>

BİR KRİZ FAKTÖRÜ OLARAK TAŞIMA KAPASİTESİ AŞIMI VE BOZCAADA ÖRNEĞİ

Mustafa DOĞAN*

ÖZET

Bu çalışmada, kriz ve kriz yönetimi kavramlarının analizi ile turizm işletmelerinin krizlere karşı hazırlık, önlem ve krizin yönetimi konusunda yapabileceği uygulamalar hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın alan araştırması bölümünde, Bozcaada'da faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin kriz algıları, krize karşı hazırlık ve önlemlerinin neler olduğu, kriz yönetimi uygulamaları ve krizlerle ilgili deneyimleri araştırılmıştır. Araştırmada, literatürden yararlanılarak oluşturulan ölçek yardımıyla, Bayram dönemini kapsayan ve doğrudan gözlem yapılarak izlenen kriz dönemi, Bozcaada'daki konaklama işletmeleri üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma, Bozcaada'daki konaklama işletmelerinin krize karşı duyarlılıklarını ölçmenin yanı sıra Ada'ya özgü koşullardan kaynaklanabilecek özel kriz durumlarının ortaya çıkarılması ve işletmelerin bu tür durumlarda uyguladıkları stratejileri de açığa çıkarmayı amaçlamıştır.

Anahtar kelimeler: Kriz ,Turizm İşletmelerinde Kriz ,Taşıma Kapasitesi Aşımı ,Bozcaada.

AS A FACTOR OF CRISIS CARRYING CAPACITY OVERSHOOT AND BOZCAADA CASE STUDY

ABSTRACT

This study investigates the implementations of preparation against crises, precautionary steps and crisis management of tourism enterprises and analyses of the concepts of crisis and crisis management. The empirical part of the study examines the perceptions of crisis, preparations against crisis and precautionary steps, implementations of crisis management and crisis experiences of the accommodation enterprises of Bozcaada. The crisis period, encompassing the

---

* Öğr.Gör., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ezine MYO, Seyahat Turizm ve Eğlence Hizmetleri Bölümü ve Ç.O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Programı Öğrencisi

Islamic festive season, was scrutinized through direct observation of the accommodation enterprises of Bozcaada with the scale produced with reference to the relevant literature. The study aims to measure the sensibility of the accommodation enterprises of Bozcaada towards crisis as well as to reveal the particular crises which were experienced due to the particular conditions of the Island and the strategies which were applied under these kinds of circumstances.

Key words: *Crisis ,Crisis in Tourism Businesses, Carrying Capacity Overshoot ,Bozcaada.*

1. GİRİŞ

İşletmeler kendi dışındaki dünya ile ilişkisi olan açık sistemler olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan örgütün dış çevreden etkilenmesi ve kendi dışındaki sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve toplumsal yapıyla etkileşim içinde olması kaçınılmazdır. Her örgüt, ister kar amaçlı ister gönüllülük ya da hizmet esaslı olsun, çevresinde gelişen olaylardan çeşitli düzeylerde olumlu ya da olumsuz olarak etkilenmektedir. Bu olayların bazıları işletmeyi sarsan ciddi etkiler yaratabilir. Uzun ya da kısa bir zaman dilimine yansıyan, çeşitli etkilerle işletmeler için önemli bir sorun kaynağı bu olaylar kriz olarak adlandırılmaktadır. Krizle ortaya çıkan sorunlara ve krizin kaynağına ilişkin alınan tutum, krizin örgütler için bir yıkım mı yoksa fırsat mı yaratacağı konusunda farklı sonuçlara neden olur.

Kriz yönetimi işletmeler için, kriz öncesi dönemi algılamak, krize neden olan ya da olabilecek faktörleri belirlemek, kriz döneminde etkin önlemler almak, mevcut tehdit ve tehlikelerden en az zararla çıkmak için gereklidir. Kriz ortamındaki gelişmeleri fırsata çevirebilmek, aktif bir süreci zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda kriz yönetimi, işletmelere süreçleri yönlendirmede temel ve etkin bir görev yüklemektedir.

Konaklama işletmeleri turizm sektörünün arz sağlayan, çekicilik özelliği olan önemli bir unsurdur. Bu araştırma, konaklama işletmelerinin kriz olgusuna ve kriz yönetimine bakış açısını ortaya koymasını, işletmeleri krizlere karşı koruyacak en etkin araç olan kriz yönetiminin ne derecede yaygın olarak uygulanıp uygulanmadığının saptanması, sonuçların ve önerilerin sunulması açısından önemlidir. Bozcaada gibi kendine özgü özellikleri olan bir destinasyonda taşıma kapasitesine bağlı olarak oluşacak krizlere karşı konaklama işletmelerinin dayanıklı hale gelmelerini sağlayacak yol haritasının belirlenmesi için de büyük önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

Araştırmanın birinci bölümünde kriz ve kriz yönetimiyle ilgili literatür taraması yapılarak ikincil kaynaklardan bilgi toplanmıştır. Bu bölümde öncelikle kriz, kriz yönetimi ve uygulamalar konusunda literatür taraması yapılarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde alan araştırması yöntemiyle birincil kaynaklardan veri toplanmıştır. Bunun için araştırma öncesi, Bozcaada'daki Ramazan Bayramı döneminde, doğrudan gözlem yöntemi kullanılarak turistik işletmeler ve Ada'daki genel durumla ilgili veriler toplanmıştır. İkinci olarak literatürden yararlanılarak oluşturulan ölçekle, Bozcaada'daki turizm işletmelerinin sahipleri ve yöneticilerinden, birincil kaynaklardan, veri toplanmıştır. Kullanılan ölçek, araştırmanın evrenini oluşturan işletmelere, elden teslim edilmiş ve ulaşılmakta güçlük yaşanan yöneticilere e-mail yoluyla gönderilmiştir. Çalışmadaki tepkiselliği azaltmak amacıyla ölçek, yüz yüze görüşerek yapılmamış, araştırma evrenini oluşturan işletme sahibi ve yöneticilerine araştırmanın amacı ve önemini açıklayan bir de mektupla gönderilmiştir. Araştırmada işletmelerden elde edilen verilerin istatistiki analizlere tabi tutularak değerlendirilmesi amacıyla SPSS 17.00 (Statistical Package for Social Sciences) paket programından yararlanılmıştır.

Kasım 2011-Şubat 2012 arasında yürütülen alan araştırması kesitsel bir veri sunmaktadır. Çalışmanın evrenini Bozcaada'daki Belediye belgeli ve Kültür ve Turizm Bakanlığı belgeli konaklama işletmelerinin üst düzey yöneticileri ya da sahipleri oluşturmaktadır. Bakanlık belgeli 3; belediye belgeli 110 konaklama işletmesinin bulunduğu Bozcaada'da araştırmanın yürütüldüğü dönemde birçok konaklama işletmesinin sezon dışı olması sebebiyle kapalı olmaları ya da sadece hafta sonları açık olmaları çalışmanın kısıtlarından biri olmuştur. Bu işletmelerden 60 tanesini araştırmaya katılmış ve bunların tamamına ilişkin veri seti araştırmada değerlendirilmiştir.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Açık bir sistem olarak örgütlerin amaçlarını gerçekleştirebilmeleri ve varlıklarını sürdürebilmeleri, içinde buldukları çevreye uyum gösterebilme, kendi davranışlarını çevrenin beklentileri doğrultusunda biçimlendirebilme ve yapısındaki alt sistemlerin etkileşimlerini düzenleyebilmelerine bağlıdır. Örgütsel çevre sürekli değişmekte, çevresel etkilere karşı gerekli önlemleri almayan ve denge sağlayamayan örgüte

tehlikeler yaratmaktadır. Örgütlerin başarıları, büyük ölçüde bu tehlikeleri önceden görüp, değerlendirmelerine bağlıdır.

Araştırmacılar krizi, tehdit edici koşula müdahale edebilmede yetersiz kalma durumu olarak tanımlarken, bazı araştırmacılar da beklenmeyen koşulların üstesinden gelme gerekliliği ve ivediliği üzerinde durarak kriz kavramını açıklamaya çalışmaktadır.¹ Can², krizi tehdit edici şartlara müdahale edebilme yetersizliği olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre ise "kriz" işletmenin ürünlerini, hizmetlerini, yöntem ve süreçlerini veya şöhretlerini etkileyebilecek tehditler olarak tanımlanmaktadır.³ Tüz'e⁴ göre kriz, genel anlamda düzgün olmayan, reform gerektiren istikrarsız bir durumdur. Bir örgütün rutin sistemini bozan ve aniden ortaya çıkan herhangi bir acil durum olarak tanımlanabilir. Sadece devam eden faaliyetleri değil, aynı zamanda işletmenin yaşamını tehdit eder, üretim kapasitesini kullanılamaz hale getirir ve rekabeti sarsar. Örgütün etkilenmesi ve değişmesi yönünde kritik bir etkiye sahiptir.

Genel anlamıyla kriz; işletmelerin iç veya dış çevrelerinin beklenmedik, bir şekilde değişmesi sonucunda aniden ortaya çıkan ve işletmenin faaliyetlerini, fiziki ve finansal durumunu, geleceğini ve işletme çalışanlarını fiziksel ve ruhsal olarak tehdit eden ve acil önlem alınmasını gerektiren olaylar olarak tanımlanır.⁵ Dinçer'e göre⁶ kriz önceden sezilmeyen, hızlı cevap verilmesi gereken örgütün uyum ve önleme mekanizmalarını yetersiz hale getirerek mevcut değerlerini, amaçlarını tehdit eden gerilim durumudur. Kriz, bir toplumun, bir kuruluşun veya bir kimsenin yaşamında görülen güç dönem, bunalım ya da buhran olarak tanımlanabilir. Beklenilmeyen, önceden kestirilemeyen, hızlı cevap verilmesi gereken; işletmenin çeşitli mekanizmalarını etkisiz hale getirerek, mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durumudur. Kriz, örgütsel yaşamda, özel olarak yönetilmesi gereken önemli bir durum ve aynı zamanda, yöneticilerin ve iş görenlerin yaşamında önemli

¹ Hasan Tutar, *Kriz Yönetimi*, Seçkin Yayıncılık, 2.Baskı, Ankara, 2011,14.

² Halil, Can, *Yönetim ve Organizasyon*, 2. Baskı, Ankara: Adım Yayınevi. 1992: 300.

³ Robert D, Smither, John, M. Houston and Sandra A. McIntire, S. A. "Organization Development Strategies for Changing Environments", *Harper Collins College Publishers*, USA.1996.

⁴ Melek, Vergiel Tüz, *Kriz Yönetimi*, Alfa Yayın, İstanbul, 2001:2001:3

⁵ A.g.e.

⁶ Ömer Dinçer, *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Timaj Basımevi.1992,s:385.

bir stres kaynağıdır. Kriz aynı zamanda yöneticiler ve çalışanlar açısından karmaşıklık, belirsizlik, sürpriz, risk, panikleme, korku, şok, tehdit, tehlikede olma ve zaman darlığı olarak da ifade edilmektedir. Krizin genel özellikleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir⁷;

- Kriz durumu tahmin edilemez,
- Kriz önemli bir problemdir ve ciddi müdahale gerektirir,
- Örgütün üst düzey hedeflerini hatta varlığını tehdit edebilir,
- Örgütün tahmin ve kriz önleme mekanizmaları yetersiz kalır,
- Krizin kesin çözüm formülü yoktur ve tekrar ortaya çıkabilir,
- Krizin atlatmak için yeterli bilgi ve zaman bulunmaz,
- Kriz, beklenmedik ve ani değişiklikleri gerektirir,
- Krizler örgütle birlikte ilgili üçüncü kişileri de (yönetici, işgören, hissedar, devlet vb.) ciddi şekilde etkiler,
- Kriz, korku, endişe ve paniğe yol açar.

Krize neden olan çevresel etkenler, dışsal faktörler olarak; örgütsel etkenler de içsel faktörler olarak nitelendirilmektedir. Dış Faktörler, örgütün dışından gelen ve bu özelliğiyle örgüt açısından daha savunmasız yakalanma ihtimali bulunan nedenlerdir. Dış etkenler örgütü en çok etkileyen ve en riskli faktörler olarak değerlendirilir. İşletmenin dışında oluşan ve denetlenemeyen değişimlerdir. Toplumda çok hızlı bir değişim varsa belirsizlik artacak ve bu belirsizlikle birlikte karar verme sürecinde aksama ve kriz durumu ortaya çıkacaktır. Dış Faktörler arasında aşağıdakiler sayılabilir:⁸

- Doğal Afet ya da Felaketler
- Teknolojik nedenler
- Hukuki ve Politik Düzenlemeler
- Sosyo-Kültürel Faktörler
- Ekonomik sorunlar ve dalgalanmalar
- Uluslararası tehdit ve güvenlik sorunları

İç faktörler, örgütün içinden kaynaklanan sorunlardır. Örgütün yönetsel, insan kaynağı, hissedarları ve tedarikçileriyle ilgili ilişkilerinden doğan sorunlar örgüt için bir kriz ortamı yaratabilir. Bunlar genel olarak⁹:

⁷ Low Sui, Pheng; Ho David K.H., "Crisis Management: "Survey of Property Development Firms", *Property Management*, Vol: 17-3, 1999, s. 231.

⁸ Yusuf Aymankey, "Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi", Sayı 6, 2001,s:107.

⁹ Aymankey, a.g.e.,s:107.

- Yöneticilerle ilgili sorunlar
- Personel ve müşterilerden kaynaklanan sorunlar
- Ürünün-işletmenin yaşına ilişkin sorunlar
- Örgütsel sorunlar olarak kabul edilmektedir.

Bunların yanında dış çevrenin sürekli değişmesine karşın yanında yönetimin bu değişime adapte olamaması, işletme ile çevresi arasında uyumsuzluk oluşturmaktadır. Douglas ve Cook'a göre¹⁰ işletmenin çevresiyle uyumsuzluğunun temel nedenleri, yetersiz ve yanlış çevre analizi, esnek olmayan örgüt yapısı, yetersiz dış destek, kaynak yetersizliği, örgütü bir açık sistem olarak oluşturamamak, dış dünya ile iletişim kuramamak, uygulama ve yönetsel hatalar, kriz belirtilerini görmemek olabilmektedir. Yönetimin ve enformasyon sistemlerinin yeterli olmaması, alışkanlıklar, işletme içi körlük vb. gibi etkenler de içsel faktörler arasında değerlendirilen unsurlardır.

3.1. Kriz Yönetimi ve Aşamaları

Kriz yönetimi, olası bir kriz durumuna karşılık, kriz belirtilerinin elde edilerek değerlendirilmesi ve örgütün kriz durumunu en az kayıpla atlatabilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve uygulanması süreci olarak ifade edilebilir. Bu nedenle, kriz yönetiminde, örgütün faaliyet alanı, çevresel şartlar, mali olanaklar, örgütsel yapı, yönetim anlayışı, iletişimin etkinliği, örgüt iklimi vb. pek çok unsur belirleyici olabilmektedir.¹¹ Eğer krize, işletme içerisindeki unsurlar neden olmuşsa, bunlara çözüm bulmak daha kolay olmakta; ancak kriz işletmenin kontrolü dışında, dış çevrede meydana geliyorsa, bu durumda çözüm üretmek daha da zorlaşmaktadır.¹² Kriz şartları gerçekleşmeden önce, krizin gelmekte olduğunu hissedebilen, kriz şartlarını başarı yönünde kullanabilen ve işletmenin süreçlerine yeni bir ivme kazandırabilen yönetim yapısının krize hazır olması önemlidir.¹³

---

¹⁰ C.Basil Douglas, W.Cook Curtis, The Management Of Change. Çev. Ömer Dinçer. London: Mc Graw-Hill Bock Company,1990, s. 322.

¹¹ Fatma, Küskü, "Krizler Öğretici Oluyor mu? Türk Tekstil Sanayi İnsan Kaynakları Yönetimi Faaliyetlerinin İki Kriz Dönemi Ardından Kıyaslanması", 10. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, Antalya, 2002, s:211.

¹² Gail, Flander ve Milan, Moravec, "Tiptocing Through the Crisis: How HR Can Keep Change Moving", Personnel Journal. March, 73(3), 1994: 86.

¹³ Kâmuran, Mısırlı, İşletme ve Kriz Yönetimi, *Kamu-İş*; Cilt: 6 Sayı: 2/2001:3.

Kriz yönetimi, sadece krizin ortaya çıkmasından sonraki süreyi kapsayan bir faaliyet değildir. Kriz yönetimi; kriz uyarı sinyallerinin belirlenmesi, koruma ve önleme mekanizmalarının kurulmasıdır. Minor¹⁴ kriz yönetimi unsurlarını; kriz yönetim takımı kurmak; profesyonel danışmanlarla çalışmak; kriz yönetim planı oluşturmak; iş yasalarını bilmek; koçluk ve danışmanlık sağlamak; disiplinli harekete geçiş olarak tanımlamaktadır. Krizlerin birinci aşaması iç ve dış değişimleri farketmeme, körlük, aşamasıdır. İşletmenin dış çevrede meydana gelen değişme ve gelişmelerden haberdar olmaması ya da teşhis etmede ve tanımlamada yetersiz kalmasıyla başlar. İşletme kriz öncesi belirtileri ya hiç okuyamamıştır ya da doğru okuyamamıştır. İşletmenin dış çevresiyle kurduğu bağlantı ve iletişimde sorun vardır. İkinci aşama harekete geçmeme, kayıtsız kalma aşamasıdır. Bu aşamada ortaya çıkan tehlike veya fırsatın geçici olabileceği düşüncesi ve dolayısıyla bekle-gör politikasının cazip görülmesi söz konusu olabilir. Bu aşamada değişikliğin mevcut dengeleri bozacağı, alınacak tedbirlerin pahalıya mal olacağı ya da yeni sorunlar çıkaracağı endişesiyle, yöneticilerde mevcut durum ve faaliyetlerde kalma ve değişikliğe gitmeme eğilimi vardır. Üçüncü aşama kriz aşamasıdır. Bu aşamada kriz yönetimi için kriz iletişim ekibinin önemine dikkat çeken Seeger¹⁵, kriz iletişim takımının halkla ilişkiler çalışanları, yönetim kurulu üyeleri, hukuk danışmanı ve kriz takımının önde gelen kişilerinden oluşabileceğini” ifade eder. Dördüncü aşama “Yanlış Karar ve Faaliyetler-Çözülme Safhası” olup geleceği görme kaygısıyla belirsizlik ve risk ortamında karar alternatifleri çoğalır; kişisel yorum ve sezgiler ön plana çıkar. Son aşama çözüm ya da çöküş aşamasıdır. Çözüm mü çöküş mü olacağı işletmenin izleyeceği etkin stratejiye bağlıdır. Tüz’e göre¹⁶ bu bağlamda krizi önleme unsurları şunlar olabilir:

- **Stratejik seviyedeki aktiviteler:** Şirket felsefesindeki her kaynağı içerir. Organizasyonlar kriz yönetimini bir maliyet olarak görmemelidir. Stratejik bir gereklilik vardır.
- **Teknik ve yapısal aktiviteler:** Bu faaliyetler, farklı departman ve fonksiyonel alanlardan gelen yönetici ve idareciler içeren kriz yönetim takımının yaratılmasıdır.

¹⁴ Minor, Marianne, Preventing Workplace Violence: Positive, Management Strategies”, Course Technology Crisp, USA. 1994, s:20.

¹⁵ Seeger, M, T Sellnow, ve R Ulmer, Communication, Organization and Crisis, Sage Publications, CA.1998, s.101.

¹⁶ Melek, Vergiliel, Tüz, Kriz ve İşletme Yönetimi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 26.

- **Değerlendirme ve inceleme aktiviteleri:** Tehditlerin yasal ve finansal denetimini içeren araçları kapsar.
- **İletişim aktiviteleri:** Grup organizasyonunun iletişimi nasıl kuracağını, ne tür bilginin toplanacağını ve bu bilginin kendisi ile çıkar grupları arasında nasıl yer alacağını gösterir.
- **Psikolojik ve kültürel aktiviteler:** Uygulanması zordur ve subjektiftir. Çünkü belirsizlik, korku gibi son derece duygusal sorunlara dayanır.

Krizi yönetebilmek ve krizin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için her işletmeye uygun bir formül veya çözüm önerisi bulunmamakla beraber, yukarıda verilen ve birbirini takip eden kriz aşamalarını tanımanın ve her aşamada nelerin yapılması gerektiğini bilmenin işletme yöneticilerine önemli avantajlar sağlayabileceği düşünülebilir. İşletmelerin krizi yönetmesi, krize yönelik algı ve anlayışlarını geliştirmeleriyle mümkündür. Hangi durumların işletme için bir kriz olabileceği, krizin olası etkileri ve buna karşı yapılması gerekenler önemli bir yönetim alanı ve işlevi olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle kendine özgü özellikleriyle krize karşı daha hassas olan turizm sektöründe bu süreç daha da önemli olmaktadır.

3.2. Turizm İşletmelerinde Kriz

Turizm hızla gelişen ve büyüyen bir sektördür. Turizm oldukça hassas bir sektör olup arzı ve talebi etkileyecek birçok faktörün etkisi altındadır. Turizm talebi, siyasal, sosyal, ekonomik olaylardan; güvenlik ve sağlık sorunlarından doğrudan ve çok hızlı etkilenmektedir. Birçok ülkede ekonomik gelişmenin önemli bir bileşeni olan turizm sektörü, ekonomik bunalımlar, doğal afetler, salgın hastalıklar ve uluslararası çatışmalardan kaynaklanan iç ve dış şoklara karşı oldukça savunmasızdır.¹⁷ Turizmde kriz yönetimi ise, beklenmedik bir anda ortaya çıkan, bir ürünün, kuruluşun, ülkenin ya da bölgenin imajını olumsuz etkileyen ve sonuçta sosyal ve ekonomik kayıplara yol açan bir olay ya da olaylar dizisinin etkilerini ortadan kaldırmak için gerçekleştirilen bilgi toplama, değerlendirme, eylem

---

¹⁷ Sevil, F. Sonmez, Yorgos, Apostolopoulos, Peter, Tarlow, "Tourism in Crisis: Managing the Effects of Terrorism", *Journal of Travel Research*, 1999, 38:13.

planlaması, uygulama ve kontrol işlevleri olarak tanımlanmaktadır.¹⁸ İhtiyaçlar hiyerarşisinde sosyo-kültürel ihtiyaçlar bağlamında ve zorunlu ihtiyaçlar dışında değerlendirilen turistik gereksinimler, gelir ve boş zaman faktörlerine de bağlı olduğundan kriz dönemlerinde en kolay vazgeçilebilen ihtiyaçlardan biri olabilmektedir. Son yıllarda “Akdeniz Çanağı” olarak adlandırılan Fas, Mısır, Tunus gibi ülkelerde yaşanan siyasi kaos, Yunanistan’daki siyasi kargaşa ve özellikle Avrupa ülkelerini kapsayan ekonomik durgunluk ve yavaşlama bu tip etkileri olan krizler bunlara örnek olarak verilebilir.

Turizm sektörünü etkileyen çok farklı kriz türleri olduğu gibi her kriz de kendine has özellikleriyle eşsizdir ve krizin karakteristiği, özellikleri ve çözümü örgütün ve sektörün içsel ve dışsal güçleriyle şekillenir.¹⁹ Diğer işletmelerde olduğu gibi turizm işletmelerinde de kriz yönetiminde kriz başlamadan önce krizin olasılığını tespit ederek gerekli önlemleri almaya yönelik çalışmalar oldukça önemlidir. Konaklama işletmeleri, seyahat acentaları ve tur operatörlerinde yaşanan rezervasyon iptalleri, işletmeler arası yaşanan anlaşmazlıklar, talep azlığı ya da fazlalığına neden olan gelişmeler en belirgin kriz sinyalleridir. Krizin gönderdiği erken uyarı sinyallerinin konaklama işletmelerindeki yöneticiler tarafından fark edilmesi krizin ortaya çıkışının önlenmesi ya da zararının en aza indirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu aşamada yapılması gereken en önemli davranış, iç ve dış çevrenin sürekli ve etkin biçimde izlenmesidir.

Turizm endüstrisi açısından krizlerin önemi ortada olduğu halde, kriz yöne-timi ve kriz pazarlamasıyla ilgili turizm sektörüne yönelik çalışmaların yeterli olmadığı, konuya ilişkin çalışmaların çoğunlukla turizm dışı disiplinlerde ortaya konulan kriz yönetimi yaklaşımlarından ibaret olduğu görülmektedir.²⁰ Turizm sektörü kendi içinde krizler yaşadığı gibi diğer makro krizlerden de etkilenmekte ve bu alanda faaliyet gösteren turizm işletmelerini yönetim açısından zor duruma düşürebilmektedirler.²¹ Krizle başa çıkabilmek için; dinamik ve esnek planlama, esnek ve organik örgüt

¹⁸ Ahmet, Köroğlu, “Turizm işletmelerinin muhtemel krizlere yönelik hazırlık çalışmaları ve seyahat acentalarında bir uygulama”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004, s.77.

¹⁹ Joan, Henderson, “Responding to Crisis: Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) and Hotels in Singapore”, *International Journal of Tourism Research*, 2004, 6 (6):s.412.

²⁰ Abdullah, Tanrısevdi, *Seyahat Acentelerinde Kriz Yönetimi, Turizm Ülkeler ve Yönetim*, Editörler: Yüksel, A. ve Hançer, M., Ankara: Turhan Kitabevi, 2004.

²¹ Ahmet, Köroğlu, a.g.e. s.71.

yapısı, etken iletişim, işletme değerlendirme ve örgüt geliştirme faaliyetleri gerekmektedir.

Turizm sektörü için kriz, dış faktörlerden kaynaklanabileceği gibi, farklı sektör ve sorunlardan da kaynaklanabilir. Turistik destinasyonlar özelinde yaşanabilecek bazı olumsuzluklar, yerel etkisi olan krizler ortaya çıkarabilmekte ve sadece belli destinasyona özgü krizler, turistik işletmeleri etkileyebilmektedir. Belli bir destinasyonda taşıma kapasitesinin aşılmasına bağlı olarak ortaya çıkabilecek sorunlar bu tip yerel krizler yaratabilir. Özellikle kendine özgü Ada gibi destinasyonlarda taşıma kapasitesi ve buna bağlı sorunlar oldukça önemli bir kriz bileşeni olabilmektedir.

3.3. Taşıma Kapasitesi

Kapasite, belirli bir şeyin içerebileceği miktar anlamına; taşıma ise; dayanma, karşılama anlamına gelmektedir. Stankey ve Manning²² taşıma kapasitesini “Bir alanın, fiziksel çevrede veya kullanıcıların yaşantısında herhangi bir bozulmaya neden olmaksızın, belirli bir zaman diliminde edinebileceği kullanım karakteri’ olarak tanımlamıştır. Taşıma kapasitesi kelime anlamı olarak karşılama miktarı, ya da dayanma miktarı olarak tanımlanabilir. Dünya turizm örgütü taşıma kapasitesini, bir turistik bölgede ağırlanabilecek maksimum turist sayısı olarak tanımlamıştır. Ayrıca 1992’deki Rio Konferansında taşıma kapasitesinin, çevre koruma ve sürdürülebilir gelişme için temel olduğunu belirtmiştir.²³ Taşıma kapasitesi, kaynaklara negatif etki yapmadan, ziyaretçi tatminini de düşürmeden ya da yöre toplumu ekonomisi ve kültürü üzerinde istenmeyen etkiye neden olmayan maksimum kullanım olarak tanımlanabilir.²⁴

Turizm taşıma kapasitesi, bir destinasyonun turistlerin deneyimlerinde herhangi bir azalma ya da tatminsizliğe yol açmaksızın, taşıyabileceği, karşılayabileceği turist sayısı veya yeteneği olarak tanımlanabilir. Turizmde taşıma kapasitesinin sosyo-kültürel, ekolojik-çevresel, ekonomik ve fiziksel boyutları vardır. Sosyal taşıma kapasitesi, “Ziyaretçilerin deneyim kalitesinde kabul edilemez bir düşme olmadan ve

---

²² H., G. Stankey and R. E. Manning, 2011. Carrying-Capacity of Recreational Settings. A Literature Review, The President's Commission on Americans Outdoors. Publication No.166, <http://leopold.wilderness.net/pubs/166.pdf>, Viewed: March 2012, s:11.

²³ <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-1annex1.htm>

²⁴ Nilgün, Avcı, “Turizmde Taşıma Kapasitesinin Önemi, Ege Akademik Bakış” *Ege Academic Review*, 7(2), 2007, s:490.

bölge toplumunda kabul edilemez olumsuz bir etki yaşanmadan, bir bölgenin aktivitelerin türleri ve sayıları açısından kaldırabileceği maksimum kullanım seviyesi”, şeklinde tanımlanmıştır.²⁵ Sosyal taşıma kapasitesi, turistik bölgedeki iki grubun, ziyaretçiler ve ev sahibi yerel halkın ilişkileriyle ilgilidir. Ekonomik taşıma kapasitesi, ekonominin turizme dayanma derecesiyle açıklanır. Turizmin bölgeye yararları ile maliyetleri arasındaki dengedir.²⁶ Ekonomik taşıma kapasitesinde ekonominin turizme aşırı bağımlılığı ve diğer ekonomik sektörlerin ihmal edilmemesi söz konusudur.²⁷ Ekolojik taşıma kapasitesi, turizmin fiziksel çevreye etkisinin derecesiyle ilgilidir. Turizm taşıma kapasitesi bu anlamda, ekosistemin kabul edebileceği; buna izin veren genel sürdürülebilir bir yapıyı ifade etmektedir.²⁸ Ekolojik taşıma kapasitesinin çevre üzerinde istenmeyen değişimlere neden olacak insan faaliyetlerinin sınırını ifade etmektedir.

Bir turistik destinasyondaki fiziki-çevresel ya da ekolojik taşıma kapasitesinin aşılmasına bağlı olarak ciddi sorunlar ve kriz çıkabilir. Belli bir dönemde destinasyonun kaldırabileceğinin çok üzerinde bir turist akışı, ciddi krizlere neden olabilir. Bölgenin turistik çekime sahip doğal, kültürel ve tarihi çekicilikleri; turistik tesis ve işletmeleri bundan olumsuz yönde etkilenebilir. Bunlar, Ada gibi kendine özgü özellikleri ve kendi içinde bazı kısıtları olan destinasyonlar söz konusu olduğunda krizin etkisi ve sonuçları daha büyük olabilmektedir.

4. BOZCAADA

Çanakkale İline bağlı olan Bozcaada İlçesi Ege Denizi'nin kuzey-doğusunda Çanakkale Boğazı'nın 12 deniz mili güneyinde yer alan Türkiye'nin üçüncü büyük adasıdır. Çanakkale İl Merkezine 25 mil, Gökçeada'ya 17 mil, Limni'ye 26 mil, Midilli'ye 27 mil, şu anda ulaşımın sağlandığı Ezine İlçesi Geyikli Beldesi Feribot İskelesine 4 mil uzaklıktadır.

²⁵ Saveriades, A, “Establishing the social tourism carrying capacity for the tourist resorts of the east coast of the Republic of Cyprus”, *Tourism Management*, 21, 2000, s:149.

²⁶ Nilgün, Avcı, a.g.e. s:492.

²⁷ Tran, Nghi; Nguyen, Thanh, Lan; Nguyen, Dinh, Thai.; Dang, Mai; Dinh, Xuan, Thanh, “Tourism carrying capacity assessment for Phong Nha-Ke Bang and Dong Hoi, Quang Binh Province, *VNU Journal of Science, Earth Sciences* 23, 2007, s. 81.

²⁸ UNEP, Mediterranean Action Plan, Coastal Area Management Programme (CAMP), Split, 1999, s.3.

Çevresi 38 km tutan Bozcaada'nın alanı 36.67 km² olup, etrafındaki irili ufaklı 17 adacık (0.93 km²) dahil olmak üzere 37,6 km²'lik yüzölçümüne sahiptir. Ada merkezi şu anda Cumhuriyet (Rum) ve Alaybey (Türk) Mahallesi diye iki mahalleden oluşmaktadır. Bozcaada bulunduğu konum itibarıyla tüm özelliklerini taşımasa da Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Yılın tüm ayları rüzgarlı, özellikle kış aylarında aşırı rüzgarlıdır. Bitki örtüsünde en önemli alanını bağlar oluşturmaktadır. Turizm, bağcılık, şarapçılık ve balıkçılık Ada halkının önemli geçim kaynaklarıdır. Bozcaada sahip olduğu doğal güzellikler, denizi ve koyları ve kültürel mirasıyla, önemli oranda turist çekmekte ve turizm en önemli sektör olarak bölgede öne çıkmaktadır.

4.1. Bozcaada'da Turizm ve Konaklama İşletmeleri

Bozcaada'ya gelen yerli-yabancı toplam turist sayısı 2009 yılında 33.751 olmuş bunun 2002'sini yabancı turistler oluşturmuştur. 2010 yılında ise bu rakam 55.833'tür ve yabancı turist sayısı da 5534'e çıkmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011). Ramazana bayramında 5 gün içinde Bozcaada'ya gelen turist sayısı ise 35 bin olmuştur (GESTAŞ, 2011). Bozcaada'da 113 konaklama işletmesi bulunmaktadır (Bozcaada belediyesi, 2011). Bu işletmelerin 3'ü Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı işletme belgesine sahiptir. Geri kalan 110 işletme Belediye belgeli konaklama işletmesidir. Konaklama işletmelerinin ağırlığını pansiyon ve ev pansiyonları oluşturmaktadır. Pansiyon ve ev pansiyonlarının sayısı otellerin toplam yatak kapasitesi 3000 civarındadır. Bozcaada'daki konaklama işletmeleri, ağırlıklı olarak küçük işletmelerden oluşmaktadır (Bozcaada Belediyesi, 2012). Yatak kapasitesi itibarıyla yüzün üzerinde olan sadece bir otel bulunmaktadır.

4.2. Konaklama işletmelerinin Kriz Algısı ve Kriz Yönetimine İlişkin Tutumları

Araştırma, Araştırmada Bozcaada'daki konaklama işletmelerinin krize yönelik algıları, taşıma kapasitesi aşımından kaynaklanan kriz dönemindeki tutum ve davranışları, kriz yönetimi konusundaki bakış açıları ölçülmüştür. Kasım 2011-Şubat 2012 döneminde yürütülen alan araştırması kesitsel bir veri sunmaktadır. Çalışmanın evrenini Bozcaada'daki Belediye belgeli ve Kültür ve Turizm Bakanlığı belgeli konaklama işletmelerinin üst düzey yöneticileri ya da sahipleri oluşturmaktadır. Bakanlık belgeli 3;

belediye belgeli 110 konaklama işletmesinin bulunduğu Bozcaada'da araştırmanın yürütüldüğü dönemde birçok konaklama işletmesinin sezon dışı olması sebebiyle kapalı olmaları ya da sadece hafta sonları açık olmaları çalışmanın kısıtlarından biri olmuştur. Bu işletmelerden 60 tanesini araştırmaya katılmış ve bunların tamamına ilişkin veri seti araştırmada değerlendirilmiştir. İşletmelerden toplanan nitel verilerden oluşan bu bulguların, nicel hale getirilerek, SPSS programı vasıtasıyla betimsel bir istatistik analizi yapılmıştır.

Ekim-Ocak döneminde Bozcaada'daki konaklama işletmelerine yönelik alan araştırması yapılmış ve bu kapsamda 60 konaklama işletmesine ulaşılmıştır. Bunlardan 29'u (% 48,3) pansiyon, 26'sı (% 43,3) otel ve 5'i (%8,4) ev pansiyonu statüsünde işletmelerdir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan İşletmelerin Türleri

İşletme Türü	Frekans	Yüzde (%)
Pansiyon	29	48,3
Ev Pansiyonu	5	8,3
Otel	26	43,3
Toplam	60	100,0

Araştırmaya katılanların 38'i (%63,3) işletme sahibi, 19'u Yönetici (%31,7) ve 3'ü (%5) çalışan düzeyinde işletmeyi temsil etmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların İşletmedeki Pozisyonları

İşletmedeki Pozisyon	Frekans	Yüzde (%)
İşletme Sahibi	38	63,3
Yönetici	19	31,7
Çalışan	3	5,0
Toplam	60	100,0

Araştırmaya katılanların 46'sı (%76,7) taşıma kapasitesine bağlı olarak yaşanan durumları bir kriz olarak değerlendirirken, 14'ü (%23,3) bunu bir kriz olarak görmemektedir.

Tablo 3. Bozcaada'nın taşıma kapasitesini aşan durumların değerlendirilmesi

Bozcaada'nın taşıma kapasitesini aşan durumları işletmeniz için bir kriz olarak görüyor musunuz?	Frekans	Yüzde %
Evet	46	76,7
Hayır	14	23,3
Toplam	60	100,0

Bozcaada'da Ramazan Bayramı döneminde yaşanan taşıma kapasitesinin çok üzerindeki aşırı talep ve yoğunluk sonrası işletmelerin 38'i (%63,3) herhangi bir durum ya da kriz değerlendirmesi yapmamış, sadece 22'si (%36,7) bir kriz değerlendirmesi yapmıştır.

Tablo 4. İşletmede kriz sonrası değerlendirme

Bu sürecin sonrasında işletmenizle herhangi bir değerlendirme yapıldı mı?	Frekans	Yüzde %
Evet	22	36,7
Hayır	38	63,3
Toplam	60	100,0

Bozcaada'daki konaklama işletmelerinin %78,3'ü krizin bazı uygulamalarla önlenebilecek olduğuna inanırken %21,7'si krizin hiçbir şekilde önlenemez olduğu görüşündedir.

Tablo 5. Krizin önlenabilir olduğuna ilişkin düşünce

Süreci yaşayanların önceden tahmin edilerek çeşitli uygulamalarla önlenilecek olduğuna inanıyor musunuz?	Frekans	Yüzde %
Evet	47	78,3
Hayır	13	21,7
Toplam	60	100,0

Ölçekte, sürecin konaklama işletmesi üzerindeki olumsuz etkilerine yönelik soruya ilişkin cevaplarda en çok % 48,1 ile işletmeler, konaklama kapasitelerinin yetersiz kalmasını dile getirmişlerdir. Bunu %39,2 ile yiyecek-içecek stoklarının yetersiz kalması izlemiştir. Üçüncü olumsuz etki ise % 36,7 oranında servis ve ikram hizmetlerinin yetersiz kalması olmuştur. İşletmelerin bu dönemde rezervasyonlu müşterilerinin tamamını kabul ettiği ve hiçbirini geri çevirmediği ise dikkat çekmektedir. Taşıyabileceğinin çok üzerinde bir taleple karşılaşan işletmelerin, mevcut oda-yatak kapasitelerinin yanında yiyecek-içecek ve servis hizmet kapasitelerinin yetersiz kalması krizin en belirgin etkileri olmuştur.

Tablo 6. Kriz sürecinin işletmeler üzerindeki olumsuz etkileri

Sürecin İşletmeniz üzerindeki olumsuz etkileri neler olmuştur	Frekans	Yüzde %
Konaklama kapasitemiz yetersiz kalmıştır.	38	48,1
Rezervasyonlu müşteriler geri çevrilmiştir.	0	0
Gürültü kirliliğe artmıştır.	25	31,6
Hijyen temizlik sorunları yaşanmıştır	23	29,1
Mutfak hacmi ve yiyecek-içecek üretim kap. yetersiz kalmıştır.	22	27,8
Servis ve ikram hizmetleri yetersiz kalmıştır.	29	36,7
Yiyecek-içecek stoklarımız tükenmiştir	31	39,2

Su, elektrik, telefon, internet vb. gibi hizmetler yetersiz kalmıştır	17	21,5
Personel sayımız yetersiz kalmıştır	22	27,8
Hizmet kalitemiz düşmüştür	5	6,3
Müşteri şikayetleri artmıştır	11	13,9
Diğer	0	0

Araştırmada, Bozcaada’da yaşanan krizin işletmeler üzerinde olumlu etkisi olup olmadığı da araştırılmıştır. Buna yönelik yanıtlarda konaklama işletmelerinin bu dönemde, gelirlerini (%48,1), müşteri sayısını (%46,8) ve karını (%30,4) arttırdığı; aynı zamanda işletmelerin %15,2’sinin fiyatlarını da yükselttiği ortaya çıkmıştır.

Tablo 7. Kriz sürecinin işletme üzerindeki olumlu etkileri

Sürecin İşletmeniz üzerindeki olumlu etkileri varsa neler olmuştur	Frekans	Yüzde %
Gelirimiz artmıştır	38	48,1
Karımız artmıştır	24	30,4
Müşteri sayımız artmıştır	37	46,8
Fiyatlarımız artmıştır	12	15,2
Diğer	0	0

Kriz yönetimi ya da konaklama işletmelerinin krize karşı nasıl bir tutum aldığına ilişkin olarak, işletmelerin % 39,2’sinin bu dönemde hiçbir yeni, ek uygulamaya gitmeyerek işletmeyi normal düzeninde çalıştırdıkları % 60,8’inin ise krize karşı önlem amacıyla bazı uygulamaları hayata geçirdikleri görülmüştür.

Tablo 8. İşletmelerin mevcut kriz dönemindeki tutumları

Kriz döneminde, işletme olarak tutumunuz ne oldu (Herhangi bir ek uygulama yaptınız mı)?	Frekans	Yüzde%
İşletmeyi normal düzeninde çalıştırdık	21	39,2
İşletmede bazı ilave uygulamalar yaptık	39	60,8
Toplam	60	100,0

Kriz döneminde konaklama işletmelerinin %60,8’inin, işletmelerini her zamanki normal düzeninde çalıştırmayıp bazı ek uygulamalarla krizi yönetmeye, olumsuz etkilerini azaltmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Krize karşı önlem amacıyla ya da kriz yönetimi bağlamında hayata geçirilen en yaygın uygulama, % 43,0 ile işletmeye rezervasyonsuz müşteri alınmaması olmuştur. Bunun yanında işletmelerin %35,4 ünün bu dönemde ek personel istihdam ettiği ve % 25,3’ünün ise başka işletmelerden hizmet (çamaşır, ütü, yiyecek-içecek, temizlik vb. gibi) alarak dış kaynak kullanımına gittiği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda kriz dönemini öngören işletmelerin, rezervasyon sistemini işleterek konaklama işletmesini önceden doldurduğu ve rezervasyonsuz kapı müşterisi kontenjanı bırakmak ya da almak yoluna gitmedikleri görülmüştür. Bunun yanında krizi öngören ya da krizle

karşılaşan işletmelerin ek personel istihdamı ve dış kaynak kullanımına giderek krizin olumsuz etkilerini önlemeye ya da azaltmaya çalıştıkları görülmüştür.

Tablo 9. Krizle mücadele etmek için yapılan uygulamalar

Krizle başa çıkmak amacıyla bu süreçte aşağıdakilerden hangilerini uyguladınız	Frekans	Yüzde %
İşletmeyi geçici süreyle kapattık.	0	0
İşletmeye rezervasyonsuz müşteri almadık.	34	43,0
Ek personel istihdam ettik.	28	35,4
Başka kişi ve işletmelerden ek hizmet aldık. (Çamaşır, ütü, kahvaltı, temizlik hizmeti)	20	25,3
Yerel yönetim birimlerinden destek-yardım istedik	0	0
Diğer	0	0

İşletmelerin kriz döneminde yapılması gerekenleri gösteren mevcut bir kriz rehberi, yönergesi ya da planı olup olmadığı araştırılmış; işletmelerin %95'inin herhangi bir kriz planı olmadığı sadece %5'inin bu tarz bir planı olduğu görülmüştür.

Tablo 10. İşletmelerin kriz rehberi ya da planlarının mevcudiyeti

Kriz anında yapılması gerekenleri gösteren mevcut bir kriz rehberiniz-planınız var mı?	Frekans	Yüzde%
Evet	3	5,0
Hayır	57	95,0
Toplam	60	100,0

Araştırmada, konaklama işletmelerinin kriz ortamlarında genel olarak hangi tutum ve davranışı benimsedikleri, krize karşı genel tutumları ölçülmüştür. Bozcaada'daki konaklama işletmelerinin %65'i krizi kabullenerek çözüm üretme eğilimi gösterirken, %35'inin krizi yok sayarak faaliyetlerine olağan haliyle devam etme eğiliminde oldukları görülmektedir.

Tablo 11. İşletmelerin krize karşı genel tavırları

İşletmeniz, benzer kriz ortamlarında genel olarak hangi yolu izlemeyi uygun görmektedir?	Frekans	Yüzde %
Krizi yok sayma ve faaliyete olağan haliyle devam etme	21	35,0
Krizi kabullenerek kurtulmak için çözümler üretme	39	65,0
Toplam	60	100,0

İşletmeler kriz yönetimi anlayışına bağlı olarak bir kriz planı ya da özel bir kriz dönemi uygulamalarının gerekli olup olmadığına ilişkin algıları ölçülmüştür. Bu kapsamda konaklama işletmelerinin %56,7'si bunları gerekli görürken, %25,0'i gereksiz bulmakta; %18,3'ü ise çekimser durmaktadır.

Tablo 12. Kriz Yönetim Anlayışı ve Planlarının Gerekliliği

İşletmeniz için kriz yönetimi anlayışı, planı ve uygulamalarının gerekli olduğunu düşünüyor musunuz?	Frekans	Yüzde %
Gerekli buluyorum	34	56,7
Çekimserim	11	18,3
Gereksiz buluyorum	15	25,0
Toplam	60	100,0

İşletmelerin taşıma kapasitesi aşılmasına bağlı bir krizin Bozcaada'da tekrar yaşanabileceği beklentisi %93,3'tür. Böyle bir krizin yaşanmayacağını düşünenlerin oranı ise % 6,7'dir.

Tablo 13. Benzer bir krizin tekrar yaşanabileceğine ilişkin görüşler

Taşıma kapasitesinin aşılmasına bağlı benzer bir krizin Bozcaada'da tekrar yaşanabileceğini düşünüyor musunuz?	Frekans	Yüzde %
Evet	56	93,3
Hayır	4	6,7
Toplam	60	100,0

Araştırmada, konaklama işletmelerinin krizle ilgili genel algıları ölçülmüştür. Bozcaada'daki konaklama işletmelerinin %56,7'i krizi hem tehlike hem de fırsat olarak gördüğü, %33,3'nün krizi tehlike olarak gördüğü, %10,0'unun ise krizi fırsat olarak algıladığı görülmektedir.

Tablo 14. İşletmelerin kriz algısı

Kriz sizin için nasıl bir anlam çağrıştırılmaktadır?	Frekans	Yüzde%
Kriz tehlikeyi ifade eder	20	33,3
Kriz fırsatı ifade eder	6	10,0
Kriz hem tehlikeyi hem fırsatı ifade eder	34	56,7
Toplam	60	100,0

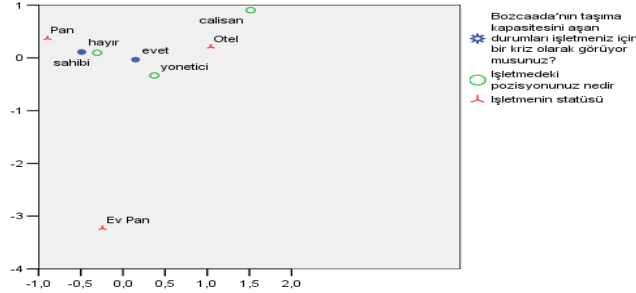
İşletmelerin gelecekte yaşanabilecek benzer bir duruma karşı % 65'inin kendilerini hazır gördüğü; hazırlıklı hissettiği; %35'inin ise hazırlıklı olmadığı ya da hazır hissetmediği ortaya çıkmaktadır.

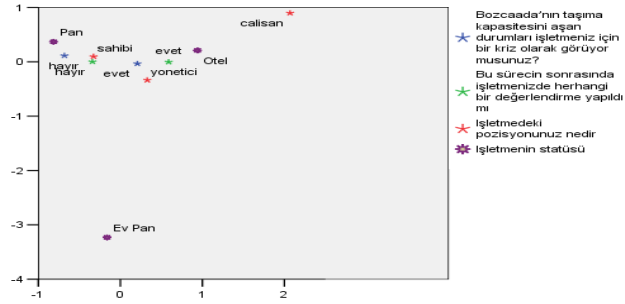
Tablo 15. İşletmelerin gelecekteki krizlere karşı hazırlıklı olma durumu

Gelecekte yaşanabilecek benzer bir duruma karşı hazırlıklı mısınız?	Frekans	Yüzde%
Evet	39	65,0
Hayır	21	35,0
Toplam	60	100,0

Bulgularda Bozcaada'daki konaklama işletmelerinin kriz algıları, taşıma kapasitesi aşımından kaynaklanan kriz dönemindeki tutum ve davranışları, bakış açıları ölçülmüştür. İşletmelerden toplanan nitel verilerden oluşan bu bulguların, nicel hale getirilerek, SPSS 17 programı vasıtasıyla betimsel istatistik analizinin sonrasında çoklu uyum analizleri yapılmıştır. Çoklu uyum analizleriyle değişkenler arasındaki ilişkilere ait veriler elde edilmiştir.

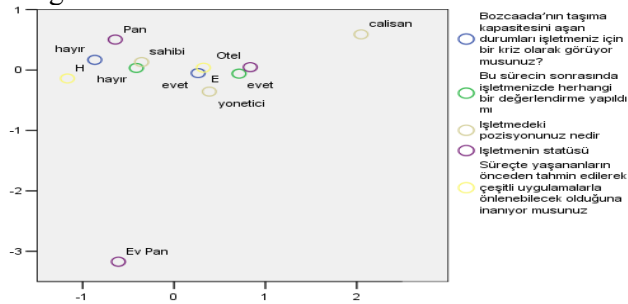
Bozcaada turizminin paydaşlarının, kriz ve kriz yönetimi kavramlarının analizi ile turizm işletmelerinin krizlere karşı hazırlık, önlem ve krizin yönetimi konusunda yapabileceği uygulamalar hakkında görüşleri arasındaki ilişkilerin, örtüşmelerin incelendiğinde araştırmada çoklu uyum analizinden yararlanılmıştır. Öncelikle paydaşların Bozcaada'nın taşıma kapasitesini aşan durumları işletmeler için bir kriz olarak görüp görmemeleri ile işletmenin statüsü ve işletmedeki pozisyon ilişkilendirilmiş ve Grafik 1 elde edilmiştir. Grafik birde iki boyut toplam varyansın %92,482'sini açıklamıştır. Grafik 1'e göre işletme türü pansiyon olan ve işletme sahibi olan paydaşlar Bozcaada'nın taşıma kapasitesini aşan durumları işletmeleri için bir kriz olarak görmemektedir. Ancak işletme statüsü otel olan ve yönetici veya çalışan pozisyonundaki kişiler, taşıma kapasitesini aşan durumları bir kriz olarak görmektedir. İşletme statüsü ev pansiyonu olan işletmeler ilişkilendirilmemiştir.

Grafik 2. Bozcaada'nın taşıma kapasitesini aşan durumları işletmelerin gelinen süreci değerlendirip değerlendirmemeleri

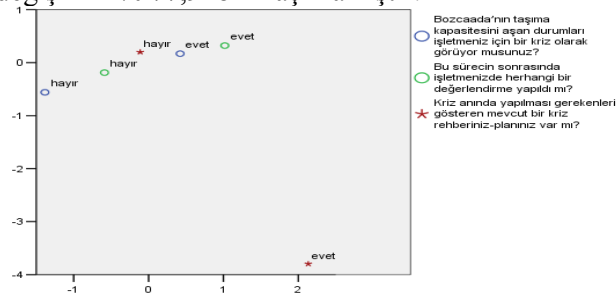
Grafik 2'de elde ele alınan değişkenlere, süreçte yaşananların önceden tahmin edilerek çeşitli uygulamalarla önlenebilecek olduğuna inanıp inanmaması da dahil edilerek ilişkilendirmelere bakılmış ve Grafik 3 elde edilmiştir. Grafik 3 toplam değişimin % 69,42'sini açıklamaktadır. Grafik 3'e göre işletme statüsü Pansiyon olan ve taşıma kapasitesi aşımını sorun olarak görmeyen işletme sahipleri, kriz dönemlerinde işletmelerinde herhangi bir değerlendirme yapmamış ve süreçte yaşananların önceden tahmin edilerek çeşitli uygulamalarla önlenebilecek olduğuna inanmamaktadırlar. Ancak taşıma kapasitesini aşımını sorun olarak gören otel yöneticileri, işletmelerinde gelinen süreçle ilgili değerlendirme yapmışlar ve süreçte yaşananların önceden tahmin edilerek çeşitli uygulamalarla önlenebilecek olduğuna inanmaktadırlar.

Grafik 3. Bozcaada'nın taşıma kapasitesini yönelik yaşananların önceden tahmin edilerek çeşitli uygulamalarla önlenebilecek olduğuna inanıp inanmama durumu.

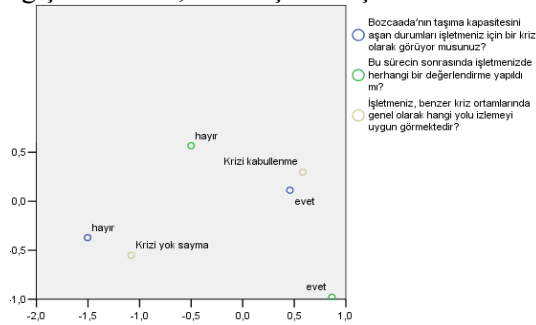
İşletmelerin Bozcaada'nın taşıma kapasitesini aşan durumları bir kriz olarak görüp görmemesi ve bu süreç sonrasında herhangi bir değerlendirme yapıp yapmaması ile işletmelerin, kriz anında yapılması gerekenleri gösteren mevcut bir kriz rehberinin ya da planın olup olmaması ilişkilendirilmiştir. İşletmelerin, taşıma kapasitesini aşımını ister kriz olarak

algılasın ister algılamasın bir kriz planlarının olmadığı görülmüştür. Benzer şekilde kriz sonrası turizm işletmelerinde bir değerlendirme yapılsın ya da yapılmasın bir kriz planlarının olmadığı ilişkisi ortaya çıkmıştır. Çoklu uyum analizi sonucunda elde edilen Grafik 4 elde edilmiştir. Grafik 4'de her iki boyut, toplam değişimin % 77,948'ini açıklamıştır.

Grafik 4. Kriz anında yapılması gerekenleri gösteren mevcut bir kriz rehberinin ya da planın olup olmaması da kriz ilişkilendirilmesi

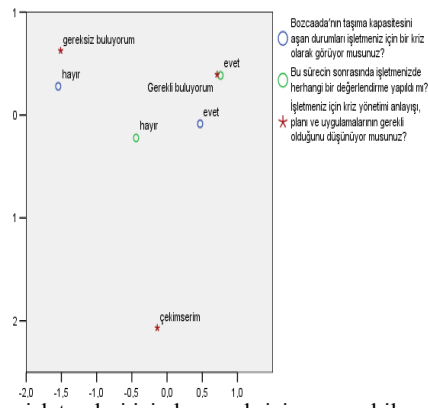
Turizm işletmelerinin kriz anında krizi yönetmeleri ile kriz algılamaları ilişkilendirilmiştir. İlişkilendirme sonucunda; Bozcaada'nın taşıma kapasitesini aşan durumları işletmeler için bir kriz olarak görmeyen işletmeler, krizi yok sayma ve faaliyetine olağan haliyle devam etme yöntemini uygulamışlardır. Taşıma kapasitesi aşımını kriz olarak gören işletmeler ise krizi kabul ederek kurtulmak için çözümler üretmeye çalışmışlardır. Elde edilen sonuçlar Grafik 5'de verilmiştir. Grafik 5'de her iki boyut, toplam değişimin % 83,71'ini açıklamıştır.

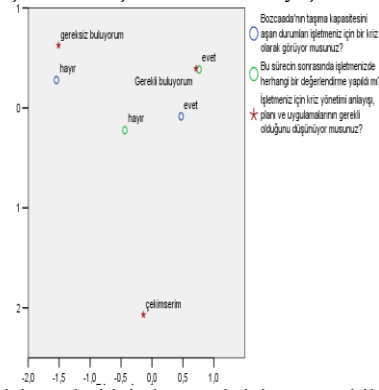
Grafik 5. Turizm işletmelerinin kriz anında krizi yönetmeleri ile kriz algılamaları

Bozcaada turizmde taşıma kapasitesinin gelecekte tekrar yaşanabileceğine yönelik öngörülerle kriz ilişkilendirilmiş ve anlamlı ilişki belirlenmiştir. Bu ilişki Bozcaada'nın taşıma kapasitesini aşan durumları bir kriz olarak gören işletmeler, taşıma kapasitesinin aşılmasına bağlı benzer bir

krizin Bozcaada'da tekrar yaşanabileceğini düşünmektedirler. Elde edilen sonuçlar Grafik 6 ve 7'de verilmiştir.

Grafik 6. Turizm işletmeleri için benzer krizin yaşanabileceği ilişkisi

Grafik 7. Turizm işletmeleri için benzer krizin yaşanabileceği ilişkisi

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yoğun talebe bağlı olarak taşıma kapasitesinin aşılması, Ada gibi hassas turistik destinasyonlarda ciddi sorunlar yaratabilmektedir. Taşıma kapasitesi aşımı, bu bağlamda önemli bir kriz bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır. İşletmelerin kriz anlayışı, krizi algılama biçimleri ve krize karşı

tutumları süreçte belirleyici olmaktadır. Bozcaada, 2011 yılı Ramazan Bayramı dönemine denk gelen dokuz günlük tarih aralığında, çok yüksek sayılarda, yerli turist çekmiştir. Aşırı talep Bozcaada'daki turistik yapıyı önemli ölçüde etkilemiştir. Altyapı ve üstyapı olanaklarıyla, sunulan hizmetlerde aksamalar olmuş; özellikle ulaşım, konaklama, yeme-içme vb. gibi hizmetlerde ciddi sorunlar yaşanmıştır. Turistik hizmetlerde yaşanan bu sorunlar, işletmelerin kriz dönemlerindeki performans ve uygulamalarını gözlemlemek açısından önemli veriler sağlamıştır.

Bozcaada'daki konaklama işletmelerinin büyük çoğunluğu taşıma kapasitesinin aşıldığı bu özel dönemde yaşananları bir kriz olarak kabul etmiştir. Araştırmaya katılan işletmelerin krizlere hazırlıksız oldukları ve kriz öncesi kriz dönemi ve sonrasında uygulayacakları özel bir kriz yönetimi, planı ya da rehberlerinin olmadığı görülmüştür. Bu nedenle işletmelerin neredeyse beşte ikisinin kriz döneminde işletmelerinin normal düzeninde çalıştırdıkları herhangi bir önlem ya da krize karşı herhangi bir özel uygulamaya gitmedikleri ortaya çıkmıştır. Kriz döneminde özel önlemler geliştiren işletmelerinse, en çok rezervasyonsuz müşteri almama, ilave personel istihdamı ve dış kaynak kullanımına başvurarak her zamanki düzen ve uygulamalarının dışına çıktıkları görülmüştür. Krizi hem tehlike hem de fırsat olarak gören işletmelerin ağırlıkta olduğu Bozcaada'da, krizin olumlu etkileri müşteri sayısı, gelir ve karların artması olmuştur. İşletmelerin büyük çoğunluğu, benzer krizlerin gelecekte tekrar yaşanabileceğini tahmin etmelerine rağmen kriz sonrası herhangi bir değerlendirme yapmamışlardır. Ayrıca işletmelerin yarısına yakını, kriz yönetimi anlayışı, planı ve uygulamaları konusunda çekimser durmakta veya bunları gereksiz görmektedirler. Pansiyon ve otel yöneticileri arasında, krize ilişkin tutum ve algılarda farklılık olduğu görülmüştür.

Bozcaada'da taşıma kapasitesinin aşılması yerel yönetim, işletmeler ve diğer tüm paydaşların dikkate alınması gereken bir unsurdur. Taşıma kapasitesinin aşıldığı dönemler, turizmin hassas dengeleri ve Ada'nın mevcut coğrafi ve sosyo-ekonomik özgünlüklerinden dolayı daha da ciddi sorunlar yaratmaktadır. Öncelikle Ada'nın bir turizm gelişme planına ihtiyacı vardır. Konaklama işletmelerinin genel olarak krizlere, özel olarak taşıma kapasitesine bağlı krizlere karşı kriz yönetimi anlayışına sahip olmamaları ciddi bir dezavantajdır. Konaklama işletmelerinin gelecekte yaşanabilecek benzer krizlere karşı kriz yönetimi anlayışı ve uygulamaları konusunda kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bu açıdan dinamik ve krizlere karşı hazırlıklı bir yapı zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Bozcaada'daki işletmelerin kendilerini fonksiyonel hale getirmeleri, geleneksel işletme ve rutin işleyiş sisteminden çıkıp dış çevreye karşı daha duyarlı olmaları gerekmektedir. Konaklama işletmelerinin küçük ölçekli ve çoğunlukla aile işletmesi olması, kriz yönetimi konusundaki farkındalığın önünde bir engel olabilir. Ancak bu konuda bazı işletmelerin yaşadıkları ve elde ettikleri deneyimleri paylaşarak katkı sağlamaları, sürecin önünü açabilir. Bu bağlamda işletmeler ve yerel yönetim birimleri düzeyinde kriz sonrası ortak değerlendirme yapılması da yararlı olabilir.

Bu çalışmada, Bozcaada'nın taşıma kapasitesinin aşılmasına bağlı yerel düzeydeki bir krizin konaklama işletmeleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu araştırmayla gelecekte yapılacak benzer çalışmalara ve literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

Avcı, N. (2007), "Turizmde Taşıma Kapasitesinin Önemi, Ege Akademik Bakış" *Ege Academic Review*, 7(2): 485-500.

Aymankuy, Y. (2001), "Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi", 6:107.

Can, H. (1992), *Yönetim ve Organizasyon*, 2. Baskı, Adım Yayınevi, Ankara.

Diñer, Ö.(1992), *Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası*. İstanbul: Timaj Basımevi.

Douglas, C.B, Curtis, W.C. (1990), *The Management Of Change*. Çev.Ömer Diñer. Mc Graw-Hill Bökk Company, London.

Flander, G. & Moravec, M. (1994), "Tiptocing Through the Crisis: How HR Can Keep Change Moving", *Personnel Journal*. March, 73(3).

Henderson, J. (2004), "Responding to Crisis: Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) and Hotels in Singapore", *International Journal of Tourism Research*, 6 (6): 411-419.

Köroğlu, A. (2004), "Turizm işletmelerinin muhtemel krizlere yönelik hazırlık çalışmaları ve seyahat acentalarında bir uygulama", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 69-87.

Küskü, F. (2002), "Krizler Öğretici Oluyor mu? Türk Tekstil Sanayi İnsan Kaynakları Yönetimi Faaliyetlerinin İki Kriz Dönemi Ardından Kıyaslanması", 10. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitabı, Antalya.

Mısırlı, K. (2001), "İşletme ve Kriz Yönetimi", *Kamu-İş*; 6 (2/3).

Minor, M. (1994), *Preventing Workplace Violence: Positive, Management Strategies*, Course Technology Crisp, USA.

Seeger, M, T Sellnow & R Ulmer (1998), *Communication, Organization and Crisis*, Sage Publications, CA.

Sönmez, F., Yorgos, A. & Peter, T.(1999), "Tourism in Crisis: Managing the Effects of Terrorism", *Journal of Travel Research*, 38: 13-18.

Smither, R. D, Houston, J.M. & McIntire, S. A. S. A. (1996), "Organization Development Strategies for Changing Environments", *Harper Collins College Publishers*, USA.

Stankey, H., G., Manning R. E., "Carrying-Capacity of Recreational Settings.A Literature Review, The President's Commission on Americans Outdoors".

Publication No.166,<http://leopold.wilderness.net/pubs/166.pdf>, Viewed: March 2012, 11.

Saveriades, A. (2000), "Establishing the social tourism carrying capacity for the tourist resorts of the east coast of the Republic of Cyprus", *Tourism Management*, 21: 147-156.

Sui, L. P., David H. K. H. (1999), "Crisis Management: "Survey of Property Development Firms", *Property Management*, Vol: 17-3.

Tanrısevdi, A. (2004), *Seyahat Acentelerinde Kriz Yönetimi, Turizm İlkeler ve Yönetim*, Ed.: Yüksel, A. ve Hançer, M., Turhan Kitabevi, Ankara.

Tutar, H. (2011), *Kriz Yönetimi*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Tüz, V.,M. (2001), *Kriz Yönetimi*, Alfa Yayın, İstanbul.

Tran, Nghi; Nguyen, Thanh, Lan; Nguyen, Dinh, Thai;, Dang, Mai; Dinh, X. T. (2007), "Tourism carrying capacity assessment for Phong Nha-Ke Bang and Dong Hoi, Quang Binh Province, *VNU Journal of Science, Earth Sciences* 23: 80-87.

UNEP, Mediterranean Action Plan, Coastal Area Management Programme (CAMP), Split, 1999.

İnternet kaynakları: <http://www.unwto.org>, <http://www.un.org>.

EFFECTS OF THE ERASMUS PROGRAMME ON TURKISH UNIVERSITIES AND UNIVERSITY STUDENTS

Uğur TEKİN*
Ayşen HİÇ GENCER**

ABSTRACT

Turkish university students' opportunities for studying abroad were quite restricted prior to the ERASMUS Student Exchange Programme. The implementation of the programme has rapidly changed this situation and significant numbers of students have had the chance to go overseas to live and to learn in universities outside of Turkey. As a result, Turkish universities have felt it necessary to incorporate the equivalent of the classes that students take abroad into their programmes. This situation, an important step in the internationalization of universities, is very new for Turkish universities and the students enrolled in them. This paper looks at the effects of the programme on 44 Turkish students in Germany via the ERASMUS Student Exchange Programme, the sample data being collected by qualitative methods at three stages. The study establishes what kind of changes have occurred in the students' perspectives, in their assessment of events, and in the long-term outlook of their education and professional future. In this frame, it also establishes their perspectives from before joining the programme and during the time they were abroad, which resources they used to access knowledge, the problems they faced and their solutions, how they assess the ERASMUS Programme as well as living abroad and the university in which they enrolled, as students for a certain time naturally assessed their European study by comparing the university and educational system with that in their home country. The study also investigates to what extent the aims of the ERASMUS Programme have been achieved, which could be summarised as increasing the quality of higher education and strengthening the European dimension in Turkish universities.

Keywords: ERASMUS Programme, internalization, Turkish university students.

---

* Prof.Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İİBF Uluslararası Ticaret Bölümü,
ugurtekin@aydin.edu.tr

** Yrd.Doç.Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İİBF Uluslararası Ticaret Bölümü,
aysenhicgencer@gmail.com

ERASMUS PROGRAMININ TÜRKİYE ÜNİVERSİTELERİ VE ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

ÖZET

Türk üniversite öğrencilerinin yurtdışında bulunma imkanları, ERASMUS öğrenci değişim programı uygulanana kadar oldukça sınırlı olmuştur. Programın uygulanması bu durumu hızla değiştirmiş ve oldukça önemli sayıda öğrenci Türkiye dışındaki üniversitelerle tanışma, eğitim alma ve başka bir ülkede yaşama imkanına sahip olmuştur. Türkiye Üniversiteleri, başka ülkelerde öğrencilerin aldıkları dersleri kendi programlarında karşılıklarını ve eşitliğini bulmak durumunda kalmıştır. Üniversitelerin uluslararasılaşmasında önemli bir adım olan bu durum Türkiye üniversiteleri ve üniversitelerinde kayıtlı öğrenciler için çok yeni bir durumdur. Bildiri ERASMUS öğrenci değişim Programıyla Almanya’da bulunan Türkiyeli öğrencilerde bu programın etkilerini ele almaktadır. Üç aşamada nitel yöntemlerle Almanya’da toplanan verilerin örneklemini Türkiye’den Almanya’ya ERASMUS Programıyla giden 44 öğrenci oluşturmuştur. Programa katılımla öğrencilerin bakış açılarında, olayları değerlendirmelerinde, eğitim ve mesleki gelecek planlarında ne gibi değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede, öğrencilerin bu programa katılmadan önce ve yurtdışında buldukları sürede hangi kaynaklardan bilgi aldıkları, hangi sorunlarla karşılaştıkları, hangi çözüm yollarına yöneldikleri, ERASMUS Programını, yurtdışında yaşamı ve ERASMUS Programıyla buldukları üniversiteyi nasıl değerlendirdikleri de bu araştırmayla tespit edilmiştir. Avrupa’da belirli bir süre eğitim gören öğrencilerin, doğal olarak bu ülke üniversitesi ve eğitim sistemi ile kendi üniversitesini ve eğitim sistemini karşılaştırarak değerlendirme yapmaktadırlar. Avrupa’da yaşamı/öğrenci yaşamını Türkiye’deki yaşamla/öğrenci yaşamıyla karşılaştırmalar yapılması nedeniyle öğrencilerin bu programa katılım sonrasında kendi üniversitelerini, eğitim sistemlerini, öğrenci yaşamını nasıl değerlendirdikleri de araştırma içinde yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: ERASMUS programı, içselleştirmek, Türk üniversite öğrencileri.

1. INTRODUCTION

Programmes that aim to support the mobility of universities in the international field and particularly in EU countries are becoming increasingly common. One of the most successful among these is the ERASMUS Programme. Nearly 2 million students have participated in this programme since its foundation in 1987. In the frame of the ERASMUS Programme, university students continue a part of their education in another

country that is a member or a candidate member of the EU, and this period of their education is accepted in place of lessons in the education process in their home country. The ERASMUS student mobility, in which quite a high number of students have participated, is a short-term migration focused on transferring and sharing knowledge and is articulated to institutional constitutions. It is also possible to assess this migration within trans-border migration (Verwiebe 2008). Students who have participated in the ERASMUS Programme show a greater desire to engage in trans-border migration in the future compared to other students. Today, it is possible to talk about a common ERASMUS experience, which extends beyond the students' experience of the lifestyle and student culture of the country in which they study; bonding with students from other countries and the sharing of everyday life is also a part of the ERASMUS experience ([Dunkel & Teichler 2006](#); Corbett, 2005).

While student mobility plays an important role in communication and sharing knowledge, it also intervenes in national education structures. From this aspect, trans-nationalization becomes a dynamic force in this process (Teichler 2007; Keeling 2006). Specialization is a normal condition in the production of knowledge between universities. Education programmes are constituted in depth only in the fields of specialization of departments. This specialization ensures that students go to universities orientated to their field of interest and thus becomes an important factor for student mobility. This condition is not new. In European universities before the nation-state, student preferences for universities orientated to their field of interest were much more evident. As Stichweh (2000) rightly identified, there is an incompatibility between the university and the 'national state'. Universities are cosmopolitan institutions that construct themselves in communication with international education and by opening institutional structures to students and scientists from other countries. Every country heeds the internationalization of education due to the importance of the knowledge economy and the experience of internationalization of education. Today, internationalization is accepted as a criteria of success for universities. Programmes aiming to attract foreign students, common education between universities, double diploma programmes and distance learning structures have also become common in the international field (Teichler 2007).

2. AIMS OF THE STUDY

Contrary to students in Europe, the opportunities for university students in Turkey to go abroad has been very limited prior to the ERASMUS Student Exchange Programme due to strict visa conditions implemented by other countries on Turkish citizens. The introduction of the programme has rapidly changed this situation and significant numbers of students have found the chance to go abroad, to learn about universities outside of Turkey, and to study and live in another country, a very new situation for students enrolled in Turkish universities.

This study looks at the effect of this programme on Turkish students who were in Germany via the ERASMUS Student Exchange Programme. It seeks to establish what changes occurred in students' perspectives, in their assessment of events, and in their educational and professional outlook. Students, educated in Europe for a certain time, naturally compare that country's university and educational system with their own. This study also covers how students assess their own universities and educational systems, and their student life after participating in the programme. The study also investigates to what extent the aims that the ERASMUS Programme put forwards have been achieved, which can be summarised as increasing the quality of higher education in Europe and strengthening the European dimension in Turkish universities.

3. SCOPE AND METHOD OF STUDY

In the study carried out in Germany, a qualitative research method was used. Data was collected by observation, survey and a focus group interview. This method was preferred because it aims to study the phenomenon including the behaviour of the students participating in the program to analyse it in depth. The study's aims were to explain and comment in depth and detail the change in perspectives of the students who have been in Germany via the ERASMUS Student Exchange Programme. Therefore, interviews were carried out with certain persons at certain intervals. Due to the research method's structure, it was not the aim to generalize this study's results. The sample was formed by 44 Turkish students—16 male and 28 female—who went to Germany in the first semester of the 2008-09 educational year from the following departments: nine from Philosophy, six from Law, four from Public Administration, three from Educational Sciences, three from Fine Arts, three from Sociology, three from

International Relationships, three from Business, two from Economics, two from Archaeology, two from Political Science, two from Psychology, one from Construction, one from Pharmacy and one master in German. The distribution of the 35 graduates, ten post-graduates and three doctorate students in the German cities was: 33 in Cologne, 3 in Bochum, 2 in Berlin, 1 in Leipzig, 1 in Hildesheim, 1 in Siegen, 1 in Bonn, 1 in Mainz, and 1 in Göttingen.

Data was collected at three stages. At the first stage, students participated in a survey when they first came to Germany carried out between 15 September to 15 October 2008. At the second stage, a semi-structured conversation including open end question was carried out at the end of the first education period with students who participated in the surveys at the first stage. The conversations took place between 15 December 2008 and January 2009 and were recorded and transcribed. At the third stage, a focus group interview was carried out. Nine people who were in Cologne in the second semester of the 2008-09 educational year participated in two focus group interviews in June 2009. The anonymous quotations given have been taken from these student conversations, with the features of the quoted student given at the end in brackets using the following abbreviations:

G - graduate, PG - postgraduate, D - Doctorate student
Philosophy, Sociology etc., the department to which the student was enrolled
M - male, F - Female student
Cologne, Berlin, etc., the city in which the student was staying
1, 2, ... 44 – The numbers given to the students in conversation
Group - the quotation from focus group interview

25 students who enrolled in Cologne University from Turkey in the 2008-09 educational year also participated at certain stages of the study. The major part of the study was prepared together with Mehmet Mutlu who was a trainee of The Research Centre for Intercultural Studies in 2009 via the ERASMUS Placement Programme.

4. BENEFITS OF THE ERASMUS PROGRAMME

“To be together with people who come from other places ... I mean, not in another way, not staying in a hostel, but around University”. (G/Inter. Rel./f/Cologne/21)

The most impressive thing for students that they strongly expressed was meeting students who participated in the ERASMUS Programme from other European countries and sharing everyday life with them, along with students from the host country. Students who come from different European countries established intense relationships with one another through sharing living spaces, such as staying at the same hostel, and facing the same problems in the country and at the university.

4.1. Learning About Different Cultures

Students expressed that their views on different cultures changed through learning about them, and they gained a trans-national perspective which changed their world view.

“The most beneficial aspect of ERASMUS is that you learn about different cultures and you gain a different point of view. It means that prejudices are minimized”. (PG/Economics/f/Cologne/33).

Since they are now successful in processes—living alone and being educated abroad—that they feared beforehand, the students expressed that their self-confidence increased, their perspectives *were* changed, that they were braver at taking chances and they behaved in a more conscious way. Vassiliki Papatsiba, in his 2005 study, reached similar conclusions.

Some of the students assessing the programme expressed that it *was* a turning point in their lives. In parallel to adapting to their new locations, students had to reposition themselves socially and accept new approaches easier.

“... I saw my limits while I was here and experienced living alone in another country. This programme has changed my perspective and broadened it”. (PG/Business/f/Cologne/5)

“For instance, it was best year of my life”. (G/Inter. Relationship/f/Cologne/21-Group)

We can say that the programme is very successful for students’ development because of positive changes such as *those* described above.

4.2. Easy and Cheap Overseas Journeys

Over 4-6 months of education time, students visited many additional places outside the country in which they were staying. All of the students interviewed visited at least *one* city; 90% of them visited more than three cities apart from the city they were staying in; four went to at least one

country in addition to Germany. Here, it is possible to see the contribution of the ERASMUS Programme to student mobility.

“It is not easy to go abroad for someone who lives in Turkey. One of the biggest advantages of this programme is that it has created this opportunity. In addition, you do not stay only in the country you first went to. You can travel across Europe so easily”. (G/Philosophy/m/Cologne/6)

Because these students can't access this opportunity in Turkey, they take advantage of it intensively, and their thinking that they would not be able to obtain this chance in the future contributes to this situation. It is very important in this process that the ERASMUS students can go to the Schengen countries without a visa, and therefore the opportunity of travelling to Germany is improved, the system established for student mobility being highly developed. The students took advantage of these opportunities, benefitting from the system.

“My father did not believe me! He said: ‘you are doing something’”. (G/Philosophy/m/Cologne/6).

“... it is like a joke; 4-5 years ago, we needed to pay a lot of money to get an education in Europe; now, they are paying us money so that we go there and get education. It sounds too interesting”. (G/Philosophy/f/Cologne/12)

Not only students, but also every social group in Turkey has become surfeited with the close structure of Turkish educational system. Opening it out is seen to be a maze, a source of wonderment in Turkey.

“I most probably would not be able to obtain this chance without the ERASMUS Programme because to get education abroad, even for 6 months, is a really hard thing financially”. (PG/Low/f/Cologne/25).

Some of the students said that they not only do not have access to education abroad but even for travelling abroad, but they gained the opportunity for both via the ERASMUS Programme.

4.3. Biographical Change

Students stated that their participation in this programme will effect both their academic and professional life in future.

“... at least, for us. Perhaps not for students in Europe because they are always in contact, are able to travel, but we came and it changed all of us a lot”. (G/Philosophy/m/Cologne/6-Group)

This is an environment that has not been experienced so far by

Turkish students because of the closed structure of Turkish universities in particular, the result being that there were not many foreign students who came from Europe. The students brought the new relation network they set up and their new connections back to their own country. Thus, the ERASMUS Programme has been a factor in the trans-national development of universities and an important turning point for students' biographies. The trans-national relationships they set up at this biographical period also play an important role in the development of students' social abilities.

"... socially, your self-confidence increases. I feel like I can go anywhere on the world now". (G/Philosophy/m/Cologne/6).

This programme provides a significant contribution towards students constructing a future outside their own country, and at this point increases their self-confidence, ensuring that they do not avoid risky and ambiguous environments and expand their world view.

"The ERASMUS Programme changed my life ... I do not feel myself Turkish anymore, I started feeling like someone cosmopolitan". (G/Philosophy/m/Cologne/6)

4.4. Academic and Professional Career

Some of the students assessed the ERASMUS Programme as a stage in their academic career. The students' plan regarding their education abroad either came about as a result of the ERASMUS Programme or it was understood that the ERASMUS Programme was considered a step in the realization of an pre-existing overseas education plan.

"Yes, I think there will be very big positive sides ... on one hand you meet many people, on the other you meet many people who study on your field". (PG/Law/k/Cologne/38).

It can also be seen that relationships that were created were effective for those studying related topics and sharing studies that were necessary for academic development.

"That I have had education abroad will be demonstrated in my CV and I think it could be an advantage for me". (G/Construction/m/Bochum/41)

Most of the students stated that the education they got abroad will be stated on their CV and this will create a positive impact on their professional life in the future. In thinking that it might respond to the business world's demands (education and life experience abroad, and flexibility and mobility)

they valued the time they spend abroad. By expressing directly their profession beyond this formal approach, they stated that the time they spent abroad is important and that they gained experience for their future professional life by participating in the ERASMUS Programme.

“As a student teacher, it was a very important opportunity for me. I am thinking of using these techniques in my future professional life”. (G/Education/f/Cologne/11).

“I developed a new point of view to people and their environment and as a student who is a candidate of psychology, I think that it will reflect positively on my profession”. (G/Psychology/m/Bocuhum/39)

Students who participated in the mobility process via the ERASMUS education programme expressed that they will be able to construct their future biography through this frame. The mobility *started* by this programme was described by the students both as continuing their education abroad and setting up their business life in the international business market. ([Dunkel & Teichler](#) 2006).

“I think I can transfer my experience in this programme to my business since I want to work in an international workplace”. (G/Economics/f/Berlin/31)

5. THE PROBLEMS FACED

5.1. Losing a term

“My university does not accept the subjects that I took as optional. Since I did not take major subjects, it will lead me to lose a year. I think it is worth it because later on, perhaps, I can go abroad again but it may not be easy and I might not have this chance again”. (PG/Law/m/Cologne/18)

Even though it is a big disadvantage for students in Turkey to lose a term, a significant number who participated in this program say that they were happy to do so, with a third accepting the loss of a term before coming. These high numbers demonstrate the value that *students* give to the programme and the importance of its non-educational aims. Even if academic aims are not the priority, it has been assessed that by participating in this programme, students gain in other areas such as being in a European country and learning about another country. Thus, we can say that the student profile in Turkey of someone who completes his or her education as soon as possible as being synonymous with success is changing.

“Even if I said it did not add too much in an academic respect, it is

worth it to live in Europe for a while and see the education system of Europe". (G/Sociology/f/Cologne/17)

As expressed above, students established a relation between losing a term and participating in the ERASMUS Programme. The larger part of the students *accepted* losing a term as a pre-condition while participating in the programme. This situation is contrary to the logic of the ERASMUS Programme as well as its aim to increase the quality of higher education in Europe and strengthen the European dimension. It is important to the approaches of the ERASMUS Programme that studies made in the overseas universities are accepted as academically mutual by the universities to which they are enrolled with in Turkey. It is not possible to say that this approach of the ERASMUS Programme has been valid for participating students from Turkey.

5.2. The problem of language

It has been stated that the most important problem for the students is that they were not able to speak German. In the conversation carried out at the end of the term, students said that they faced serious problems due to language barriers (German and English) and different university systems. The larger part of the students who participated in the conversation had a limited knowledge of German and therefore it was not possible for them to participate in lessons.

"There is an English lesson but I could not find many related to my own topic for my development; I could find only one. Available lessons are at the post-graduate level, that is, they will put pressure on me or I do not have a enough of a basis for them". (G/Inter. Relat/f/Cologne/8).

Nearly all of the students said that they'd like to participate in the university's language course for foreign students. One of the most important reasons for students' coming here for education activities is to learn or improve their German. In the conversation at the end of the term, the students' grades for German were the following: seven students at A1, sixteen students at A2, nine students at B1, five students at B2, two students good, and four students very good. The level of the students who had been in Germany for at least one term shows us that most of them had very limited or no knowledge of German before coming here.

5.3. Difficulty of Preparing Syllabus

In the survey carried out at the beginning of term, the majority of students (25) said that he or she believed that they had adequate knowledge about their German university and department, that they would not change any detail of the syllabus they prepared (16 students), or would only make minor changes (11 students). But, in the conversation at the end of term, the majority of students stated that they changed their syllabus completely and expressed the reason as being that Turkish universities do not have adequate knowledge.

“It has changed a lot. In Turkey, you are choosing without knowing a lot of things and your school is not helping you at all”. (G/Law/f/Cologne/32).

It was revealed that the syllabus that students prepared for participation completely differed from the Turkish higher education system and is not an applicable programme in reality. Students who could not obtain enough information through their own universities, The ERASMUS offices or coordinators, could not obtain enough information from universities that they had come to directly.

6. THE ERASMUS Offices

“A chain of red tape that annoys you and makes you sick of your life, makes you regretful that you’re involved with the ERASMUS Project with its interminable procedures, as if they are paying the money from their own pocket for you.” (G/Law/f/Cologne/32).

The ERASMUS Offices of Turkish universities put great importance on whether the necessary conditions for formal procedures have been met when choosing subjects, and want students to give subjects definite codes and names before going to Germany. On the other hand, the subjects and their contents offered at German universities are generally decided at a later date, or it is impossible for students to access this information before enrolling with the university. Problems created by the differences between the educational systems that, in Turkey, prioritise passing the classes, while other higher education systems have students form a syllabus according to different elements are revealed.

“The biggest problem I faced was that the ECTS points for lessons were not decided beforehand. We needed to write down credits while preparing the Learning Agreement. Since the system here is very different

from our university, the date of sending the Learning Agreement was left until the end of the term and it's been very difficult for us to explain this situation to our own university". (G/Education/Cologne/11).

When they participated in the ERASMUS Programme, the students were faced with a bureaucracy that they could not understand, aside from their own universities' bureaucracy. Students had to meet the requirements of both these bureaucracies and face the problems emerging from discrepancies between them. On the one hand, this developed new openings which allowed the students to improve themselves, while on the other the students faced applications that took a long time to complete. The problems revealed at different stages included not receiving their grants on time and not being accepted onto their subject, increasing the length of time of study.

6.1. Differences of System

"Students know what to do themselves". (G/Philosophy/m/Cologne/14-Group)

Students who compared German university education with the Turkish education system commented that the German system improves students' skills with its qualities, such as giving responsibility to a person, or providing the possibility of choosing different subjects and topics while the Turkish educational system provides obstacles for students to increase their personal skills.

"I was very impressed by their style of teaching a lesson. They teach a lesson in a universal way. Students either present their study or participate in the lesson actively". (G/Philosophy/f/Cologne/15).

Students express two main points about the lesson system of German Universities. The first of these is that the subjects offered either mandatorily or optionally are very few. The second is that they open their ideas by preparing certain topics at subjects they participated in; in other words, that lesson is based on active participation, rather than passive. While in Turkey there are strong external control mechanisms on the student, in the German Education system students determinate their own programme by taking the initiative. As a result of this, the students expressed that they became more conscious of the educational process.

"If I make five presentations here, I learn more things than I do in Turkey, but I study more in Turkey. I mean, there is a contrast here, we can't become efficient despite our study". (G/Int.Rel./f/Cologne/8-Grup).

By stressing the weakness of an educational system based on examination, the students stated that they attained a more permanent knowledge in the studies they actively prepared.

7. CONCLUSION

Students describe their experience of the ERASMUS programme with dramatic expressions such as “experience of a lifetime”, “a vital condition”, and “the best year of my life”. With these kind of expressions, students stressed how important the change they experienced was for them while affirming the programme. Students’ self-confidence increased as a result of living abroad and participating in learning in another country. This programme also played an important role in the construction of trans-national structures. Various relationship networks were set up by the students who participated in the programme, paving the way for long term trans-national relationships (Tekin 2010). Students improved the skills that strengthen trans-national social relationships, entered into relationship with global cultural structures and formed new social networks. While the students re-positioned themselves in the host country, they adopted a flexible approach to new perspectives and relativized their old tendencies. It is possible to describe this situation as a biographical bounce. Depending on the skills and trans-national relations a student sets, an important change in private and professional life in the future is rooted. It has been established that there is a direct relation between finding a job outside of the home country and being educated in this country or participating in education in other countries (Jahr, Schomburg & Teichler 2002; Wit 2002). Close relationships between the students who participated in this programme and the student mobility triggered by these relationships has been the most distinct expression of the mission that the ERASMUS Programme describes as “removing borders”.

REFERENCES

- Corbett, A. (2005), *Universities and the Europe of knowledge: ideas, institutions and policy entrepreneurship in European Community higher education policy, 1955-2005*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK.
- Dunkel, T. & Teichler, U. (2006), *Personeller Wissenstransfer im Berufsverlauf zwischen Universität und Wirtschaft - Barrieren und Chancen*

zur Mobilität / Torsten Dunkel/Ulrich Teichler. Hrsg. vom Deutschen Hochschulverband, Bonn : Dt. Hochschulverb.

Jahr, V., Schomburg, H. & Teichler, U. (2002), Mobilität von Hochschulabsolventinnen und –absolventen in Europa. İçinde L. Bellman und VELLING, Johannes (Hg.): Arbeitsmärkte für Hochschulqualifizierte. Nürnberg: Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesanstalt für Arbeit 2002 (Beiträge zur Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, Nr. 256), S. 317-345.

Keeling, R. (2006), “The Bologna Process and the Lisbon Research Agenda: the European Commission's expanding role in higher education discourse”, *European Journal of Education*, Vol. 41, No. 2.

Papatsiba, V. (2005), Political and Individual Rationales of Student Mobility: a case-study of ERASMUS and a French regional scheme for studies abroad. *European Journal of Education*, 40(2), 173–188.

Stichweh, R. (2000), Von der "Peregrinatio Academica" zur globalen Migration von Studenten. Nationale Kultur und funktionale Differenzierung als Leitthemen. İçinde J. Schriewer, C. Charle & P. Wagner (Hg.), *Transnational Intellectual Networks and the Cultural Logics of Nations*. (S. 146-169) Frankfurt a.M.: Campus

Teichler, U. (2007), Die Internationalisierung der Hochschulen : neue Herausforderungen und Strategien. Frankfurt, M.; New York : Campus

Tekin, U. (2010), Die Geschichte der “Gastarbeiter” neu schreiben. *Migration und Soziale Arbeit* 2010, Heft 2, 98-102.

Verwiebe, R. (2008), Statusveränderungen und innereuropäische Wanderungen. Ergebnisse einer Verknüpfung qualitativer und quantitativer Befunde. In: Berger, Peter A./Weiß, Anja (Hg.) *Transnationalisierung sozialer Ungleichheit*. Wiesbaden, S. 185- 210.

Yağcı, E, Ekinci, E., Burgaz, B. ,Kelecioğlu, H. & Ergene, T. (2007), Yurt Dışına Giden Hacettepe Üniversitesi ERASMUS Öğrencilerinin Memnuniyet Düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education)* 33, 229–239.

Wit, H. (2002), Internationalization of higher education in the United States of America and Europe: A Historical, Comparative, and Conceptual Analysis, for International Higher Education and the Program in Higher Education, Boston.

Neave, G. (2003), *The Bologna declaration: Some of the historic dilemmas posed by the reconstruction of the community in Europe's systems of higher education*, *Educational Policy*, Vol. 17 No. 1, 141-164.

1990'LARDA TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDE SEİA ve ABD YARDIMI

Sibel KAVUNCU*

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılışı ile birlikte sona eren Soğuk Savaş döneminin ardından ABD, yeni uluslararası yapının tek süper gücü olarak, değişen uluslararası ortamın farklı koşulları ve uluslararası sistemdeki gelişmeler ekseninde politikalar üretirken, Türkiye ile ilişkiler bu yeni politika ve stratejiler içerisinde önem taşımaya devam etmiştir. 1990'larda, iki ülke ilişkilerinin güvenlik boyutu Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması(SEİA) çerçevesinde belirlenirken, anlaşmaya ve anlaşmada öngörülen Türkiye'ye ABD tarafından sağlanan yardımın nitelik ve niceliğine ilişkin sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Çalışmada, 1990'lar boyunca SEİA ve yardımlara ilişkin olarak ortaya çıkan bu sıkıntılar kronolojik olarak irdelenmeye, tarafların sorun karşısındaki tutumları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, ABD, SEİA, Askeri ve Ekonomik Yardım, 1990'lar.*

TURKEY-US RELATIONS in the 1990s DECA and the US AID

ABSTRACT

After the collapse of the Soviet Union, the US as the only superpower of the new international structure, with in the framework of the new policies, importance to relations with Turkey continued to move. In 1990s, security dimension of the bilateral relations is determined with Defence and Economic Cooperation Agreement (DECA). But some difficulties have emerged in Turkey on the predicted assistance provided by the US.

In this study, these problems that arise relating to DECA and aid during the 1990s and the parties' attitudes toward the problem will be examined chronologically.

Key Words: *Turkey, US, DECA, Military and Economic Aid, 1990s*

---

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. e-posta: sibelkav@yahoo.com

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş döneminde olası Sovyet tehdidini caydırmanın temel alındığı Türkiye-ABD ilişkilerinin odak noktası dönemin sona erişiyile değişmiş,¹ olsa da Türkiye-ABD ilişkileri, uluslararası sistemin değişen dinamikleri çerçevesinde Soğuk Savaş sonrası dönemde de farklı boyutlar kazanarak devam etmiştir. Uluslararası alandaki değişim iki ülke ilişkilerine de yansımış, uluslararası ilişkilerdeki gelişmeler, Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişimine farklı parametreler getirmiştir. Bu yeni parametreler çerçevesinde ilişkilerin gelişimi ve yönelimindeki farklılıklar yanında 1990'lar boyunca Soğuk Savaş yıllarının özellikle son döneminde Türkiye-ABD ilişkilerinde sorun oluşturan konulardan bir kısmı varlığını korumuştur ki, bunlardan bir tanesi de ABD tarafından Türkiye'ye yapılan ekonomik ve askeri yardım konusudur.

Başkan Truman'ın 12 Mart 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a ABD yardımı yapılmasının gerekliliğine dair Kongre'de yaptığı konuşma,² ardından ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşma³ da Avrupa'ya yardım planının ilk işaretlerini vermiş, bu politikalar çerçevesinde ABD'den, askeri ve ekonomik olmak üzere milyon dolarlık yardımlar Türkiye ve Yunanistan'la birlikte diğer Avrupa ülkelerine verilmeye başlanmıştır.

Soğuk Savaş yılları boyunca Türkiye'ye karşı jeopolitik kaygılar çerçevesinde politikalar belirleyen ve iki ülke ilişkilerinde bölgesel çıkarları doğrultusunda bir tutum izleyen ABD, yardımlar konusunda da uluslararası ortamdaki gelişmeler çerçevesinde politikalar uygulamaya gitmiş, Türkiye'den beklediği desteği aldığı durumlarda yardım miktarlarında artış gözlenirken, beklentilerine karşılık bulamadığı, çıkarlarının örtüşmediği durumlarda ise Türkiye'ye yapılan yardım miktarlarında önemli oranlarda bir düşüş gözlenmiştir. ABD yardım miktarları Soğuk Savaş yıllarında oldukça

---

¹ Stephen F. Larrabee, "Türk Dış Politikası ve Güvenlik Politikası:Yeni Boyutlar, Yeni Güçlükler ", *Türk- Batı İlişkilerinin Geleceği:Stratejik Bir Plana Doğru*, Der. Z.Khalilzad, Ian O.Lesser, Stephen F.Larrabee, Çev.İşık Kuşçu, ASAM Yay., Ankara, 2001, s. 48.

² "Truman Doctrine", 80th Congress 1st Session, House of Representatives, Document No.171, *Truman Doctrine(NARA)*, Jan.2011, preceding, p.5.

³ "The 'Marshall Plan' Speech at Harvard University, 5 June 1947", http://www.oecd.org/document/10/0,33343,en_2649_201185_1876938_1_1_1_1,00.html, (12.03.2013).

hassas dengeler üzerinde seyrettiği söylenebilecek olan iki ülke ilişkilerinin iniş ve çıkış dönemlerinin tanımlanmasına bir ışık tutmuştur.

1980'lerde ABD ile ilişkilerin çerçevesini belirleyen Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA)⁴ kapsamında sorun oluşturan en temel konu, yardımlar olmuştur. Her yıl yenilenen SEİA ve ek mektubu, ABD'nin Türkiye'ye yapacağı askeri ve ekonomik yardımlarda "elinden gelen çabayı" göstereceği ifadesini taşımasına karşın⁵ ABD tarafından yapılan yardımlar Türkiye'yi memnun etmekten oldukça uzak olmuştur. SEİA çerçevesinde yapılan güvenlik yardımları(ekonomik ve askeri) gerek nicelik gerekse de niteliksel açıdan o yıllarda Türkiye-ABD ilişkilerindeki sorunlardan birini oluşturmuştur. Soğuk Savaş döneminin son yıllarında Türkiye-ABD ilişkilerinde Amerikan yardımının ikili ilişkilerde sorun oluşturması, hem Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan miktarın ihtiyaca cevap verecek oranda olmamasından hem de ABD Kongresi'nde, miktar belirlenirken Kıbrıs ve sözde Ermeni soykırımı gibi bazı başka konularla ilişkilendirilerek, Türkiye'nin önüne birtakım koşullar öne sürülmesinden kaynaklanmıştır.

1990'lı yıllarla birlikte Türkiye-ABD ilişkileri uluslararası alandaki yeniliklere paralel olarak farklılaşırken dönemin ABD Başkanı Bush'un tanımlamasıyla "Yeni Dünya Düzeni"⁶ nin uluslararası yapısına Uslu'nun belirttiği gibi; "eskisinden daha aktif bir dünya gücü olarak intibak etme ve katılma süreci içinde" Türkiye açısından ABD ile ilişkiler yine temel önem taşımıştır.⁷

Ancak yeni dönemde de SEİA'nın içeriği ve uygulanması konusunda Türk yönetiminin hoşuna gitmeyen bir çok husus bulunmaktaydı ki 1991 yılında, ABD yönetimi tarafından "Geliştirilmiş Ortaklık" olarak tanımlanmış,⁸ 1999 yılında ise, "Stratejik Ortaklık" olarak adlandırılmış⁹

⁴ T.C. Resmi Gazete, Sayı:17238, 1 Şubat 1981, s. 2-47.

⁵ T.C. Resmi Gazete, Sayı:17238, 1 Şubat 1981, s. 2-47; Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s.300-363, 366-371; "İşte Tam Metin", Milliyet, 17.03.1987, s.7.

⁶ "The President's News Conference on the Persian Gulf Conflict", January 18,1991, [http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=19229,\(10.03.2013\)](http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=19229,(10.03.2013)).

⁷ Nasuh Uslu, "1980'lerden Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Seyri ve Temel Boyutları", *1980-2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, Ed. Turgut Göksu, Hasan Hüseyin Çevik, Abdülkadir Baharççek, Ali Şen, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.183.

⁸ "The United States and Turkey: Developing an Enhanced Relationship", *US Department of State Dispatch*, Vol.4, No.44, November 1, 1993,

olan Türkiye-ABD ilişkilerinde bütün bu dönem boyunca SEİA çerçevesinde yapılan askeri ve ekonomik yardımlar SEİA'ya ilişkin olarak Türkiye'nin hassasiyet noktalarından biri olmuştur.

Çalışmada, 1990'lı yıllar sürecinde Türkiye-ABD arasında karşılıklı çıkarılara dayanan güvenlik ve ekonomik işbirliğini düzenleyen SEİA'ya ilişkin gelişmeler, iletişimine dair karşılaşılan sorunlar, SEİA çerçevesindeki beklentiler, tarafların tutumları ele alınarak irdelenmeye çalışılacak, 1990'ların atmosferinde ABD açısından dış yardımlara ilişkin dış yardım bütçesinde büyük oranda kesintiye gidilmesi yönündeki genel tavırdaki değişimlerin Türkiye'ye sağlanan yardımlara yansımaları değerlendirilecektir.

Elekdağ'ın da belirttiği üzere, ABD askeri yardımının hukuki dayanağı olan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması(SEİA) gereğince Türkiye ile ABD, NATO çerçevesinde ortak savunmalarını güçlendirmek amacıyla karşılıklı yükümlülükler üstlenmişlerdir. ABD, Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyonu için askeri destek yardımında bulunmak amacıyla "elinden gelen çabayı gösterecek", buna karşılık Türkiye de ABD'nin Türkiye'deki askeri tesis ve üslerden yararlanmasına müsaade edecektir.¹⁰ SEİA ve 1987 tarihli eki uyarınca, ABD, Türkiye için yüksek düzeyde bir askeri desteği her yıl ABD Kongresi'ne önermeyi ve bunu yasalaştırmak amacıyla Kongre'de diğer bir ülkeye yardım sağlamak için gösterdiği "güç ve kararlılığı" aynen Türkiye için de göstermeyi taahhüt etmiştir¹¹.

Çalışmada, 1990'lı yıllarda ABD tarafından sağlanan yardımlar değerlendirilerek, ABD'nin bu taahhütlerini ne kadar yerine getirdiği irdelenecektir.

2. 1990'LARDA SEİA VE ABD YARDIMI (1990-1993 DÖNEMİ)

1990 yılı Eylül ayında Ankara-Washington ilişkilerinin dayandığı en temel belge olma niteliğini taşıyan ve Türkiye ile ABD arasındaki ekonomik

---

<http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1993/html/Dispatchv4no44.html>, (11.03.2013).

⁹ "Remarks to the Turkish Grand National Assembly in Ankara", November 15, 1999, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=56935>, (05.02.2013).

¹⁰ Şükrü Elekdağ, ABD Askeri Yardımının Reddedilmesi (1)", *Milliyet*, 28.08.1994, s.19.

¹¹ Şükrü Elekdağ, "ABD Askeri Yardımı"(2), *Milliyet*, 04.09.1994, s.21.

ve askeri konuların yanı sıra siyasi işbirliğinin de genel çerçevesini oluşturan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) içeriğinde hiçbir değişikliğe gidilmeksizin bir yıl daha uzatılmıştır. Türkiye, anlaşma metninde değişiklik öngörmemiştir.¹² İlk haliyle beş yıllık bir süre için imzalanan ve 1985 yılı Aralık ayından başlayarak taraflardan biri tersine bir girişimde bulunmadığı takdirde, birer yıllık sürelerle kendiliğinden uygulamada kalması öngörülen SEİA'nın 27 Şubat 1988'de kabul edilen ek mektuba göre 18 Aralık 1990 tarihine dek uzatılması kararlaştırılmıştır.¹³ Türkiye ile ABD arasında 1980'de imzalanan ve beş yıllık süresi 1985'te dolduktan sonra bir ek mektupla 18 Aralık 1990'a dek uzatılan SEİA'ya ilişkin değişiklik ya da fesih isteminde bulunma süresi 18 Eylül'de dolmuştur. SEİA'nın uzatılması dönemin Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ile ABD Dışişleri Bakanı George Shultz'un 16 Mart 1987'de imzaladıkları bir ek mektupla gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Yaklaşık 1 yıl süreyle askıda tutulduktan sonra FMS kredilerine ilişkin olarak Ankara'nın beklentilerinin karşılanması karşısında Bakanlar Kurulu'nca onaylanarak,¹⁵ 28 Şubat 1988 tarihli Resmi Gazete'de yayımlandıktan sonra yürürlüğe giren ek mektup,¹⁶ tarafların anlaşma metninin feshi ya da değiştirilmesi yönündeki istemlerini, 18 Eylül 1990'a kadar bildirmelerini öngörmüştür. Ek mektuba göre anlaşma metninin süresinin dolacağı 18 Aralık 1990 tarihinden üç ay öncesine dek böyle bir fesih ihbarında bulunulmaması, SEİA'nın ek mektupta getirilen hükümlerle genişletilmiş son haliyle geçerliliğini bir yıl daha sürdürmesini getirmiştir. Dışişleri Bakanı Ali Bozer, SEİA'nın uzatılmasının Türkiye açısından yararlı olacağını söylerken, Beyaz Saray sözcü yardımcısı Roman Papadiuk da, Türkiye'nin ABD ile Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı bir yıl daha uzatmasını memnuniyetle karşıladıklarını

¹² "Washington'a SEİA Jesti", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1990, s. 1,16.

¹³ *T.C.Resmi Gazete*, Sayı:19739, 28 Şubat 1988, s. 2-3.

¹⁴ "Agreement Between the United States and Turkey Supplementing and Extending the Agreement of March 29, 1980 for Cooperation on Defense and Economy", http://photos.state.gov/libraries/turkey/461177/pdf/ctia5977_001.pdf, (14.03.2013); "U.S. and Turkey Sign Accord to Keep Bases", *The New York Times*, March 17, 1987, <http://www.nytimes.com/1987/03/17/world/us-and-turkey-sign-accord-to-keep-bases.html>, (14.03.2013).

¹⁵ *Ayin Tarihi*, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1988&a=2>, (05.02.2013).

¹⁶ *T.C.Resmi Gazete*, Sayı:19739, 28 Şubat 1988, s. 2-3.

belirtmiştir.¹⁷ ABD ve Türkiye'nin fesih ihbarında bulunmaması üzerine 18 Aralık 1991'e kadar bir yıl daha geçerlilik kazanan SEİA anlaşması, tamamlayıcı anlaşmalarıyla birlikte, ikili işbirliğinin tüm askeri ve ekonomik unsurlarını, Türkiye'deki ortak savunma tesislerinin kullanım koşullarını ve iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin düzeyini belirlemiştir.¹⁸

SEİA Anlaşması Aralık 1991'e kadar uzatılırken, 11 Eylül 1990'da ABD başkanı George Bush Kongre'de yaptığı konuşmada ABD'nin Körfez'deki hedeflerini açıklayarak, Mısır ve Türkiye'yi "cephe ülkesi" olarak nitelmiş ve her iki ülkeye de "cömert yardım" sağlanacağını söylemiştir.¹⁹ Başkan Bush'un bu açıklamaları paralelinde Bush yönetimi yetkilileri de Türkiye'ye "en kısa zamanda yardım" gerektiğini vurgulamışlar, ABD Maliye Bakanlığı, uluslararası ilişkilerden sorumlu bakan yardımcısı David Mulford, Türkiye'nin Körfez Krizi'nden dolayı bir hayli zarara uğradığını, Türkiye, Mısır ve Ürdün'e verilecek yardımların krizden dolayı uğranılan zararı karşılaması gerektiğini belirterek, Körfez Krizi'nden dolayı bu ülkelerin Irak ve Kuveyt'te çalışan işçilerden sağlanan dövizin yok olması, petrol boru hatlarının kapanması ve yüksek petrol fiyatları nedeniyle sıkıntıya düştüğüne dikkat çekerek, en kısa zamanda gerçekleştirilecek yardımı "kan nakli" olarak nitelmiştir.²⁰

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ABD gezisinde Başkan Bush'un Türkiye'ye ilişkin değerlendirmelerinde Türkiye'nin ekonomik ve askeri gereksinimleri, Körfez krizi göz önünde tutularak ele alınırken, Başkan Bush, yönetiminin, Türkiye'ye 1991 yılına ilişkin güvenlik yardımı payının sağlanması konusunda Kongre'yle işbirliği içinde çalışılacağını belirtmiştir.²¹ Bush, "askeri yardım" adıyla bilinen dış askeri satış kredisi(FMS) için 530 milyon dolarlık miktarın, bu yıl kesilmeden Türkiye'ye verilmesi için Kongre nezdinde ellerinden geleni yapacakları

¹⁷ *Ayin Tarihi*, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1990&a=9>, (05.02.2013).

¹⁸ "SEİA'ya Yoğun Eleştiri", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1990, s.16.

¹⁹ "Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit", http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2217&year=1990&month=9, (10.03.2013).

²⁰ "Türkiye'ye Kan", *Milliyet*, 19.09.1990, s.14.

²¹ "Remarks Following Discussions With President Turgut Ozal of Turkey", http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2254&year=1990&month=9, (10.03.2013).

mesajını vermiştir.²² Ancak, Özal'ın ABD ziyaretinde kendisine Amerikan yardımı konusunda yapılan vaatler Ekim ayının sonuna gelindiğinde hala sonuç vermemiş, Amerikan yardımı bir kez daha yönetimin talep ettiği miktarın altında gerçekleşme sürecine girmiş, yardım açısından arzu edilen düzeyde somut bir sonuç sağlanamamıştır.²³

1991 yılı Ocak ayında ABD Dışişleri Bakanı James Baker Ankara'da askeri ağırlıklı temaslarda bulunmuş, Körfez'deki son duruma ilişkin Washington'un değerlendirmesini aktarmış, Körfez krizinde izlenecek politikalar ve atılacak adımlar için Türkiye'nin vereceği desteğe karşılık, sağlanacak askeri yardım paketlerini de gündeme getirmiştir.²⁴ Baker'ın sunduğu pakette, daha fazla ekonomik ve askeri yardımın yer aldığı, ekonomik yardımın hem kredi, hem hibe şeklinde verilmesinin öngörüldüğü, askeri yardımın da 550 milyon dolarlık hibeye ek olarak cephane, silah ve mühimmat şeklinde çok geniş kapsamlı olacağı belirtilmiştir.²⁵ 14 Ocak 1991'de Başkan Bush, Dış Yardım Kanunu hükümleri uyarınca Türkiye'ye acil askeri yardım olarak 82 milyon dolar sağlanmasını kararlaştırmıştır.²⁶ Acil askeri yardım konusunda Bush'un Türkiye'ye göndermeye karar verdiği 82 milyon dolarlık ek yardım ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından:²⁷

“Bu miktarın 50 milyon dolarını Başkan Bush, Dış Yardım Yasası'nın 515 sayılı maddesine dayanarak, başka ülkeler için ayrılmış fondan ve daha kullanılmamış olan miktarlardan aldı. Acil yardım adı altında bunu yapma yetkisi var. Geriye kalan 32 milyon dolar da, Savunma Bakanlığı Yardımlar Yasası'nın 506 A1 ve A2 maddelerine dayanarak ayrıldı...” şeklinde açıklanmıştır.

Yönetim ve Kongre kaynakları tarafından açıklanan, Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı verdiği destekten dolayı Türkiye'ye Başkan Bush tarafından verilmesi planlanan 82 milyon dolarlık bu yardım, Mısır'ın yaklaşık 7 milyar dolar tutarındaki askeri borcunun silinmesi, İsrail'e ülkeyi geliştirmiş Patriot füzeleri ile donatmak için verilen 43 milyon dolar'ın

²² “Cumhurbaşkanı Özal'ın Gezisinin Değerlendirmesi Amerika Gürledi, Ama Az Yağdı”, *Cumhuriyet*, 02 Ekim 1990, s.14.

²³ “ABD, Özal'ı Oy alıyor”, *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1990, s.1,17.

²⁴ “Baker'dan 4 Mesaj”, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1991, s. 1,17.

²⁵ “Özal-Baker Anlaştı”, *Milliyet*, 14.01.1991, s.14.

²⁶ “86065: Greece and Turkey: Current Foreign Aid Issues”, <http://www.fas.org/man/crs/86-065.htm>.(02.02.2013).

²⁷ “ABD'den Özal'a Şükran”, *Milliyet*, 25.01.1991, s.15.

ardından ABD'nin bölgedeki müttefikleri için gerçekleştirdiği üçüncü tür doğrudan mali yardım olmuştur.²⁸

1991 yılı Şubat ayının ilk günlerinde Amerikan Basın ve Kültür Merkezi'nden ABD'nin Türkiye'ye savunma ve askeri modernizasyon amaçlı 553.4 milyon dolar yardım yapacağı açıklanmış, 500 milyon doları dış askeri finansman, 50 milyon doları ekonomik destek ve 3.4 milyon doları da askeri eğitim ve talim amacıyla verilen yardımın 53.4 milyon dolarının hibe olarak gerçekleştiği belirtilmiş, açıklamada, Türkiye'nin dünya çapında en yüksek ABD yardımı alan ülke olduğu ifade edilerek, ABD yönetiminin ABD yasalarının öngördüğü diğer yardımlar da dahil olmak üzere Türkiye'ye yardımı sürdüreceği belirtilmiştir.²⁹

ABD Dışişleri Bakanı Baker da Amerikan Kongresi'nde yaptığı konuşmada, ABD'nin Körfez savaşına destek için 64 milyar dolar yardım vaadi aldığını, bu miktarın 14 milyar dolarının Mısır ve Türkiye gibi cephe ülkelerine dağıtılacağını bildirmiştir.³⁰

ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nden 8 Şubat'ta yapılan açıklamada ise, ABD yönetiminin Türkiye'ye yapacağı açıklanan 553.4 milyon dolar askeri ve ekonomik yardıma ek olarak 82 milyon dolar tutarında askeri yardım yapacağı belirtilmiştir.³¹ Ek askeri yardımın 50 milyon dolarlık bölümünün kredi, 32 milyon dolarlık bölümünün ise teçhizat ve malzemedan oluşacağı, 1991 yılı için verilecek yardımın kalan 553.4 milyon dolarlık bölümünün 500 milyon dolarının hibe, 50 milyon dolarının uygun koşullu ekonomik kredi, 3.4 milyon dolarının da askeri eğitim yardımı şeklinde olacağı açıklanmıştır.³² Büyükelçilik'ten yapılan açıklamada, yardım miktarındaki artışla, Türkiye'nin ABD askeri yardımlarında üçüncü sıraya çıktığı bildirilerek, ABD'nin Türkiye'nin savunma kabiliyetini modernize etme ve ekonomisini güçlendirme gayretlerine yardım etmek için yenilikçi yollar aramayı sürdüreceği belirtilmiştir.³³

²⁸ "U.S. to Reward Turks for Support", January 17,1991, *Los Angeles Times*, http://articles.latimes.com/1991-01-17/news/mn-459_1_financial-reward, (05.03.2013).

²⁹ "ABD'den Yarım Milyar Dolar", *Milliyet*, 03.02.1991, s. 14.

³⁰ "Türkiye'nin Kaybı 4.5 Milyar Dolar", *Cumhuriyet*, 07 Şubat 1991, s.1,14.

³¹ "WAR IN BRIEF: TURKEY: U.S. Adding Arms Aid of \$82 Million", February 09,1991, *Los Angeles Times*, http://articles.latimes.com/1991-02-09/news/mn-506_1_military-aid,(10.03.2013).

³² "ABD Yardımında 82 Milyon Dolar Artış", *Milliyet*, 09.02.1991, s.11.

³³ A.g.e.

Şubat ayının son günlerinde 1992 mali yılı için ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Kongre'ye sunulan yardım paketinde, Türkiye'ye yapılacak yardımın 150 milyon dolar arttırılması önerilmiştir.³⁴

Ancak, Mart ayı içinde Kongre'de gerçekleştirilen görüşmelerde Türkiye ile yaşadığı problemlerde Yunan hükümetinin görüşlerini destekleyen ve seçim bölgelerinde önemli oranda Yunan asıllı Amerikan seçmenine sahip olan Amerikan Kongresi'ndeki etkili bir çoğunluk grubunun, 1980'lerin başında gündeme getirdiği, Türkiye'ye verilecek her 10 dolar karşılığında Yunanistan'a da 7 dolar yardım verilmesi konusundaki ısrarlı tutumları³⁵ ile her ne kadar gerek Reagan yönetimince, gerekse de Bush yönetimince aleyhte olursa da, ABD Kongresi'nce benimsenen ve Türkiye'ye sağlanacak ABD yardımında gözetilen 7/10 oranı daha önceleri de yapıldığı gibi yine Türkiye'nin karşısına çıkarılmış³⁶, yardıma, 7/10 oranı, Kıbrıs ve insan hakları gibi konuların eklenilmesi çabası içine girilmiştir.³⁷

12 Mart'ta ABD Senato Tahsisatlar Komisyonu Başkanı Robert Byrd, Türkiye'ye Körfez krizinde uğradığı zararlar nedeniyle 650 milyon dolar tutarında acil ek yardım verilmesini önermiş,³⁸ 13 Mart'ta ise, ABD'den Türkiye'ye 49 milyon 50 bin dolarlık ekonomik destek fonunun transferine ilişkin anlaşma ABD Büyükelçisi Morton Abromowitz ile Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarı Namık Kemal Kılıç tarafından imzalanmıştır.³⁹ 14 Mart'ta da ABD Senatosu Tahsisatlar Komisyonu'nun birleşiminde, Türkiye'ye 200 milyon dolar acil ek yardım yapılmasına ilişkin ek bütçe yasası kabul edilmiştir.⁴⁰ Nisan ayında ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Alt Komisyonu, 1992 bütçesinde Türkiye'ye askeri yardımı 500 milyona indirip, ekonomik yardımı 190 milyona çıkarmış, Yönetimin Türkiye için 1992 yılına ilişkin istediği 625 milyon askeri, 75 milyon dolar ekonomik yardımın toplam 700 milyon dolar yardım miktarında da 10 milyon dolar

³⁴ "Türkiye'nin Payı Artıyor", *Milliyet*, 28.02.1991, s.14.

³⁵ Richard N. Haas, "Managing NATO's Weakest Flank: The United States, Greece and Turkey", *ORBIS*, Vol.30, No:3, Fall 1986, s.467.

³⁶ "86065: Greece and Turkey: Current Foreign Aid Issues", <http://www.fas.org/man/crs/86-065.htm>, (02.02.2013).

³⁷ "Türkiye'ye Yardımda Yine Kıbrıs Pürüzü", *Milliyet*, 09.03.1991, s.18.

³⁸ *Ayin Tarihi*, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1991&a=3>, (05.02.2013).

³⁹ "ABD'den 49 Milyon Dolar", *Milliyet*, 14.03.1991, s.15.

⁴⁰ *Ayin Tarihi*, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1991&a=3>, (05.02.2013).

kesinti yapmıştır.⁴¹ Alt Komisyonun bu tavsiye kararı ile, Türkiye ile Yunanistan arasındaki 7/10 oranı da askeri yardımın 500 milyon dolara indirilmesiyle korunmuş olmuştur.⁴²

Mayıs ayında ABD yönetimi, Türkiye'ye verilen askeri ve ekonomik yardımın, ihtiyaçları karşılamada ve ordunun modernizasyonunu sağlamada yeterli olmadığını bildirmiş, SEİA ile ABD'nin Türkiye'nin savunması konusunda yükümlülük altına girdiği hatırlatılmıştır.⁴³ 22 Mayıs'ta dışişleri Bakanı Baker, Dış Ödenekler Alt Komitesi'nde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Körfez Krizi'nde oynadığı role vurgu yaparak, yönetim olarak Türkiye'ye 1992 yılı için 625 milyon dolar askeri, 75 milyon dolar da ekonomik yardım istediklerini, genel olarak 1991 yılı rakamlarından yaklaşık 150 milyon dolar fazlası bir istekte bulduklarını belirtmiştir.⁴⁴

1991 yılı Ağustos ayının son günlerinde SEİA'ya ilişkin olarak Türkiye'nin, ABD ile arasındaki Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı(SEİA) hiçbir değişikliğe gitmeksizin bir yıl süreyle uzatma kararı aldığı, karar çerçevesinde anlaşmanın 18 Aralık 1991'den sonra bir yıl boyunca yürürlükte kalacağı gündeme gelmiş,⁴⁵ yıl sonuna kadar geçerli olan ve üç aylık fesih ihbarı süresi 17 Eylül itibariyle dolan anlaşmayla ilgili olarak bir yıllık uzatma kararı 17 Eylül'de Dışişleri Bakanlığı tarafından açıklanmıştır.Yapılan yazılı açıklamada, süresi uzatılan SEİA, iki ülke arasındaki stratejik ilişkilerin daha da ileri götürülebilmesini temin edecek araçlardan biri olarak mütalaa edilmiş, anlaşma çerçevesinde yürütülen işbirliğinin gelişmeye devam edeceği umudunun taşındığı belirtilmiştir.⁴⁶

SEİA'ya ilişkin bir yıllık uzatma kararı alınırken, ABD Kongresi Uzlaştırma Komisyonu, 1992 dış yardım tasarısının yetki kanununda, Türkiye'ye 500 milyon askeri, 190 milyon ekonomik yardım yapılmasını kararlaştırmış, Komisyon, Ödenekler ve Dışişleri Komisyonlarında kabul edilen ve birbirinden farklı olan miktarlar ile yetki yasa tasarısındaki değişikliği karara bağlamıştır. Oturumda Türkiye, Yunanistan ve dış yardım

⁴¹ "Türkiye'ye Yardıma Tırpan", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1991, s.11.

⁴² "ABD'den Yardıma Çengel", *Milliyet*, 19.04.1991, s.16.

⁴³ "ABD Yardımı Yetersiz", *Milliyet*, 20.05.1991, s.14.

⁴⁴ "Foreign Assistance Funding Proposal for FY 1992", *US Department of State Dispatch*, Vol 2, No 21, May 27, 1991, <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1991/html/Dispatchv2no21.html>, (03.03.2013).

⁴⁵ "SEİA, Bir Yıl Daha Uzatılıyor", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1991, s. 8.

⁴⁶ "SEİA Bir Yıl Uzatıldı", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1991, s.10.

alan diğer ülkelerin askeri yardım paylarının tümüyle hibe olması kararlaştırılmıştır.⁴⁷

1992 yılında, ABD yönetimi 1993 mali yılı için Türkiye'ye 543 milyon dolar askeri, 75 milyon dolar ekonomik yardımın hibe olarak verilmesini kongreden istemiş, Kongre'de engellemelerle karşılaşan yardım paketi önce temsilciler meclisinde değiştirilmiş, Türkiye'ye askeri kredi olarak en fazla 450 milyon doların piyasa faizi üzerinden verilmesi kararlaştırılmış, bu taslak, senato genel kurulunda değiştirilmiş ve Türkiye'ye yardım yeniden hibeye çevrilmiştir. Meclis ile senatoda çıkan kararlar arasındaki farklılık neticesinde yardım tasarısı uzlaştırma komisyonuna gitmiştir. Uzlaştırma komisyonundan geçen biçimde Türkiye'ye 450 milyon doların askeri satış kredisi olarak ve piyasa faizinin altında belirlenecek oranlarla verilmesi kararlaştırılmış, buna göre, Türkiye'nin 1993 mali yılı içinde ABD'den 450 milyon dolara kadar varan miktarla silah ve askeri malzeme alabilmesi ve borcu faizle ödemesi öngörülmüştür. Ayrıca, faiz konusunda Türkiye'ye getirilen yükün azaltılması konusunda ekonomik yardım 125 milyon dolara çıkarılarak, hibe olarak verilmesi kararlaştırılmıştır. Buna göre ABD Kongresi, Türkiye'ye 450 milyon dolar askeri kredi(FMS), 125 milyon dolar da hibe ekonomik yardımı(ESF) verilmesini kabul etmiştir.⁴⁸

Bu arada, SEİA'ya ilişkin olarak fesih ihbar süresinin dolmasına karşın, Ankara fesih ihbarında bulunmamış, böylece anlaşma bir yıl daha uzatılmış olmuştur.⁴⁹

3. 1990'LARDA SEİA VE ABD YARDIMI (1993-1999 DÖNEMİ)

1993 yılı Ocak ayında Ankara, Türkiye-ABD ilişkilerinin on yılı geçen bir süredir ana eksenini oluşturan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı (SEİA) yenilemek için yeni ABD yönetimini (Bill Clinton Yönetimi) görüşmelerde bulunmaya çağırması kararlaştırmıştır. Bu çağırmanın arka planında 1992 yılı 17 Eylül'ünde ABD'ye Ankara tarafından gönderilen mesajın bulunduğu belirtilmektedir. SEİA'nın 18 Aralık 1992'de sona ereceğinin, Türkiye'nin bu anlaşmanın bitmesi için ihbarda bulunmayacağından anlaşmanın bir yıl daha uzayacağı belirtilen mesajda, Türkiye'nin SEİA hükümleri çerçevesinde, bir sonraki yıl

⁴⁷ "Türkiye'ye ABD Yardımı", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1991, s.11.

⁴⁸ "ABD Yardımı Tatmin Etmedi", *Cumhuriyet*, 07 Ekim 1992, s.9.

⁴⁹ "ABD ile Savunma İlişkilerinde Kritik Dönem", *Milliyet*, 21.09.1992, s.14.

anlaşmanın gözden geçirilerek yenilenmesi için hazırlıklarını tamamlar tamamlamaz, ABD tarafını müzakerelere çağıracağı ifade edilmiştir.⁵⁰

18 Mart 1993'de Türkiye, ABD ile yürürlükte olan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın(SEİA) değiştirilmesi için bildirimde bulunmuştur. Ankara, müzakerelerde SEİA'nın günün gerçeklerine uydurulmasını ve geçmiş uygulama dönemindeki aksaklıkların giderilmesinin gündeme geleceğini açıklamıştır. Dışişleri Bakanlığı'na yapılan yazılı açıklamada, NATO yükümlülükleri çerçevesinde Türkiye-ABD savunma ilişkilerini düzenleyen 1980 tarihli SEİA'nın ikinci beş yıllık süresinin 1990 yılında sona ermiş olduğu hatırlatılarak, 1991 ve 1992 yılları için ihbarda bulunulmadığı için anlaşmanın birer yıl olarak uzatılmış olduğu kaydedilmiştir. Açıklamada, anlaşmanın gözden geçirilmesine ilişkin müzakerelerde, öncelikle ABD'nin son dönemde dünyanın çeşitli ülkelerindeki ve bu arada Türkiye'deki askeri varlığında yaptığı indirim ve düzenlemelerin anlaşma ve eklerine yansıtılmasının hedeflendiği, ayrıca anlaşmanın geçmiş uygulama döneminde karşılaşılan aksaklıklarının giderilmesine yönelik önlemlerin de doğal olarak müzakerelerde dikkate alınacağı ifade edilmiştir.⁵¹ SEİA'nın yenilenmesine ilişkin görüşmeler 9 Nisan 1993 tarihinde başlamıştır.⁵²

Bu arada Nisan ayı içinde ABD'nin 1994 yılı bütçesine ilişkin görüşmelerin sürdürüldüğü Kongre'de, Türkiye'nin, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya gibi çeşitli alanlarda yapıcı rol oynadığı vurgulanarak, stratejik önem taşıyan Türkiye gibi önemli bir müttefik için yönetimin önemli oranda ekonomik yardım talep edeceği belirtilmiş, yine güvenliğin artırılması anlamında askeri yardım sağlanacağı ifade edilmiştir.⁵³

Bush yönetiminin 1993 mali yılında Türkiye'ye istediği 543 milyon dolar askeri, 75 milyon dolar ekonomik yardım Kongre tarafından 450 milyon dolar askeri, 150 milyon dolar da ekonomik yardım olarak son şeklini almıştı. 1994 mali yılı dış yardım bütçesinde ise Türkiye için Clinton yönetimi Türkiye'ye 450 milyon dolar askeri, 143 milyon dolar da ekonomik

⁵⁰ "SEİA İçin Yeni Pazarlık", *Cumhuriyet*, 06 Ocak 1993, s.13.

⁵¹ "Ankara'dan ABD'ye SEİA İçin Çağrı", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1993, s.4

⁵² "SEİA Görüşmeleri Başladı", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1993, s.9.

⁵³"FY 1994 International Affairs Budget Request", *US Department of State Dispatch*, Vol.4, Number 1, April 1993,

<http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1993/html/Dispatchv4Sup1.html>, (06.03.2013).

yardım istemiştir. Yönetim, Yunanistan'a da 315 milyon dolar askeri yardım ayırmış, böylece Türkiye ile Yunanistan arasındaki yardımda kurulan 7/10 oranı korunmuştur ki ayrıca Clinton yönetimi askeri yardımın tamamının hibe yerine borç olarak verilmesini istemiştir.⁵⁴

Clinton yönetimi, askeri yardımın bağış değil, FMS kredisi ile yapılmasını önermiştir. Düşük faizli ve uzun vadeli bir kredi olan FMS netice itibarıyla bağış değil borçtur. Türkiye'nin, bu miktarla birlikte ABD'ye FMS kredilerinden hali hazırda biriken 7.5 milyar dolarlık borcuna 450 milyon dolar daha eklenmiş olacaktır. Bakıldığında, Kohen'in de ifade ettiği gibi, Clinton yönetimi, yardımın kalitesini daha baştan Türkiye'yi zora sokacak şekilde bozmuştur.⁵⁵

Amerikan yardımlarının son iki mali yılda da düşük faizli krediye dönüştürülmesi, ABD'ye Dış Askeri Yardım(FMS) kredilerinden dolayı 7.5 milyar dolar borcu olan Türkiye'yi bir ek borç yükü altına itmiştir. Yine, 7/10 oranının gözetilmesi de hoşnutsuzluk yaratmış, Türk yetkililer bu oranın ABD yönetimince korunmasının, SEİA'nın 1987 yılında imzalanan ek mektubuna aykırı bir tutum olduğunu vurgulamışlardır. Dışişleri Bakanlığı kaynakları, SEİA anlaşması eklerinde de askeri yardımın dış politika kaygılarına bağlanmaması için ABD yönetimlerinin ellerinden geleni yapacağına ilişkin hükümler olduğunu hatırlatarak ABD'nin bu sözünü tutmamış olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁵⁶

Temmuz ayında SEİA'ya ilişkin gerçekleştirilen görüşmelerin gerisinde Türk hükümetinin, Washington'un yardım politikasını değiştirmesinden dolayı şikayeti ve yapılacak askeri yardım konusunda daha güçlü güvenceler istemesi bulunmuştur. Başlarda hibe olarak verilen askeri yardımların son yıllarda FMS-askeri satış kredisine çevrilmesi ve her geçen yıl da yardım miktarının düşürülmesi ve de Türkiye'nin ağır bir borç yükü altına girmesi sıkıntı yaratmıştır. Bundan dolayı Ankara, bu durumun ortadan kaldırılmasında ve Amerikan yönetiminin yardım miktarı ve koşulları konusunda daha sağlam bir güvence vermesi için bir formül arayışı içine girmiştir.⁵⁷

Ancak, Eylül ayının son günlerinde ABD Senatosu 1994 mali yılında Türkiye için önerilen 450 milyon dolarlık uygun koşullu krediyi

⁵⁴ "ABD 7'ye 10 Oranını Korudu", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1993, s.9.

⁵⁵ Sami Kohen, "Yardım Değil, Dert...", *Milliyet*, 02.05.1993, s.16.

⁵⁶ "Türk-ABD İlişkileri Gergin Döneme Giriyor", *Cumhuriyet*, 04 Mayıs 1993, s.8.

⁵⁷ "ABD ile Gergin Pazarlık", *Milliyet*, 29.07.1993, s.15.

düşürerek 405 milyon dolar olarak kabul etmiştir ki, bu durum Ankara'da rahatsızlık yaratmıştır.⁵⁸

SEİA'da yenilemeye gidilmesi için 1993 yılı Nisan ayından beri devam eden görüşmeler, 1994 yılı Mart ayının başında da ABD'nin askeri yardımı kesin hükümlere bağlamayı reddetmesi yüzünden sürüncemede kalmıştır. Türkiye'nin Amerikan askeri malzeme yardımı ile güvenlik yardımını anlaşma metninde kesin yükümlülük altına almaktaki ısrarlı tutumuna ABD tarafı sıcak bakmamıştır. Yine Türkiye, iki ülke arasındaki savunma sanayi işbirliğinin geliştirilerek, ABD'nin daha yüksek teknolojiyi içeren askeri malzeme transferi yapmasını ve bu konunun da yine SEİA çerçevesinde "belirsiz ifadeler yerine kesin hükme bağlanmasında" ısrar etmiştir.⁵⁹

1994 yılının takip eden günlerinde, ABD yardımları iki ülke ilişkilerinde rahatsızlık yaratmıştır. SEİA'nın yenilenmesine ilişkin tıkanıklığın sürdüğü bu dönemde, Mayıs ayında Temsilciler Meclisi, Türkiye'ye verilen dış yardımların yüzde 25 oranında kesilmesini onaylamıştır. Temsilciler Meclisi'nin kabul ettiği tasarıda, Türkiye'de insan haklarının durumu ve Kıbrıs'taki gelişmelerle ilgili olarak, Dışişleri Bakanlığı'ndan bir rapor istenirken, bu rapora bağlı olarak 1995 mali yılı bütçesi çerçevesinde Türkiye'ye verilecek dış yardımın yüzde 25'inin askıya alınması kararlaştırılmıştır.⁶⁰

Temsilciler Meclisi'nin aldığı bu karar, Dışişleri Bakanlığı tarafından "gerçeklere dayanmayan haksız bir karar" olarak değerlendirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcü Vekili Ferhat Ataman, Türkiye'nin, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması(SEİA) çerçevesindeki yardımların, bu çerçeve dışında kalan faktörlere bağlanmasına karşı çıktığını söylemiştir. Ataman, "Yıllardır terörle karşı karşıya olan Türkiye, yardımların gerçek dışı nedenler ve gerekçelere, belli koşullara bağlanmasını uygun görmemektedir" demiştir. Ataman, "Temsilciler Meclisi, gerçeklere dayanmayan bu haksız kararıyla Türk-ABD ortak çıkarlarına hizmet etmemiştir" diye konuşmuştur.⁶¹

Bu konudaki en sert tepki Başbakan Tansu Çiller'den gelmiş, ABD'nin Boston kentinde bulunan Çiller, Amerikan Kongresi'nin Temsilciler Meclisi tarafından Türkiye'ye verilecek dış yardım kredisinin, "Kıbrıs sorunu ve insan hakları ihlalleri" gerekçesiyle askıya alınması

⁵⁸ "ABD'den Bir Makas Daha", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1993, s. 8.

⁵⁹ "SEİA'da Pürüz Anlaşmayı Geciktiriyor", *Cumhuriyet*, 01 Mart 1994, s.3.

⁶⁰ "ABD'den Yardıma Makas", *Milliyet*, 27.05.1994, s.15.

⁶¹ "Haksız Bir Karar", *Milliyet*, 28.05.1994, s.15.

konusunda yaptığı açıklamada, ABD Başkanı Bill Clinton ile bir telefon görüşmesi yaptığını belirtmiş, Başbakan Çiller, "Karara büyük tepki duyduğunu, Türk halkının bunu anlamakta zorluk çektiğini" Clinton'a anlattığını, dış yardımın insan hakları, Kıbrıs konusu veya terörle mücadeleye bağlanmasını son derece ilgisiz bulduğunu söylemiştir.⁶² Başbakan 28 Mayıs'ta CNN muhabirinin Amerikan askeri yardımının yüzde 25'inin askıya alınması konusundaki sorusuna verdiği yanıtta da, Temsilciler Meclisi kararının haksız ve taraflı olduğunu, Türkiye'nin yardımın tümünü gözden geçireceğini söylemiştir.⁶³ Çiller, bir başka açıklamada da, "gerekirse yardımı reddederiz " demiştir.⁶⁴

ABD Temsilciler Meclisi'nin Türkiye'ye verilecek kredi de yüzde 25'lik kesintisinin ardından ABD Senatosu Dışişleri Alt ve Tahsisler Komiteleri'nin, Türkiye'ye 1995 mali yılı dış yardım bütçe tasarısında kesinti yapılmamasını, ancak askeri yardım kredisinin iç güvenlikte kullanılmaması kaydıyla verilmesini kararlaştırması,⁶⁵ ABD Kongresi'nin Türkiye'ye yönelik yardımlara ilişkin tutumunda ikinci olumsuz gelişmeyi oluştururken, Başbakan Tansu Çiller, yaptığı açıklamada, ABD Senatosu'nun Türkiye'ye yapılacak yardımı iç güvenlikte kullanmama şartına bağlamasına tepki göstererek, yardımın kabul edilmeyebileceğini söylemiştir.⁶⁶ Ankara'dan ABD yönetimine gönderilen mesajlarda Türkiye'nin, Clinton'ın Kongre üzerindeki etkisini kullanmasını beklediği, yardımın belirli koşullara bağlanmasının kabul edilemeyeceği iletilmiştir.⁶⁷

Ağustos ayının başında ise, ABD Temsilciler Meclisi, 1995 mali yılı bütçesi çerçevesinde verilecek 13.7 milyar dolarlık dış yardım kredileri tasarısını onaylamıştır. Türkiye ve Yunanistan'a verilecek kredilerde kesinti yapılmasını öngören tasarıyla, Türkiye'ye verilecek olan askeri yardım kredisinin yüzde 10' luk bölümü, insan hakları ihlalleriyle ilgili iddialar ve Kıbrıs konusunda ABD Dışişleri Bakanlığı'nın vereceği rapora bağlı olarak askıya alınmıştır.⁶⁸ ABD Yönetimi, 1995 mali yılında Türkiye için 453

⁶² *Ayin Tarihi*, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=5>, (05.01.2013).

⁶³ *A.g.e.*

⁶⁴ "Yardımanın Senin Olsun", *Milliyet*, 29.05.1994, s.1.

⁶⁵ *Ayin Tarihi*, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=6>, (04.02.2013).

⁶⁶ *Ayin Tarihi*, *a.g.e.*; "Yardıma Gerekirse Reddederiz", *Milliyet*, 20.06.1994, s.16.

⁶⁷ "Çiller'den Sert Eleştiri", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1994, s.10.

⁶⁸ "Temsilciler Meclisi Kesintiyi Onayladı", *Cumhuriyet*, 06 Ağustos 1994, s.1,9.

milyon dolar, Yunanistan için de 317 milyon dolar talep etmişti ki, bu taleple Türkiye ile Yunanistan arasındaki 7'ye 10 oranı korunmuştur.⁶⁹ Tasarıya göre, verilecek yardım kredisinde gidilecek yüzde 10 kesinti sonrası Türkiye'ye 328 milyon dolar, Yunanistan'a da 229 milyon dolar kredi verilecektir. Bu çerçevede yasa tasarısı ile 7/10 oranının korunduğu görülmektedir.

26 Ağustos'ta ABD Başkanı Bill Clinton, 1995 mali yılı bütçesi çerçevesinde verilecek 13.7 milyar dolarlık dış yardım kredileri yasasını imzalamıştır. Clinton tarafından imzalanan ve Temsilciler Meclisi ile Senato'da daha önce onaylanan bu yasa ile Türkiye'ye verilen yardım kredilerine ilk kez "koşul" getirilmiş, buna göre Türkiye'ye verilecek dış yardım kredilerinin yüzde 10'luk bölümü, insan hakları ihlalleri ile ilgili iddialar ve Kıbrıs konularında ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan istenen bir rapora bağlı olarak askıya alınmıştır.⁷⁰

Başbakan Tansu Çiller Ankara'da yaptığı yazılı açıklamada, ABD Başkanı Bill Clinton'un onayladığı dış yardım kredisinin, koşula bağlanan yüzde 10'luk bölümünün, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'deki insan hakları ve Kıbrıs konularında vereceği bir rapora bağlı olduğunun anlaşıldığını ve bu itibarla kredideki şartlı bölümün Türkiye Cumhuriyeti tarafından kullanılmayacağını bildirmiştir.⁷¹

ABD, Türkiye'ye yaptığı askeri yardımları son üç mali yılda hibeden düşük faizli krediye dönüştürmüş ve son mali yılda öngörülen kredinin yüzde 10'luk bölümünü Kıbrıs ve insan hakları koşuluna bağlamıştır. Ankara, yardımın tümü yerine koşula bağlanan yüzde 10'luk bölümünü almayacağını açıklayarak, ABD'ye "koşulu kabul etmiyorum" mesajını vermiştir.⁷²

Türkiye'ye ABD'den, 1992'de askeri kredi ve askeri hibe olarak 500, 1993'de askeri kredi olarak 450, 1994'de ise askeri kredi olarak 405 milyon dolar verilmiştir.⁷³

⁶⁹ " FY 1995 Budget Request", 30 April 1994,

<http://www.fas.org/asmp/library/asm/asm25.html>, (15.03.2013).

⁷⁰ "Clinton Koşullu Yardımı Onayladı", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1994, s.1,9.

⁷¹ *Ayin Tarihi*, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=8>, (07.03.2013).

⁷² "Soysal'dan ABD'ye Uyarı", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1994, s. 10.

⁷³ " Greece and Turkey: U.S. Assistance Programs and Other Activities", 04/17/95, <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GAOREPORTS-NSIAD-95-100/html/GAOREPORTS-NSIAD-95-100.htm>, (17.03.2013).

1995 yılı Temmuz ayında ABD Temsilciler Meclisi, insani yardım koridoru düzenlemesiyle Türkiye'ye yardımın tümünden kesilmesine yönelik yaptırım olasılığını da içeren 12 milyar dolarlık Dış Tahsisler Yasa Tasarısını kabul etmiştir. Haziran sonunda kabul edilen değişiklik önergesiyle Türkiye'ye yardımda 25 milyon dolar ek kesinti öngören tasarı, 89'a karşı 333 oyla Temsilciler Meclisi'nden geçmiştir.⁷⁴

Ekim ayında New York'ta Başkan Clinton'la gerçekleştirdiği görüşmede Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, yardımlara ilişkin olarak, "...ABD yardımı iki ülkenin karşılıklı çıkarları doğrultusundadır. Kongre'deki bazı değişiklik önermeleri, Türkiye'ye haksızlık yaparken ikili ilişkileri incitmektedir" demiştir.⁷⁵

ABD'nin 1996 yılında Türkiye'ye vereceği kredi miktarını nihai karara bağlayan Kongre'de, yardıma ek kesinti ve koşul getiren değişiklik önermeleri reddedilmiştir. Senato ve Temsilciler Meclisi ve Ortak Konferans Komitesi'nde gerçekleşen uzun tartışmalar sonrasında Kongre, 1996'da Türkiye'ye hiçbir koşula bağlı olmaksızın Dış Askeri Satış Kredisi(FMS) olarak 320 milyon dolar, Ekonomik Destek Fonu(ESF) kapsamında ise 33.5 milyon dolar verilmesini kabul etmiştir.⁷⁶

Dışişleri Bakanlığı Sözcü Yardımcısı Elçi Nurettin Nurkan düzenlediği basın toplantısında, ABD Temsilciler Meclisi ve Senato üyelerinden oluşan Konferans Komitesi'nin, 1996 mali yılı dış yardım tahsisler yasa tasarısı üzerindeki görüşmelerini tamamladığını bildirmiş, ABD'nin, 1996 yılında Türkiye'ye yapacağı yardım için tasarı metnine eklediği ve "Türkiye'nin içişlerine müdahale" olarak değerlendirilen maddeleri metinden çıkardığını, Türkiye'nin, yardımda büyük kesintiler yapılmasına karşın karalama girişimlerinin başarısız kalmasını memnunlukla karşıladığını ifade etmiştir.⁷⁷

1996 yılı için Türkiye'ye ABD tarafından 320 milyon dolar askeri satış kredisi olarak, ekonomik destek fonu kapsamında da 33.5 milyon dolar verilmesi, ABD'nin 1993 yılında askeri yardımı hibe durumundan çıkararak, kredi konumuna geçirdiği miktarlardaki düşüşü de net bir şekilde göstermiştir.

⁷⁴ "Yardıma Kesen Yasaya Onay", *Milliyet*, 13.07.1995, s.15.

⁷⁵ "Demirel'den Üç Mesaj", *Milliyet*, 23.10.1995, s.18.

⁷⁶ "Kongre'de Türkiye Kazandı", *Milliyet*, 26.10.1995, s.21.

⁷⁷ *Ayin Tarihi*, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1995&a=10>, (05.03.2013).

Yardım miktarlarındaki azalmaya karşın, 1990'dan beri her yılın eylül ayında taraflardan biri feshi ihbarda bulunmadığından anlaşma altı kez birer yıllık olmak üzere uzatılmıştır. 1996 yılında da dönemin Başbakanı Necmettin Erbakan da kendisinden önceki başbakanların yaptığı gibi, Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması(SEİA)'nın öngördüğü sona eriş tarihinin üç ay öncesinden fesh-i ihbar hakkını kullanmamış, böylece SEİA bir yıl daha uzamıştır.⁷⁸

1997 yılı için ABD'nin Türkiye'ye verilmesini öngördüğü askeri satış kredisi(FMS) 175 milyon dolar, ekonomik destek fonu(ESF) ise 60 milyon dolar düzeyinde olmuştur.⁷⁹ Bu yardım miktarı da destek kredilerinin her yıl giderek küçüldüğünü göstermiştir.

1997 yılında ise, Clinton yönetimi 1998 mali yılı bütçesi çerçevesinde vermeyi kararlaştırdığı yardım kredisinde bir kez daha kesintiye gitmiştir. ABD Başkanı Bill Clinton Kongre'ye sunduğu 1998 mali yılı bütçesi çerçevesinde Türkiye'ye toplam 226.5 milyon dolar dış yardım verilmesi talebinde bulunmuştur.⁸⁰ Kasım ayında ise ABD Kongresi, Türkiye'ye 1998 Mali Yılı Bütçesi çerçevesinde verilecek ekonomik yardıma yine koşul getirmiştir. Kongre'nin her iki kanadından üyelerin oluşturduğu ortak komite, 40 milyon dolarlık Ekonomik Destek Fonu(ESF)'nun yarısını koşula bağlamıştır. Koşulda; "ESF yardımın en az yarısı, demokratik kurumların güçlenmesi için çalışan hükümet dışı özel kuruluşlara, iç huzursuzluktan etkilenen kişi ve topluluklara, bölgesel sorunların barışçı çözümü ve bölgesel ekonomik gelişmeye katkı için kullanılacaktır" ifadesi yer almıştır.⁸¹

ABD Temsilciler Meclisi'nin ardından Senato'da Türkiye'ye 1998 mali yılı bütçesi çerçevesinde verilecek ekonomik yardıma koşul getiren dış yardım yasasını kabul etmiştir.⁸²

⁷⁸ "Erbakan, ABD ile SEİA'yı Bir Yıl Uzattı", *Cumhuriyet*, 05 Kasım 1996, s.10.

⁷⁹ "ABD Yardımı Kredisi Bir Şirket Karı Kadar", *Milliyet*, 25.03.1996, s.7; "Foreign Operations Appropriations for FY1997: Funding and Policy Issues", <http://www.fas.org/man/crs/96-445.htm>, (16.03.2013).

⁸⁰ "ABD Yardımında Yine Kesinti", *Cumhuriyet*, 08 Şubat 1997, s.10.

⁸¹ "Military Aid Legislation", No. 36 (28 February 1998) , <http://www.fas.org/asmp/library/asm/asm36.html>, (07.02.2013) ; "ABD Türkiye'ye Yardımı Bölüştürdü", *Cumhuriyet*, 01 Kasım 1997, s.9.

⁸² "ABD Kongresi'nden Türkiye'ye Koşullu Yardım", *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1997, s.3.

Türk Hükümeti, koşula bağlanan 40 milyon dolarlık ABD ekonomik yardımını tümüyle reddettiğini ABD yönetimine bildirmiştir.⁸³ Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Nüzhet Kandemir, ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'a, ABD Temsilciler Meclisi Başkanı'na ve ABD Senatosu'nun Çoğunluk ve Azınlık Grubu liderlerine birer mektup yollamıştır. Büyükelçi Kandemir, Türk hükümetinin 1998 mali yılı bütçesi çerçevesinde Türkiye'ye verilmesi planlanan Ekonomik Destek Fonu'nu (ESF) "kabul edilemez" bir koşula bağlanması nedeniyle reddettiğini kaydetmiştir.⁸⁴

1998 yılında ise askeri yardım kredilerine ilişkin olarak, ABD yönetimi, 1999 bütçesindeki tasarruf planları çerçevesinde Türkiye ve Yunanistan'a verdiği askeri yardım kredilerine (FMS) son verme kararı almış,⁸⁵ her iki ülkeye de verdiği yardım miktarını bir süredir düşüren ABD yönetiminin bu kararı, Türkiye tarafından incelemeye alınmış, kararın, iki ülke arasındaki stratejik işbirliği ve Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması(SEİA) kapsamında değerlendirildiği bildirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Necati Utkan, Amerikan yönetiminin kararının ikili dengeler ve sorumluluklar kapsamında değerlendirildiğini belirterek, iki ülke arasındaki stratejik işbirliği oluşturulmasına yönelik çabaları anımsatmış, ticaretin artırılması, yatırımların geliştirilmesi ve enerji alanlarında geniş işbirliği olanakları olduğunu belirterek, kararın bu parametreler ışığında değerlendirileceğini belirtmiştir.⁸⁶

ABD'nin uluslararası bütçesiyle ilgili açıklamalarda bulunan ABD Dışişleri Bakanlığının konuyla ilgili yetkilisi Büyükelçi Craig Johnston, savunma kredileriyle ilgili karara Türkiye ve Yunanistan'la istişareler sonucunda vardıklarını belirterek, Türkiye ve Yunanistan'ın diğer NATO üyeleri gibi artık Amerikan yardımına ve kredilerine ihtiyaç duymadığını ifade etmiştir.⁸⁷

---

⁸³ "Turkey Refuses US Credits", 11/18/1997, *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyetaailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-refuses-us-credits-1997-11-18>, (10.03.2013).

⁸⁴ "ABD Yardımı Reddedildi", *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1997, s.1,9.

⁸⁵ "ABD Yardımı Sona Erdi", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1998, s.9.

⁸⁶ "Türkiye, ABD'nin Kararını İnceliyor", *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1998, s.9.

⁸⁷ "40 Yıl Sonra ABD Yardımı Kesildi", *Milliyet*, 04.02.1998, s.9.

4. SONUÇ

Soğuk Savaş sonrasında ilk on yılında Türkiye-ABD ilişkilerinin nasıl biçimlendiğinin, hangi doğrultuda ilerlediğinin belirlenebilmesi anlamında ABD askeri ve ekonomik yardımları temel göstergelerden biri olmuştur. Türkiye ile ABD arasında 1980'de imzalanan⁸⁸, 1987'de 1985'ten itibaren 5 yıllığına uzatılmış olan ve anlaşmanın tarafları olarak ne Türkiye ne de ABD'nin 1990 yılı Aralık ayında süresi dolan anlaşmaya ilişkin olarak üç ay önceden sona ermesi konusunda ihbarda bulunmamasıyla 1990'da otomatik olarak bir yıl uzayan SEİA, 1990'lar boyunca, Türkiye'nin anlaşmada değişiklikler yapılması yönünde istekleri bulunmasına karşın, uzatılma dönemlerinde anlaşmanın sona ermesi yolunda herhangi bir ihbarda bulunulmadığından otomatik olarak uzatılmıştır.

İlk olarak 1992'de ABD yönetiminin Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımlarda gözetilen 7/10 oranının kaldırılması için çalışılacağı, askeri yardımın arttırılacağı gibi güvenceleri yerine getirmediğini belirterek Türkiye SEİA'nın yeniden görüşülmesini istemiş, ABD'nin bütçe kısıtlamalarını ileri sürerek yardımı azaltması önlenmek ve kredilerin piyasa koşullarıyla verilmesi gibi uygulamaların düzeltilmesi amaçlanmıştır.⁸⁹

1993'te Türkiye, SEİA konusunda yeni bir girişimde daha bulunmuş, ancak Türkiye'nin beklentilerinin karşılanması bir yana, Türkiye'nin rahatsızlık duyduğu 7/10 oranı, geçmiş yıllarda Kongre tarafından gözetilirken, Reagan ve Bush yönetimleri buna karşı çıkmış, 1993'te ise, bu kez bu oran Clinton yönetimi tarafından önerilmiştir.⁹⁰

⁸⁸"U.S. and Turkey Sign Pact on Aid and Bases; U.S. and Turkey Sign Agreement on Aid and Bases", *The New York Times*, March 30, 1980, p.1, [http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F30F1EFD3A5A12728DDDA90B94DB405B8084F1D3,\(05.03.2013\)](http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F30F1EFD3A5A12728DDDA90B94DB405B8084F1D3,(05.03.2013)).

⁸⁹İlhan Uzgel, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Ed.Baskın Oran, Cilt II, 3.Baskı, İstanbul, 2002, s.283.

⁹⁰ Carol Migdalovitz, "Greece and Turkey: Current Foreign Aid Issues, CRS Issue Brief, Updated August 11, 1994, https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:fAt6I0rBI9IJ:pdf.usaid.gov/pdf_docs/PCAA470.pdf+US,foreign+aid,Turkey,Greece,ratio,FY+1993&hl=tr&gl=tr&pid=bl&srcid=ADGEESh-8r17YMAAZ3i2ZeWhCYRl8bJQ1y5x0PGDTaHw1K813umVdfB8Y1tjG46FmTaDss92HCGRNbF0uxdGexdX9Guka0L3PovBUM9Bi7Gy2PrvhTyxl8_E3L9ob8AG

1994'te ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımda faiz oranlarını yükseltmesi karşısında Uzgel'in de belirttiği gibi SEİA'nın gözden geçirilebileceği uyarısı yapılmış⁹¹ ancak herhangi bir değişiklik olmamıştır.⁹²

1996'da da SEİA, herhangi bir düzenleme önerisi dahi getirilmeden onaylanmıştır.

Türkiye'nin bu yıllarda, özellikle de Körfez Savaşı sonrasında ABD yardımında bir artış beklentisi, ABD'nin dış yardım bütçesinde büyük oranda kesintiye gitmesi, bir anlamda dış yardım konusundaki politika değişikliğinin⁹³ Türkiye'ye yapılan yardımlara da yansımaları Armaoğlu'nun belirttiği üzere, ikili ilişkilerde "ne ciddi bir kriz ve ne de olağanüstü bir yakınlığın" söz konusu olmadığı⁹⁴ bu dönemde önce sürekli azaltılan ve giderek ticari ölçeklerde faizli krediye dönüştürülen, sonrasında ise tamamen kesilen yardımlar, Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır.

Böylece, SEİA'nın iki ülkenin ilişkileri arasında önemli bir aşama oluşturduğunu belirterek, "Türkiye'ye mümkün olan her şekilde yardım edilmesi gerektiğine kesinlikle inanıyor ve bu yönde öncelikle çaba gösteriyorum"⁹⁵ diyen ABD Başkanı Carter'ın bu ifadelerinin ardından

---

ObXDUNgkbFxm&sig=AHIEtbQYJkI2mWFi6aWM0zNxiqS7XaTCnQ,
(15.03.2013).

⁹¹ "Soysal'dan ABD'ye Uyarı", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1994, s.10.

⁹² İlhan Uzgel, *a.g.e.*, s.284.

⁹³ Larry Q Nowels, "Foreign Aid Budget and Policy Issues for the 104th Congress", CRS Issue Brief, Updated February 15,1995, https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:_A12F3DQ1x0J:pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pcaaa648.pdf+cut+in+the+foreign+aid+budget,1996&hl=tr&gl=tr&pid=bl&srcid=ADGEEShIf_1WkYlaJ3_M7A3D__LHFPA3CDaW7DO679u4vHoVqVG9WnlTTIerWTYBKOjIy_SfcZzTZ82SLMevS3ov3Z9MtOksqtmpY5xHO-8Rs6s6sJDLvT2JYAHobgdI2G7eUvQtRAoP&sig=AHIEtbS7Rn3CQ77PZ3L5521HzZ3Bk3K4sw, (12.03.2013); Mickey Edwards and Stephen J. Solarz, " Foreign Policy Tools: Budget, Aid, Defense, Force", <http://www.brookings.edu/research/articles/1997/03/spring-defense-edwards>, (17.03.2013).

⁹⁴ Fahir Armaoğlu, "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997(Bir Genel Değerlendirme)", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s. 430.

⁹⁵ "Türk-ABD Savunma İşbirliği Anlaşması Ankara'da İmzalandı", *Milliyet*,30.03.1980, s.7.

geçen yıllar boyunca ve de "stratejik ve kültürel olarak önemli kavşaklarda bulunan, Batı'ya demir atan, demokrasiye bağlı ve müttefikimiz Yunanistan ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Türkiye'ye yardım, çıkarımız gereğidir"⁹⁶ diyen ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Sandy Berger'in açıklamasında olduğu gibi başta Başkan Clinton olmak üzere⁹⁷ Türkiye'nin önemine sık sık vurgu yapan ABD'li yetkililerin açıklamalarına rağmen, yardım akışını düzenleyen SEİA'ya ve yardımlara ilişkin sıkıntılar 1990'lı yıllar boyunca varlığını sürdürmüştür denilebilir.

KAYNAKÇA

- "40 Yıl Sonra ABD Yardımı Kesildi", *Milliyet*, 04.02.1998, s.9.
 "86065: Greece and Turkey: Current Foreign Aid Issues",
<http://www.fas.org/man/crs/86-065.htm>, (02.02.2013).
 "ABD 7'ye 10 Oranını Korudu", *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1993, s.9.
 "ABD ile Gergin Pazarlık", *Milliyet*, 29.07.1993, s.15.
 "ABD ile Savunma İlişkilerinde Kritik Dönem", *Milliyet*, 21.09.1992,
 s.14.
 "ABD Kongresi'nden Türkiye'ye Koşullu Yardım", *Cumhuriyet*, 15
 Kasım 1997, s.3.
 "ABD Türkiye'den Vazgeçemiyor", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1997, s.11.
 "ABD Türkiye'ye Yardımı Bölüşürdü", *Cumhuriyet*, 01 11 1997, s.9.
 "ABD Yardımı Kredisi Bir Şirket Karı Kadar", *Milliyet*, 25.03.1996, s.7.
 "ABD Yardımı Reddedildi", *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1997, s.1,9.
 "ABD Yardımı Sona Erdi", *Cumhuriyet*, 26 Ocak 1998, s.9.
 "ABD Yardımı Tatmin Etmedi", *Cumhuriyet*, 07 Ekim 1992, s.9.
 "ABD Yardımı Yetersiz", *Milliyet*, 20.05.1991, s.14.
 "ABD Yardımında 82 Milyon Dolar Artış", *Milliyet*, 09.02.1991, s.11.
 "ABD Yardımında Yine Kesinti", *Cumhuriyet*, 08 Şubat 1997, s.10.
 "ABD, Özal'ı Oy alıyor", *Cumhuriyet*, 30 Ekim 1990, s.1,17.
 "ABD'den 49 Milyon Dolar", *Milliyet*, 14.03.1991, s.15.
 "ABD'den Özal'a Şükran", *Milliyet*, 25.01.1991, s.15.
 "ABD'den Yardıma Çengel", *Milliyet*, 19.04.1991, s.16.

⁹⁶ "ABD Türkiye'den Vazgeçemiyor", *Cumhuriyet*, 29 Mart 1997, s.11.

⁹⁷ "President Bill Clinton -- Dec. 16, 1997",

<http://www.cnn.com/ALLPOLITICS/1997/12/16/clinton.newsconference/fdch.html>,
 (17.03.2013).

"ABD'den Yarım Milyar Dolar", *Milliyet*, 03.02.1991, s.14.

"ABD'den Bir Makas Daha", *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1993, s.8.

"ABD'den Yardıma Makas", *Milliyet*, 27.05.1994, s.15.

"Address Before a Joint Session of the Congress on the Persian Gulf Crisis and the Federal Budget Deficit", http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2217&year=1990&month=9, (10.03.2013).

"Agreement Between the United States and Turkey Supplementing and Extending the Agreement of March 29, 1980 for Cooperation on Defense and Economy",

http://photos.state.gov/libraries/turkey/461177/pdf/ctia5977_001.pdf, (14.03.2013).

"Ankara'dan ABD'ye SEİA İçin Çağrı", *Cumhuriyet*, 19 Mart 1993, s.4.

Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Armaoğlu, Fahir, "Yarım Yüzyılın Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1997(Bir Genel Değerlendirme)", *Çağdaş Türk Diplomasisi:200 Yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.421-440.

Ayın Tarihi, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1988&a=2>,(05.02.2013).

Ayın Tarihi, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1990&a=9>,(05.02.2013).

Ayın Tarihi, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1991&a=3>,(05.02.2013).

Ayın Tarihi, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=5>,(05.01.2013).

Ayın Tarihi, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=6>,(04.02.2013).

Ayın Tarihi, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1994&a=8>,(07.03.2013).

Ayın Tarihi, <http://www.byegm.gov.tr/ayin-tarihi2-detay.aspx?y=1995&a=10>,(05.03.2013).

"Baker'dan 4 Mesaj", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1991, s.1,17.

"Clinton Koşullu Yardımı Onayladı", *Cumhuriyet*, 27.08.1994, s.1,9.

"Cumhurbaşkanı Özal'ın Gezisinin Değerlendirmesi Amerika Gürledi, Ama Az Yağdı", *Cumhuriyet*, 02 Ekim 1990, s.14.

"Çiller'den Sert Eleştiri", *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1994, s.10.

"Demirel'den Üç Mesaj", *Milliyet*, 23.10.1995, s.18.

Edwards, Mickey and. Solarz, Stephen J., " Foreign Policy Tools: Budget, Aid, Defense, Force",

<http://www.brookings.edu/research/articles/1997/03/spring-defense-edwards>,
(17.03.2013).

Elekdağ, Şükrü, "ABD Askeri Yardımı"(2), *Milliyet*, 04.09.1994, s.21.

Elekdağ, Şükrü, ABD Askeri Yardımının Reddedilmesi (1)", *Milliyet*,
28.08.1994, s.19.

"Erbakan, ABD ile SEİA'yı Bir Yıl Uzattı", *Cumhuriyet*, 05.11.1996,
s.10.

"Foreign Assistance Funding Proposal for FY 1992", *US Department of State Dispatch*, Vol 2, No 21, May 27, 1991,
<http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1991/html/Dispatchv2no21.html>,
(03.03.2013).

"Foreign Operations Appropriations for FY1997: Funding and Policy Issues", <http://www.fas.org/man/crs/96-445.htm>, (16.03.2013).

"FY 1994 International Affairs Budget Request", *US Department of State Dispatch*, Vol.4, Number 1, April 1993,
<http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1993/html/Dispatchv4Sup1.html>
, (06.03.2013).

"FY 1995 Budget Request", 30 April 1994,
<http://www.fas.org/asmp/library/asm/asm25.html>, (15.03.2013).

"Greece and Turkey: U.S. Assistance Programs and Other Activities",
04/17/95, <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/GAOREPORTS-NSIAD-95-100/html/GAOREPORTS-NSIAD-95-100.htm>, (17.03.2013).

Haas, Richard N., "Managing NATO's Weakest Flank: The United States, Greece and Turkey", *ORBIS*, Vol.30, No:3, Fall 1986, p.457-473.

"Haksız Bir Karar", *Milliyet*, 28.05.1994, s.15.

" İşte Tam Metin", *Milliyet*, 17.03.1987, s.7.

Kohen, Sami, "Yardım Değil, Dert...", *Milliyet*, 02.05.1993, s.16.

"Kongre'de Türkiye Kazandı", *Milliyet*, 26.10.1995, s.21.

Larrabee, Stephen F, "Türk Dış Politikası ve Güvenlik Politikası:Yeni Boyutlar, Yeni Güçlükler", *Türk- Batı İlişkilerinin Geleceği:Stratejik Bir Plana Doğru*, Der. Z.Khalilzad, Ian O.Lesser, Stephen F.Larrabee, Çev.İşık Kuşçu, ASAM Yay., Ankara, 2001, s.23-53.

Migdalovitz, Carol, "Greece and Turkey:Current Foreign Aid Issues, CRS Issue Brief, Updated August 11,1994,
https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:fAt6iOrbI9IJ:pdf.usaid.gov/pdf_docs/PCAAA470.pdf+US,foreign+aid,Turkey,Greece,ratio,FY+1993&hl=tr&gl=tr&pid=bl&srcid=ADGEESh-8r17YMAAZ3i2ZeWhCYRI8bJQ1y5x0PGDTaHw1K813umVdfB8Y1tjG46FmTaDss92HCGRNbF0uxdGexdX9Guka0L3PovBUm9Bi7Gy2PrvhTyxl8_E3L9o

b8AGObXDUNgkbFxm&sig=AHIEtbQYJkI2mWFi6aWM0zNxiqS7XaTCnQ, (15.03.2013).

"Military Aid Legislation", No. 36 (28 February 1998) ,
<http://www.fas.org/asmp/library/asm/asm36.html>, (07.02.2013).

Nowels, Larry Q, "Foreign Aid Budget and Policy Issues for the 104th Congress", CRS Issue Brief, Updated February 15,1995,
https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:_A12F3DQ1x0J:pdf.usaid.gov/pdf_docs/Pcaaa648.pdf+cut+in+the+foreign+aid+budget,1996&hl=tr&gl=tr&pid=bl&srcid=ADGEEShIf_1WkYlaJ3_M7A3D_LHFPA3CDaW7DO679u4vHoVqVG9WnlTTIerWTYBKOjIy_SfcZzTZ82SLMevS3ov3Z9MtOksqtmpY5xHO-8Rs6s6sJDLvT2JYAHobgdI2G7eUvQtRAoP&sig=AHIEtbS7Rn3CQ77PZ3L5521HzZ3Bk3K4sw, (12.03.2013).

"Özal-Baker Anlaşığı", *Milliyet*, 14.01.1991, s.14.

"President Bill Clinton -- Dec. 16, 1997",

<http://www.cnn.com/ALLPOLITICS/1997/12/16/clinton.newsconference/fdch.html>, (17.03.2013).

"Remarks Following Discussions With President Turgut Ozal of Turkey",
http://bushlibrary.tamu.edu/research/public_papers.php?id=2254&year=1990&month=9, (10.03.2013).

"Remarks to the Turkish Grand National Assembly in Ankara", November 15, 1999, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=56935>, (05.02.2013).

"SEİA Bir Yıl Uzatıldı", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1991, s.10.

"SEİA Görüşmeleri Başladı", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1993, s.9.

"SEİA İçin Yeni Pazarlık", *Cumhuriyet*, 06 Ocak 1993, s.13.

"SEİA, Bir Yıl Daha Uzatılıyor", *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1991, s.8.

"SEİA'ya Yoğun Eleştiri", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1990, s.16.

"SEİA'da Pürüz Anlaşmayı Geciktiriyor", *Cumhuriyet*, 01 Mart 1994, s.3.

"Soysal'dan ABD'ye Uyarı", *Cumhuriyet*, 14 Eylül 1994, s.10.

T.C. Resmi Gazete, Sayı:17238, 1 Şubat 1981, s.2-47.

T.C. Resmi Gazete, Sayı:19739, 28 Şubat 1988, s.2-3.

"Temsilciler Meclisi Kesintiyi Onayladı", *Cumhuriyet*, 06.08.1994, s.1,9.

"The 'Marshall Plan' Speech at Harvard University, 5 June 1947",
http://www.oecd.org/document/10/0,33343,en_2649_201185_1876938_1_1_1_1,00.html, (12.03.2013).

"The President's News Conference on the Persian Gulf Conflict", January 18,1991, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=19229>, (10.03.2013).

"The United States and Turkey: Developing an Enhanced Relationship",
US Department of State Dispatch, Vol.4, No.44, November 1, 1993,
<http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/briefing/dispatch/1993/html/Dispatchv4no44.html>, (11.03.2013)

"Truman Doctrine", 80th Congress 1st Session, House of Representatives, Document No.171, *Truman Doctrine(NARA)*, Jan.2011.

"Turkey Refuses US Credits", 11/18/1997, *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=turkey-refuses-us-credits-1997-11-18>, (10.03.2013).

"Türk-ABD İlişkileri Gergin Döneme Giriyor", *Cumhuriyet*, 04 Mayıs 1993, s.8.

"Türk-ABD Savunma İşbirliği Anlaşması Ankara'da İmzalandı", *Milliyet*, 30.03.1980, s.7.

"Türkiye, ABD'nin Kararını İnceliyor", *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1998, s.9.

"Türkiye'nin Kaybı 4.5 Milyar Dolar", *Cumhuriyet*, 07.02.1991, s.1,14.

"Türkiye'nin Payı Artıyor", *Milliyet*, 28.02.1991, s.14.

"Türkiye'ye Kan", *Milliyet*, 19.09.1990, s.14.

"Türkiye'ye Yardıma Tırpan", *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1991, s.11.

"Türkiye'ye Yardımda Yine Kıbrıs Pürüzü", *Milliyet*, 09.03.1991, s.18.

"Türkiye'ye ABD Yardımı", *Cumhuriyet*, 19 Eylül 1991, s.11.

"U.S. and Turkey Sign Pact on Aid and Bases; U.S.and Turkey Sign Agreement on Aid and Bases", *The New York Times*, March 30, 1980, <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F30F1EFD3A5A12728DDDA90B94DB405B8084F1D3>, (05.03.2013).

"U.S. to Reward Turks for Support", January 17,1991, *Los Angeles Times*, http://articles.latimes.com/1991-01-17/news/mn-459_1_financial-reward,(05.03.2013).

"U.S. and Turkey Sign Accord to Keep Bases", *The New York Times*, March 17,1987, <http://www.nytimes.com/1987/03/17/world/us-and-turkey-sign-accord-to-keep-bases.html>,(14.03.2013).

Uslu, Nasuh , "1980'lerden Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Seyri ve Temel Boyutları", *1980-2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları*, Ed. Turgut Göksu, Hasan Hüseyin Çevik, Abdülkadir Baharçipek, Ali Şen, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003, s.183-217.

Uzgel, İlhan, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", *Türk Dış Politikası*, Ed.Baskın Oran, Cilt II, 3.Baskı, İstanbul, 2002, s.243-325.

" Washington'a SEİA Jesti", *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1990, s.1,16.

"WAR IN BRIEF: TURKEY: U.S. Adding Arms Aid of \$82 Million", February 09,1991, *Los Angeles Times*, http://articles.latimes.com/1991-02-09/news/mn-506_1_military-aid,(10.03.2013).

"Yardıma Gerekirse Reddederiz", *Milliyet*, 20.06.1994, s.16.

"Yardıma Kesen Yasaya Onay", *Milliyet*, 13.07.1995, s.15.

"Yardıma Senin Olsun", *Milliyet*, 29.05.1994, s.1.

BİR KISIM LATİN AMERİKA VE GÜNEY DOĞU ASYA TİPİ ÜLKELERİNDE LİBERALİZASYON VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİLERİ

İlkay NOYAN YALMAN*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, ekonomilerin nihai hedefi olan ekonomik büyüme konusunda gelişmekte olan bazı ülke gruplarının izlediği ekonomik politikaları incelemek ve sonuçları karşılaştırarak analiz yapmaktır. Çalışmaya model olarak Güney Doğu Asya ve Latin Amerika tipi ülkelerin seçilmesine, ekonomik büyümeyi sağlamada izledikleri yolların farklı olmaları neden olmuştur. Özellikle Güney Doğu Asya ülkelerinin “mucize” olarak nitelendirilen kalkınma süreçlerinde, Latin Amerika ülkeleriyle aralarındaki asıl farkın, uyguladıkları liberal dış ticaret politikalarından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Çalışmada ihracata yönelik büyüme stratejisini benimseyen Güney Doğu Asya ülkeleriyle, ithal ikameci büyüme stratejisini benimseyen Latin Amerika ülkelerinin, bu stratejiler sonunda büyümelerinin hangi değişkenlerden etkilenerek gerçekleştirildiği konusu irdelenmektedir. Her iki ülke grubu için liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçmek üzere, seçilen bazı değişkenler yardımıyla ekonometrik analiz uygulanmakta ve sonuçlar benzer çalışmalarla karşılaştırılarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, liberalizasyon, Güney Doğu Asya ülkeleri, Latin Amerika ülkeleri.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN LIBERALIZATION AND ECONOMICAL GROWTH: COMPARISON OF SOME LATIN AMERICA AND SOUTH-EAST ASIA COUNTRIES

The aim of this study is to examine the economic policies of certain developing country groups followed about the economic growth which is the

---

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü. e-posta: iyalman@cumhuriyet.edu.tr

ultimate goal of economies and to analysis the results by comparing them. The reason why the Southeast Asian and Latin American countries were taken as the model in the study is the diverse ways that they followed to provide the economic growth. Especially, in the development process of the Southeast Asian countries which is widely called “miracle”, it is stated that the actual difference than the Latin American countries comes from the liberal foreign trade policies. To measure the effects of liberalization on the economic growth in both country groups, econometric analysis was conducted and the results, by means of certain variables, were compared with similar studies indicated and finally evaluated.

Key words: *Economic growth, liberalization, Southeast Asian countries, Latin American countries.*

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşından sonra dünya genelinde dikkati çeken bir durum, Latin Amerika ve Doğu Asya'nın benzeşmeyen performansları olmuştur. İki ülke grubu arasındaki tarihsel ve ekonomik farklılıkların yanı sıra, başarıdaki asıl farkın uyguladıkları dış ticaret politikalarından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Ticari rejimler ve ekonomik performans ile ilgili olarak, ithal ikameci ya da içe dönük büyümeye Latin Amerika; ihracata dayalı ya da dışa dönük büyümeye Doğu Asya ülkeleri referans gösterilmektedir¹. Doğu Asya ülkeleri yüksek gelirli ülkelere tüketim ve sermaye malı ihraç ederek, ihracata dayalı sanayileşme stratejisiyle bir kalkınma ve büyüme modeli izlerken, Latin Amerika ülkeleri yerli piyasa için tahsis edilen mamul malları artırmak olan ithal ikameci sanayileşme yolunu izlemiştir². Latin Amerika ülkelerinin istikrarsız bir dönemi geride bırakarak olumlu bir trend yakalamış oldukları görülse de, bu durum sadece oldukça düşük büyüme oranları ile gerçekleşmiştir.

Latin Amerika'nın yeni sanayileşmiş ülkeleri Doğu Asya'dakilerden farklı olarak, aşamalı büyüme sürecine 1880'lerde başlamışlardır. Ayrıca, toprak ve doğal kaynaklar açısından daha zengin olmaları, daha büyük bir coğrafi boyuta sahip olmaları, fakat bütün bunlara karşın beşeri sermaye açısından daha olumsuz bir konumda bulunmaları (okuma-yazma oranının

---

¹ J. De Melo, ve D. Sumana, “Lessons of Trade Liberalization in Latin America for Economies in Transition”. *Country Economic Department The World Bank*, November 1992, WPS 1040, p.1.

² B. Ingham, *Economics and Development*. London: McGraw Hill Book Company 1995, s.96.

düşüklüğü, girişimci sınıfın yetersizliği gibi) Doğu Asya ülkeleriyle aralarındaki farklılıklardır³. Latin Amerika ülkeleri savaştan sonra kişi başına milli gelir oranına göre, yeni sanayileşen Doğu Asya ülkeleri (Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur) üzerinden önemli bir avantajla başlamıştır. 1950’de Latin Amerika ülkelerinin kişi başına düşen milli geliri söz konusu ülkelere göre %50 daha fazla olmuştur. Bununla birlikte yeni sanayileşen Doğu Asya ülkeleri 1960’ların sonlarına doğru Latin Amerika ülkelerini yakalamış ve 1981’de kişi başına düşen milli gelir Latin Amerika ülkelerinden %25 daha fazla, 1990’ların başında ise 3 kat daha fazla olmuştur⁴. 1960’lardan başlayıp 1990’lara kadar geçen dönemde ekonomik gelişmişlikte önemli farklılıklar gözlenmiştir. Başlangıçta Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur elde ettikleri çok yüksek, uzun süreli ve istikrarlı büyüme performansları, dikkatleri bu ülkelerin gelişme stratejilerine yönlendirmiştir. Aynı başarılı büyüme hızını 1980’lerden itibaren Malezya, Tayland, Endonezya ve Çin gibi diğer Asya ülkeleri de yakalamışlar, ancak Latin Amerika ülkeleri aynı başarıyı sağlayamamıştır⁵.

Arjantin, Çin, Macaristan, Hindistan, Malezya, Meksika, Filipinler ve Tayland 1980 sonrası en iyi bilinen reformcu ülkeler olarak sıralanmışlardır. Ekonomileri dışa açılan ülkelerin ekonomik performansları daha iyi olmuştur. Dışa açılanlar zengin ülkeleri yakalamış, dışa açılmayanlar ise gerilemiş ve geriden takip etmişlerdir⁶. Rodrik (2002) Güney Amerika ve Doğu Asya’dan alınacak ders için; “Gelişme ve sanayileşmeyi küreselleşme ile aynı şey addeden, sırf ekonomik liberalizm, özelleştirme, dışa açılma ve dünya ekonomisiyle bütünleşme hedeflerine yönelik bir ekonomik strateji, sonuç vermekten uzak kalacaktır.” ifadesini kullanmıştır. Doğu Asya’da devlet-özel sektör ortaklığı önemli bir faktör

³ O. Aktan, “Yeni Sanayileşen Ülkelerin Sanayileşme Deneyimleri: İstihdam ve Gelir Dağılımı”, *TMMOB Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı, Yeni Sanayileşen Ülkelerin Sanayileşme Deneyimleri: İstihdam ve Gelir Dağılımı*, Cilt: 1, Ankara, 1991, ss. 61-62

⁴ G. Palma, “Whatever Happened to Latin America’s Savings?” *Comparing Latin American and East Asian Savings Performances*. UNCTAD/OSG/STUDY/6, 1996, p.1

⁵ A. Şen, ve İ. Küçükaksoy *Yükselen Piyasalar ve Gelişme Stratejileri Dünya Ekonomisinden Seçme Konular*, Ed. Feride Öztürk ve Fatih Çelebioğlu, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2006, s.218

⁶ D. Dollar, ve A. Kray, “Trade, Growth, And Poverty”. *The Economic Journal*, 114, F22–F49, 2004, pp. 23-30

olmuş, ekonomik liberalizm ve dışa açılma her ne kadar önemli rol oynamışsa da, Doğu Asya ekonomileri başarılarını sadece buna borçlu değildir. Bu ekonomilerde, devlet özel sektörle ortak hareket etmiş, bazen yönlendirmiş, bazen caydırmış, hemen her zaman destek olmuştur. Hedefler ve araçlar özel sektörle ortak belirlenmiş, devlet koordinatör rolünü üstlenmiştir.

Çalışmada, Güney Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinin büyüme stratejileri ele alınarak, liberalizasyon sürecinde yaşanan yapısal değişimlerin büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar incelendiğinde genel kabul gören görüşe göre, Güney Doğu Asya ülkelerinin mucize olarak adlandırılan kalkınma ve büyümeleri, liberalizasyon sürecine uyumlarından kaynaklanmaktadır. Latin Amerika ülkelerinin ise, söz konusu süreçte yanlış politikalar uygulamasından dolayı, geçmişte sahip olduğu kalkınma ve büyüme düzeyini koruyamadığı, ancak ticari liberalizasyonun sağlanmasıyla büyümeye ivme kazandırıldığı genel görüşler arasındadır. Çalışmanın temel hipotezi, özellikle ticari liberalizasyonun söz konusu ülke gruplarında büyümeye sebep olduğudur. Ancak, ticari liberalizasyonun doğrudan ve/veya tek başına büyümede etkili olup olmadığı, ticari liberalizasyonun yanı sıra liberalizasyonun siyasi, ekonomik ve sivil alanlarda varlığı, fiziksel sermaye ve emek, dış ticareti etkileyen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkiyle ilgili çalışmalar genel olarak 1960'lı yıllarda başlamıştır. Özellikle, ihracat-büyüme ilişkisi II. Dünya Savaşı sonrasında kalkınma iktisatçılarının sıkça başvurdukları teorik bir temel haline gelmiştir. Yapılan çalışmalarda verilerin güvenilirliği ve liberalizasyon göstergelerinin daha özel olması ve ilişkilerde koşulluluk derecesini ve dolayısıyla yaklaşımda hipotez testlerinin alınması önemli olmaktadır⁷.

Dış ticaretin büyüme üzerine etkileri konusunda Haring & Humphrey (1964), Emery (1967), Balassa (1978), Williamson (1978), Krueger (1987), Salvatore (1983), Dollar (1992), Greenaway ve diğerleri (1997) yaptıkları çalışmalarda, istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif

---

⁷ R.Kneller, C. W. Morgan, and S. Kanchanahatakij, "Trade Liberalisation and Economic Growth", *The World Economy*, Blackwell Publishing Ltd., 2008, p.702.

sonuçlar elde etmişlerdir⁸. Ayrıca, Feder (1982), Kavoussi (1984), Chow (1987), Domac ve Bahmani-Oskooee (1995), Edwards (1998), Frankel ve Romer (1999), Kösekahyaoğlu ve Şentürk (2006) gibi iktisatçılar serbest ticaret ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulmuşlardır.

Bunun yanı sıra, Jung ve Marshall (1985), Levine ve Renelt (1992), Sachs ve Warner (1995), Shan ve Sun (1998) gibi yazarlar ise serbest ticaret ve ekonomik büyüme arasında ilişki bulamamışlardır.

Syron ve Walsh (1968) ile Heller ve Porter (1978), serbest ticaret ve büyüme arasındaki ilişkinin pozitif olduğunu ortaya koymakla birlikte, söz konusu ilişkinin gelişmiş ya da kişi başına gelir düzeyi yüksek ülkelerde daha kuvvetli olduğunu savunmuşlardır. Balassa, 28 gelişen ülke ekonomisi üzerinde 1963-1982 dönemi için yaptığı çalışmada; 1963-1973 alt döneminde dışa dönük yeni sanayileşen ülkelerin ortalama büyüme hızı 7.1 iken, içe dönük yeni sanayileşen ülkeler ortalaması 6.9 olmuştur. 1973-79 ve 1976-79 için sırasıyla birinci grup için 7.3 ve 9.0 iken, ikinci grup için 5.1 ve 4.9'dur. 1979-82 alt döneminde bu gruplar için oranlar, sırasıyla 2.4 ve 1.4 olarak gerçekleşmiştir⁹.

Rodriguez ve Rodrik (2000), 1975 ve 1994 yılları için yaptıkları yatay kesit analizinde büyüme ile açıklık arasında çok küçük bir ilişki bulmuşlardır. Bahmani-Oskooee ve Domac (1995), Türkiye'de 1980 sonrasında yaşanan ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran analiz sonuçlarına göre, ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. İhracat ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir etkileşim söz konusudur. Yani, ihracat artışı ekonomik büyüme artışına, ekonomik büyüme de ihracat artışına sebep olmaktadır.

Pitlik, 2002'de yaptığı analizde büyüme üzerinde ekonomik özgürlük düzeyinin değil, ekonomik özgürlüğün ve politikaların oynaklığının önemli olduğunu ortaya koymuştur. Ekonomik özgürlük daha istikrarlı bir artış gösteriyorsa, büyüme performansı yüksek olduğunu; ancak oynaklık yüksekse, büyüme performansının düşük olacağını vurgulamıştır¹⁰.

⁸ Daha fazlası için Giles ve Williamson (2000:29-47) bakılabilir.

⁹Balassa, B., "Adjustment Policies in Developing Countries: A Reassessment", *World Development*, 2, 9 September, 1984, p. 968.

¹⁰Pitlik, H. "The Path of Liberalization and Economic Growth". *Kyklos*, 55(1), 2002, p.75.

Greenaway, Morgan ve Wright (1997), 1980-1990'larda düşük gelirli ülkelerde kısa dönemde ticari liberalizasyonun büyümeye sebep olduğunu vurgulamışlardır. Sach ve Warner dışa açıklık ve ticari liberalizasyon ölçümlerinde nüfusunun %40'ı fakir olan az gelişmiş ülkelerde, büyümeyle gelir arasında negatif ilişki vardır. Yüksek gelir grubu olan ülkelerde ise pozitif ilişki olduğunu ifade eder. Dolar ve Kraay'ın¹¹ büyümeyi artırıcı politikaların ortalama gelir üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, fakir kesimin gelirlerinin büyüme oranı ile kişi başına düşen gelirlerin büyüme oranı arasında birebir ilişki bulunmaktadır. Michaely'in (1977) yaptığı analizde ihracattaki artışın ekonomik büyümeyi hızlandırdığı ileri sürülmüştür.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın bu bölümünde 1995-2008 yılları arası Güney Doğu Asya ve Latin Amerika tipi ülke ekonomilerinin büyüme performanslarının araştırılması amaçlanmaktadır. Analiz için gerekli olan özgürlük indeksleri "Heritage Foundation"a ait veri tabanından alınmakta ve bu veriler de 1995 yılından itibaren mevcut bulunmaktadır. Dolayısıyla özgürlük indekslerinin 1995 yılından itibaren başlıyor olması, analiz döneminin bu tarihten itibaren başlatılmasının sebebidir. Analiz döneminin belirlenmesinde sağlıklı ve sürekli verilerin varlığı dikkate alınmış ve etkili olmuştur.

Güney Doğu Asya¹² ülkeleri 12, Latin Amerika¹³ ülkeleri ise 32 adettir. Bu ülkelerden bazıları çok küçük ve fakir ülkelerdir. Ayrıca bu tür ülkelere ait yeterli ve kayıtlı verilerde bulunmamaktadır. Dolayısıyla analize toplam 24 ülke dahil edilmiştir. Analize dahil edilen ülkeler bölge ekonomisini etkileyen, nüfus, kişi başına düşen milli gelir ve dış ticaret bakımından ele alınan dönemlerde sağlıklı verilerin bulunduğu ülkelerdir.

¹¹ Dolar ve Kraay, p.26.

¹² Brunei, Doğu Timor, Endonezya, Filipinler, Kamboçya, Laos, Malezya, Myanmar, Singapur, Tayland, Vietnam

¹³ [Antigua ve Barbuda](#), [Arjantin](#), [Bahamalar](#), [Barbados](#), [Belize](#), [Bolivya](#), [Brezilya](#), [Kolombiya](#), [Kosta Rika](#), [Küba](#), [Dominik](#), [Dominik Cumhuriyeti](#), [Ekvador](#), [El Salvador](#), [Granada](#), [Guatemala](#), [Guyana](#), [Haiti](#), [Honduras](#), [Jamaika](#), [Meksika](#), [Nikaragua](#), [Panama](#), [Paraguay](#), [Peru](#), [Porto Riko](#), [Saint Kitts ve Nevis](#), [Saint Lucia](#), [Saint Vincent ve Granada](#), [Surinam](#), [Sili](#), [Trinidad ve Tobago](#), [Uruguay](#), [Venezuela](#).

3.1. Modelin Tahmin Edilmesi

Modelin tahmin edilmesi sırasında kullanılan yöntem panel veri analiz yöntemidir. Panel veri ile birden fazla açıklayıcı veri, yine birden fazla gözlem için hesaplanabilmekte ve karşılaştırılabilmektedir. Ayrıca, panel veri yeterli kesit gözlem sayısının tekrarlanmasına imkan vermesi ile araştırmacıya kısa zaman serilerindeki değişiklikleri yakalama fırsatı da vermektedir. Hesaplanan birden fazla konu (örneğin; ülkeler, şehirler, insanlar v.b.), yine birden fazla zaman boyutunda gözlenmekte, zaman boyutuna ait kesit verileri kullanılarak ekonomik ilişkiler tahmin edilebilmektedir¹⁴. Panel veri analizinin zaman serisi ya da yatay kesit verilerinden birini barındıran analizlere göre avantajları; 1) gruplar arası heterojenlik etkilerinin daha iyi kontrol edilmesi, 2) açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu bağlantıyı azaltmanın mümkün olması, 3) ekonometrik tahmin edicilerin etkinliğinin artırılması şeklinde sıralanabilir¹⁵. Buna karşılık analizdeki temel sorunlar; örneklem seçimi, heterojenlik eğilimi, ölçüm problemidir. Hata terimi ise hem mekân hem de zaman boyutunu birlikte üzerinde taşımaktadır.

Güney Doğu Asya ve Latin Amerika tipi ülkelerde ekonomik ve siyasi liberalizasyon, dışa açıklık ve bu bağlamda ticari liberalizasyon ile büyüme arasındaki ilişkiler incelenecektir. Çalışmada dışa açık büyüme açısından ülkelere ait ithalat ve ihracatın GSYİH içindeki payı ile ekonomik ve siyasi liberalizasyonu ifade eden çeşitli indeksler kullanılacaktır. Ayrıca, istihdam ve sabit sermaye yatırımları da değişkenler arasındadır. Bu incelemede veri bir zaman diliminde farklı ülkelerin karşılaştırılması gerektiğinden, yatay kesit analizi bunu sağlayacaktır. Analizin ikinci kısmında yer alan büyüme ise dinamik bir süreç olduğundan analize zaman boyutu da katılacaktır. Bu yöntemin seçilmesinin nedeni yirmi dört ülkeye ait çeşitli ekonomik göstergeler ile 13 yıllık bir zaman kesitinin tahmin edilmesidir. Böylece, Türkiye'nin de dahil olduğu çeşitli gelir ve serbestlik düzeylerine sahip ülkelerden elde edilecek sonuç ile modelin anlamlılık düzeyinin artması ve çalışmaya orijinallik kazandırması beklenmektedir.

---

¹⁴ Greene, W. H., [Econometric Analysis Fifth Edit., Prentice Hall, ABD, 2003,12. 15 Gür, 1998](#)

3.2. Modelde Kullanılan Değişkenler

Analizde kullanılacak değişkenler, yapılan literatür taraması ve teoriler ışığında liberalizasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ölçmeye yönelik olarak belirlenmiştir. Belirlenen değişkenlerin her birinin ayrı ayrı ekonomik büyüme üzerinde etkili olması beklenmektedir. Liberalizasyonun ekonomik büyümeye etkisini incelemek için oluşturulan model aşağıdaki gibidir.

$$BO_{it} = \alpha_0 + \beta_1 ITH_{it} + \beta_2 IHR_{it} + \beta_3 PH_{it} + \beta_4 SO_{it} + \beta_5 IST_{it} + \beta_6 SSY_{it} + \beta_7 EO_{it} + e_{it}$$

Modelde kullanılan semboller; BO; büyüme oranı, İTH; ithalat/GSYİH, İHR; ihracat/GSYİH, PH; politik haklar, SÖ; sivil özgürlükler, İST; istihdam/nüfus, SSY; sabit sermaye yatırımları/GSYİH, EÖ; ekonomik özgürlük şeklindedir.

4. ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmada dengeli panel veri seti analizi yapılmaktadır. Dengeli panel veri setinde ülkeler ve dönemler açısından eşit sayıda veri bulunmakta, herhangi bir ülke ve döneme ilişkin verilerde farklılık veya eksik veri bulunmamaktadır. Veri seti oluşturulurken 24 ülkeye ait 1995–2008 dönemlerine ait bir bağımlı değişken (ekonomik büyüme) ve 7 bağımsız değişkenden (ithalat, ihracat, politik haklar, sivil özgürlükler, istihdam, sabit sermaye yatırımları ve ekonomik özgürlük) faydalanılmıştır. Elde edilen panel veri setinden faydalanılarak ticari liberalizasyon, ekonomik ve siyasi özgürlükler, istihdam ve sabit sermaye yatırımlarının büyüme üzerine etkisi incelenmiştir.

Çalışmada analizler, Eviews 6.0 ekonometrik paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Belirlenen 7 değişkenin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine yönelik incelemeler, korelasyon katsayısı, Granger nedensellik testleri ve panel veri regresyon analizleri yardımıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Analizler gerçekleştirilmeden önce, olası sahte regresyon sorununun ortaya çıkmasını engellemek için, verilerin durağan olması gerekmektedir. Regresyonun gerçek bir ilişkiyi yansıtmadığı

zaman serilerinin durağan olmasıyla yakından ilişkilidir¹⁶. Serilerin durağan olup olmadığını test etmek için değişkenlere bu programda yer alan testler vasıtasıyla birim kök testi (ADF Fisher) yapılmıştır. Tablo 1 ve Tablo 2’de her iki ülke grubu için birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Birim kök çıkan değişkenlerin 1. dereceden farkları alınarak durağanlaştırılmış ve modele dahil edilmiştir.

Tablo 1: Asya Ülkeleri İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye değerler		Birinci Farklar	
	Sabit	Sabit+Trent	Sabit	Sabit+Trent
BYM	60,466*	46,432*		
İHR	25,710	23,144	40,586*	32,846
İTH	13,094	22,932	46,331*	41,386*
İST	29,655	31,861	66,190*	42,313*
EOZ	23,053	31,976	67,047*	46,552*
POLH	9,354	10,999	35,925*	38,029*
SOZ	13,025	12,036	29,140*	24,436**
SSY	32,941	19,690	44,346*	52,955*

(*) % 1 önem düzeyinde; (**) % 5 önem düzeyinde

Tablo 2: Latin Amerika Ülkeleri İçin Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Düzye değerler		Birinci Farklar	
	Sabit	Sabit+Trent	Sabit	Sabit+Trent
BYM	26,651	22,747	74,714*	53,700*
İHR	19,531	30,041	48,392*	25,196
İTH	12,739	13,042	39,944*	31,293
İST	30,695	44,114*	60,307*	39,885*
EOZ	21,518	29,719	46,789*	27,799
POLH	29,598	34,303*	72,509*	47,695*
SOZ	11,619	20,036	38,249*	23,070
SSY	25,608	16,500	36,753*	35,715**

(*) % 1 önem düzeyinde; (**) % 5 önem düzeyinde

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Analizde yer alan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklerden Latin Amerika tipi ülke grupları için olanlar tablo 3’de yer almaktadır. Tabloya göre, 1995-2008 döneminde Latin Amerika ülkeleri ortalama %3,5 oranında büyüme sağlamışlardır. Aynı dönem içerisinde 2004 yılında % 18 büyüme

¹⁶ D. N. Gujarati, *Basic Econometrics*. Third Edition, Singapore: McGraw-Hill Inc. 1995, p. 709.

ile Venezüella en yüksek büyüme hızına ulaşmış iken, 2002 yılında Arjantin, Uruguay -%11 ile en önemli daralmayı yaşayan ülkeler konumundadır.

İhracatın GSYİH içindeki oranı ortalama %26 gerçekleşmiştir. Söz konusu oran Paraguay'da 1995 yılında da %59, Brezilya'da ise 1995-2000 döneminde %7-10 civarında olmuştur.

Tablo 3: Latin Amerika Tipi Ülke Grubu İçin Tanımlayıcı İstatistikler

	Büyüme (%)	İthalat/ GSYİH	İhracat/ GSYİH	Politik haklar	Sivil özgürlük	İstihdam/ nüfus	SSY/ GSYİH	Ekonomik özgürlük
Ortalama	3.4968	26.0062	26.2264	2.5660	2.9308	57.7484	19.9811	61.9987
Medyan	4.0000	25.0000	26.0000	3.0000	3.0000	57.0000	20.0000	62.0000
Maksimum	18.0000	71.0000	59.0000	5.0000	5.0000	73.0000	31.0000	78.6000
Minimum	-11.0000	8.0000	7.0000	1.0000	1.0000	42.0000	11.0000	44.6000
Stan. Sap.	4.3310	11.52470	10.91389	1.0465	0.9944	7.3432	3.8244	7.3532
Olasılık	0.0000	0.0000	0.014051	0.1326	0.7716	0.2107	0.5618	0.6763
Göz. sa.	159	159	159	159	159	159	159	159

Güney Doğu Asya tipi ülke grupları için tanımlayıcı istatistikler ise tablo 4'de yer almaktadır. Büyüme ortalaması %5,3 olan ülke grubunda 1995-2008 döneminde en fazla büyümeyi Kamboçya 2006'da %11, Endonezya 1998'de -%13 büyüme göstermiştir.

Tanımlayıcı istatistikler karşılaştırıldığında Latin Amerika tipi ülkelerde ortalama ihracat/GSYİH %26,22 iken, Güney Doğu Asya tipi ülkelerde %67,42 olmuştur. Aynı şekilde ortalama ithalat/GSYİH oranları ise %26,06 ve %65,16 olmuştur. Büyüme oranı ortalaması ise Latin Amerika tipi ülkelerde %3,49, Güney Doğu Asya tipi ülkelerde % 5,31'dir. Yine SSY/GSYİH oranı ortalaması Latin Amerika tipi ülkelerde daha düşüktür.

Tablo 4: Güney Doğu Asya Tipi Ülke Grubu İçin Tanımlayıcı İstatistikler

	Büyüme	İthalat/ GSYİH	İhracat/ GSYİH	Politik haklar	Sivil özgürlük	İstihdam/ nüfus	SSY/ GSYİH	Ekonomik özgürlük
Ortalama	5.3112	65.1655	67.4238	4.0728	4.2781	65.2185	26.7152	63.3715
Medyan	6.0000	51.0000	48.0000	4.0000	4.0000	61.0000	26.0000	62.0000
Maksimum	13.0000	215.0000	243.0000	7.0000	33.0000	80.0000	44.0000	90.5000
Minimum	-13.0000	8.0000	9.0000	1.0000	2.0000	55.0000	12.0000	33.5000
tan. Sap.	4.0053	50.81173	56.2591	2.2747	2.8098	7.5955	6.9064	13.7183
Olasılık	0.0000	0.0000	0.0000	0.0002	0.0000	0.0002	0.0848	0.1217
Göz. say.	151	151	151	151	151	151	151	151

Politik haklar ve sivil özgürlükler ortalaması Güney Doğu Asya ülkelerinde daha yüksek, dolayısıyla daha otoriter yapıda oldukları görülmektedir. Ancak özgürlük indeksi skorunun en yüksek olduğunda

siyasal liberalizasyon düşeceği için, bu değer düştükçe de özgürlük artacaktır. Latin Amerika ülkelerinin politik haklar ve sivil özgürlükler bakımından Güney Doğu Asya ülkelerine göre daha önde oldukları söylenebilir.

4.2. Korelasyon Katsayıları

İki değişken arasındaki ilişkinin büyüklüğünü ve işaretini yansıtan korelasyon katsayıları, değişkenler arasındaki ilişkilerin ipuçlarını yansıtmaları açısından önemlidir. Buna göre, Tablo 5’de görülen korelasyon tablosu, Latin Amerika ülkeleri için değişkenler arasındaki ilişkileri göstermektedir. Ekonomik büyüme ile ithalat, ihracat, istihdam, sabit sermaye yatırımları değişkenleri ile pozitif korelasyon varken, politik haklar, sivil özgürlükler ve ekonomik özgürlükler değişkenleri arasında negatif ilişkiler vardır. Tabloda en güçlü ilişki ithalat ile ihracat (0.84897) ve politik haklarla sivil özgürlükler (0.71899) arasında izlenmektedir. Ekonomik özgürlükle politik haklar ve sivil özgürlükler arasında da güçlü ama ters yönlü bir ilişki vardır. Büyümeyle en fazla sabit sermaye yatırımları (0.35707), ardından ihracat (0.13699) etkilemektedir.

Tablo 5: Latin Amerika Tipi Ülkeler İçin Değişkenler Arasında Korelasyon Tablosu

	Büyüme	İthalat/ GSYİH	İhracat/G SYİH	Pol. Hak.	Sivil özg.	İstihdam	SSY	Ekon. Özgür.
Büyüme	1							
İthalat/ GSYİH	0.8489	1						
İhracat/ GSYİH	0.0915	0.13699	1					
Pol. Hak.	0.1733	0.1017	-0.0526	1				
Sivil özg.	-0.1216	-0.1764	-0.0801	0.7189	1			
İstihdam	0.3903	0.2818	0.0632	0.0960	0.0487	1		
SSY	0.2955	0.2164	0.3570	0.2841	0.1694	-0.0862	1	
Ek. Özg.	0.0725	-0.0385	-0.2066	-0.4105	-0.5222	-0.1503	-0.1472	1

Güney Doğu Asya tipi ülkeler için değişkenler arasındaki korelasyon Tablo 6’da izlenmektedir. Bu ülke gruplarında da büyüme; ithalat, ihracat ve ekonomik özgürlükle negatif, politik haklar, sivil özgürlükler, istihdam ve sabit sermaye yatırımlarıyla pozitif yönlü ilişki içinde görülmektedir. Bu durum Latin Amerika tipi ülkelerle farklılık göstermektedir. Ayrıca, dışa açık büyümenin örneği olarak ele alınan bu ülkeler için büyüme ile ihracat ve ithalatın GSYİH içindeki oranı arasında ilişki kurulamaması

düşündürücüdür. Ancak burada ithalat ve ihracatın diğer değişkenler etkisi ve dolaylı olarak büyümeye etkisi izlenmemektedir. Bu durum Granger nedensellik testiyle daha net ortaya konulabilir.

Tablo 6: Güney Doğu Asya Tipi Ülkeler İçin Değişkenler Arasında Korelasyon Tablosu

	Büyüme	İthalat/ GSYİH	İhracat/GSP YİH	Pol. Hak.	Sivil özg.	İstihdam	SSY	Ekon. Özgür.
Büyüme	1							
İthalat/ GSYİH	-0.0073	1						
İhracat/ GSYİH	-0.0488	0.9876	1					
Pol. hak	0.4518	0.0084	-0.0308	1				
Sivil özg.	0.2712	-0.0204	-0.0437	0.4442	1			
İstihdam	0.4044	-0.2489	-0.3075	0.7425	0.3326	1		
SSY	0.2461	-0.0497	-0.0612	0.2516	0.0686	0.1825	1	
Ek. Özg.	-0.3206	0.6478	0.6788	-0.5728	-0.3278	-0.6290	-0.0759	1

Büyümeyle ekonomik özgürlük arasında da ters yönlü ve ihracat ve ithalata göre daha güçlü bir ilişki vardır. Büyümeyle politik haklar ve istihdam arasında diğer değişkenlere göre daha güçlü bir ilişki mevcuttur. Ayrıca sivil özgürlükler ve sabit sermaye yatırımlarıyla büyüme arasında zayıf ta olsa doğru yönlü bir ilişki görülmektedir. En güçlü ilişki ithalat ve ihracat arasında çıkmıştır. Ekonomik özgürlükle ithalat ve ihracat arasında da güçlü bir ilişki olduğu dikkat çekicidir.

4.3. Granger Nedensellik Test Sonuçları

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında nedensellik ilişkisine bakılmak üzere Granger nedensellik testi yapılmıştır. Tablo 7’de yapılan hesaplamalar sonucunda yapılan nedensellik analizinde, Latin Amerika tipi ülkelere 1995–2008 yılları arasında bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisi %5 anlamlılık düzeyinde analiz edilmektedir. Tabloda ithalatla ekonomik büyüme arasında anlamlı bir nedensellik yokken, ihracatla ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik olduğu görülmektedir. Yani, Latin Amerika tipi ülke gruplarında ihracat büyümenin bir nedeni iken, ithalat büyümenin bir nedeni değildir. Test sonuçlarına göre; politik haklar, sivil özgürlükler ve istihdamla büyüme arasında nedensellik ilişkisi anlamsız çıkmıştır. Sabit sermaye yatırımları tek yönlü büyümenin nedeni kabul edilirken, büyüme sabit sermaye

yatırımlarının nedeni kabul edilmemiştir. Ekonomik özgürlük büyümenin nedeni kabul edilmezken, büyüme ekonomik özgürlüğün nedeni kabul edilmiştir. Son olarak, ihracat ithalatın nedeni olduğu kabul edilirken, ithalat ihracatın nedeni kabul edilmemiştir.

Tablo 7: Latin Amerika Grubu Ülkeler için Granger Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin yönü	Gözlem sayısı	F istatistiği	Olasılık	Sonuç
İthalat → Büyüme	144	0.72540	0.4860	Red
Büyüme → İthalat		1.20169	0.3038	Red
İhracat → Büyüme	144	11.9598	2.E-05	Kabul
Büyüme → İhracat		2.72713	0.0689	Kabul
Politik haklar → Büyüme	144	0.22371	0.7998	Red
Büyüme → Politik Haklar		0.48245	0.6183	Red
Sivil özgürlük → Büyüme	144	0.32650	0.7220	Red
Büyüme → Sivil Özgürlük		1.12651	0.3271	Red
İstihdam → Büyüme	144	0.32882	0.7203	Red
Büyüme → İstihdam		0.18809	0.8287	Red
SSY → Büyüme	135	4.35395	0.0148	Kabul
Büyüme → SSY		2.13842	0.1220	Red
Ekonomik Özgürlük → Büyüme	144	1.85958	0.1596	Red
Büyüme → Ekonomik Özgürlük		7.46639	0.0008	Kabul
İhracat → İthalat	144	9.82093	0.0001	Kabul
İthalat → İhracat		0.67552	0.5106	Red

Güney Doğu Asya ülkeleri için yapılan Granger nedensellik testi sonuçları ise Tablo 8'de yer almaktadır. Güney Doğu Asya ülkeleri için %5 anlamlılık düzeyinde analiz edilen sonuçlara göre; ithalat büyümenin nedeni kabul edilmezken, büyüme ithalatın nedeni kabul edilmiştir. İhracatla büyüme arasında karşılıklı nedensellik red edilmiştir. Politik haklarla büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik kabul edilmiştir. Sivil özgürlüklerle büyüme arasında karşılıklı nedensellik red edilirken, istihdamla büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik kabul edilmiştir. Yani büyüme istihdama neden olurken, istihdamda büyümeye neden olmaktadır. Sabit sermaye yatırımları büyümenin nedeni kabul edilmezken, büyüme sabit sermaye yatırımlarının tek yönlü nedeni kabul edilmiştir. Ekonomik özgürlük büyümenin tek yönlü nedeni kabul edilmiştir. İthalat ise ihracatın tek yönlü nedeni kabul edilmiştir.

Tablo 8: Güney Doğu Asya Grubu Ülkeler İçin Granger Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin yönü	Gözlem sayısı	F istatistiği	Olasılık	Sonuç
İthalat →Büyüme	134	0.16922	0.8445	Red
Büyüme →İthalat		5.11544	0.0073	Kabul
İhracat →Büyüme	134	2.41783	0.0931	Red
Büyüme → İhracat		1.52395	0.2217	Red
Politik haklar→ Büyüme	143	9.16072	0.0002	Kabul
Büyüme →Politik Haklar		6.22330	0.0026	Kabul
Sivil özgürlük →Büyüme	143	2.12390	0.1235	Red
Büyüme →Sivil Özgürlük		1.20654	0.3024	Red
İstihdam→ Büyüme	143	9.72893	0.0001	Kabul
Büyüme→ İstihdam		3.98785	0.0207	Kabul
SSY →Büyüme	135	0.97941	0.3783	Red
Büyüme →SSY		5.02668	0.0079	Kabul
Ekonomik Özgürlük →Büyüme	134	6.65457	0.0018	Kabul
Büyüme →Ekonomik Özgürlük		0.55571	0.5750	Red
İhracat →İthalat	134	0.01322	0.9869	Red
İthalat→ İhracat		2.92398	0.0573	Kabul

Latin Amerika ve Güney Doğu Asya ülkelerine ait Granger nedensellik test sonuçları karşılaştırıldığında; Latin Amerika tipi ülkelerde ihracat ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik kabul edilirken, Güney Doğu Asya ülkelerinde çift yönlü red edilmektedir. Politik haklar ve büyüme arasındaki karşılıklı nedensellik Güney Doğu Asya ülkelerinde kabul edilirken, Latin Amerika ülkelerinde red edilmiştir. Yani, politik haklar Güney Doğu Asya ülkelerinde büyümenin nedeni sayılırken, Latin Amerika ülkelerinde büyümeye neden olmamaktadır. Yine Güney Doğu Asya ülkelerinde ekonomik özgürlükler büyümenin tek yönlü nedeni kabul edilmişken, Latin Amerika ülkelerinde büyüme ekonomik özgürlüğün nedeni kabul edilmiştir. Latin Amerika tipi ülkelerde istihdamla büyüme arasında çift yönlü nedensellik red edilirken, Güney Doğu Asya ülkelerinde kabul edilmiştir. Ayrıca ithalat ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisinde ithalatın ihracatın nedeni olduğuna dair tek yönlü nedensellik çıkarken, Latin Amerika grubu ülkelerde tersine ihracat ithalatın nedeni çıkmıştır. Yani, Güney Doğu Asya ülkelerinde ithalata dayalı ihracat olgusu, re-export vardır. Granger nedensellik testleri, nedensel ilişkinin varlığını ortaya koymakla birlikte, ilgili değişkenler arasındaki ilişkinin işareti hakkında bilgi vermemektedir. Dolayısıyla değişkenler arası ilişkilerin işareti ve istatistiki açıdan anlamlılıkları regresyon analiziyle ortaya konulabilir.

4.4. Panel Veri Regresyon Tahmin Sonuçları

Tablo 9’da Latin Amerika tipi ülke grubu için analiz sonuçları yer almaktadır. Sabit etkili panel veri analiz sonucunda, model bir bütün olarak anlamlı çıkmıştır. Hausman test istatistiği tesadüfî etkiler modelinin sabit etkiler modeline göre daha anlamlı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda sabit etkiler modeli dikkate alınarak analiz yapılmıştır. Katsayıların anlamlılığı ise farklılık göstermektedir. R^2 değerine bakıldığında, modelin %59 oranında anlamlı olduğu görülmektedir.

Ele alınan yöntemler panel veri için genişletilmiş klasik regresyon modelleri olduğu için otokorelasyon sorunları görülebilir. Modelde otokorelasyon olup olmadığı Durbin-Watson testi kullanılarak test edilmiştir. Durbin-Watson testine göre değişkenler arasında otokorelasyon yoktur. İhracat ($p=0,7048$) ve sivil özgürlükler ($p=0,9751$) değişkenleri istatistiksel olarak anlamsız çıkarken, ithalat ($p=0,0032$), istihdam ($p=0,0004$), sabit sermaye yatırımları (0,0000) ve ekonomik özgürlük (0,0000) %1, politik haklar ($p=0,0479$) ise %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. İstatistiksel olarak anlamlı olan değişkenlerden ithalat, istihdam ve sabit sermaye yatırımları ekonomik büyümeyle pozitif ilişkilidir. Başka bir deyişle ithalat, istihdam ve sabit sermaye yatırımları arttıkça (azaldıkça) ekonomik büyüme artacaktır (azalacaktır).

Politik haklar ve ekonomik özgürlük ile büyüme arasında ise ters yönlü bir ilişki izlenmektedir. Ancak, politik haklar indeksi 1-7 arasında değişen değerler almakta ve 1’e yakın ise özgür, 7’ye yakında özgür olmayan durumu ifade etmekteydi. Dolayısıyla bu sonuca göre, politik özgürlük azalınca, ekonomik büyüme artacaktır. Yani, politik özgürlüğün indeks değeri azalınca özgürlük artmış olacağından, politik özgürlükteki artış büyümede artışa neden olacaktır. Aralarındaki ilişki ise diğer değişkenlere göre daha zayıftır. Ekonomik özgürlükle de aralarında güçlü bir etkileşim olmakla birlikte ters yönlüdür.

Tablo 9: Latin Amerika Ülke Grubuna Yönelik Sabit Etkili Model Analiz Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart hata	t- istatistiği	Olasılık
Sabit	12.669	3.5331	3.5859	0.0005*
İthalat	0.1867	0.0621	3.0025	0.0032*
İhracat	-0.0224	0.0589	-0.3797	0.7048
Politik haklar	-0.5186	0.2596	-1.9978	0.0479**
Sivil özgürlük	-0.0145	0.4647	-0.0313	0.9751
İstihdam	0.7921	0.2157	3.6715	0.0004*
SSY	0.6742	0.1076	6.2665	0.0000*
Ekonomik özgürlük	-0.2108	0.0492	-4.2878	0.0000*
AR (1)	0.14338	0.0974	1.4716	0.1439

Düzeltilmiş R ²	0.5328		Durbin- Watson	1.8129
F ististiği	10.2493		N	147
Olasılık	0.0000			

Not: * %1 düzeyinde anlamlı, ** %5 düzeyinde anlamlı

Analiz sonuçlarında dikkat çeken bir husus, dışa açıklık ve ticari liberalizasyon ile ilgili uygulamalı literatürde hakim görüş, söz konusu değişkenlerin (ithalat ve ihracat) ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği yönünde idi. Ancak, yapılan analiz sonucuna göre ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif veya negatif bir etkisi yoktur. İthalattaki değişimin etkisi ise, istihdam ya da sabit sermaye yatırımların etkisinden daha az şiddetlidir.

Güney Doğu Asya tipi ülke grubu için analiz sonuçları tablo 10'da yer almaktadır. Ülkeler için kurulan model bir bütün olarak %74 oranında oldukça anlamlı çıkmıştır. Bu oran Latin ülke grubuna göre daha fazladır. Katsayıların anlamlılığı ise farklılık göstermektedir. Durbin-Watson testine göre değişkenler arasında otokorelasyon yoktur. Tablo 10'da ithalat (p=0,6805), ihracat (p=0.5107) ve politik hakların (p=0,9126) ekonomik büyümeyle ilişkisi anlamsız çıkmıştır. İstihdam (p=0,0000) ve sabit sermaye yatırımları (p=0,0000) %1, sivil özgürlük (0,0242) ve ekonomik özgürlük (p=0,0299) arasındaki ilişki ise %5 düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Güney Doğu Asya ülke grupları için yapılan analiz sonuçlarında da ithalat ve ihracatın ekonomik büyümeyle ilişkili olmaması genel görüşlerin aksi bir durumu ifade etmektedir. Değişkenlerden istihdam ve sabit sermaye yatırımları ile büyüme arasındaki ilişki güçlü ve doğru orantılı görülmektedir.

Tablo 10: Güney Doğu Asya Ülke grubuna Yönelik Sabit Etkili Model Analiz Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart hata	t- istatistiği	Olasılık
Sabit	5.4893	0.1928	28.4730	0.0000
İthalat	-0.0297	0.0720	-0.41284	0.6805
İhracat	-0.0478	0.0724	-0.65989	0.5107
Politik haklar	0.0333	0.3031	0.10999	0.9126
Sivil özgürlük	0.0855	0.0374	2.28561	0.0242**
İstihdam	0.8482	0.1983	4.27709	0.0000*
SSY	0.6659	0.1212	5.49517	0.0000*
Ekonomik özgürlük	-0.1835	0.0834	-2.20038	0.0299**
AR (1)	0.0466	0.1071	0.43476	0.6647
Düzeltilmiş R ²	0.7461			
F ististiği	22.0592		D-W stat	1.9464
Olasılık	0.0000		N	130

Not: * %1 düzeyinde anlamlı, ** %5 düzeyinde anlamlı

Tablo 11'da her iki ülke grubuna ait verilerin özet karşılaştırması yer almaktadır.

Tablo 11: Analiz Sonuçları

Değişkenler	Latin Amerika		Güney Doğu Asya	
	İşaret	Olasılık	İşaret	Olasılık
İthalat	(+)	% 0	(-)	% 68
İhracat	(-)	% 70	(-)	% 51
Politik Haklar	(-)	% 5	(+)	% 91
Sivil Özgürlük	(-)	% 97	(+)	% 2
İstihdam	(+)	% 0	(+)	% 0
Sab. Ser. Yat.	(+)	% 0	(+)	% 0
Ekonomik Özg.	(-)	% 0	(-)	% 3

Analize dahil edilen değişkenler ülke gruplarına göre farklılıklar göstermektedirler: İthalat bir tek Latin Amerika tipi ülkelerde istatistiki olarak anlamlı çıkarken, ihracat her iki ülke grubunda da anlamsız çıkmıştır. Bu durum genel kabul gören görüşlere terstir.

Verilerin alındığı dönem, ülke özellikleri ve/veya diğer değişkenlerin dahil edilmesi, sonucu etkilemiş olabilir. İstihdam, sabit sermaye yatırımları ve ekonomik özgürlükler istatistiki olarak her iki ülke grubunda da anlamlıdır. Ancak, ekonomik özgürlüğün etkisi negatiftir. Yani, büyümeyi azaltıcı etki yapmaktadır.

5. SONUÇ

Ticari liberalizasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymada, Güney Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinin yürüttüğü politikaların farklılıkları dikkat çekmektedir. Ticari liberalizasyonun büyümeyi hızlandırdığı tezi, genel olarak kabul edilmiş bir görüş olmakla birlikte, aralarında ilişki olmadığını ortaya koyan ve savunan çalışmalar da vardır. Ekonomik liberalizasyonun büyümede etkili olduğuna dair görüş, dış ticaretin milli gelir içerisindeki payının artmasına bağlı olarak ekonomilerin daha yüksek ve istikrarlı bir büyüme trendi yakaladığı veya ekonomik büyümede ihracatın lokomotif rol üstlendiği birçok çalışma da ortaya konmuştur.

Liberal ekonomik politikaların büyüme üzerindeki etkileri konusunda benzer çalışmalar incelendiğinde, sonuçların farklılıklar gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu çalışmada ülke grupları özellikle, ihracata yönelik ve ithal ikameci büyüme modellerini karşılaştırmaya yönelik olmak üzere seçilmiştir. Latin Amerika ülkelerinde 1995-2008 dönemi için alınan verilerle yapılan regresyon analizi sonucunda, büyüme ile ihracat ve sivil özgürlükler arasında bir ilişki çıkmamıştır. Sabit sermaye yatırımları, istihdam ve ekonomik özgürlük ile büyüme arasında güçlü bir ilişki

çıkıştır. Yine ithalat ile diğerleri kadar olmasa da güçlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Sonuçlar açısından dikkat çeken başka bir husus, Latin Amerika ülkelerinde regresyon analizi sonucu ihracatla anlamlı bir ilişki çıkmazken, Granger nedensellik testinde ihracatın büyümenin nedeni olduğu kabul edilmiştir. Bunun sebebi, çoklu değişken modelinde tüm değişkenler bir arada değerlendirildiğinden, Granger nedensellik testinde ise değişkenler tek tek karşılaştırma yapıldığından, regresyon analizi sonuçlarıyla örtüşmemesidir. Yani, büyümeyle ihracat arasında başka değişkenler girince, ihracat ve büyüme arasındaki ilişki ortadan kalkmaktadır.

Güney Doğu Asya tipi ülke grubu için analiz sonuçlarında ithalat, ihracat ve politik haklar büyümeyle ilişkisiz görülmektedir. Sabit sermaye yatırımları ve istihdam ile büyüme arasında ise güçlü bir ilişki vardır. Granger nedensellik testinde de büyüme ve ihracat arasında anlamlı bir nedensellik bulunmamaktadır. Güney Doğu Asya ülkelerinde politik haklar ve ekonomik özgürlük büyümenin güçlü nedenlerinden olarak tespit edilmiştir. Güney Doğu Asya ülkelerinde devletin ekonomiyi yönlendirici rolü düşünüldüğünde bu sonuç anlamlı çıkmaktadır.

Sonuç olarak, dışa açık bir ekonomide ekonomik büyüme, ihracat ve ithalatla ilişkilidir, ancak büyümenin sebeplerini açıklamada tek başına yeterli değildir. Liberal politikalar, dış ticaretin serbestleşmesi, sivil haklar ve siyasal özgürlükler ekonomik büyüme üzerinde önemli değişkenlerdir. Liberal politikaların büyümeyi sağlamada etkinliğinin artırılabilmesi için, ülkenin makro ekonomik istikrarı da önemli bir etkiye sahiptir. Ülkeler arasında liberal politika uygulamalarının artmasına paralel olarak, ekonomik sorunların da ülkeden ülkeye yansımaları, iç ve dış istikrarın sağlanmasını önemli kılmaktadır. Dolayısıyla, politika uygulayıcılar sürdürülebilir ekonomik büyüme ve ekonomide istikrarı sağlamada önemli bir sorumluluğa sahiptirler.

KAYNAKÇA

Aktan, O., “Yeni Sanayileşen Ülkelerin Sanayileşme Deneyimleri: İstihdam ve Gelir Dağılımı”, *TMMOB Sanayi Kongresi, Yeni Sanayileşen Ülkelerin Sanayileşme Deneyimleri: İstihdam ve Gelir Dağılımı*, Cilt: 1, Ankara 1991.

Aktan, O. “Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler ve Türk Dış Ticareti”, *Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları*, Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1(1), 2006.

Awokuse, Titus O., “Trade Openness And Economic Growth: Is Growth Export-Led Or Import-Led?”, *Applied Economics*, 40, 2008.

Bahmanı-Oskooee, M. ve Domac, I., “Export Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence from Cointegration Analysis”, *METU Studies In Development*, 22(1), 1995.

Balassa, B., “Exports And Economic Growth: Further Evidence”, *Journal of Development Economics*, 5, 1978.

Balassa, B., “Adjustment Policies in Developing Countries: A Reassessment”, *World Development*, 2, 9 September, 1984.

Chow, P.C.Y., “Causality Between Export Growth And Industrial Development: Empirical Evidence From The NICs”, *Journal of Development Economics*, 26, 1987.

De Melo, J. ve Sumana, D., “Lessons of Trade Liberalization in Latin America for Economies in Transition”, *Country Economic Department The World Bank*, November, WPS 1040, 1992.

Dollar, D., “Outward-Oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence From 95 Ldcs, 1976-1985”, *Economic Development and Cultural Change*, 40, 1992.

Dollar, D. ve Kray, A., “Trade, Growth, And Poverty”, *The Economic Journal*, 114, 2004.

Domac, I. ve Mohsen, B.-O. “Export Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence from Cointegration Analysis”, *METU Studies in Development*, 22(1), 1995.

Dursun, İ., *Ekonomik Özgürlükler-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Teorik Ve Uygulamalı Bir İnceleme*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

Edwards, S., “Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know”, *NBER Working Paper Series*, 5978, <http://ideas.repec.org/p/nbr/nberwo/5978.html>, 1998, (11.06.2009).

Emery, R.F. “The Relation Of Exports And Economic Growth”, *Kyklos*, 20, 1967.

Feder, G. “On Exports and Economic Growth”, *Journal of Development Economics*, 12, 1982, 59 – 73.

Frankel, J. A. ve David, R. “Does Trade Cause Growth?”, *The American Economic Review*, 89, 1999.

Greenaway, D., Morgan, W. ve Wright, P., “Trade Liberalization And Growth in Developing Countries: Some New Evidence”, *World Development*, 25, 1997.

Greene, W. H., *Econometric Analysis Fifth Edit.*, Prentice Hall, ABD, 2003.

Gujarati, D. N., *Basic Econometrics. Third Edition*, Singapore: McGraw-Hill Inc. 1995.

Gür, Timur Han. *External Debt and Empirical Models for Country Risk Assessment*. SPK Yayınları, 117,1998

Haring, J. E. ve Humphrey, J. F., "Simple Models of Trade Expansion", *Western Economic Journal*, 2, 1964.

Heller, P. S. ve Richard, C. P., "Exports and Growth: An Empirical Reinvestigation", *Journal of Development Economics*, 5, 1978.

Ingham, B., *Economics and Development*. London: McGraw Hill Book Company, 1995.

Jung, Woo S. ve Marshall, P. J., "Exports, Growth and Causality in Developing Countries", *Journal of Development Economics*, 18, 1985.

Kavoussi, R., "Export Expansion and Economic Growth: Further Empirical Evidence". *Journal of Development Economics*, 14, 1984.

Kneller, R., Morgan, C. W. ve Kanchanahatakij, S., "Trade Liberalisation and Economic Growth", *The World Economy*, Blackwell Publishing Ltd., 2008.

Krueger, A.O., "The Importance of Economic Policy in Development: Contrasts Between Korea and Turkey", *NBER Working Paper Series: 2195*, 1987.

Michaely, M., "Exports and Growth: An Empirical Investigation", *Journal of Development Economics*, 4, 1977.

Palma, G., *Whatever Happened to Latin America's Savings? Comparing Latin American and East Asian Savings Performances*, UNCTAD/OSG/STUDY/6. 1996.

Pitlik, H. "The Path of Liberalization and Economic Growth", *Kyklos*, 55(1), 2002.

Rodriguez, F. ve D. Rodrik, "Trade Policy And Economic Growth: A Skeptic's Guide To The Cross-National Evidence", *NBER Working Paper*, 2000.

Rodrik, D. "Türkiye Sanayileşmenin Neresinde?". İstanbul: Aralık 2002, http://web1.boun.edu.tr/halimgurgenci/odtu76/Turkiye_Sanayilesmenin_Neresinde.pdf, (25.01.2010)

Sachs, J. D. ve A. M. Warner, "Economic Reform and the Process of Global Integration". *Brooking Papers on Economic Activity*, 1, 1995.

Salvatore, D., "A Simultaneous Equations Model Of Trade And Development With Dynamic Policy Simulations", *Kyklos*, 36, 1983.

Saygılı, F., "Finansal Serbestleştirme, Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi", *Ege Akademik Bakış*, 1(1), 2001.

Shan, J. ve Sun, F., "Export -Led Growth Hypothesis for Australia: An Empirical Re-Investigation", *Applied Economics Letters*, 5, (1998).

Syron, R. F. ve B. M. Walsh "The Relation of Exports and Economic Growth: A Note", *Kyklos*, 21(3), 1968.

Williamson, R. B., "The Role of Exports and Foreign Capital in Latin American Economic Growth", *Southern Economic Journal*, 45, 1978.

Yıldırım, S. *Kurumsal İktisat Bağlamında Ülkeler Arası Büyüme Farklılıklarının Panel Veri Analizi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

BİR TÖRE OYUNU: BESA YAHUT AHDE VEFA¹

Yüksel TOPALOĞLU*

ÖZET

Şemsettin Sami, Türk kültür ve edebiyat tarihinde özellikle dil ve sözlükçülük alanlarında yapmış olduğu son derece önemli çalışmaları ile tanınan bir şahsiyettir. Ancak onun biraz da bu haklı tanınmanın gölgesinde kalan ve çokça bilinmeyen başkaca yönleri de vardır. Oyun yazarlığı, bunlardan biridir. Ş. Sami, diğer edebiyat türleriyle uğraştığı gibi tiyatroyu da ihmal etmemiş ve bu türde oyunlar kaleme almıştır. Hicrî 1292 yılında yayımladığı *Besa yahut Ahde Vefa* adlı oyunu, bu sahadaki ilk kalem tecrübelerindedir.

Besa yahut Ahde Vefa, Tanzimat döneminde *milli tiyatro* adı altında moda olan anlayışa bağlı olarak kaleme alınan bir tiyatro eserdir. Başka bir ifadeyle eser, başlıkta da öne çıkarılarak vurgulandığı gibi bir *töre oyunudur* ve oyun, Ş. Sami'nin doğduğu yer olan Arnavutluk halkının bir âdeti/töresi veya anlayışı üzerine döner: *Besa*. *Besa*, bir tür yemindir ve Arnavut töresinde son derece önemlidir.

Bu makalede *Besa yahut Ahde Vefa* oyununun, bütünüyle töreyi yansıtmaya dönük olduğu dikkatlerden kaçmayan kurgusu ve yazarın söz konusu töreye yaklaşımı ele alınmış ve incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Edebiyatı, Tiyatro, Ş. Sami, Besa yahut Ahde Vefa.*

---

¹ Bu makale, 02-03 Kasım 2012 tarihinde T.C. Başbakanlık Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Trakya Üniversitesi ve Edirne Valiliği tarafından düzenlenen “*Balkan Savaşlarının 100. Yıldönümü Münasebetiyle ‘Edebiyatın Büyüsünde Barışa Kanat Çırpma: Çağdaş Balkan Edebiyatlarında Barış ve Kardeşlik Teması’ Uluslararası Sempozyumu*”nda sunulan bildirinin genişletilmiş biçimidir.

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Edirne. El-mek: ytopaloglu@trakya.edu.tr

ABSTRACT

A PLAY OF CUSTOM: BESA YAHUT AHDE VEFA

Şemsettin Sami is a well-known figure in Turkish culture and literature, especially for his very important works in the fields of language and lexicography. However, he has a lot of unknown aspects which played second fiddle to this well-deserved reputation. Playwriting is one of them. Ş. Sami, as he engaged in the other genres of literature, didn't neglected the drama and wrote several plays. His play *Besa yahut Ahde Vefa* which published in 1292 AH, is one of his first writing experiences in this genre.

Besa yahut Ahde Vefa is a drama which was written according to an apprehension that had been a trend under name of *national theatre* in 'Tanzimat' era. In other words, the work, as it is highlighted by setting off in the title, is a *play of custom*. In the play the events occur around this custom and tradition called *Besa* that belongs to people of Albania which is the birthplace of Sami. *Besa* is a kind of oath and extremely important among Albanian customs.

In this article, the play *Besa yahut Ahde Vefa* is reviewed and discussed with regard to fiction which oriented to reflect the custom, and the approach of the author to aforementioned custom.

Keywords: Turkish Literature, Theatre, Ş. Sami, *Besa yahut Ahde Vefa*

1. GİRİŞ

Türk kültür ve edebiyat tarihinde özellikle bazı yönleriyle beliren ve büyük ölçüde de bunlarla tanınır olan, dolayısıyla diğer kayda değer yönleri ise gölgede kalan şahsiyetler vardır. 19. yüzyılın önemli kültür, dil ve edebiyat adamlarından biri olan Şemsettin Sami böyle bir şahsiyettir. Bilindiği gibi o, millî bilincin ve millet kavramının belirmeye başladığı sıralarda söz konusu unsurlarla çok sıkı ve doğrudan bağlantılı olan dil ve sözlükçülük alanlarında son derece önemli çalışmalara girişir ve bu çerçevede bugün bile halen önemi ve değerini koruyan dikkate değer çalışmalar ortaya koyar. Anlamı ve önemi açısından *Kâmûs-ı Türkî*, bunların başında gelenidir. Belirtmeye gerek yok ki, onun pek çok açıdan önemi ve değeri vardır. Ancak sadece şu kadarını zikrederim ki, *Kâmûs-ı Türkî*, Türkçe kelimelerin zaten bilindiği, değersiz görülerek ihmal edildiği ve dolayısıyla sözlüklere bile alınmadığı bir devir ve gelenek bağlamında Türkçe kelimelere büyük bir iltifat gösterir ve onları bağrına basar. Üstelik bunu yaparken Anadolu sahasında ilk kez *Türk* adını bir sözlüğe isim olarak verir. Onun *Kâmûs-ı Türkî*'sine ilave olarak sözlükçülük alanında Türkçeden

başka dillere Arapça ve Fransızca olarak hazırladığı sözlüklerle bugün bile başvuru kaynakları sırasında yer alan ansiklopedik sözlüğü *Kâmûsü'l-a'lâm*'ı zikretmeliyiz. Bununla birlikte Ş. Sami'nin öne çıkan ve tanınır olan diğer yönü ise kuşkusuz dilliliğidir. Dile çok farklı açılardan eğilen ve onun üzerinde düşünen Ş. Sami'nin özellikle Türkçe ve sorunlarına sarf ettiği gayret ve mesai son derece ciddi ve kayda değerdir. Konumuz olmadığı için bunlar üzerinde durmuyoruz. Ancak onun söz konusu yönünün anlaşılabilmesi için şu kadarını söyleyelim ki Ş. Sami, Türkçe üzerine sarf ettiği gayretle Millî edebiyat döneminde *Yeni Lisan* adıyla ortaya çıkan hareketin bir ön hazırlığı ya da provasını yapmıştır.

Ana çizgileriyle gösterdiğimiz bu yönler, kuşkusuz Ş. Sami'yi öne çıkaran ve de bugüne taşıyan önemli yönlerdir. Ancak açıkça ifade etmek gerekir ki o, sadece sözlükçülük ve dil bilimci kimliğinden ibaret bir şahsiyet değildir. Bunların etkisi ve büyüklüğünün gölgesi altında görünmez olan başka yönleri de vardır. Sözgelimi o bir romancıdır; üstelik ilk roman yazarıdır. Daha da dikkat çekici olanı ise iyice gölgede kaldığı için bugün neredeyse unutulmuş gibi görünen başka bir yönü yani tiyatroculuğudur. Dolayısıyla o, bir tiyatro yazarıdır. Üstelik bu türde romana göre çok daha ısrar etmiş ve peşi sıra eser vermiştir. Bu bakımdan biz burada onun çok az bilinen bu yönünü bir eseriyle *Besa yahut Ahde Vefa* adlı oyunuyla söz konusu edeceğiz.

Besa yahut Ahde Vefa, Tanzimat döneminde *millî tiyatro*² adı altında moda olan anlayışa bağlı olarak kaleme alınan bir tiyatro eseridir. Başka bir ifadeyle eser, başlıkta da öne çıkarılarak vurgulandığı gibi bir *töre oyunudur* ve oyun, Ş. Sami'nin doğduğu yer olan Arnavutluk halkının bir âdeti/töresi veya anlayışı üzerine döner: *Besa*. Arnavutça olan bu kelimeyi Ş. Sami *Kâmûs-ı Türki*'sinde “1. Arnavut ahd ü peymânı” ve “2. Kan güden hasımlar arasında ahd ü peymânla akdolunan mütareke” şeklinde açıklar³. Kısaca “besa” Arnavut halkı nezdinde ve töresinde son derece önemsenen bir tür yemindir. Daha da anlaşılır kılmak için bizdeki *namus sözü* veya *Kuran'a el basma* gibi dönülmesi mümkün olmayan bir yemindir, denilebilir. İşte *Besa yahut Ahde Vefa* oyunu baştan sona bu yemin üzerine kurulduğu veya onun önemini anlattığı söylenebilir. Kuşkusuz bu noktayı daha da açmak ve nasıl

² Bu konu ve *Besa yahut Ahde Vefa* oyunu üzerine yazılmış dikkate değer bir makale için bk. Sağlam, Nuri, “Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında ‘Millî Tiyatro’ Anlayışı ve Şemsettin Sami'nin ‘Besa yahut Ahde Vefa’ Adlı Piyesi, *İlmi Araştırmalar*, S: 8, İstanbul, 1999, s. 199-207.

³ Ş. Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Bedir Yayınevi, İstanbul, s. 292.

bir *besa* olduğunu ortaya koymak gerekir; ancak ondan önce burada *besanın* anlatıldığı oyunun öyküsü veya kurgusu üzerinde duralım.

2. KURGU/ÖYKÜ

Besa yahut Ahde Vefa, orta hacimli addedilebilecek büyüklüğe sahip bir tiyatro eseridir⁴ ve eser altı “fasıl”dan/perdeden meydana gelir. Bu fasıllara kurgu açısından bakıldığında dikkati çeken ilk önemli nokta, ilk ve son fasıllar arasında tam bir zıddiyet düzeninin veya karşıtlığın egemen olmasıdır. Başka bir ifadeyle oyun ilk perdeyle birlikte son derece olumlu veya mutlu bir görüntüyle/resimle açılmasına karşın bu görüntü perdelerin değişmesiyle birlikte özellikle üçüncü perdeden sonra gittikçe artan dozuyla olumsuzluğa doğru evrilir. Sona gelindiğinde ise baştaki olumlu hava, yerini tam manasıyla bir faciaya veya trajediye bırakır. Kısaca özetlediğimiz bu kurgu düzenini daha yakından görmek için burada söz konusu perdeleri ayrı ayrı ele almak gerekir.

Besa yahut Ahde Vefa oyununun birinci perdesi “ormanlık ve uzaktan dağ tepeleri” gözükten bir dekorla açılır. Okur, ilerleyen sahneleri izledikçe anlar ki burası, zamanında Arnavutluk sınırları dâhilinde olan Progonat Köyü yakınlarında hayvanların otlatıldığı bir meradır. Bu mera veya daha geniş anlamıyla birinci perdede anlatılanlar, tam manasıyla *mutlu bir aile fotoğrafı* veya *mutluluk resmi* sunar. Bu resmin figürleri, ki bunlar aynı zamanda oyunun da önemli kişileridir, Meruşe, Recep, Zübeyr ve Vahide’dir. Meruşe, köyün sakinlerinden Zübeyr ve Vahide’nin kızı; Recep ise Zübeyr’in erken yaşta ölen kardeşinin çocuğu yani yeğenidir. Zübeyr, kardeşinin yadigarı olarak Recep’i küçüklükten beri yanına almış ve kendi kızı Meruşe’den ayrı görmeden evladı gibi bağrına basmış, bakmış, büyütmiştir. Meruşe ve Recep, aynı evde büyümeleri ve amca çocukları olmaları dolayısıyla tabii olarak birbirlerini birer kardeş olarak görmüşler ve sevmişlerdir. Ancak bu sevgi, belli yaşa gelince farklı bir yöne evrilmiş ve birbirlerinden habersiz içten içe delicesine âşık olmuşlardır. İşte Progonat Köyü yakınlarında hayvanların otlatıldığı meraya odaklanan bu ilk perde, Meruşe ve Recep’in henüz ikrar edemedikleri, ancak kısa bir süre sonra ortaya dökülecek ve aleniyet kazanacak olan aşklarını sunar.

⁴ *Besa yahut Ahde Vefa*, yeni yazıya aktarılarak yayımlanmıştır: Enver Töre (Haz.), *Şemsettin Sami’nin Tiyatroları*, Assos Yayınları, İstanbul, 2008. Bu makaledeki alıntılar adı geçen yayından yapılmıştır.

Meruşe ve Recep, her zaman yaptıkları gibi koyun ve kuzularını almış; söz konusu meraya getirmiş ve onları olatmaktadırlar. Bu arada Meruşe, kendi kendine ve içinden de olsa kardeş olarak büyüdükleri Recep'i farklı duygularla sevdiğini, ona delicesine âşık olduğunu söyler. Aynı şeyleri Recep de yine kendi kendine ve içinden dile getirir. Bir türlü karşılıklı olarak ikrar edilemeyen bu duygularla her ikisi de kırdı şarkı söyler ve eğlenirler. Çocukların bulunduğu yere gelen ve onların mutlu hâllerini gören babaları Zübeyr de son derece sevinir ve onları kucaklar. Ancak burada söz konusu *mutluluk resmini* veya tablosunu kısa süreliğine de olsa gölgeleyen tek şey, *gerçekin* yani çocukları - hatta buna babayı da eklemek mümkün - bu kadar mutlu kılan *aşkın* hiçbir tarafından ikrar edilememesidir. Bu realiteye göre Meruşe Recep'e, Recep Meruşe'ye, babaları Zübeyr de çocuklara kardeş nazarıyla bakması, hatta zaman zaman geçmişten gelen alışkanlıkla çocukların birbirlerini çağırırken veya konuşurken "kardeşim" diye seslenmeleri, aynı şekilde Zübeyr'in de sık sık onlara kardeş olduğunu hatırlatması, söz konusu saadet resmini gölgeler. Bu resmi, başka bazı hususların da gölgelediğini belirtelim⁵.

Ancak tüm bu hususların, söz konusu *mutluluk fotoğrafını* ortadan kaldırmadığını, sadece geçici süreli küçük umutsuzluklara yol açtığını belirtmek gerekir. Onun asıl bozulmaya veya değişmeye başlaması sonraki perdelerdedir. Ancak resmin değişmeye başlayacağını ilk veya öncül işaretleri birinci perdenin ortalarında yani beşinci sahnede de kendini duyurmaya başlar. Bu sahnede Burç ileri gelenlerinden yıllardır savaşlarda olan ve ondan bir haber alınamayan Fettah Ağa'nın oğlu Selfo, kırdı Meruşe'nin yalnız kaldığı bir sırada bir grup arkadaşıyla belirir. Burç ileri gelenlerinden Demir Bey'in adamı olan Selfo, uzun süredir Meruşe'yi gözüne kestirmiş, ona musallat olmuştur. Dağ başında yalnız kıstırdığı bu sırada uzaktan "hora tepmeye" ve böylece Meruşe'nin dikkatini çekmeye girişir; ancak onu fark eder etmez Meruşe "kancasını ve dağarcığıyla çötresini" (s. 59) alarak oradan uzaklaşmaya girişir. Selfo ise arkadaşlarına

⁵ Bu saadet resmini gölgeleyen bir diğer husus ise gençlerin birbirlerinden ayrı geçirdikleri zamandır. Başka bir ifadeyle gençler, çeşitli sebeplerden dolayı birbirlerinden ayrıldıklarında "meyus" olurlar ki, bu da son derece tabiidir. Zira aşk böyle bir şeydir. Buna Zübeyr'in, kızına evlenme çağına geldiğini, kendisinin evlerinde misafir olduğunu, bir gün başka eve gelin gideceğini ve yine benzer şekilde Recep'e de kız bakma zamanının geldiğini ve dışardan kız alacağını söylemesini de eklemek gerekir. Bunlar, kuşkusuz tabiidir. Ne var ki seven iki genci tedirgin eder ve söz konusu mutluluk resmine gölge düşürür.

Meruşe'yi uzun süre takip ettiğini, onu beğendiğini, sevdiğini, ancak ardından onca koşturmasına rağmen kendisine yüz vermediğini ve en nihayet dayanamayarak bugünlerde tanıdık bir kadını, istemesi için annesine gönderdiğini ve cevap beklediğini söyler. Her şeye rağmen bu sefer de Meruşe'den yüz bulamayan Selfo oradan ayrılır. Bu sırada Zübeyr gelir. Meruşe olan biteni babasına anlatır. O da Selfo ve arkadaşlarının ardından hiddetle “alçaklar, namussuzlar” der.

Bu sahne, yukarıda da değindiğimiz gibi baştan beri kuvvetle kendini duyuran *mutlu aile resminin* ilerleyen kısımlarda tamamen aksi istikamette değişeceğinin küçük bir öncülü veya habercisidir. Ancak onun asıl işlevi bundan farklıdır. Bize göre beşinci sahnede vuku bulan olay, öykünün çok daha dinamik şekilde başka yönler evrilmesine ve hareketlilik kazanmasına dönüktür. Selfo ve arkadaşları ‘defedildikten’ sonra baba Zübeyr’in takındığı tavır, bunun somut bir göstergesidir. Nitekim Zübeyr, kısa süre önce kızını taciz ettiği hâlde defedilen Selfo ve arkadaşlarının ardından, kuvvetle muhtemeldir ki onun kızına musallat olmasının şuuraltında bıraktığı tesirle kızına evlendireceğini, bunun için herhangi birini sevip sevmediğini sorar. Bu soru, hâliyle Meruşe'yi şaşırır. Güç bela “hayır” cevabını verebilir. Ancak onunla birlikte şaşırın diğer kişi Recep'tir. Çünkü aynı soru bu sefer Recep'e tevcih edilir. Meruşe'ye göre daha çok şaşırır. Eli ayağına dolanır. Meruşe'yi sevdiğini söyleyip söylememede tereddütler yaşar. Ancak tam manasıyla değilse ve daha çok kardeşliği duyursa bile “Hemşiremden başka”sını (s. 66) sevmiyorum, der. Benzer bir ifadeyi de Meruşe gayri ihtiyari ağzından geçirir. Bu imalı sözler, baba Zübeyr'i, kuşkulandırır; çocukların birbirlerini sevdiğini hisseder. Vaziyeti öğrenmek için yalandan köye gideceğini söyleyerek yanlarından ayrılır ve onları “bir ağacın arkasından” (s. 67) izlemeye/dinlemeye koyulur. Bu süreçte Zübeyr, gençlerin birbirlerine âşık olduklarını bizzat kulaklarıyla işitecektir. Zira Recep ve Meruşe, Zübeyr'in ağacın ardında saklandığı sırada her ne kadar güç ve utana sıklı olsa da birbirlerine karşı olan aşklarını aleniyete dökmüşler, birbirlerini sevdiklerini açıkça söylemişlerdir. Bu, her iki genci mutlu etmiştir. Ancak onları bir şey üzmemektedir. Zira gençler amca çocuklarıdır. Başta anne ve baba olmak üzere bütün halk onları birer kardeş olarak bilir. Üstelik gelenek de bütününü yasaklamasa da bu tarz aşklara ve evliliklere sıcak bakmamaktadır. İşte en mutlu anda beliren bu engeller, gençleri tam bir ümitsizliğe sokar çobanlık ettikleri merada. Ancak bu karamsar hava onları ağacın arkasına geçip izlemekte olan baba Zübeyr'in birden yerinden fırlayıp onları kucaklayarak “Evlatlarım! Meyus olacak bir

şey yoktur! Muradınıza nail olacaksınız... Sizi evlendireceğim, vaadim olsun. Ben de muradıma nail oldum, çünkü benim de muradım bu idi.” (s. 69) demesiyle gerçek hâline döner.

Baba Zübeyr, gençleri sadece bu sözlerle bırakmaz. Onlara dağdaki en güzel çiçekleri getirmelerini; ardından çiçekleri değiştirmelerini, birbirlerine vermelerini söyler. Böylece geleneğe ve çoban hayatına özgü ritüellerle çocukları birbirlerine nişanlar; onları karı koca ilan eder.

Besa yahut Ahde Vefa oyununun birinci perdesinin onuncu sahnesine kadarki resim, kimi ufak tefek görüntüler bir tarafa bırakılacak olursa, baba ve gençler için mutluluk adına tam bir zirvedir. Ancak bu zirve, çok uzun soluklu olmayacaktır. Nitekim on birinci sahnede Meruşe, kırdan Recep’in kendisine verdiği çiçeği büyük bir sevinçle severek, koklayarak eve dönerken bir uğursuzluk alameti olarak ansızın Selfo peyda olacak ve onda kısa süre önce beliren mutluluğu/sevinci, ilk anda görüntüsüyle, devamında ise söylediği tehditkâr sözlerle söndürecek: “O çiçek yadigâr kalacak bir şey değildir, çünkü akşama kadar kurur, gider, bu da ona delildir ki sahibinin muhabbeti dahi bu çiçekle beraber gönlünden zâil olacaktır.” (s. 72)

Selfo, bu sözlerin ardından Meruşe’ye aşkı ifade eden ve daha kalıcı olduğunu söylediği bir elması hediye etmek ister. Ancak Meruşe, şiddetle karşı çıkar ve hediye reddeder. Bunun üzerine gururu incinen Selfo, arkadaşlarına “Ben ondan vazgeçmem. Rakibim kim ise vücudunu kaldıracam.” (s. 72) der. Bu, aynı zamanda birinci perdenin de sonudur.

Besa yahut Ahde Vefa oyununun ikinci perdesi, Zübeyr’in de evinin bulunduğu Progonat Köyü’ne odaklanır. Köy meydanına açılan evinin kapısı önünde oturan Zübeyr’in karısı Vahide, yün eğirdiği hâlde kırdan dönmekte olan Meruşe, Zübeyr ve Recep’i beklemektedir. Ancak bu bekleyiş, pek çok bakımdan dikkate değer ve farklı gelişmelere gebe bir bekleyiştir. Zira Zübeyr, Meruşe ve Recep kırdayken Selfo’nun temsilcisi bir kadın Vahide’ye uğramış ve ona kızının Selfo tarafından istendiğini söylemiştir. Vahide, bu talebe olumlu bakmaktadır. Zira Selfo, üst tabakaya mensup bir ailenin çocuğudur. Ancak Vahide her ne kadar müspet baksa da olumlu bir cevap vermez; kadını gönderir. Neden sonra Zübeyr ve çocuklar gelirler. Zübeyr, karısına bir müjdesinin olduğunu söyler. Ancak Vahide, önemsemez. Çünkü Zübeyr’in müjdelerine alışkındır. O, he seferinde karısına ya koyunların kuzuladığı veya buna benzer haberlerle eve dönmüştür. Bu yüzden Vahide asıl müjdenin kendisinde olduğu belirterek kızlarının Fettah Ağa’nın oğlu Selfo’ya istediklerini söyler. Habere şaşırın Zübeyr, kendi müjdesini de bunun üzerine verir: “Evlendirecek kızımız yok

artık, kızımız gelinimiz oldu.” (s. 79) Bu söz üzerine Vahide şaşırır; bir anlam veremez; ama durumu öğrendikten sonra tutulan işin doğru olmadığını, çocukların kardeş gibi büyüdüğünü, üstelik bu tarz evliliklere geleneğin de sıcak bakmadığını söyleyerek karşı çıkar ve kızı yiğitlikleriyle tanınan Fettah Ağa'nın oğluna vermelerini söyler. Ancak Zübeyr, çocukların birbirlerini sevdiklerini, buna bizzat tanık olduğunu, ayrıca Burçluların savaççı olmalarından dolayı kızlarının erken yaşlarda dul kalabileceğini söyleyerek Vahide'nin itirazlarına karşı koyar. O da bunlara direnemez; boyun eğer. Zübeyr ise gençleri bir an önce evlendirmek gerektiğini düşünür ve bu çerçevede düğün hazırlıklarına girer. Bu hazırlık, aynı zamanda ikinci perdenin sonudur.

Dikkat edilirse oyunun bu perdesinde de birinci perdede olduğu gibi mutluluk görüntüsü egemendir. Ancak burada oyunun ilk perdesinden beri adeta sonraki felaketi duyururcasına birer öncül gibi beliren işaretler yok değildir. Bilakis bu perdede de öncekilere göre biraz farklı ve örtük olsa da benzer işaretler vardır. Bunun en somut örneği, yün eğirerek ailesinin kırdan dönmesini bekleyen Vahide'nin merkezde olduğu sahnedir. Burada Vahide hem Selfo'dan gelen kız isteme teklifini düşünür, hem çocukların dağdan gelmesini gözler, hem de elindeki yünü eğirir. Ancak bunları bir arada yaparken sürekli bir şekilde eğirmekte olduğu ip kopar. Tekrar eğirmeye girer; yine kopar. Bu, birkaç kere tekerrür eder. İpin arka arkaya kopması, kuşkusuz geleneksel hayatın bir ferdi olan Vahide'nin dünyasında bir karşılığı vardır. Nitekim Vahide bunu bir uğursuzluk alameti olarak telakki eder. Aynı şekilde okur da tıpkı Vahide gibi öncekilerle birlikte ipin kopmasını müteakip sahnelerde belirecek olan facianın ön habercisi sayar ki, bunda da yanılmaz. Zira üçüncü perde, değişecek sadet resminin bir tarafını duyurur.

Besa yahut Ahde Vefa oyununun üçüncü perdesi Tepedelen'e, Burç ileri gelenlerinden Demir Bey'in muhitine odaklanır. Burada Demir Bey'in adamları, bir taraftan rutin işleri görmekte, öte tarafa ise çeşitli konularda konuşmaktadırlar. Neden sonra Selfo, sevdiği kızın ailesinden olumsuz cevap aldığını, bundan son derece rahatsız olduğunu ve kızı kaçırmayı aklından geçirdiğini söyler. Etrafındakiler bunun doğru bir yol olmadığını belirtmeleri üzerine konu uygun şekilde Demir Bey'e intikal ettirilir. O da derhal Zübeyr'in konağına getirilmesini emreder. Ancak kısa süre sonra bundan rahatsız olur. Çünkü ona göre Burçlu bir ailenin oğlu olan Selfo, köylü ve rençper bir ailenin kızı olan Meruşe'nin dengi değildir. Bundan dolayı kızı istemekten vazgeçer. Kararını Selfo'ya anlatır. Onu ikna etmeye

çalışır. Ancak her şeye rağmen Selfo vazgeçmez. Aşkı her şeyin üstünde tuttuğunu söyler ve tabancasını çekerek kendini öldürmeye kalkışır. Güç bela zapt ederler onu. Bunun üzerine Demir Bey istediğini yapacağını söyleyerek onu teselli eder. Bunların olduğu sırada ise Demir Bey'in adamlarından Cafo ile Zübeyr, girerler. Kısa konuşmadan sonra Demir Bey, Zübeyr'e emreder: "Kızını nişanladığın adama vermeyeceksin, Selfo'ya verecekdin." (s. 97)

Ancak Zübeyr, Demir Bey'in bu emrini kabul etmez; makul gerekçelerle reddeder. O kadar ki konuşmanın sonlarına doğru gerilim artar, kaba dil öne geçer. Demir Bey, söylediğini yaptıramayacağını anlayınca adamlarına Zübeyr'i hapsedmelerini, kızı da kapıp gelmelerini emreder. Zübeyr ise hançerini çeker, kapıdan dışarı fırlar. Ardından Demir Bey'in adamları koşar. Bu, aslında tam bir felakete veya faciaya koşmadır. Dördüncü perdede okur, bunu açıkça görür.

İlk perdede beliren *mutluluk fotoğrafı*, ilk kez bu perdede yani dördüncü perdede tam manasıyla değişmeye ve yerini felaket görüntüsüne bırakmaya başlar. Bu perdenin ilk sahnelerinde olacıklardan habersiz mutlu bir şekilde düğün hazırlıkları içinde olan Meruşe, köyden arkadaşı Saide ve annesi Vahide ile bir süre genç kızlık, evlilik ve benzeri üzerine konuştuktan sonra köy meydanındaki çeşmeye geçer ve çeşme başında düşüncelere dalar. Bu sırada uğursuzlukla özdeşleşen Selfo uzaktan belirir. Meruşe, onu fark eder etmez aklına Selfo'nun daha önce Recep için söylediği "vücudunu kaldıracağım" sözü aklına gelir ve telaşla Selfo'nun üzerine yürür. Selfo, Recep adına tahammül edemez ve Meruşe'den bir daha bu adı anmamasını ister. Bu esnada bir yanda Meruşe, öte yanda Saide bağırışmaya başlar. Ortalık karışır. Bunlar olurken uzaktan Zübeyr belirir. Selfo'nun kıza musallat olduğunu görür görmez telaşla kızını kurtarmak için ona doğru koşar. Selfo ise tabancasını çeker ve Zübeyr'i göğsünden vurur. Zübeyr, aniden yere düşer; Meruşe, bayılır. Selfo ise Meruşe'yi alıp arkadaşlarıyla birlikte oradan uzaklaşır. Ardından Zübeyr tabancasını boşaltır ise de kurşun kimseye isabet etmez. Vahide ise büyük bir feryat ile ölmek üzere olan kocasının yanına koşar ve son nefesini vermek üzere olan kocasının vasiyetine kulak verir:

"Vahide dinle: Kızımızı isteyen o köpek Selfo geldi, Meruşe'yi kaptı, beni de vurdu. (...) Kızım onların elinde kalırsa, ahirette iki elim senin yakandadır! Benim cenazemi bir köşeye at, kızımı kurtarmaya çalış, Recep'e ver..." (s. 105).

Vahide, kocasının vasiyetini aynen yerine getirmeye girişir. Dediği gibi kocasının cesedini kulübeye taşır. Kendisi silah kuşanır. Onun artık “iki vazife”si vardır: Kocasının intikamını almak ve kızını düşmanların elinden kurtarıp Recep’le evlendirmek. O bu görevi son derece soğukkanlı bir dille şöyle ifade eder:

“Kocamın intikamını alabilirsem, kızımın ve Recep ile beraber gelir, cenazeyi çalgı ile şenlik ile defnederim! Cenazenin defnini kızımın düşünününü birden icra ederim.” (s. 107)

Baştan beri kendini gösteren saadet resminin tamamen değiştiği bu perdede özellikle Vahide’nin tavrının son derece dikkat çekici olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü o öncelikle kadındır ve tabii olarak cinsinin hususiyetlerini taşır. Ancak o, öldürme sahnesinde sanki söz konusu kadın kimliğini bütünüyle bir tarafa atmış ve son derece soğukkanlı ve bir o kadar da erkeksi davranır.

Beşinci perdede Vahide’yi bu sözleri yerine getirmek üzere harekete geçmiş olarak görürüz. Nitekim Vahide, kocasının intikamını almak üzere yola çıkmış ve bir ormanlık alana gelmiştir. Burada havanın biraz daha kararmasının uygun olacağını düşünerek dinlenmeye koyulur. Bu sırada aynı yere yirmi yıldır vatanından uzakta olan Selfo’nun babası Fettah Ağa da gelmiştir. Ancak bunlar, yakın yerde olmalarına rağmen birbirlerini görmemişlerdir. Uzak yoldan gelen Fettah Ağa da eve gitmeden, oğlunu ve anasını görmeden önce burada kısa bir uyku kestirmenin iyi olacağını düşünür ve bulunduğu yere uzanır. Kısa bir süre sonra da uykuya girer. O uyurken bu sefer dağdan bir üçüncü kişi, Fettah Ağa’nın can düşmanı olan Selman Ağa iner. Selman Ağa, yıllarca aradığı Fettah Ağa’yı bir tesadüf eseri eliyle koymuş gibi uykuda yakalar. Onu görür görmez uykuda öldürmek ister; ancak bunun mertlikle örtüşmeyeceğini düşünür. Bununla birlikte kuvvetlerin de bütünüyle eşit olmasını istemez. Bu yüzden Fettah Ağa uykudayken “yakında bulunan kaynaktan su alır, evvela Fettah Ağa’nın tüfeğine sonra tabancalarına koyar, sonra yatağanını alıp bir ağacın arkasına saklar, kendi tabancalarını da saklar, sonra yatağanını çıkarıp yavaşça Fettah Ağa’nın omzuna vurur. Fettah Ağa derhal uyanır.” (s. 113-114) ve Selman Ağa’ya “diyar-ı gurbette ne olduysa oldu, insan hâli, şimdiki vatanımıza avdet eyledik, vatanımıza hürmet, barışmalıyız.” (s. 114) der. Ancak Selman Ağa buna yanaşmaz. Ona “İşte meydan! Silahlarını al bakalım!” diyerek düelloya çağırır. Bu bağışmalar olurken Vahide beklediği kayalıktan başını uzatarak olanları sessizce izlemeye ve dinlemeye koyulur. Fettah Ağa ise silahlarını alır; ancak onların ıslatıldığını artık işe yaramaz olduğunu

görmüştür. Bunun üzerine Selman Ağa Fettah Ağa'ya "Elimden kurtulmak istersen, gel ayağıma düş. Seni affedeyim. Yoksa seni öldürürüm!" (s. 115) der. Ancak Fettah Ağa, kendisinin böyle bir alçalmayı asla kabul etmeyeceğini, silahı olmasa bile kolları ve bedeniyle mücadele edeceğini, dolayısıyla onun isteklerini yerine getirmeyeceğini söyler. Onun ayaklarına kapanmayacağını anlayan Selman Ağa da silahını ona doğrultur; Fettah Ağa da ona doğru kolları ve bedeniyle hücum etmeye hazırlandığı bir sırada Vahide de onları izlediği kayalıktan silahını Selman Ağa'ya çevirerek ateş eder ve Selman Ağa'yı öldürür. Şaşkınlıkla etrafına bakınan Fettah Ağa, Vahide'yi görür. Ona teşekkür etmek ve ne isterse yapacağını söyler. Ancak Vahide bunları son derece dikkate değer bir cevapla geri çevirir:

"Yok!.. Ben yaptığımı ne teşekkür için, ne de mükâfat için yaptım. Ne seni tanıyorum, ne onu. Sana imdat eden, seni kurtaran ben değil, kendi mertliğidir. Onu da öldüren ben değil, kendi alçaklığıdır. Ben senin mertliğini ve onun alçaklığını gördüğüm için onun vücudunu kaldırmaya cesaret ettim, yoksa muradım mahza seni kurtarmak değildir. Bunun için sizden ne teşekkür ne de mükâfat isterim." (s. 117)

Ancak bu dikkate değer cevaba rağmen Fettah Ağa ısrar eder ve illa bir iyilik yapmak istediğini söyler. Bu esnada Vahide, içinde olduğu durumu Fettah Ağa'ya anlatır. O da kocasını öldüren ve kızını kaçıran kişiyi bulup öldüreceğini, kızını da kurtaracağını ahdederek, yani Arnavut geleneğine göre *besa* verir. Vahide de kabul eder. *Besa*'nın ardından Fettah Ağa, kocasını öldürenin, kızını kaçıranın kim olduğunu sorar. O da Fettah Ağa'nın oğlu Selfo olduğunu söyler. Bunu duyan Fettah Ağa, gayri ihtiyari bir şekilde ah çeker. Bu ah, Vahide'yi kuşkulandırır, söz konusu kişiyi tanıyıp tanımadığını sorar. Fettah Ağa ise tanımadığını söyler; ama içinden büyük bir volkan patlar. Bir yanda oğlu, öte yanda ise dönülmesi mümkün olmayan *besa*.

Okur, beşinci perdede verilen *besanın* veya sözün neye varacağını, altıncı perdede açıkça görür. Fettah Ağa'nın evine odaklanan bu son perdede önce Fettah Ağa'nın yaşlı annesi Dürri Hanım görünür. Uzun zamandır oğlunu göremeyen ve onun yolunu gözleyen Dürri Hanım, yine her zaman olduğu gibi oğlunu düşünmekte ve onun için gözyaşı dökmektedir. Neden sonra bütün felaketlerin müsebbibi torunu Selfo, odaya girer ve babaannesinin elini oper. Ardından da babası Fettah Ağa'dan haber geldiğini, yakında evde olacağını söyler. Bu haber üzerine yaşlı kadın ayağa fırlar; son derece mutlu olur. Ancak Selfo, bu habere bir ikincisini, yani Meruşe'yi kaçırmaya haberini de ekler. Ardından da kızı eve kabul etmesini ve elini öptürmesini ister. Ancak babaanne buna kesinlikle yanaşmaz; şiddetle

karşı çıkar. Çünkü evin namusundan sorumlu biri olarak böyle namusa ve töreye uymayan bir davranışa ortak olmak istemez. Bundan dolayı torununa kızı ailesine götürmesini ve teslim etmesini söyler. Ancak Selfo, zoru seven ve her seferinde farklı yollara başvuran ve istediğini elde eden bir zorbadır. Babaannesinin karşı koyuşuna silahını kendisine doğrultarak ‘ya kızı kabul edersin ya da kendimi öldürürü’ diye karşılık verir. Dürri Hanım, çaresiz bu tehdide boyun eğer ve isteğini kabul eder. Ancak kendisi evin başka bir bölümüne geçer. Selfo’nun arkadaşları ise Meruşe’yi baygın bir şekilde eve getirirler. Bir süre sonra Meruşe kendine gelir. Odada tek başına telaşla dolanır. Bu arada dışardan birtakım gürültüler ve silah sesleri gelmektedir. Kaçmak için çareler arar. Pencereye koşar; ama başaramaz. Duvardaki silaha davranır. Kendine çevirir, tetiği çeker ama ateş almaz. Aynı şeyi ikinci kez denerken içeri Selfo girer. Silahı elinden alır ve onu sevdiğini, artık elinde olduğunu, kaçmasının mümkün olmadığını ve direnmekten vazgeçip teslim olması gerektiğini söyler. Meruşe, önce direnir; ancak daha sonra gerçeği fark eder ve direnmenin anlamsız olacağını düşünür. Bu bakımdan onu oyalamak için ona direnmeyip teslim olacağını ancak babasının ölüsünün henüz meydanda iken bunu gerçekleştirmesinin zor olduğunu söyleyerek birkaç gün izin ister. Selfo da bunu makul görür. Ancak dizinde uyumak istediğini söyler ve başını koyar. Bir süre sonra da uyuyakalır. Meruşe de kalkar, tekrar silahı alır ona doğrultur, vurmak ister; yapamaz. Bu sefer kendine çevirir. Ancak yine de tetiğe basamaz. Bunlar olurken bir anda camda Recep görünür. İçeri girer. Uyumakta olan Selfo’ya davranır. Ancak Meruşe karşı çıkar. Oradan ayrılıp kaçmayı önerir. Biraz münakaşa ederler. Bu arada kapı açılır. İçeri Fettah Ağa girer. Ardından Vahide gelir. Meruşe Vahide’nin boynuna sarılır. Fettah Ağa ise diğerlerine görünmeden uyumakta olan oğlu Selfo’ya yaklaşır ve birkaç kere öper. Öldüremeyeceğini düşünür. Ancak aklına verdiği *besa* gelir. Bu tereddütler ve çelişkiler sonunda zor da olsa tetiği çeker ve oğlunu göğsünden vurarak öldürür. Tabancası elinden düşer, büyük bir titremeye geriye çekilir ve “Ah oğlum! Oğlumu öldürdüm.” der. O zaman herkes anlar ki Fettah Ağa, oğlunu öldürmüştür. O esnada Vahide bile oğluna kıydığı için Fettah Ağa’ya nefretle bakar. Fettah Ağa ise oğluna acır, üzülür, ancak yaptığı işin *besa* adına olduğunu söyler. Sona doğru Vahide *besa* adına gerçekleştirilen bu eylem üzerine çocuklarına Fettah Ağa’nın babaları mesabesinde olduğunu belirtir. Ancak Fettah Ağa, yaptığıyla yetinmez; yere düşen tabancasını alarak kendine doğrultur ve oğlunun kâtilini ortadan kaldırmak üzere tetiği çeker; yere düşer. Ardından Vahide, böyle yiğit bir adamın ölümüne sebep

olduğu için o da kendini öldürmeye kalkışır. Ancak Recep Vahide'yi tutat, engeller. Bu arada Selfo'nun arkadaşları içeri girer. Son nefesini vermek üzere olan Fettah Ağa ise onları Vahide ve ailesine kötü davranmayacakları üzerine tembihler, onlardan söz alır. Malını mülkünü onlara bağışladığını söyler. Bu sırada Dürri Hanım içeri girer. Fettah Ağa ise son nefesini teslim eder.

3. *BESA YAHUT AHDE VEFA ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER*

Kurgu ve öyküsünü sunduğumuz bu oyunda dikkati çeken ve üzerinde durularak tartışılması gereken bazı noktalar vardır. Bunlardan ilki kuşku yok ki, oyunun üzerine kurulduğu ve Arnavut töresinde de önemli olduğu anlaşılan *besa* veya söz verme anlayışı veya geleneğidir.

4.1. *Besa mı Evlat mı?*

Buna göre bir baba verdiği *besa* veya yükümlülüğü altına girdiği söz gereği kendi öz oğlunu göz göre göre öldürebilir mi? Böyle bir anlayışı akıl ve mantıkla izah etmek mümkün müdür? Bugünkü modern dünya anlayışından ve insanî boyutundan bakılacak olursa bunun nasıl cevaplanacağını burada ayrıca ifade etmeye gerek yoktur. Ancak tıpkı bugünkü dünyada olduğu gibi oyunun en tartışmalı yönü olan *besa* ve onun oyundaki acı tezahürü zamanında yani oyunun sergilendiği sıralarda da ciddi eleştiriler almış ve oyun bu yönüyle kabul edilemez bulunmuştur. Aslında oyunun bu yönünün o dönemde Türk seyircisi nezdinde kabul edilmez bulunacağı ve ciddi reaksiyonlarla karşılaşacağı, özellikle kendisi tarafından haklı çıkarılan Fettah Ağa'nın kimileri nezdinde haksız bulunacağı oyunun yazarı Şemsettin Sami tarafından da öngördüğünü tahmin etmek güç değildir. Kuşkusuz o da tahmin etmiştir bunları. Oyunun başına koyduğu mukaddime bunun açık bir delili olarak görülebilir. Burada şöyle diyor Ş. Sami:

“Kahramanlarım bu gecedan itibaren hiçbir vakit muhakemeden kurtulamayacaklardır! Zavallılar! Mahkemeden mahkemeye sürüne sürüne halleri ne olacak? Benim haklı çıkardıklarımı haksız ve haksız çıkardıklarımı haklı çıkarabilirler. Mesela benim mahkeme-i vicdanımda [vicdan mahkememde] o kadar haklı çıkan, o kadar rikkatle mükâfat olunan [yufkalık ve merhametle ödüllendirilen] Fettah Ağa başka bir mahkeme-i

vicdanda [vicdan mahkemesinde] haksız çıkarsa, kendisine, rikkat mükâfatı [acıma ve merhamet ödülü] yerine, nefret mücazâtı [cezası] verilirse... Âa!.. Yok yok! Korkma Fettah'ım, korkma, ben seni bırakmam, vicdan mahkemelerinin kanun ve nizamı yoksa onların üstünde hakikat, insaf gibi mahkemeler vardır ki kanunları ebedî tahavvül etmez [sonsuz kadar değişmez]. Benim mahkeme-i vicdanımdan sana verilen ilâm ile sair vicdan mahkemelerinden alacağın ilâmları hakikat ve insaf mahkemesine takdim edersem, umarım ki benim ilâmım haklı çıksın, sen haklı çıkarsın... Korkma, düşünme, haydi göreyim seni! [...]

Kahramanlarımın içinde mahkeme-i vicdanımda [vicdan mahkememde] en ziyade haklı çıkan Fettah Ağa iken, diğer vican mahkemelerinde mahkûm çıkmasından en ziyade korktuğum da Fettah Ağa idi.⁶

Bu mukaddimededen de anlaşıldığı gibi söz konusu olabilecek olumsuz tepkileri yazar hesap etmiş ve ön alarak bir savunmaya geçmiştir. Ancak burada dikkati çeken en ilginç nokta yazarın, kim ne derse ve ne karar verirse versin *besa* adına giriştiği eylemde Fettah Ağa'nın kendi vicdan mahkemesinde aklaması ve haklı olduğunu belirtmesidir. Başka bir ifadeyle yazar, Fettah Ağa'yı eyleminden dolayı kınamaz; bilakis onun *besa* adına işlediği fiilin arkasındadır; bundan dolayı onu destekler.

Bununla birlikte Ş. Sami aynı mukaddimedede oğluna kıydığı hâlde niçin Fettah Ağa'nın arkasında durduğu ve onun eylemini onayladığına ilişkin de değerlendirmelerde bulunur. Soru cevap şekline sokularak yapılan bu değerlendirme dikkate değerdir. Burada Sami, tamamen töreden, yani besadan yanadır ve onun önemine vurgu yapar. Sözüünü ettiğimiz değerlendirme şöyledir:

“- Ey! Haklı, hiç insan kendi oğlunu öldürür mü? Bu şefkat-i übüvviye [babalık şefkati ve merhameti] gibi mukaddes bir şeyin aleyhinde değil midir?

- Hayır, benim Fettah Ağa [babalık şefkati ve merhametinden habersiz] şefakat-i übüvviyeden bihaber değildir, oğlunu öldürmeyle beraber şefakat-i übüvviye dahi meydana koyuyor, oğlunu adem-i şefkatinden [şefkat yokluğundan] öldürmüyor, belki şefkatiyle beraber öldürmeye mecbur oluyor.

- Mecbur eden nedir?

- Besa.

⁶ Ş. Sami, *Besa yahut Ahde Vefa*, s. 45-50.

- Demek olur ki Besa şefkatle taban tabana zıt imiş.
-Hayır, Besa her vakit şefkatle zıt değildir, fakat bu hususta Selfo'nun, pederi eliyle ölmesi vâcip, şefkat ise buna mâni olmadığından, besa böyle -derece-i vücubda olan- bir emri icra ettirmek için şefkate galebe eyler.

- Demek olur ki Fettah Ağa'nın şefkati zayıf imiş.
- Hayır, şefkati o kadar kavîdir ki, besa ile hayli vakit pençeleşip pek çok defa galip gelmeye de yaklaştığı nazarlar tarafından müşahade olundu, fakat besa haklı olduğundan, akıbet galip geldi.

- Ne diyorsun? Besa dediğin nedir ki, şefkat gibi bir mukaddes şeyden ziyade haklı olacak?

- Evet, besa haklıdır, şefkat haksızdır, çünkü şefkat Selfo'yu yaşatmak ve Fettah Ağa'yı –hayatını kurtarmış olan- bir hamiyetli hatunun karşısında mahçup etmek istiyordu.

- Sanki Selfo yaşasa ne olur?
- Ne olur? Çok fena şeyler olur ki, tafsîli bu kitabın mukaddimesine sığmaz, ayrıca ve bundan büyük bir kitap olur.”⁷

Bu alıntıya bakılırsa Ş. Sami'nin oyununda Fettah Ağa'yı niçin vicdan mahkemesinde akladığı anlaşılır. Onun itikadınca *besa* “derece-i vücubdan” yani terk edilmesi mümkün olmayan, neredeyse farz mesabesinde olan bir töredir. Dikkat edilirse bu açıklamada özellikle dinî literatüre ait olan kavramlara başvurur ve *besanın* ehemmiyetini söz konusu kavramlara dayanarak belirtir.

4. SONUÇ

Besa yahut Ahde Vefa oyunu, görüldüğü gibi Arnavutların töresinde önemli yer işgal ettiği anlaşılan *besa* kavramı üzerine kurulmuştur. Başka bir ifadeyle yazar, oyunu sırf bu törenin önemini göstermek üzere kaleme alır. Bu, o kadar öyledir ki oyunun üzerine kurulduğunu gördüğümüz Meruşe ve Recep arasındaki aşk bile tamamen söz konusu törenin önemini yansıtmaya veya anlatmaya dönüktür. Yani burada Ş. Sami için önemli olan Recep ve Meruşe arasındaki ilişki veya başlangıçta bunlarla birlikte beliren mutlu aile resmi değil, dediğimiz gibi *besanın* kendisidir.

Bununla birlikte oyunda en dikkati çeken şey, Ş. Sami gibi Batı'yı iyi bilen ve tanıyan, oradaki gelişmeleri yakından takip eden ve bunların o

⁷ Ş. Sami, *Besa yahut Ahde Vefa*, s. 47.

günün Türkiye'sine gelmesi için gayret gösteren son derece modern düşünceli bir aydının bu oyunda *besa* adına son derece gayri insanî bir eylemin arkasında durmasıdır. Bu nokta, kuşkusuz okuru şaşırtır. Ancak bununla cinayeti onaylamaktan, onu yüceltmekten ziyade yeminin veya ahde vefanın ne derece önemli olduğunu göstermektir. Aksi takdirde bir oğul öldürmenin izahını yapmamız mümkün olamaz.

KAYNAKÇA

Sağlam, Nuri, "Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında 'Milli Tiyatro' Anlayışı ve Şemsettin Sami'nin 'Besa yahut Ahde Vefa' Adlı Piyesi, *İlmi Araştırmalar*, S: 8, İstanbul, 1999, s. 199-207.

Şemsettin Sami, *Besa yahut Ahde Vefa*, Matbuat-ı Ceyyide, İstanbul, 1292.

Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Bedir Yayınevi, İstanbul.

Töre, Enver (Haz.), *Şemsettin Sami'nin Tiyatroları*, Assos Yayınları, İstanbul, Haziran 2008.

GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE VE TÜRKİYE'DE YOKSULLUK

MERAL FIRAT*

ÖZET

Bu çalışmada yoksulluk üzerine genel iktisadi görüşler tartışılarak yoksulluğun küreselleşme ile ilişkileri belirlenmeye çalışılmıştır. Küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yoksulluğun nedenleri ve boyutları incelenerek farklı ülkelerdeki yoksulluk azaltma stratejilerine karşılaştırmalı bir bakış açısından bakılarak bu stratejilerin Türkiye için ne derece örnek teşkil edebileceği incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de yoksullukla mücadelede neler yapıldığı ve yapılması gerektiği araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Yoksulluk, Yoksulluğun Nedenleri, Gelişmekte Olan Ülkeler, Türkiye*

POVERTY IN DEVELOPING COUNTRIES AND TURKEY

ABSTRACT

This study attempts to debated general ideas on poverty and to determine the relationship between poverty and globalization. The reason of poverty in the globalization process are examined. This paper comperatively looks at poverty elimination stratejies in different contries to the extand that they would from examples for Turkey. In this contex what have done and what can be do to struggle poverty is analayzed.

Key Word: *Globalization, Poverty, The Reason of Poverty, Developing Countries, Turkey*

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ekonomi ve Finans Bölümü, meral_firat@yahoo.com

1. GİRİŞ

Yoksulluğa küreselleşme açısından bakıldığında; gelir dağılımını bozucu etkileri nedeni ile küreselleşmenin bir sonucu olduğunu savunan görüşler yanında; aksine küreselleşmenin, iktisadi büyüme yaratarak gelir dağılımı üzerinden yoksullara yeni olanaklar getireceğini ileri süren görüşler de vardır. Fakat, sonuç itibarıyla yoksulluk gelir dağılımı bozuklukları ile birlikte görülmekte ve yoksulluğu azaltıcı, etkilerini yumuşatıcı politikalar, aslında, oldukça karmaşık politikalar olarak ortaya çıkmaktadır. Dünya’da, yoksulluk kavramının dikkatleri çekecek şekilde gündeme geldiği son 50 yılda, bu konuda yeteri kadar mesafe alındığını söylemek mümkün değildir. Gelişmiş ülkelerde bile görülen yoksullukla, bu ülkelerin, başarılı bir şekilde başa çıkabildikleri söylenemez. Yine de yeni iş alanları yaratmada ve böylece yoksulluğun etkilerini azaltmada, ABD’nin AB’den daha başarılı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye ve Dünya’nın en önemli sorunlarından biri olan yoksulluğun azaltılması için ülkeler uzun yıllar boyunca farklı çözüm yolları aramışlardır. Son yüzyılın önemli bir bölümünde özellikle gelişmiş ülkeler sorunun çözümünü Refah Devleti çerçevesinde çözüme yoluna gitmiştir. Refah Devletinin 1970’li yıllardan itibaren kriz yaşaması ile birlikte pek çok sorun gibi yoksullukta olumsuz şekilde etkilenmiştir. Zira o tarihten itibaren ülkeler soruna doğrudan el atmak yerine onu gönüllü kuruluşlara, akrabalar arası yardımlaşma ve dayanışma ağları gibi devlet dışı aktörlere havale etme yolunu tercih etmiştir. Bu tercihte 1980’den sonra başta ABD ve İngiltere’de iktidar olmak üzere diğer bazı ülkelerde iktidara gelen Yeni Sağ (Yeni Liberaller) adlı bir siyasal akımında etkisi bulunmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi yoksulluk Türkiye için de önemli bir sorun alanıdır. Aynı şekilde Türkiye’de de sorunun çözümü için yıllar hatta yüzyıllar boyunca farklı çareler aranmıştır. Ancak, Türkiye’nin sorununa çözüm arayışı özellikle son çeyrek yüzyılda içinde yer aldığı batı toplumundan biraz farklılaşmıştır. Çünkü söz konusu dönemde gelişmiş batı devletleri sorunun çözümünü devlet dışı aktörlere havale etmeye hazırlanırken, Türkiye devlet eliyle ve kuramsal bir şekilde soruna doğrudan el atmaya başlamıştır.

Bu çalışmada; yoksulluk tanımlamaları yapıldıktan sonra; gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun nedenleri ve boyutları ve yoksullukla mücadele yolları analiz edilecek ve daha sonra da Türkiye’de yoksullukla mücadelede neler yapıldığı incelenecektir.

2. YOKSULLUK KAVRAMI VE TANIMLARI:

Yoksulluk kavramı iki farklı biçimde tanımlanabilir. Birinci yaklaşımda belirli büyüklükte bir ailenin (örneğin dört kişilik bir ailenin) beslenme, giyinme barınma ve eğitim gibi temel ihtiyaçları minimum düzeyde karşılamak için sahip olması gereken gelir düzeyidir diyebiliriz. Bu yaklaşımda belirli büyüklükteki bir ailenin (beslenme, giyinme, barınma, eğitim gibi) temel ihtiyaçları minimum düzeyde karşılamak için gerekli gelire sahip olmaması durumuna mutlak yoksulluk denir.¹

Mutlak yoksulluğun hesaplanabilmesi için, öncelikle bireylerin yaşamlarını sürdürebilmesi için gerekli olan en düşük tüketim düzeylerinin belirlenmesi gerekir. Mutlak yoksulluk oranı, bu asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır. Türkiye’de TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), 2003 yılından itibaren gerek gıda, gerekse gıda ve gıda dışı harcama bileşenlerini içeren mutlak yoksulluk sınırlarını hesaplayarak, bu sınırın altında kalan yoksulların oranını gıda yoksulluğu ve yoksulluk oranı adı altında ayrı ayrı yayınlamaktadır.

Çalışmada gıda yoksulluğunun (açlık sınırı) temelini oluşturan gıda sepeti, 2003 yoksulluk çalışması için oluşturulan sepet ile aynıdır. Bu sepetin oluşturulmasında 2003 hane halkı bütçe anketi verilerinde gıda harcamasına göre sıralı 3. ve 4. % 10’luk dilimler, referans grup olarak alınmış ve bu hanelerin gıda tüketiminde en önemli paya sahip 80 madde gıda sepeti olarak tespit edilmiştir. Bir ferдин günlük asgari 2100 kalori almasını sağlayacak miktarlar, bu 80 maddeden oluşturulmuştur. Sepetin fiyatlandırılmasında 2009 hane halkı bütçe anketinden elde edilen ortalama piyasa birim fiyatları kullanılmıştır. Bu sepetin maliyeti açlık sınırı (gıda yoksulluk sınırı) olarak alınmıştır. Gıda yoksulluk sınırı (açlık oranı), eşdeğer fert başına tüketim harcaması, gıda yoksulluk sınırının altında kalan hane halklarının oluşturduğu nüfusun, toplam nüfus içerisindeki payı olarak hesaplanmıştır. Fertlerin gıda yanında gıda dışı ihtiyaçları da bulunmaktadır. Bu ihtiyaçları göz önüne almak için gıda yoksulluk sınırına, gıda dışı mal ve hizmet payının da eklenmesi gerekmektedir. Bu yoksulluk sınırının belirlenmesi amacıyla da 2009 hane halkı bütçe anketi verilerine göre toplam tüketimleri gıda yoksulluk sınırının hemen üstünde olan hanelerin toplam harcama içindeki gıda dışı harcama payı ortalaması esas alınmıştır. Buna göre gıda ve gıda dışı mal ve hizmetleri kapsayacak şekilde yoksulluk sınırı

---

¹ Erdal M. Ünsal, **Mikro İktisat**, 8. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, 2010,s.608

belirlenmiştir. Yoksulluk oranı ise, eşdeğer fert başına tüketim harcaması, yoksulluk sınırının altında kalan hane halklarının oluşturduğu nüfusun, toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmıştır.

Yoksulluk tanımlanırken izlenen ikinci yol, yoksulluğun nispi bir durum olduğu temel ihtiyaçlarını minimum düzeyde karşılayan fakat etrafındaki diğer kişilerden ortalama olarak örneğin %20 az gelir elde eden bir kişinin de kendini yoksul olarak değerlendirebileceği hususundan hareket edilir. Bu yaklaşımda toplumdaki ortalama gelirden belirli bir oranda daha az gelir edenlerin durumu, nispi yoksulluk olarak değerlendirilir.²

3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE YOKSULLUĞUN NEDENLERİ VE BOYUTLARI

Son çeyrek yüzyılda hızlanan ve küreselleşme olarak isimlendirilen sürecin ortaya çıkmasında bilişim ve iletişim teknolojilerindeki hızlı değişim, taşıma ve ulaştırma maliyetindeki azalma ile bunların üretim teknikleri ve piyasaların bütünleşmesi üzerinde yarattığı köklü değişiklikler kuşkusuz önemli ölçüde etkili olmuştur. Bugün ki küreselleşme sürecinin temeli neoliberalizmin 1970'li yılların sonlarında başlayan yükselişiyle yakından ilişkilendirilebilir. Öte yandan, İkinci Dünya Savaşı yirmi beş otuz yıllık dönemde özünde 1870 -1913 yılları arasında oluşan birinci küreselleşme döneminin kimi önemli izlerini taşımakta ve ona dönüş işaretleri vermektedir. Bu dönemde, dış ticaretin serbestleştirilmesi yolunda önemli adımlar atılmış olması, çok uluslu şirketlerin önem kazanması, üye ülkelerin iktisadi bütünleşmesi amacıyla oluşturulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun dünya ekonomisi içindeki etkisini artırması ve başta Batı Avrupa'ya yönelik olmak üzere işçi göçünün önemli boyutlara ulaşması bu doğrultudaki gelişmeler arasında yer almaktadır. Ancak bu dönemin küreselleşme olarak isimlendirilmesini engelleyen iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda siyasal anlamda bağımsızlıklarına kavuşan az gelişmiş ülkelerin, serbest piyasa ağırlıklı politikalar aracılığıyla dış dünya ile bütünleşmek yerine devlet önderliğinde içe dönük sanayileşme politikaları uygulamayı yeğlemiş olmaları ve sanayileşmiş kapitalist ülkelerin de Soğuk Savaş'ın etkili olduğu bu dönemde bu gelişmeye göz yummuş olmalarıdır. Bu bağlamda ikinci temel unsur, bu ülkelerin birçoğunun doğrudan yabancı sermaye konusunda

---

² Ünsal,a.g.e,s.608

dikkatli ve hatta kuşkulu bir biçimde yaklaşımları, dış yardımlardan medet umarak devletten devlete borçlanmayı ön planda tutmaları ve uluslararası finans piyasalarının büyük ölçüde dışında kalmalarıdır.³

Yeni ekonomik düzen, 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başında ABD' de muhafazakarların piyasa ekonomisini kamu müdahalelerinden arındırma (deregulation) eylemiyle başladı. Reaganomics, Başkan Reagan dönemini tanımlayan ve daha serbestleştirilmiş bir dünya ekonomisi yaratmak amacına dönük politikalar demetini oluşturan bu yeni ekonominin ilk adı oldu. Batı Avrupa'ya İngiltere'de Başbakan Margaret Thatcher'ın uyguladığı politikalar yoluyla girdi. Aynı dönemde bir dizi Gelişmekte Olan Ülke'nin borç ödeyemez duruma düşmesi, bunların uluslararası kredi kurumları (IMF ve DB) aracılığıyla liderliğini A.B.D'nin yaptığı Merkez'in (Dünya ekonomisinin gidişini ekonomik güçlerin büyüklüğü ile belirleyen, aynı zamanda işleyiş biçimini kuralları koyan yönetim ve denetim işlevlerini gerçekleştiren ileri sanayileşmiş ülkeler) hedeflediği politikalara sokulmasını sağladı⁴

1990'lı yıllarla birlikte Sovyet Bloğu'nun dağılmasından sonra, tek kutuplu dünya düzeninin lider ülkesi konumuna gelen ABD, neoliberal küreselleşme sürecinin derinleşmesi için bazen uluslararası kuruluşları kendi çıkarları doğrultusunda politikalar üretmeye yönlendirmiş, bir manada kendi politikalarını meşrulaştırmış; bazen de doğrudan kendisi uluslararası müdahalelerde bulunmaktan çekinmemiştir. Doğu Asya ülkelerine finansal serbestleştirme doğrultusunda 1990'ların başlarında yapılan baskılar buna önemli bir örnek teşkil eder. Bu çalışmalara paralel, olarak Gelişmekte Olan Ülkeler ve ABD ile birlikte hareket eden uluslararası kuruluşlar, Gelişmekte Olan Ülkeleri Dünya kapitalizmine eklemlene yolunda bilinçli çapalarda bulunmuşlardır. IMF ve Dünya Bankası'nın borç krizi sonrasında sıkıntı yaşayan ülkeleri bu sürece katılmaya adeta zorlayan sıkı şartlılık kıstasları bu nedenden dolayıdır. Uygulanan bu politikalar ise son derece varlıklı yatırımcıların ve toplam sayıları binden az olan büyük şirketlerin kısa vadeli çıkarlarını temsil etmiştir. Öyle ki, 1999 yılına gelindiğinde ülke milli geliri ve şirket satışlarının karşılaştırılmasına dayanarak yapılan değerlendirmede, dünyanın en büyük 100 ekonomisinin 51'ini şirketler, 49 tanesinin ise ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan 1960'lı ve 1970'li yılların

³ Fikret Şenses, "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?", **ERC Working Paper in Economic**, Ağustos, 2004, s.2, www.metu.edu.tr

⁴ Gülten Kazgan, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri**, 2.bs, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1995, s.45

kalkınma söylemlerinin moda kelimesi “sanayileşme” neoliberal küreselleşme ile rafa kaldırılmış, hatta unutulmuş bunun yerini emeğe dayalı olmayan spekülasyon kar politikaları almıştır.⁵

1990 -98 yılları arasında tüm kalkınmakta olan ülkelere toplam 1890.6 milyar US \$’lık bir sermaye girişi yaşanmış; bunun 1083.6 milyar US \$’ı 16 yeni gelişen piyasa ekonomisine yönelmiştir. Aynı dönemde kalkınmakta olan ülkelere 577.2 milyar US\$’lık bir sermaye çıkışı yaşanmış dolayısıyla, 1990- 98 arasında toplam net sermaye girişinin 1313 milyar US \$ olduğu görülmektedir. UNCTAD verilerinden net sermaye girişlerine görece uluslararası döviz rezervi birikiminin de % 33’e ulaştığı görülmektedir. Aynı oran yeni gelişen piyasa ekonomileri açısından %28’dir. Yani uluslararası sermaye net girişlerinin yaklaşık üçte biri doğrudan doğruya rezerv birikimi olarak tutulmakta yatırım finansmanı olarak reel sermaye birikimine katkı yapmamaktadır. Bu olguya koşut olarak, net sermaye girişlerinin, kalkınmakta olan ülkeler genelinde % 30.5’inin net hata ve noksan kaleminden oluştuğu ayrıca hesaplanmaktadır. Uluslararası sermaye hareketlerinde formel kayıt dışında kalan bu tür akımlar, bize kayıt dışı mal ticareti ve kaynağı belli olmayan spekülasyon nitelikli kazançların büyüklüğü konusunda da ipuçları vermektedir.⁶

1991-96 arası net sermaye akımının yıllık ortalama % 50’ye yakını Asya’ya, % 40 civarının Latin Amerika’ya gittiği ve geri kalan % 10-15 civarının diğer gelişen piyasa ekonomilerine gittiği anlaşılmaktadır⁷

Uluslararası ticarete serbestleşme ve finansal serbestleşme neoliberalizmin en önemli öğeleridir. Serbestleşmenin neden olduğu yoksulluk ve gelecekte yapılacak uluslararası ticaret anlaşmalarının boyutları yoksulluk probleminin önemini daha da artırmaktadır. Serbest ticaret, kalkınma politikalarının önemli bir parçasıdır ve yoksulluğun azaltılmasında etkili bir rolü bulunmaktadır.⁸

---

⁵ Şenses, a.g.e, s.13

⁶ Erinç Yeldan, “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, **Bağımsız Sosyal Bilimciler**, 2002, s.7, www.bagimsizsosyalbilimciler.com

⁷ Mehmet Şişman, **Mali Sermayenin Küreselleşmesi**, İstanbul , Set Yayınları, 2003, s.101

⁸ Tolga Kabaş, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları**, Doktora Tezi, TC Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Adana, 2009, s.55

Yapılan ampirik çalışmalara göre, serbest ticaret yapan ülkeler kapalı ekonomilere göre daha iyi ekonomik performansa sahiptir. Açık ekonomiler kapalı ekonomilerle karşılaştırıldığında daha çok yoksul görüldüğüne dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. Hatta, yapılan ampirik çalışmalara göre ticaretin serbestleştirilmesi tüketiciler ve üreticiler için yeni ekonomik fırsatlar doğurmakta; vasıflı işçilerin ücretlerinin artmasına yol açmaktadır. Serbestleşmenin yönetilmesi yoksulluğun artması yönündeki etkilerin azalmasına yol açar. Yoksullar kendi aralarında çok heterojen bir gruptur. Yoksul ülkeler de kendi aralarında çok önemli farklılıklara sahiptir. Dolayısıyla, serbestleşmenin yönetilmesi için evrensel bir formül bulunmaktadır.⁹

Dolar ve Kraay çalışmasında ithalat ve ihracatın GSMH'ya oranına, yani ticaretin dışa açıklığına ve azalan tarifelere göre ülkeleri, küreselleşenler ve küreselleşmeyenler biçiminde sınıflandırmış ve küreselleşenlerin kişi başına GSMH'larının zengin ülkelere yakınlaştığını göstermişlerdir. Toplam Dünya nüfusunun en yoksul %5'lik kesiminin geliri ve 80 ülkenin kişi başına geliri arasında yakınlaşma ilişkisi aramışlar, 40 yıllık veriler ile çalışarak aralarında pozitif korelasyon bulmuşlardır. Sonuçta küreselleşmenin yoksulların geliri üzerinde olumsuz etkisi olmadığını savunmuşlardır. İktisadi büyüme ve bunu destekleyen politika ve kurumların tüm toplumun ve dolayısıyla da en yoksul kesiminde yararına olduğunu belirtmişlerdir. Böylece ekonomik büyümeyi ve bunu destekleyen politika ve kurumların tüm toplumun ve dolayısıyla da en yoksul kesiminde yararına olduğunu belirtmişlerdir. Bunun sonucun da ekonomik büyümeyi artırıcı politikalar aynı zamanda yoksulluğu azaltıcı politikalar olarak kabul edilmiştir.¹⁰

Kuramsal açıdan bölgeler arası eşitsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesini ise Simon Kuznets ile ilişkilendirmek mümkündür. Kuznets'in yaklaşımında büyümenin eşitsizliği azaltıcı ya da artırıcı etkisine göre ülkelerin kalkınma devrelerinin tanımlanması beklentisi bulunmaktadır.¹¹ Kuznets tezinde tarımdan sanayileşmeye ve modern kapitalizme geçişteki ilk aşamada ekonomik büyümenin çok hızlı gerçekleştiğini buna karşılık gelir dağılımında da süratli bir bozulmanın

⁹ Kabaş,a.g.e,s.57

¹⁰ Ayşe Çelikel Danişoğlu, "Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**,2006,s.51-52

¹¹ Murat Çiftçi, "Ülkelerarası Küresel Eşitsizlik – Reel Büyüme İlişkisinin Uzun Dönemli Gelişimi", **Uluslar arası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:6, Sayı:1,2009,s.920

yaşandığını; endüstriyel gelişmeden sonra ise adaletsizliğin azalma eğilimine girdiğini savunmuştur. Kısacası endüstrileşmeye kadar büyüme ile gelir dağılımı adaleti arasında negatif, endüstrileşme sonrası ise pozitif yönde ilişkinin olduğunu vurgulamıştır.¹²

Küreselleşmenin son dalgası 1980'lerde başlayıp bugüne kadar devam etmiştir. İletişim teknolojisi ve ulaşırmadaki teknolojik gelişmeler gelişmekte olan ülkelerde yatırım iklimini geliştirmiştir. Dış ticaret ve yatırımlara açık konuma getirmiştir. 1980 yılında gelişmekte olan ülkelerde imalat sanayi ihracatın dörtte birini oluştururken 1998 yılında imalat sanayi gelişmekte olan ülkelerin ihracatının %80'inden daha fazlasını oluşturmuştur. Küresel ticaret ve yatırıma dahil olan ülkeler arasında Brezilya, Çin, Macaristan, Hindistan, Meksika ve başka 24 tane daha gelişmekte olan ülke bulunmaktadır. Son 20 yılda 3 milyon insan ticaretten elde ettiği gelir oranını iki kat artırmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin geri kalanında ise ticaret 20 yıl öncesine göre daha düşüktür. Daha fazla küreselleşen ülkelerin kişi başına büyüme oranları 1960 yılında %1 iken 1970'de %3'e 1980'de %4'e ve 1990'da %5'e yükselmiştir.¹³

Son yılların ilginç ve önemli bir özelliği de küresel büyümenin artan bir bölümünün artık gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyümeyi yansıtmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler 1960 -1973 döneminde toplam küresel büyümenin yüzde 15'ini sağlamış iken, bu oran 1973-2001 döneminde %22, 2001-2005 döneminde ise yüzde 37'yi bulmuştur. Gayrisafı hasılanın satınalma gücü paritesi (SAGP) temelinde hesaplanması durumunda, gelişmekte olan ülkelerin küresel büyümeye açık farkla en büyük katkıda bulunan ülkeler grubu olduğu görülmektedir. Söz konusu oran %80'e yaklaşmış bulunmaktadır. Ayrıca, küresel gayrisafı hasıla SAGP temelinde hesaplandığında, kişi başına küresel büyüme 2000 yılından itibaren yılda ortalama %3'e ulaşmaktadır. Bu oranlar gelişmekte olan ülkelerin dünya ekonomisindeki artan önemini yansıtmaktadır.

Dünya nüfusunun çok büyük bir kesimini oluşturan bir grup gelişmekte olan ülke, küresel büyümeye en büyük katkıda bulunan gruptur. Bu ülkelerin ekonomileri gelişmiş ülkelerin ekonomilerinden daha hızlı büyümektedir. Ayrıca, bu ülkeler insani kalkınma açısından en zengin

---

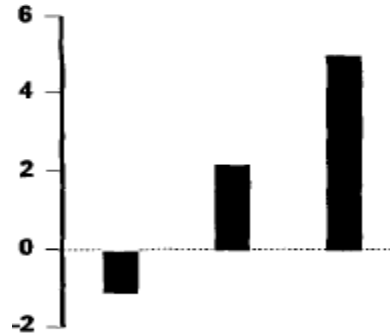
¹² Murat Çiftçi, **Bölgeler Arası Eşitsizlik Perspektifinde İç Göç – Sosyoekonomik Gelişmişlik İlişkisi ve Türkiye Örneği**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s.14

¹³ **World Bank Policy Research Report**, "Globalization, Growth and Poverty", Oxford University Press, 2002, s.5 www.worldbank.org

ülkeleri yakalamaya başlamışlardır. Her sene bu ülkelerde milyonlarca vatandaş yoksulluktan kurtuluyor ve ortalama yaşam süresi, çocuk ölüm oranları ve okuma yazma oranları gelişmiş ülkelerin düzeylerine yaklaşıyor. Sözü edilen gelişmekte olan ülkeler, küresel mal, sermaye ve teknoloji piyasalarına erişebiliyor, her geçen gün birbirleriyle ve zengin ülkelerle daha fazla ticaret yapıyorlar. Gelişmekte olan ülkelerin küresel ticarete yakaladıkları oran—özellikle ekonomileri başarılı seyreden gelişmekte olan ülkelere dolayısıyla—1996’da % 29 iken, günümüzde % 37’ye ulaşmıştır.¹⁴

Küreselleşme sürecinde üretimin arttığı, dünya ticaretinin genişlediği bir gerçek olmakla beraber, elde edilen gelirin hem ülkeler arası hem de ülke içinde bölüşümünde önemli sorunlar olduğu da inkar edilemez. Çünkü yoksul kesim gelir elde etme olanaklarının yetersizliği nedeniyle artan gelirden yeterince yararlanamamaktadırlar. Dolayısıyla küreselleşme hem ülke içerisinde hem de ülkeler arası gelir farklılıklarını artırabilmektedir. Yeni kurumsal iktisadın en önemli temsilcisi John Kenneth Galbraith “sanayi toplumu her ne kadar üretim sorununu çözmüş olsa da bölüşüm sorununu çözememiştir” diyerek bu gerçeği dile getirmektedir.¹⁵

Şekil I: Gelişmekte Olan Ülkeler: 1990 GSMH Kişi başına büyüme oranı(%)

Kaynak: Dollars and Kraay (2001)’den Naklen: **World Bank Policy Research Report**, “Globalization, Growth and Poverty”, Oxford University Press, 2002,s5

Not: Yukarıdaki şekilde birinci sütun az küreselleşen ülkeleri, ikinci sütun zengin ülkeleri, üçüncü sütun, daha fazla küreselleşen gelişmekte olan ülkeleri göstermektedir.

¹⁴ Kemal Derviş, “Küreselleşme, Büyüme ve Gelir Dağılımı”, **Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Sayı:27,2007 s.1-2,www.mfa.gov.tr.

¹⁵ Mehmet Karagül, **Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi**,1. Baskı, İstanbul, Nobel Yayın Dağıtım, 2010,s.10

Dünya Bankası tarafından yapılan çalışmalar ve tahminlere göre gelişmekte olan ülkelerde 1.4 milyar kişi günde bir \$'ın altında ve aşırı yoksul olarak yaşamaktadır. Yine Dünya Bankası tarafından derlenen bilgilere göre 1981 yılında % 52 olan yoksulluk oranı 1990'da % 42'ye, 2005 yılında ise % 26'ya düşmüştür. Daha önce yapılan tahminlere göre gelişmekte olan ülke nüfusunun % 17'si ya da 950 milyon kişi günde 1.08 \$'dan daha az gelire yaşıyordu. Yeni tahminlere göre bu rakama ek olarak 400 milyon insan daha yoksul olarak yaşamaktadır.¹⁶

Tablo 1: Günde 1.25\$'ın Altında Yaşayanlar(%)

Bölgeler	1981	1984	1987	1990	1993	1996	1999	2002	2005
Doğu Asya ve Pasifik	77.7	65.5	54.2	54.7	50.8	36.0	35.5	27.6	16.8
Çin	84.0	69.4	54.0	60.2	53.7	36.4	35.6	28.4	15.9
Doğu Avrupa ve Orta Asya	1.7	1.3	1.1	2.0	4.3	4.6	5.1	4.6	3.7
Latin Amerika ve Karayipler	11.5	13.4	12.6	9.8	9.1	10.8	10.8	11.0	8.2
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	7.9	6.1	5.7	4.3	4.1	4.1	4.2	3.6	3.6
Güney Asya	89.4	55.6	54.2	51.7	46.9	47.1	44.1	43.8	40.3
Hindistan	59.8	55.5	53.6	51.3	49.4	46.6	44.8	43.9	41.6
Sahra –altı Afrika	53.7	56.2	54.8	57.9	57.1	58.7	58.2	55.1	50.9
Toplam	51.8	46.6	41.8	41.6	39.1	34.4	33.7	30.6	25.2

Kaynak: Shaohua Chen and Martin Ravallion “The developing world is poor than we thought but no more succesful in the fight against poverty”, **FAQs for Internatinal Comparison Programs (ICP)**,2011, www.worldbank.org.

Yukarda yer alan tabloya göre 1980'lerin başından bu yana yoksulluk azalmıştır. 2005 yılında 1.4 milyar kişi, ya da gelişmekte olan ülkelerde yaşayan nüfusun dörtte biri bizim uluslararası yoksulluk sınırimız olan günde 1.25 \$'ın altında yaşamaktadır. 25 yıl önce 1.9 milyar yoksul insan vardı ya da nüfusun yarısı yoksuldu. Yoksulluk oranı bu dönemde Doğu Asya'da yaklaşık % 80'den % 20'nin altına düşmüştür. Doğu Asya ülkelerinin tersine Sahra altı Afrika'da ise yoksulluk oranı % 50'lerde kalmıştır.¹⁷

¹⁶ Shaohua Chen and Martin Ravallion “The developing world is poor than we thought but no more succesful in the fight against poverty”, **FAQs for Internatinal Comparison Programs (ICP)**,2011, www.worldbank.org.

¹⁷ Shaohua Chen ve Martin Ravallion, “The Developing World is Porer Than We Thouht, but No Less Succesful in the Fight against Poverty”, **The World Bank**

Ekonomik büyüme Asya’da oldukça yüksek, yirmi yıldan fazladır çoğu ülkede yıllık büyüme oranı % 6’nın üzerinde gerçekleşmiştir. Ekonomik büyüme gelir yoksulluğunun azalmasında temel katkı sağlayıcıdır. 1990 yılında bölge nüfusunun % 32’si günde bir \$’ın altında gelir ile uluslararası yoksulluk sınırındaydı. Ancak 2002 yılında bu oran % 22’ye düşmüştür.¹⁸

Asya’daki güçlü büyüme performansının belli bir süre sonra Asya’daki yoksulluğu azaltacağı düşünülmektedir. Ancak büyümeyi tehdit eden pek çok şey yapılmaktadır ve daha fazla büyüme için alt yapı ve iş ikliminin geliştirilmesi gerekmektedir. Büyüme tek başına eğitim ve sağlık hizmetleri olmaksızın geri kalmış bölgeler için yetersizdir.¹⁹

Çin, yoksulluğu destekleyen ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden birinin büyüme motifi olduğu, yani her sektörün ekonomik büyümeye nasıl katkıda bulunduğu hipotezi için mükemmel bir kanıttır. Çin’in başarısı sadece merkezi planlı ekonomiden pazar bazlı ekonomiye pazar geçişini artırmak için uygulanan şok terapisi politikasının sonucu değildi; hükümet, yoksulların yoğunlukta olduğu alanlarda çeşitli politikalar ile yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynadı. Devletin birleşimi, tarımda pazara yönelik büyüme yarattı ve bu, aynı anda hem istikrar hem de motivasyon yarattı. Yoksullar büyümeye katılmaya ve büyümeden faydalanmaya başladılar. Çin’in yoksulluk ile savaştaki en etkili politikalarından bir tanesi, arazileri, hiçbir mülkiyet hakkı olmadan çiftçilere dağıtmaktı. Çin Hükümeti, arazinin pazar yolu ile değiştirilmesini engellerken, satışlar esnasında zenginlere bir avantaj olan resmi kredilere ulaşım eşitsizliğinin bir sonucu olan arazi yoğunlaşmalarını da önledi. Buna ek olarak, hükümet aynı zamanda tarımda ürün kaybını da engelledi. Küçük çiftçilerin daha üretken olduklarını ve daha fazla iş gücü gerektiren teknikler kullandıkları bilinen bir gerçektir.²⁰

Development Research Group, Working Paper No: 4703, 2008,s.1,www.worldbank.org

¹⁸ John Farrington ve Jeremy Clark, Growth, “Poverty Reduction and Development Assistance in Asia: Options and Prospect, Journal Competition” 2006, **Overseas Development Institute**, Oxfort, USA,2006,s.15 www.worldbank.org

¹⁹ Farrington and Clark, a.g.e,s.27

²⁰ Fatma Gül Ünal, “Yoksulluğu Azaltma Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi Türkiye İçin Çıkarılacak Dersler”,**Uluslar arası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**, 2010,İstanbul, s.320, [www. poverty/2010/İstanbul.org/](http://www.poverty/2010/İstanbul.org/)

Global yoksulluk eğilimi Çin hariç 1981-2004 yılları arasında % 31'den %21'e düşmüştür. Çin'de ise yoksulluk çok hızlı bir şekilde % 63'den % 10'a düşmüştür. Yoksulluk oranındaki azalma çeşitli ülkelerde farklı şekilde oluşmuştur. Doğu Asya'da yoksulluk % 58'den % 9'a düşerken Güney Asya'da % 50'den %31'e düşmüştür. 1981- 2004 yılları arasında Sahra-altı Afrika'da ise yoksulluk oranında herhangi bir azalma olmamıştır. Yoksulluk oranı sadece Afrika, Doğu Avrupa ve Orta Asya'da artmamış ayrıca son on yılda ekonomik durgunluk ve gelir dağılımında adaletsizliğin devam ettiği Latin Amerika ülkelerinde de artmıştır²¹

Tablo 2: Çin'de Tüketim Yoksulluğu Açlık Oranı

Yıllar	1.25\$	1.45\$	2\$
1981	81.6	87.5	96.7
1984	54.6	67.4	87.5
1987	45.7	57.2	78.0
1990	46.0	56.3	75.3
1993	39.9	49.0	67.4
1996	23.9	31.7	50.9
1999	17.8	24.2	41.0
2002	15.3	20.0	33.5
2004	11.8	15.6	27.0
2005	10.4	13.5	23.4

Kaynak: Shaohua Chen ve Martin Ravallion, "China is Poorer than We Thought, But No Less Successful in the Fight against Poverty", **World Bank Development Research Group**, WPS:4621,2008,s.15, www.worldbank.org

Yukarıda yer alan tabloya göre 2005 yılında satın alma gücü paritesine göre yoksulluk sınırı 1.25\$ iken nüfusun %15'i tüketim yoksulluğunda (açlık sınırında) yaşıyordu. 130 milyon kişi açlık sınırındaydı. Gelir yoksulluğu 2005 yılında % 10 idi buna göre nüfusun 65 milyondan daha fazlası yoksul olarak yaşıyordu.²²

Çin'de erken dönemlerde yapılan reform büyük ölçüde yoksulluğu azaltmıştır. Daha sonra yapılan alt yapı yatırımları, ticaret ve yatırımın liberalizasyonu daha fazla istihdam imkanı sağlamıştır. İhracata dayalı sanayileşme ekonomik büyümeyi artırmıştır. Hindistan'da ise piyasa temelli ve talebi sınırlandıran sistem aynı ekonomik büyüme başarısını gerçekleştirememiştir. Açıkçası piyasa ekonomisinde makro ekonomik

²¹ Francisco H.G Ferreird ve Martin Ravallion, "Global Poverty And Inequality," WPS:4623, **World Bank Development Research Group**,2008,s.9, www.worldbank.org

²² Shaohua Chen ve Martin Ravallion, "China is Poorer than We Thought, but No Less Successful in the Fight against Poverty", **World Bank Development Research Group**, WPS:4621,2008,s.15, www.worldbank.org

esneklik, ekonomik büyüme ve istikrar yoksulluğu azaltmada doğru bir seçenek değildir. Hindistan'ın ekonomik büyüme deneyimi Çin, Doğu ve Güney Asya ekonomilerinden daha az olmasına rağmen çoğu gelişmekte olan ülkelere daha yüksektir. Ancak Hindistan hızlı ekonomik büyüme, makro ekonomik politikaları, gıda fiyatlarının ve istihdamın negatif etkisinden dolayı yoksullukta önemli ölçüde azalmaya yol açmamıştır.²³

Brezilya ise Çin'den farklı olarak, Dünya'da eşitsizliğin en fazla olduğu ülkelerden bir tanesidir. Brezilya'nın yoksulluğu azaltma performansı, kısmen de ülkedeki mevcut eşitsizlikler nedeniyle, çok yüksek olmamıştır. Ekonomik büyüme yoksullara ulaşmadığı ve Brezilya'da ciddi derecede eşitsizlik ve yoksulluk olduğu için, en etkili ve politik açıdan tutarlı yoksulluk azaltma stratejisinin, Brezilya hükümetinin seçtiği, şartlı ve şartsız nakit transferi gibi hedef programlardır. Birleşmiş Milletlerin bir raporuna göre şartlı nakit transferi ilk olarak Latin Amerika ve Güney Asya'daki birkaç ülkede tanıtılmıştır.²⁴

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler İnsani Kalkınma Programı 1998 yılı İnsani Kalkınma Raporu'na konu olarak tüketimi seçmiştir. Bu raporda küreselleşmenin tüketici pazarı açısından bir taraftan yeni fırsatlar açtığı, fakat diğer taraftan da yeni tüketim eşitsizlikleri yarattığına işaret edilmektedir.

Tablo 3: Tüketimdeki Eşitsizlikler

Mallar	Yıl	Dünya	Sanayileşen Ülkeler	Gış. Olan Ülkeler	Sahra Altı Afr.	Arap Ülk.	Doğu Asya ve Psf	G. Doğu Asya ve Psf	G. Asya	L. Amr ve Karayip ler
Et (milyon ton)	1970	87	57	29	3	2	8	3	3	10
	1995	99	95	103	6	5	53	8	8	23
Cereals	1970	473	91	382	27	20	142	41	112	33
	1995	866	60	706	56	49	82	82	212	57
Toplam Enerji (milyar kw/h)	1975	5.575	4.338	1.237	139	67	407	102	180	306
	1994	8.504	5.611	2.893	241	287	1.019	296	457	531
Petrol(milyon ton)	1980	551	455	96	10	12	11	8	6	48
	1995	771	582	188	5	27	38	19	13	72
Araba (milyon)	1975	249	228	21	3	2	0.5	2	2	12
	1993	456	390	65	5	10	7	7	6	27
Bisiklet Üretimi(milyon)	1970	36	-	-	-	-	-	-	-	-
	1995	109	-	-	-	-	-	-	-	-
McDonald's Lokanta	1991	12.418	11.970	448	0	0	123	113	0	212
	1996	21.022	19.198	1.824	17	69	489	409	3	837

Kaynak: FAO,1998, McDonald's Corporation 1997, UN,1996a, 1996c,ve 1997b' Naklen,UNDP,Human Development Report,1998, s.47.

²³ Jayati Ghosh, "Poverty Reduction in China and India : Policy İmplication of Recent Trends", **Desa Working Paper** No: 92,2010,s.21-22, www.worldbank.org

²⁴ Ünal, ag.e.s.322

Söz konusu rapora göre²⁵: Kişi başına özel tüketim harcaması sanayileşmiş ülkelerde (Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu hariç) 15.919\$ iken (1995 fiyatlarına göre), Güney Asya'da 275\$ ve Sahra-altı Afrika'da 340 \$'dır.

Dünya nüfusunun %15'ini oluşturan sanayileşmiş ülkeler toplam tüketim harcamalarının % 76'sını gerçekleştirmektedir.

Dünya nüfusunun beşte birinin yaşadığı yüksek gelirli ülkeler, dünya enerjisinin % 58'ini, elektriğin % 65'ini, otomobillerin % 87'sini, telefonların % 74'ünü, etin % 46'sını, kağıdın % 84'ünü, toplam harcamaların ise % 86'sını gerçekleştirmektedir.

Fransa'da kişi başına günlük protein tüketimi 115gr iken, Mozambik'te sadece 32 gr'dır. Dünyada her 1000 kişiye düşen otomobil sayısı ortalama 90 iken, sanayileşmiş ülkelerde bu rakam 405, Sahra- altı Afrika' da 11 Doğu Asya'da 6, Güney Asya'da 5'tir.

1950 yılından bu tarafa kişi başına petrol tüketimi Doğu Asya'da altı kat, Güney Asya'da dokuz kat artmıştır.

ABD, İsviçre ve İsveç'te her 1000 kişiye düşen telefon hattı 600 iken Combodia, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Çat ve diğer pek çok gelişmekte olan ülkede her 1000 kişiye sadece 1 telefon hattı düşmektedir.

Toplam et tüketimi Doğu Asya'da 1970'den beri 5 kat artarken, bugün hala sanayileşen ülkelerle karşılaştığımızda Doğu Asya'da kişi başına tüketim 41kg iken sanayileşmiş ülkelerde 97 kg'dır.

4. TÜRKİYE'DE YOKSULLUK

2009 yılında Türkiye'de fertlerin yaklaşık %0,48'i yani 339 bin kişi sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının, % 18,08'i yani 12 milyon 751 bin kişi ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır. 2008 yılında bu oranlar sırasıyla % 0,54 ve % 17,11'dir.²⁶

Kişi başı günlük harcaması, satınalma gücü paritesine göre 1\$'ın altında kalan fert bulunmamaktadır. Buna karşın satınalma gücü paritesine göre kişi başı günlük 2,15\$ olarak tanımlanan yoksulluk sınırı altında

²⁵ UNDP, **Human Development Report**, 1998, s.47.

²⁶ TUİK, "2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları", **Haber Bülteni** ,Sayı:3, 6 Ocak 2011, www.tuik.gov.tr

bulunan fert oranı %0,22, yoksulluk sınırı 4,3 \$ olduğunda yoksul fert oranı ise % 4,35 olarak tahmin edilmiştir.²⁷

2009 yılında, 4 kişilik hanenin aylık açlık sınırı 287 TL, aylık yoksulluk sınırı ise 825 TL olarak tahmin edilmiştir. Kırsal yerlerde yaşayanların yoksulluk riski kentsel yerlerde yaşayanlardan daha fazladır. Kırsal yerleşim yerlerinde yaşayanlarda 2008 yılında % 34,62 olan yoksulluk oranı 2009 yılında % 38,69'a yükselirken, kentsel yerlerde yaşayanların yoksulluk oranı % 9,38'den % 8,86'ya düşmüştür.²⁸

Hane halkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk riski artıyor. 2009 yılında hane halkı büyüklüğü 3 veya 4 kişi olan hanelerde bulunan fertlerin yoksulluk oranı % 9,65 olurken, 7 ve daha fazla olan hanelerde fertlerin yoksulluk oranı % 40,05 olarak hesaplanmıştır. 7 ve daha fazla kişiden oluşan hanelerden kentsel yerlerde oturanlar için yoksulluk riski % 25,21 iken kırsal yerlerde bu oran % 54,06'dır.²⁹

Hane halkı türüne göre çocuklu çekirdek ailede bulunan fertlerin yoksulluk oranı % 15,98 olurken, çocuksuz çekirdek ailelerdeki fertlerde bu oran % 9,86'ya düşmektedir. Ataerkil veya geniş ailelerdeki fertler için yoksulluk oranı ise % 24,48 olarak tahmin edilmiştir. Kentsel yerlerde çocuklu çekirdek ailede yaşayan fertlerin yoksulluk riski % 8,47 iken kırsal yerlerde bu oran % 39,71'dir.³⁰

Eğitim durumu yükseldikçe yoksul olma riski azalıyor. 2009 yılında okur-yazar olmayan veya bir okul bitirmeyenlerde yoksulluk oranı % 29,84 olurken, ilköğretim mezunlarında bu oran % 15,34, lise ve dengi meslek okulları mezunlarında % 5,34, yüksekokul, fakülte ve üstü mezuniyete sahip fertlerde % 0,71 olmuştur. İlköğretime başlamamış olan 6 yaşından küçük çocukların yoksulluk riski ise % 24,04'tür.³¹

Fertlerin çalışma durumlarına göre yoksulluk riski de değişiyor. 2009 yılında ücretli-maaşlı çalışanlarda yoksulluk oranı % 6,05 iken, yevmiyeli çalışanlarda bu oran % 26,86, işverenlerde % 2,33, kendi hesabına çalışanlarda % 22,49 ve ücretsiz aile işçisi olanlarda ise % 29,58 olmuştur.³²

En yüksek yoksulluk riskine sahip olan tarım sektöründe çalışanlarda yoksulluk oranı, 2008 yılında % 37,97 iken 2009 yılında %

²⁷ ibid

²⁸ ibid

²⁹ ibid

³⁰ ibid

³¹ ibid

³² ibid

33,01 olarak tahmin edilmiştir. Sanayi sektöründe çalışanlarda 2009 yılında yoksulluk oranı % 9,63 olarak hesaplanırken, bu oran hizmet sektöründe çalışanlarda % 7,16 olmuştur. 2009 yılında ekonomik olarak aktif olmayan fertlerin yoksulluk oranı % 14,68 ve iş arayan fertlerin yoksulluk oranı % 19,51'dir.³³

Tablo 4: Fert yoksulluk oranı (%)

Yöntemler	2002	2003	2004	2005	2006	2007(*)	2008	2009
Gıda yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,87	0,74	0,48	0,54	0,48
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11	18,08
Kişi başı günlük 1 \$'in altı (1) 0,20	0,01	0,02	0,01	-	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15 \$'in altı (1)	3,04	2,39	2,49	1,55	1,41	0,52	0,47	0,22
Kişi başı günlük 4,3 \$'in altı (1)	30,30	23,75	20,89	16,36	13,33	8,41	6,83	4,35
Harcama esashi görelî yoksulluk (2)	14,74	15,51	14,18	16,16	14,50	14,70	15,06	15,12
KENT								
Gıda yoksulluğu (açlık)	0,92	0,74	0,62	0,64	0,04	0,07	0,25	0,06
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	21,95	22,30	16,57	12,83	9,31	10,36	9,38	8,86
Kişi başı günlük 1 \$'in altı (1)	0,03	0,01	0,01	-	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15 \$'in altı (1)	2,37	1,54	1,23	0,97	0,24	0,09	0,19	0,04
Kişi başı günlük 4,3 \$'in altı (1)	24,62	18,31	13,51	10,05	6,13	4,40	3,07	0,96
Harcama esashi görelî yoksulluk (2)	11,33	11,26	8,34	9,89	6,97	8,38	8,01	6,59
KIR								
Gıda yoksulluğu (açlık)	2,01	2,15	2,36	1,24	1,91	1,41	1,18	1,42
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	34,48	37,13	39,97	32,95	31,98	34,80	34,62	38,69
Kişi başı günlük 1 \$'in altı (1) 0,46	0,01	0,02	0,04	-	-	-	-	-
Kişi başı günlük 2,15 \$'in altı (1)	4,06	3,71	4,51	2,49	3,36	1,49	1,11	0,63
Kişi başı günlük 4,3 \$'in altı (1)	38,82	32,18	32,62	26,59	25,35	17,59	15,33	11,92
Harcama esashi görelî yoksulluk (2)	19,86	22,08	23,48	26,35	27,06	29,16	31,00	34,20
(1) Satınalma gücü paritesine (SGP) göre hesaplama yapılmıştır. 2009 yılı için 1 \$'in SGP'ne göre karşılığı olarak 0,917 TL kullanılmıştır.								
(2) Eşdeğer fert başına tüketim harcaması medyan değerinin %50'si esas alınmıştır.								
(*) Yeni nüfus projeksiyonlarına göre revize edilmiştir.								
Kaynak: 2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK								

Türkiye, 24 Ocak 1980 kararlarının ardından girdiği yolda, yoksulluğu azaltma stratejilerine temel oluşturan paradigmayı zaman içerisinde benimsemiş ve uygulamaya koymaya başlamıştır. 1986 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kurulmuştur. 1992'de Yeşil Kart uygulaması başlatılmıştır. Fon 01.12.2004 tarihinde yürürlüğe giren 5263 sayılı yasa ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür. Sosyal yardım faaliyetleri 81 ilde Valilikler ve 892 ilçede Kaymakamlıklar başkanlığında kurulu bulunan toplam 973 Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığı ile sürdürülmektedir. Toplam 948 vakıf kurulmuş, yeni kurulan ilçelerdeki 25 vakıf ise kurulum aşamasındadır. Bu kapsamda, Türkiye genelinde 4 milyon

³³ ibid

insana gıda, yakacak, barınma, eğitim ve sağlık alanlarında sosyal yardım destekleri verilmiştir.³⁴

Türkiye’de 2000 yılının sonlarında ve 2001 yılının başında yaşanan ekonomik krizin etkilerini en aza indirmek için Dünya Bankası ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında 14 Eylül 2001 tarihinde imzalanan ve 28 Kasım 2001 tarihinde yürürlüğe giren bir anlaşma ile Şartlı Nakit Transfer Programı (ŞNTP) uygulamaya konulmuştur. Alınan kredi ile Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) oluşturulmuştur. Bu kapsamsa temel amaçlar, 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizin en yoksul hane halkları üzerindeki ileriye dönük olumsuz etkilerini en aza indirmek için çalışmalar yürütmek ve bu hane halklarının gerek bu krizin etkisiyle ortaya çıkan, gerekse ileride görülebilecek ekonomik şoklara karşı stratejiler geliştirmede kullanacakları becerilerine katkıda bulunan programlar geliştirmektir.

Dünya Bankası ile 2001 yılında imzalanan ikraz anlaşması çerçevesinde alınan kredi kapsamında ŞNT yardım programı Türkiye’de 2003 yılının başında 6 SYD Vakfında pilot uygulama olarak uygulamaya başlamış, 2004 yılının ortalarına doğru ise bütün ülkede yaygınlaştırılmıştır.

Sosyal Riski Azaltma Projesinin ana amacı:

- Krizden etkilenen en yoksul kesime acil gelir desteği sağlanması (sosyal riskin azaltılması)
- Sosyal yardım sağlayan kurumların kapasitesinin artırılması (sosyal risk yöntemi)
- Temel sağlık ve eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi amacıyla nüfusun en yoksul yüzde altısına yönelik temel bir sosyal yardım sisteminin uygulanması (şartlı nakit transferi)
- Yoksul kesim için gelir elde etme ve istihdam olanaklarının sağlanması (sosyal riskin önlenmesi)³⁵

ŞNTP’ nın etkisini değerlendirmek için hem niteleyici hem niceleyici teknikler kullanılarak ülkenin 26 kentinde çeşitli anketler yapılmıştır. ŞNT Programlarının en önemli hedefi genelde en yoksul Türk çocuklarında, özelden ise ortaokul kızlarının okula devam oranlarını artırmak olduğu için anketlerde bu konuya odaklanılmıştır. Anket verilerinden elde edilen bulgular ŞNT programının kızlarda ortaokula kayıt oranını % 10.7

³⁴ Gamze Yücesan –Özdemir ve Denizcan Kutlu “ Türkiye’de Sosyal Yardımlar: İktisadi, Siyasi ve Kültürel Yapılar Üzerine Bir Çözümleme”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**, 2010s.371

³⁵ Yılmaz Demirhan ve Nazım Kartal, “Yoksullukla Mücadelede Türkiye Deneyimi”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Sempozyumu**, İstanbul, 2010, s.147

artırdığını göstermiştir ki, bu önemli bir etkidir. Ancak programın etkilerine rağmen kızlar için ortaokula kayıt oranları hala çok düşüktür. Ayrıca, ŞNT programının çocukların ilkokuldan ortaokula geçişi üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Ülkenin doğu bölgesindeki en yoksul şehirlerden biri olan Van'da kızlar arasında okula kayıt oranları hem ilkokul hem ortaokul seviyesinde ulusal ortalamanın çok altındadır.³⁶

Türkiye'de yoksullukla mücadele stratejisinde başvurulan bir diğer yöntem ise mikro kredi uygulamasıdır. Mikro kredi, iş yapma fikri olup gelir getirici bir faaliyette bulunmak üzere, küçük bir başlangıç sermayesine ihtiyacı olan yoksullara olanak verilmesidir. Mikro kredi, yoksulların kendi kendilerine yoksulluktan kurtulmaları için etkili bir stratejidir. Mikro kredinin amacı, klasik yollarla kredi elde edemeyenlere, yoksulluğu, gelir dağıtımındaki adaletsizliği ve işsizliği azaltacak şekilde, ailesi ve kredi alan için, kendi kendine gelir getirici bir faaliyet yapılmasını sağlayarak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı gerçekleştirmektir. Mikro kredi fikri ilk olarak, 1974 yılında Muhammed Yunus tarafından Bangladeş'in köylerinde yaptığı araştırmalar sırasında doğmuş ve Merkez Bankası ve diğer ticari bankaların sponsorluğunda proje olarak geliştirilerek 1983 yılında Grameen Bank adı altında yoksullara kredi veren mikro kredi bankasının kurulmasına neden olmuştur. Yoksulların tefeciler tarafından faizle borç batağına sokulması ve bu nedenle yoksulluk döngüsünün kırılmaması, ayrıca yoksullara finans kuruluşlarının kredi verme konusundaki güvensizlikleri, mikro kredi uygulaması fikrinin ortaya çıkışında Yunus için önemli unsurları oluşturmuştur.³⁷

Türkiye'de mikro kredi konusunda iki uygulama söz konusu olmuştur. İlk mikro kredi uygulaması Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) tarafından Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi adıyla Marmara Deprem bölgesinde 2002'de başlatılmıştır. Bu kurum, özellikle yoksul kadınlara kendi işlerini kurmaları konusunda finansal ve teknik destek sağlamaktadır. Halen Kocaeli, İstanbul ve Sakarya Düzce'de faaliyetini sürdürmektedir.

---

³⁶ Didem Gürses, "Ekonomik Krizler ve Çocuk Yoksulluğu: Türkiye'de Krizler ve Sosyal Politikalar Üzerine Bir İnceleme", **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**, 2010, s.539

³⁷ Neriman Açıkalın, "Toplumsal Değişim Projesi Olarak Mikro Kredi Uygulaması Mersin Örneği", **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**, 2010, s.600

Türkiye’de mikrokredi uygulaması konusundaki ikinci oluşum ise, 18 Temmuz 2003 tarihinde Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA) ile Bangladeş kökenli Grameen Bank’ın işbirliği ile TGMP (Türkiye Grameen Mikrokredi Programı) adı altında Diyarbakır’da oluşturulan mikro kredi uygulamasıdır. TGMP’nin resmi internet sitesine göre, TGMP’nin temel amacı, “toplumdaki yoksul nüfusu azaltmak amacıyla, Türkiye’nin kırsal ve kentsel bölgelerinde yaşayan özellikle yoksul kadınların gelir getirici faaliyetlerini ve küçük çaptaki işlerini desteklemek adına onlara kredi sağlamaktır. Mikro kredi faaliyetinden ilk olarak Diyarbakır’ın Elibol Köyü’nde yaşayan kadınlar faydalanmışlardır.

Türkiye’de mikrokredi uygulaması halen 46 il ve toplam 67 şubede uygulanmaktadır. Kredi alan kadın sayısı her yıl artış göstermektedir. Kredi alan kadın sayısı 2008’de 10.000 iken, 2009 yılında 21.000 ve 2010 Ağustos ayı itibarıyla de 36.386 olmuştur. Kullandırılan kredi miktarı 61 milyon TL’dir³⁸

Ülkemizde sosyal yardım sistemimiz çoğunlukla, kişilerin istihdamla bağlantılarının kurulmasını destekleyici faaliyetleri içermeyen pasif nitelikteki yardım programlarını içermektedir. Bu durum sosyal yardım faydalanıcılarının işgücü piyasalarından uzaklaşmalarına ve dolayısıyla sosyal yardım sisteminde uzun süreli kalma eğiliminde olmalarına neden olabilmektedir. Bu nedenle sosyal yardım programları ile aktif işgücü programları arasında bağlantı kurulması ihtiyacına yönelik olarak son dönemde önemli adımlar atılmıştır. Nisan 2010 tarihinde uygulamaya konulan sosyal yardım sisteminin istihdam ile bağlantısının kurulması ve etkinleştirilmesi eylem planı bu yöndeki önemli gelişmelerden biridir. Söz konusu eylem planı kapsamında, sosyal yardım faaliyeti yürütmekte olan kamu kurumları tarafından çalışabilir durumdaki sosyal yardım faydalanıcılarının İŞKUR kayıtlarının yapılması ve İŞKUR’un bu kişilere özel istihdam hizmetleri sunması öngörülmüştür.³⁹

---

³⁸ Sami Taban ve Mehmet Şengür, “Yoksullukla Mücadele Stratejisi Olarak Mikro Kredi Uygulaması Eskişehir İl Örneği”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu, 2010**, s.616

³⁹ Sırma Demir Şeker ve Hande Hacımahmutoğlu, “Sosyal Yardım Yararlanıcılarına Özel İstihdam Hizmetlerinin Geliştirilmesi” **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu, 2010**, s.234

5. SONUÇ

Gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye’de yoksulluğun nedenleri, boyutları ve yoksullukla mücadelenin bu kısa özetinden, her ülkenin kendine has zorlukları ve imkanları olduğu görülebilir. Ancak, bu politikaların etkinliğini belirleyen bazı temel yapılar vardır. İlk Olarak bu çalışmada altını çizmeye çalıştığımız gibi, yoksullukla her açıdan savaşılmaması gerekmektedir aksi taktirde stratejiler başarısız olmaya mahkumdur. Dahası, yoksulluğu azaltma stratejilerinin makro ekonomik çerçevenin bir unsuru olması ve ulusal kalkınma stratejilerinin bir parçası olması gerekir.

Yoksullukla savaşmanın en etkili yolu, yoksullar için istihdam yaratmaktır. İstihdam yaratmak, makro ekonomik politikalara bağlı olan ekonomik büyümeye bağlıdır. Ekonomik büyümenin yoksulluk azaltan performansı, ekonomik büyümenin istihdam yaratan performansa bağlıdır. Mümkün olduğunca fazla istihdam yaratmak için, ekonomik politikaların, genellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal, tarımsal sektörler gibi yoğun emek gerektiren sektörlerdeki büyümeyi hedeflemesi gerekmektedir.

ŞNT’nin kısa vadede yoksulluğu azaltma konusunda nasıl bir etkisinin olduğu uygulamanın yapıldığı ülkelerdeki yoksulluk göstergelerine bakılarak ortaya çıkarılmaktadır. Birçok ülkede uygulanmakta olan ŞNTP kapsamında hak sahibi olan hanelerin gelir –tüketim oranları kıyaslandığında bu grupların nüfusun en yoksul % 5 ile % 10’una dahil hanelerden oluştuğu ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla ŞNT programlarının en yoksul hedefleme konusunda belli bir başarıya ulaşabildiği söylenebilmektedir. ŞNT yardım programı, Türkiye’de de ailelerin çocuklarını okula gönderme ve sağlık hizmetlerinden yararlanma davranışları üzerinde etkili olmuştur. ŞNTP’nda özellikle kız çocuklarına daha fazla destek verilmesi temel eğitim hizmetlerinin yeterli olduğu ve güvenlik sorununun olmadığı bölgelerde ailelerin çocuklarını okula gönderme kararlarında etkili olmuştur. Ayrıca ŞNT’nin etki değerlendirme çalışmasında örnekleme dahil olan hanelerin % 90’ının sağlık hizmetlerinden düzenli olarak faydalandığı ifade edilmiştir.

Türkiye’de yoksullukla mücadelede uygulanan bir diğer yol ise mikro kredi uygulamasıdır. Mikro kredi sadece yoksulluğu önlemek için değil, aynı zamanda bireylerin girişimciliğini teşvik etmek üzere oluşturulmuştur. Nitekim Türkiye’de 2001 krizinden sonra yoksullukla mücadele aracı olarak benimsenen mikro kredilerin bir başka amacı da girişimciliği teşvik etmektir. Mikro kredi uygulamalarıyla gerek kırsal kesimde gerekse kentte bireyleri kendi işlerini kurmaya teşvik etmek ve

girişimcilik potansiyellerini yaşama geçirmelerini sağlamak amaçlanmaktadır. Böylece bireylerin olası kriz durumlarına karşılık hazırlıklı olmaları ve bu tür durumlarda çözümleri devletten beklemek yerine kendi kapasite ve becerilerini devreye sokmaları istenmektedir

KAYNAKÇA

Açıklık, Neriman, “Toplumsal Değişim Projesi Olarak Mikro Kredi Uygulaması Mersin Örneği”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**, 2010: 599-611

Chen, Shaohua ve Ravallion, Martin “The Developing World is Poorer Than We Thought, but No Less Successful in the Fight against Poverty”, **The World Bank Development Research Group**, Working Paper No: 4703, 2008, s.1-52, www.worldbank.org

Chen, Shaohua and Ravallion, Martin “The developing world is poorer than we thought but no more successful in the fight against poverty”, **FAQs for International Comparison Programs (ICP)**, 2011, www.worldbank.org.

Chen, Shaohua ve Ravallion, Martin “China is Poorer than We Thought, but No Less Successful in the Fight against Poverty”, **World Bank Development Research Group**, WPS:4621, 2008, s.1-18, www.worldbank.org

Çelikel, Danışoğlu, Ayşe “Küreselleşmenin Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk Üzerindeki Etkileri”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi**, 2006, s.215 -239

Çiftçi, Murat, **Bölgeler Arası Eşitsizlik Perspektifinde İç Göç – Sosyoekonomik Gelişmişlik İlişkisi ve Türkiye Örneği**, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

Çiftçi, Murat, “Ülkelerarası Küresel Eşitsizlik – Reel Büyüme İlişkisinin Uzun Dönemli Gelişimi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 2009, 6(1): 919-952

Demirhan, Yılmaz ve Kartal Nazım, “Yoksullukla Mücadelede Türkiye Deneyimi”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Sempozyumu**, İstanbul, 2010, s.567 -579

Derviş, Kemal “Küreselleşme, Büyüme ve Gelir Dağılımı”, **Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Sayı:27, 2007 s.1-9, www.mfa.gov.tr.

Demir Şeker, Sırma ve Hacımahmutoğlu, Hande “Sosyal Yardım Yararlanıcılarına Özel İstihdam Hizmetlerinin Geliştirilmesi” **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**, 2010, s.233 -249

Farrington, John ve Clark, Jeremy, Growth, “Poverty Reduction and Development Assistance in Asia: Options and Prospect, Journal Competition” 2006, **Overseas Development Institute**, Oxford, USA, 2006, s.13-28, www.worldbank.org

Ferreird , Francisco H.G ve Ravallion, Martin,“Global Poverty And Inequality,” WPS:4623, **World Bank Development Research Group**,2008,s.1-41,www.worldbank.org

Ghosh, Jayati ,“Poverty Reduction in China and India : Policy Implication of Recent Trends”, **Desa Working Paper** No: 92,2010,s.1-26 www.worldbank.org

Gürses, Didem “Ekonomik Krizler ve Çocuk Yoksulluğu: Türkiye’de Krizler ve Sosyal Politikalar Üzerine Bir İnceleme”,**Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**, 2010,s.533-543

Kazgan, Gülten, **Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri**,2.bs, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi,1995

Kabaş, Tolga, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları**, Doktora Tezi, TC Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Adana, 2009.

Karagül, Mehmet, **Tehdit ve Fırsatlarıyla Dünya Ekonomisi**,1. Baskı, İstanbul, Nobel Yayın Dağıtım, 2010.

Şenses, Fikret “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?”,**ERC Working Paper in Economic**, Ağustos, 2004,s.1 -27, www.metu.edu.tr

Şişman, Mehmet, **Mali Sermayenin Küreselleşmesi**, İstanbul, Set Yayınları, 2003.

Taban Sami ve Şengür Mehmet , “Yoksullukla Mücadele Stratejisi Olarak Mikro Kredi Uygulaması Eskişehir İl Örneği”, **Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**,2010,s.611 -636

TUİK, “2009 Yoksulluk Çalışması Sonuçları”, **Haber Bülteni**, Sayı:3, 6 Ocak 2011,

Ünal, Fatma Gül, “Yoksulluğu Azaltma Stratejilerinin Karşılaştırmalı Analizi Türkiye İçin Çıkarılacak Dersler”,**Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**, 2010,İstanbul, s.317 -330,www.poverty/2010/İstanbul.org/

Ünsal, Erdal M. **Mikro İktisat**, 8. Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi, 2010.

Yücesan, Gamze, –Kutlu, Özdemir ve Denizcan “ Türkiye’de Sosyal Yardımlar: İktisadi, Siyasi ve Kültürel Yapılar Üzerine Bir Çözümleme”,**Uluslararası Yoksullukla Mücadele Stratejileri Sempozyumu**,2010,s.363-381

Yeldan, Erinç,“Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”,**Bağımsız Sosyal Bilimciler**,2002,s.1-14

World Bank Policy Reserch Report, “Globalization, Growth and Powerty”, Oxfort Universty Pres, 2002,1 -192 www.worldbank.org

UNDP, **Human Development Report**,1998, s.1-65,www.undp.org

NEOLİBERALİZMİN TEOLOJİK- SİYASİ TEMELİ VE FİNANS KAPİTAL

Ramazan KURDOĞLU*

ÖZET

Kapitalizm Batı Avrupa’da Hıristiyanlığın Protestan / Calvinist zihniyet dünyasının ürünüdür. Kapitalizmin neoliberal versiyonu ise Judeo – Hıristiyan teolojiden esinlenen “seçilmiş miti” tarafından beslenen seçkin bir siyaset ve ekonomik modeldir. 1978 Washington Konsensusu ile yeryüzündeki bütün toplumlara ve devletlere dayatılan küreselleşmiş sistemin Eylül 2008 finans krizine kadar “kusursuz fırtınalar”la başta Amerikan toplumu olmak üzere insanlığı bir avuç Wallstreet “Eke”si bankerin teolojik – siyasi – finansal “Tanrı İmparatorluğu / Yeni Dünya Düzeni” projesinin kurbanları haline getirmiştir. Bu süreçte “rasyonel insan” merkezli iktisat teorilerinin iflas ettiğini görüyoruz. Yine bu süreçte Hollywood yapımı sinema filmleri ve televizyon dizileriyle topyekün insanlığa yönelik bilinçaltı operasyonlarının gerçekleştirildiğine şahit oluyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Kapitalizm, neoliberalizm, teoloji, finansman, küreselleşme, Yeni Dünya Düzeni, Holywood, bilinçaltı operasyonları*

THEOLOGICAL AND POLITICAL BASIS OF NEOLIBERALISM AND FINANCE CAPITAL

ABSTRACT

Capitalism is a Protestant / Calvinist Christianity’s mentality world’s produce in Western Europe. Capitalism’s neoliberal version is an elitist politics and economic model which exploits / accumulates interest from “chosen myth” that was inspired from Judaeo-Christian theology. With the 1978 Washington Consensus, globalized system was imposed to all societies and governments. This system was implemented / executed by “perfect storms” until September 2008 financial crisis. This caused American society and all humanity to be victimized by a handful of Wallstreet “Eke” “Shrewd” banker’s theological – political – financial “God Empire / New World Order” project. During that period, it is obvious that economy theories that have a “rational human” base collapsed. It could also be witnessed that, there

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret Bölümü, ramazankurtoglu@aydin.edu.tr

are subliminal operations that are towards to humanity through Hollywood made movies and television series.

Keywords: *Capitalism, neoliberalism, theology, finance, globalization, new world, order, Hollywood, subconscious / subliminal operations*

1. GİRİŞ: Teoloji-Siyaset-Ekonomi

İbn Meymun/Meimonides (Kurtuba 1135-1204 Mısır) Endülüslü Tevrat tefsircisi. Museviler tarafından kutsiyet atfedilen ve çok büyük saygı gören Mesihçi bir kurtuluşu Yahudi toplumu nezdinde yeniden formatlayan bir âlim. Yeni Dünya Düzeni ve neoliberalizmin teorisyenleri projelerinin “ilahi”/teolojik temelini onun tefsir ve görüşlerine dayandırdıkları iddia ediliyor.

Aşağıda ünlü Kabalist ve teolog Meimonides/İbn Meymun’un tefsirlerinden bazılarına yer verelim. “... (Mesih) bütün dünyayı RABB’a birlikte kulluk etmek için ıslah edecek, çünkü şöyle yazılmıştır: bundan sonra milletlere kötülükten uzak bir konuşma dili vereceğim. Böylece hepsi ona bir olarak kulluk etmek için RABB’a yönelecekler¹

“(Mesih) büyük şöhret kazanacak ve onun şöhreti, putperest milletler arasında Kral Süleyman’dan daha fazla olacak...”² Buradaki “putperest milletler”den kasıt herhalde Yahudi inancında olmayanlar ve/veya Musevilerin “seçilmiş ırk” olduğunu kabul etmeyenler olsa gerek Talmud’a göre “... Mesih son jübilede gelecek.”³ Burada zikredilen “jübile” Musevilerin inancına göre 50 yılda bir gelen ve çok kutsal sayılan bir dönem.⁴

“O dönemde... (insanlar) BÂTİNİ gerçekleri kavrayacaklar ve insanın kapasitesi elverdiğince RABB’ın aklını idrak edecekler. Çünkü şöyle yazılmıştır: çünkü yeryüzü suyun denizi örtmesi, kaplaması gibi RABB’ın ilmiyle dolacak...”⁵

Söz konusu çıkarımların “siyaset felsefesi”ne dönüşmüş seçkin halini aşağıda Leo Strauss’ta göreceğiz. Ancak daha önce bir başka ilginç örneğe değinelim. ABD vatandaşı, Yeniçağ Kabala (kutsal kitap metinlerini

¹ Meimonides/Ibn Meymun, “Mişna Tora, Kralların Kanunları, 11:4.

² Meimonides, “Mişna Tefsiri, Sanhedrin 10:1.

³ Talmud, Sanhedrin 97 b.

⁴ Ramazan Kurtoğlu, “Küresel Hegemonya Savaşları: İklim, Su, Gıda”, Karma Kitaplar, İstanbul, Ocak 2013, s. 27-56.

⁵ Meimonides, “Mişna Tora, Kralların Kanunları, 12:5.

ve sözlü geleneklerle ilgili gizli Yahudi yorumları) yorumcusu, New York'taki "Evrensel Şifa Merkezi"nin sahibi Joseph Michael Levry, 2004 yılında yaptığı bir konuşmada aynen şunları söylüyordu: "Aslında dünya yedi yıllık bir temizlenme dönemi yaşamış olacak. Gezegenler için bir tür ölüme yakın olma" deneyidir bu. Tabii felaketler ve savaşlar dönemidir. Yaşlı dünyamız, özünde evrensel sevgi ile RUHANİ, KOLEKTİF ŞUURLU yeni bir dünyanın inşa edilmesi için hazırlanacak. Siyasal haritada değişiklikler yapılacak. Dünyanın jeofizik dengelerinde bile değişiklikler olabilir. Daha önce yaşanacak yıkıcı, yok edici olaylardan sonra gelecek olan yeniçağın insanlığın değişmesi için gerekli bir TEMİZLİK HAREKETİ olduğunu herkes anlayacak."⁶ Nitekim Kasım 2012'de İsrail'in Gazze'ye karşı kullandığı operasyon isimlerinden, saldırı ve savunma silahlarının isimlerine kadar –bulut atlası, Davud'un sopası vs.- Kabala, Eski Ahit kaynaklı olması oldukça manidardır.

Eski Ahid'e göre "Babil'in yükü –onu Amots'un oğlu İşaya (Yeşaya) gördü... Dağlarda kalabalığın gürültüsü, büyük bir kavmin gürültüsü gibi! Bir araya birikmiş milletler ülkelerinin kargaşalık gürültüsü! Orduların RABBİ cenk için orduyu yokluyor. Bütün memleketi viran etmek için RABB ve gazabının silahları uzak bir diyardan, göklerin ucundan geliyorlar."⁷ ...Mesih sadece kendi kadrosuyla hükümdarlık edecek..."⁸ Mesih'in gelmesi için Süleyman Tapınağı'nın üçüncü kez yapılması kadar, Musevilerin dünyanın dört bir yanından "kutsal topraklara", yani İsrail'e "Aliyah yapma"sı da Eski Ahit yorumcularınca ifade edilmektedir. "Aliyah", İbranice'de "yukarı gitmek" yani İsrail'e giderek daha üst düzeye çıkmak manasına geliyor.

Kabala-Eski Ahid araştırmacıları tarafından Eski Ahid-Yaratılış kitabında bulunan Vilna dâhisi Haham Eliyahu, kehanetleri ile ünlü bir kişidir. Mogog ve onun kralı olan Gog İsrail'in son düşmanı olarak kabul edilir. Gog ve Mogog'a (Yecüc ve Mecüc) karşı verilecek savaşın⁹ sonu aynı zamanda Armagedon Savaşı'nın başlangıcını hazırlar.¹⁰ Zira bu güçlerin İsrail'i işgal edeceği ve üçüncü kez yapılacak Süleyman Tapınağı'nı yıkacakları söylenir.

⁶ Ramazan Kurtoğlu, a.g.e, s. 53-54.

⁷ Eski Ahid-İşaya 13: 1-4-5.

⁸ Talmud, Sanhedrin, 20 b.

⁹ Grace Halsell, "Tanrıyı Kıyamete Zorlamak-Armagedon Hıristiyan Kıyametçiliği ve İsrail", Kim Yayınları, 2. Baskı, Ankara, Nisan 2003.

¹⁰ Eski Ahid-Hezekiel 38-39.

Bütün bu irrasyonel temele dayalı siyaset ve ekonomi politikalarının Türkiye'yi ilgilendiren tarafı var. Bunlar kısaca BOP (Büyük Ortadoğu Projesi), küreselleşme ve neoliberalizm adı altında dayatılan politikalar. Bu durumu, Türkiye'yi yakından tanıyan Japon bilim adamı Prof. Naito şöyle değerlendiriyor: "Üniter yapımız hedefte. Bu coğrafyaya İngiltere, Fransa geldi, topraklarınızda Hıristiyanlar azınlık olduğu için baskı yapıldı Osmanlı'ya. Bu çok kültürlülük kullanılarak Osmanlı parçalandı. Türkiye şimdi aynı durumla karşı karşıya ama bu gözden kaçırılmak isteniyor."¹¹

Şimdi gelelim siyaset felsefesi ve onun teorisyeni Leo Strauss'a. Leo Strauss (Almanya-1899; ABD-1973) siyaset felsefesi profesörü, ABD Başkanlarından oğul Bush ve etrafındaki şahinler ve Evanjelist dini guruplar, entelektüel filozof kral ve Şikago Üniversitesi Kabalistlerden Leo Strauss'un önünde diz çökerler. Strauss, kutsal doğruyu bilme hakkına devleti yöneten az sayıdaki ELİTİN sahip olduğuna inanıyordu. Bu doğruyu halk denilen çoğunluk takımından korumak için "soylu yalanlar" söylenebilirdi. Doğrudan uzak tutulan halk takımına ülkenin dış tehdit altında olduğu ve onların görevinin gerekirse ülke için ölmek olduğu söylenmeliydi. Tarihi bağlamı içinde okumanın, düşmanı ve tabiat kanunlarını bilge efendinin cahil köleler üzerindeki egemenliği olarak algılama şampiyonu olarak Leo Strauss demokrasiyi "bütün maliyetlerinden korunmanın gerekli olduğu tabiata karşı bir eylem olarak" düşünmekteydi.¹² Earl Shorris'e göre, "Evanjelist Bush yönetiminin açıkladığı Irak'a DEMOKRASİ getirme iddiası, gerçek manada demokratik seçimlerin asla yapılmamasını sağlamak gayesini taşımakta olabilir."¹³

Leo Strauss elitist bir özgürlük taraftarıdır. Ona göre geniş halk kitleleri elitist yönetimleri eleştirel bir zihinle değerlendirecek bir zihni dünyaya asla sahip değildirlere ve gelecekte de bu yönde bir gelişmenin olmaması sağlanmalıdır. Strauss, seçkin bilgeliğin adaletten daha değerli ve iyi olduğunu iddia etmektedir. Ona göre modernlik tek anlamlı ve yekpare bir antika niteliğindedir ve elitlerin eleştirilecek bir tarafı yoktur. Geniş halk kitlelerinin seçkin bilgiler üzerinde herhangi bir hak iddiası söz konusu bile olamaz. Seçkinlerin dayattığı dışında çok kültürlülüğten ve eğitim

---

¹¹ Masanori Naito, "Cumhuriyet Strateji-Ali Külebi", 11 Aralık 2007.

¹² E. Shorris, "Ignoble Hars: Leo Strauss, George Bush and the Philosophy of Mass Deception", Harper's Magazine, 308 (1849), 2004, s. 65-71.

¹³ Earl Shorris, a.g.e, s. 69.

sisteminden başka bir alternatif düşünülemez, iddiasında olan bir siyaset felsefecisidir.¹⁴

Leo Strauss takipçisi olduğu Endülüslü Babil Tevrat'ı tefsircisi İbn Meymun (Meimonides) gibi MUTLAK yargılarda bulunmanın gerekli olduğuna inanıyordu. Buna mukabil bir filozof gerçekte ne söylediğini geniş kitlelerden, halk yığınlarından ustaca gizleyebilmeliydi.¹⁵ Bu ise elitis yönetimin temelini oluşturan “ezoterik” (iç çembere dahil/Batını- gizli, seçilmiş elitlerin ve onların kontrol ettiği yönetim kademelerinin tepe noktalarında yer alanların kademe kademe –step by step- öğrenebileceği gerçek, geniş kitlelerden gizlenen, esas uygulanacak politikalar ve hedefler) ve “ekzoterik” (toplumun geneli için, adından da anlaşılacağı üzere geniş halk kitleleri için propaganda ve ikna maksatlı dini kurgu ve sembollerin öne çıktığı veya bunlara dayalı siyaset felsefesi ve ekonomi politikalarıdır. Temelini Yunan felsefesi oluşturur. Yunan felsefesi iki ana “öğretiye” (logoi) dayanır. Ezoterik ve ekzoterik.

Ezoterizm halka, geniş kitlelere kapalıdır. Buna mukabil ekzoterik, halka, geniş toplum katmanlarına açıktır. Ekzoterizm DİN-SİYASET FELSEFESİ-EKONOMİ/FİNANS temeline dayalı bir çıkış noktası oluştururken; ezoterizm ise BATINI/GİZLİ İNANÇ-FELSEFE-SİYASET-EKONOMİ temeline dayalı bir Yeni Dünya Düzeni projesinin sınırlarına haizdir.

Diğer bir husus, Yahudilik ve Hristiyanlık, Babil Kabalozmi ve Roma Paganizmi ile harmanlanarak SENKRETİK (bağdaştırılmış) bir din haline gelmiştir.

Ezoterizm ve ekzoterizm arasındaki ayırım, geçmişte ve günümüzde ilkel kavimlerden yüksek kültüre kadar bulunur. Yani ezoterizm, yetkin olmayanlara kapalı olan gizli bir bilgiyi şart koşmaktadır.¹⁶

Dışarıda bulunanlar, ezoterik bir topluluğun, özellikle öne çıkmış bir üyesi (usta, büyücü, guru) tarafından takdis edilme (ifşa,/initasyon) izahat (talimat) suretiyle, uygulamalar (dini törenler) ve gizli öğretilerle tanıştırabilir. Yeni üye “arkan disiplini” gereği gizlilikle (sır saklama) yükümlüdür.¹⁷

¹⁴ Peter McLaren ve Nathalia Jaramillo, “Pedagoji ve Praksis”, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 175.

¹⁵ N. Xenos, “Leo Strauss and the Rhetoric of the War on Terror”, Logos, 3 (2), www.logosjournal.com/xenos.html

¹⁶ Ramazan Kurtoğlu, “Hollywood ve Kabala'nın 13. Havarisi Evanjelizm”, 3. Baskı, Sinemis Yayınları, Ankara 2012, s. 473-474.

¹⁷ Helmut Werner, Lexikon der Esoterik.

2. DİN-SİYASET FELSEFESİ-NEOLİBERALİZM

Nitekim Yeni Dünya Düzeni ideologlarının önde gelenlerinin “peygamberleri”, Tevrat tefsircisi, Kabalist Endülüslü İbn Meymun (Meimonides) ve Alman Yahudisi ABD’li ezoterik siyaset felsefecisi Leo Strauss’dur. Bir başka ifade ile 1978 Washington Mutabakatı ile yeryüzüne dayatılan neoliberalizmin teolojik temeli Meymonides’in öğretilerine, siyasi temeli ise Leo Strauss’un siyaset felsefesine dayanmaktadır.

ABD’de akademik sol-sosyalist çizgiden evrilerek sağ muhafazakar akademik, bürokratik ve siyasi çizgide iktidar olan “neo-con” yeni muhafazakar hareket tam anlamıyla İbn meymun (DİN), Leo Strauss (SİYASET FELSEFESİ) ve Milton Fridman (NEOLİBERAL-MONOTERİZM) temeline dayanan ezoterik-Yeni Dünya Düzeni projesi kurmak isteyen elitis bir harekettir. Hareketin mensupları hem Cumhuriyetçi hem Demokrat Parti bünyesinde yer almaktadırlar.

“Leo Strauss, insanlar arasındaki sözleşmeleri tabiat kanununun ihlali diye reddederken, kendisini rahiplik statüsünün değişik çizgilerinde ifade etmeyi önemsemi; gizli konuşması gerekli bir bilge olarak ehil olanlara yazdı, kitlelere karşı ise onları adaletin aptallığından korumak için açıkça konuşup öğretmenlik yaptı. Şifreli bir dil ve artık kullanılmayan, arkaik kelimeleri seçmek, Strauss’un baş kuralıydı.”¹⁸ Neticede Strauss öyle bir noktaya geliyor ki, “medeni toplum zorunlu olarak savaş benzeri alışkanlıklar edinmelidir ve bunları birbirlerine ve yabancılara karşı farklı kurallarla uygulamalıdır” der.¹⁹

Elbette neoliberalizmin piyasa ekonomisi ve temsili demokrasiye sahip bir dünya, bilgelik, şeref, cesaret gibi burjuva öncesi aristokrat özelliklere sahip olan ve dost/düşman rejimler şeklindeki Makyavelci ayırımı (Straussçular bunun bütün dünyada yerleşik olmasını ister) inanan politikacılar tarafından yönetilmelidir. Straussçulara göre tabiat kanunları anlaşma ve uyumu dışlar, bu yüzden dış politika sade ahlaki bir üslupla iyiye karşı kötü şeklinde yazılmıştır.²⁰ Zaten İbn Meymun’un Mesihçi Tevrat tefsirinden ilahi ilhamlar alan Yeni Dünya Düzeni de nihayetinde “ahir zamanda” gerçekleşecek olan iyi ile kötü arasındaki Armagedon savaşından sonra kurulacak. Bunun en ateşli savunucuları da Evanjelistler adlı

¹⁸ Peter McLaren ve Nathalia Jaramillo, a.g.e, s. 175.

¹⁹ M. F. Burnyeat, “Spinx without a Secret”, The New York Review of Books, 1985.

²⁰ P. McLaren ve N. Jaramillo, a.g.e, s. 176.

Hıristiyan tarikatı ile elit bir gruptan oluşan İbn Meymun-Leo Strauss-Milton Friedman üçlüsünün fikirlerinden beslenen neoliberal yeni muhafazakârlar. Özellikle eski ABD Başkanı oğul Bush etrafında bir çember oluşturan Amerikan Girişimcilik Enstitüsü (American Enterprise Institute) ve Yeni Amerikan Yüzyılı Projesi (The Project for the New American Century) kuruluşlarında kümelenen Straussçu-neocon danışmanlar ordusu, kendilerinden fanilerin kanunlarını kibirle yok etmelerini ve daha yüksek ve ulvi bir iktidara başvurmalarını istediğini iddia ettikleri Paganist-ezoterik tabiat kanununa bağlıdır.

Neocon/yeni muhafazakâr neoliberaler İbn Meymun'dan esinlenen siyaset felsefecisi Strauss'un tabiat kanunlarını model olarak alırlar. Bunlara göre tabiat kanunları "yeni Kudüs"ün başkanına daha yüksek bir güce başvurarak önleyici savaş izni verir. Strauss'un tabiat kanunları teorisine göre insanlar kendilerine devamlı "Erdem nedir? Adalet nedir?" sorularını sorarak iyiyi ararlar ve bilgeliğe ulaşırlar. Yeni muhafazakârların önde gelen isimlerinden Kristol gibi Straussçular, ABD'nin kurucu babalarının (1789 Amerikan Anayasa Kongresi üyeleri) tabiat kanunlarının tanrısal olduklarını söyleyerek desteklediklerini iddia ederler. Fakat esasen kurucu babalar, kişinin elinden alınmayacak tabiat kanunlarıyla ilgilenmişlerdir. Kongrede epey tartıştıktan sonra da bir sözleşme yazmışlardır.²¹

Leo Strauss ve takipçileri neoliberal elitlere göre çoğunluk takımı olan halk uysal olmalıdır. Şayet değilse tabiatın dört ayaklı yük hayvanları olarak güvenlik kontrolünün mükemmel çalışacağı bir yere gönderilmelidirler. Neoliberalizmin elit şahinlerinin hepsi "füze-finans kapital" modelinin "önleyici savaşlarının" ABD askeri ve ekonomik finansal gücünü bütün dünyaya etkili kılacak esnek bir savaş biçimi olduğuna inanırlar. Yeni Dünya Düzeni'nin ateşli destekçilerinden "Amerikan Girişimcilik Enstitüsü'ne göre fikir CEPHEDEKİ SAVUNMA ÇİTLERİNDE koşturacak KÜRESEL BİR SÜVARİ meydana getirmek ve haklarında en ufak bir istihbarat alınan KÖTÜ ÇOCUKLARI öldürmektir."²²

Leo Strauss, "City and Man" adlı kitabında Platon'un "adil şehrin (devletin) tabiata aykırı olduğunu, çünkü cinslerin eşitliğinin ve mutlak komünizmin tabiata aykırı olduğunu" öğrettiğini yazmıştır.²³ Elbette bu görüşlere karşı aşağıda yer alan düşünceler de var.

²¹ E. Shorris, "Ignoble Hars: Leo Strauss, George Bush and the Philosophy of Mass Deceit", Harper's Magazine 308, 2004, s. 70.

²² Chalmers Johnson, "Bases for an Empire", Los Angeles Times, January 18, 2004.

²³ M. F. Burnyeat, a.g.e, 1985.

“Kötü niyetli davranışlar, kalpsiz zamanımızın kalbinde yer alan bir cümledir. Bu davranış bizim her gün aşağıladığımız düşkünlere yapılır: Vietnam Savaşı gazisi Max Cleland’la kollarını kaybettiği için kendisiyle dalga geçildiğinde, Christopher Reeve kök hücre araştırmasını savunurken öldüğünde, rehine Kenneth Bigley hayatını bağışlamaları adına yalvardığı için muhafazakarlar tarafından alçaklık ve korkaklıkla suçlandığında, 11 Eylül’den sonra dul kalanlar eroınman oldukları iftirasına uğradığında, spekülâtör George Soros, Washington Times’ın editoryal sayfa editörüne “Holocaustan kurtulmak için kendisine bir yol arayan Yahudi” diyerek iftira ettiğinde, Michelle Malkin’e İkinci Dünya Savaşı’nda Amerikalı Japonların göz altına alınmasını ve yeni kampların şüpheli Müslümanlar için açılması savunması için televizyonda bolca yer verildiğinde...”²⁴

Irak’ın işgali ile ortaya çıkan durumu değerlendiren bir düşünür ise şu ilginç tespitte bulunuyor: “Savaşın deniz piyadeleri, bizim sivil dinimiz hakkındaki aptalca gerçeği öğrendiler. Milletimizin dürüst ve erdemli olmadığını gördüler. Siyasi sürecin kalbinde olmadığını gördüler. Siyasi sürecin kalbinde aşkın hedeflerin olmadığını gördüler. Pazar Okulu Tanrı’sı (Pazar günleri kiliselerde, özellikle Evanjelistler tarafından verilen eğitim) bizim milletimizi korumakta ve Irak benzeri savaş bölgelerinde yaşayanların hayatlarını sürdürmektedir. Bu genç birlikler öğretmenlerini, dini otoriteleri ve devlet memurlarını, yani onları bu yalanlarla besleyenleri artık küçük görmektedirler.”²⁵

Diğer taraftan El Kaide şebekesinin ve başlıca finansman sağlayıcısı ve lideri Usame bin Ladin’in ABD’nin eski müttefikleri olduğunu günümüzde bilmeyen yoktur. Bu ilişki ağının ağlarının en iyi tasviri 1999’da, 11 Eylül’den iki yıl önce yayımlanmış bir kitaptır. Bu kitabın erdemi yayın tarihinden kaynaklanıyor.²⁶ Söz konusu kitap John Cooley tarafından yazılmış ve 1999’da yayımlanmıştır.²⁷ Yazar, ABC News’un muhabiri olup Arap ülkeleri konusunda uzmandır. Yazar kitabında şu tespitte bulunuyor: “Sovyetler Birliği’nin Aralık 1979’da Afganistan’ı işgal ederek kaderini çizdiği söylenebilir. Tarihçiler bu durumun bir ilk günahın sonucu olmadığını, bilakis can çekişen bir Sovyetler Birliği’nin son günahı- ve son hatası- olduğu sonucu çıkarabilirler. İşgal Amerika’ya bir Haçlı

²⁴ James Wolcott, “The Counter-Life”, The Nation 279 (17), November 22, 2004, s. 23-28.

²⁵ Chiris Hedges, “On War”, New York Review of Books, December 16, 2004, s. 8-14.

²⁶ Gilbert Achcar, a.g.e, s. 49.

²⁷ John Cooley, “Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism”, Pluto, Londra, 1999- Kutsal Olmayan Savaşlar: Afganistan, Amerika ve Uluslararası Terörizm.

Seferi için bir açılım sağlamıştır. Bu Haçlı Seferi Müslüman paralı askerler tarafından yürütülmüştür. Söz konusu askerler daha sonra işverenlerine karşı cephe almışlardır. Dünya 1979-1989 Afganistan Savaşı'nın ters tepmesinin sonuçlarını yeni yüzyılın başlangıcından çok sonra da yaşamaya devam edecektir.²⁸

Yine özellikle Arap-İslam dünyası hususunda uzman Giles Kepel şu tespitte bulunuyor: "Bu terörist şiddet fenomeni, İslamcı hareketin iktidarı alma yetisindeki düşüş sürecinin bir parçasıdır... Bin Ladin fenomenini mümkün kılan İslamcı hareketin parçalanmasıdır."²⁹ "Tarihin Sonu"³⁰ tezinin sahibi Fukuyama'ya göre de "Müslüman hükümetlerin mevcut başarısızlıkları, dış dünyanın yaptığı ya da yapmaktan çekindiği her şey bir yana, Müslüman dünyasındaki durgunluğun temel sebebidir."³¹

"Yeni Muhafazakârlar ve Amerikan Yüzyılı" projesinin ateşli savunucularından General John Ashcroft terörizm ve önleyici vuruşla ilgili şu görüşlerini bir grup yayıncı önünde dile getiriyor: "Medeni insanlar anlamalıdır ki, hürriyetin ve insan şerefine kaynağı Tanrı'dır. Bütün dinlerin uygar insanları kendi yaratıcılarını koruma ihtiyacı duyarlar. Biz hürriyeti savunduğunu söyleyen bir milletiz fakat bu, devlete veya herhangi bir belgeye dayanan bir hürriyet değildir; bu Tanrı'nın bize bağışladığı bir hürriyettir."³²

Anlaşıyor ki "avukat General Ashcroft, çalışma bürosunun lobisindeki heykellerin göğüslerini kapatıp Orfeus'u politikanın arka bahçesine gönderirken, Hıristiyan köktendincilere (Evanjelistler-RK), şehvetlerinin yerine Tanrı Yehova'nın öfkesini koymalarını ellerindeki fenerleri yakarak bir araya toplayıp BİRLEŞTİK, AYAKTAYIZ demelerini önermektedir."³³

İbn Meymun, Leo Strauss, Milton Friedman veya bir başka ifade ile DİN-SİYASET FELSEFESİ-NEOLİBERAL EKONOMİ ve toplum formatlı Yeni Dünya Düzeni Projesi'nin aktörleri, özellikle 11 Eylül

²⁸ John Cooley, "Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism" Pluto, Londra, 1999, p. 240-241.

²⁹ Gilles Kepel et Farhad Khosrokhavar, Liberation, 19 Kasım 2001.

³⁰ Francis Fukuyama, "The End of History and the Last Man", Avron Books, New York, 1992.

³¹ Francis Fukuyama, "Their Target: The Modern World", Issues 2002, Newsweek özel sayısı, Aralık 2001-Şubat 2002, s. 62.

³² E. Umansky, "Eyeing the Axis", State Magazine, February 20, 2002.

³³ P. McLaren ve N. Jaramillo, a.g.e, s. 182.

2001'den sonra “suçsuz kurban” ve “yaralı ve intikamcı milli duyguları kışkırtarak”³⁴ ve “dünyadan nefret eden bir kibirle”³⁵ sözde teröre karşı savaş başlatarak “demokrasi götürme” projeleriyle kendi küresel imparatorluğunu “ya bendensin ya bana karşısın” sözleriyle dayattılar.

Ohio Reformasyonu Topluluğu'ndan Evanjelist rahip Rod Parsley şöyle diyor: “Ruhül Kudüs işgali başladı! Mevzilerinize geçin, silahlarınızı hazırlayın, emniyeti açın ve cephaneyi sürün. Reformasyon başlasın... Ayrıca Parsley şunları yazmıştır: “Refah elde etmek için iktidar, Tanrı'nın sözleşme altındaki hediyelerinden biridir ve James 5:3,7 söz verir, son günlerde Hristiyanlara doğru büyük bir refah transferi olacaktır.”³⁶

Çağlar boyunca iktisat ve siyaset akımlarının tanımlarına baktığımızda temel olarak şu şekilde bir teori başlıklarıyla karşılaşırız: merkantilistler, fizyokratlar, klasikler, Marx, neoklasikler, Keynes/Kalecki, parasalcılık, neoklasik yeniden canlanma ve günümüzde modern heterokslar.³⁷ 1978-2008 döneminde “altın çağ” politikalarının başarısızlığının ortaya çıkması neoliberalizmin dini terminoloji olan “heterodoksi” ile anılan ve “modern heterodokslar” olarak tanımlanan teorik tanımını ortaya çıkarmıştır. Neticede günümüzde iktisat dün olduğu gibi özündeki siyasal niteliğini sergilemeyi sürdürürken bugün açıkça neoliberalizm ile judeo-Hristiyan elitist bir dini dayanağının olduğunu da açık etmiş bulunmaktadır. Karşılıklı tavizlerin (trade-offs) ve çatışan çıkarların işin içine karışmadığı hiçbir ekonomi politikası tartışması yoktur. Dolayısıyla iktisadi “etkinlik” ve “akılcılık” tartışmaları hiçbir zaman tarafsız değildir.³⁸

Tıpkı neoliberalizmin ilahi dayanağı, “Tanrı tarafından ezelden seçilmiş” olanların suçlu olmalarına imkân vermeyen kolaylıklar yine Tanrı adına insanlar tarafından sağlanacaktır,³⁹ gibi.

Medeniyetler çatışması tezinin teorisyeni, ABD'li siyaset bilimci Samuel Huntington “The Erosion of American National Interest”⁴⁰ başlıklı

³⁴ A. Lieven, “The Empire Strikes Back” The Nation, June 19, 2003.

³⁵ Terry Eagleton, “After Theory, Basic Books, New York, 2003.

³⁶ Nate Anderson, Christianity Today Magazine, Kasım 2006, “Vatansever Rahiplerle Tanışalım”.

³⁷ Jim Stanford, “Herkes İçin İktisat”, Türkçesi: Tuncel Öncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s. 65.

³⁸ Jim Stanford, a.g.e, s. 64.

³⁹ Cumhuriyet Aksel, “Amerika Birleşik Devletleri Anonim Şirketi” Boz Yayınları, İstanbul, 2010, s. 65.

makalesinde, neoliberalizmin kalesi ABD'nin en baştan beri milli kimliklerini hep istenmeyen "öteki"nin karşıtlığı üzerine bina ettiğini, Amerika'nın milli bütünlüğünü koruyabilmek için düşmana diğer ülkelerden daha çok ihtiyaç duyduğunu yazıyor. Huntington'ın Amerikan zafiyetinin bir de "Mesih" inancı ile yan yana geldiğini ve üstelik bir de ABD'nin dış politikasının temeli olan "belirlenmiş kader" ile beslendiğini hatırlayalım.

Bu durumda öncelikle Amerikan halkının yönlendirilmesi başta olmak üzere insanlığın topyekûn şuuraltının işgal edilmesi için Hollywood filmlerine çok iş düşüyor.⁴¹ Hem de "Küçük Adamlara Büyük Oyunlar"la başlatılan projelerle.⁴²

Veysel Atayman, "Postmodern Kurtarıcılar" adını verdiği derlemesinde, "Terminatör" filminden "Matrix" üçlemesine bütün popüler Hollywood sineması örneklerini ele alan çalışmasıyla son 30 yılın neoliberal ekonomilerinin ve politikalarının değerlendirmesini "kurtulmamız gereken kurtarıcılar" olarak değerlendirdiği söz konusu filmlerin "kurtarıcı Mesih" modelini analiz ederek yapıyor. "Dünyayla birlikte topyekûn hepimiz canlı canlı lanetlenmiş bir simülasyon, hatta lanetlenmişten bile beter bir duyarsız caydırma evreninin içine düştük." –Matrix'te Neo'nun filmin başında açtığı kitabın "Nihilizm üzerine" başlıklı bölümünden.⁴³

Otoriter/elitist yönetim biçimi olarak tanımladığımız neoliberal siyasi düzenin zihni ve uygulama tarzı şu esaslardan meydana gelmektedir.⁴⁴

a- Tanımlanmış yargı geçerliliğini hukuki kurallardan değil, değer yargılarını benimsediğini söyleyen kesimin siyasi söylemine uygunluktan alır.

b- Resmi olmayan seçkin/karizmatik önderlerin resmiyet kazanarak devlet-içinde devlet olmalarının yolu açılır.

c- Eğitim ve sınav devletin adil tarafsızlığından ve fırsat eşitliğinden çıkarılarak karizmatik önderlerin üstünlüğünü ve etkinliğini sağlamanın vasıtası olarak fonksiyon icra eder.

⁴⁰ Foreign Affairs, Eylül/Ekim 1997.

⁴¹ Ramazan Kurtoğlu, "Evanjelizm", Sinemis Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2012, s. 159-228.

⁴² Ömür Kurt, "Küçük Adamlara Büyük Oyunlar", Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013, s. 13-152.

⁴³ Derleyen: Jean Baudrillard, "Nihilizm Üzerine, Simülakarlar ve Simülasyon", Türkçesi: Oğuz Adanır, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Tarih silinmiş.

⁴⁴ Nadim Macit, Ortadoğu Gazetesi, 6 Ocak 2012.

d- Üst bürokrat ile bürokrat-memur, resmi devlet kurumunun sistematik esaslarından daha ziyade, karizmatik önderlerin taleplerini tam zamanlı olarak yerine getirmekle görevli addedilir.

e- Allah inancı bireyin ahlaki bir tutuma değil, yoruma dayalı keyfiliğe yönelik bir zihni algıya açık olduğu için içeriksiz (muhtevassız) ancak verimliliği esas alan bir inanç haline dönüştürülerek her alanda “dine başvuru”, verimliliğe ve işlevselliğe vasıta haline getirilir. Neoliberal-kapitalist sistemin Yeni Dünya Düzeni projesinden ortaya çıkan bu durumun siyasi görüntüleri, iktisadi ve toplumsal görüntüleri ülkelere göre farklılık arz etmekle birlikte, farklılık bir maliyet farkı değil, derece farkıdır. Mesela, Evanjelist Hıristiyanlar için farklı, Katolik Hıristiyanlar için farklı geliştirilen dine başvuru söylemleri veya İslam dünyasının Sünni-Şii düzlemine yönelik, hatta Türklere, Araplara, Acemlere vb. yönelik “dine başvuru” söylemleri geliştirilmiştir. Elbette dindar olmak saygıyı hak ederken dine başvuru siyasi hesaplarla kitlelerin ikna edilmesi için halkın somut algısına hitap ederek din yoluyla siyasi idealleri, politik stratejileri gerçekleştirmeye yönelik din üzerinden toplumu/toplumları kontrol etmek operasyonudur. Soğuk savaş döneminin ardından daha açık ve dolambaşsız vurgulanan DİN-SİYASET-EKONOMİ odaklı görüşlerin Yeni Dünya Düzeni kurmak isteyen küresel siyaset- finans elitleri tarafından dillendirilmesi bir tesadüfün sonucu değildir. ABD’nin kurucu atalarından günümüzde devletin ideologları tarafından sık sık vurgu yapılan; “belirlenmiş kader” (manyfast destiny), “tepedeki ev” ve benzeri vurgular, ülkelerinin İncil’deki “seçilmiş” millet olduğunu ve dünyadaki kötülere karşı iyilerin lideri ve kötülerini imana getirecek mutlak/muktedir güç olduğu yönünde olup ABD dış politikasının “Amentüsü”nü oluşturur. Açıkçası Hıristiyanlığın eskatolojik unsurlarını küresel hegemonya mücadelesinin parçası yapan yeni-muhafazakâr politikaların hem toplumsal hem de kurumsal bağlamda giderek yaygınlaşması, 1990 sonrası dünyasının “Yeni Dünya Düzeni” söylemine uygun olarak yönünü somut bir şekilde ortaya koymuştur. Bu politika ister “önleyici savaş” modeli ister “değerler diplomasisi- yumuşak güç” modeli ile olsun belirttiğimiz gayeye yöneliktir. Belirttiğimiz amaca bağlı olarak sinema-TV-yazılı basın üzerinden sağlanan iletişim ağları vasıtasıyla “davranış kontrol-psikolojik harp” metotlarıyla sivil güç oluşturma ve Judeo-Hıristiyan dini-kültürel unsurları ile sembollerini kullanma politikası örnekleri İslam dünyasına da transfer edilerek toplum mühendisliği operasyonlarında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

f- Nitekim Tunus’ta başlayarak şimdilik Suriye’de iç savaş şeklinde devam etmekte olan “Arap baharı” adıyla anılan sürecin önümüzdeki yıllarda giderek yayılacağı tahmin edilen “sivil isyan”ın motivasyon unsurları ve ortaya çıkan sonuçlar, sadece yeni insan ve iktidar tipini anlatmıyor, aynı zamanda yeni muhafazakar düzenin yapısı hakkında ipuçları da veriyor. “Demokratikleşme”

projesi olarak takdim edilen bu proje daha önce Büyük Ortadoğu Projesi/Genişletilmiş Ortadoğu Projesi adıyla anılan, hedefteki İslam coğrafyasını yeniden tanzim etmek için uygulamaya konulan “sınırları değiştirme” projesidir.

Neoliberal-kapitalist sistemin Yeni Dünya Düzeni için Meimonides-Leo Strauss ikilisinin görüşleri doğrultusunda üretilen “dine başvuru” modeli 1990’lardan itibaren sosyo-politik, sosyo-ekonomik bir ikame aracı olarak fonksiyon icra etmektedir. Aynı anda “think global, act domestic” (küresel düşün, mahalli yap/oyna) prensibine uygun olarak hem yerel hem de küresel düzeyde hareket etmek suretiyle yeni bir sistemin üretilmesi gaye edinilmektedir.

Yeni muhafazakar sosyo-politik dilin geniş kitlelerin ihtiyaçlarına yeterli cevap veremediği algısının üretilmesi ve kabul görmesi, “bir taraftan çağdaş muhafazakarların liberal demokrat eğilimleri bünyelerine taşımalarına, diğer taraftan geleneksel değerleri benimseyen dindar kesimi dönüştürmeye, hatta iktidarın dönüştürücü özelliği sayesinde muhalifleri yanlarına almalarına” ortam sağlamıştır. “Arap baharı” adıyla işgali, “hürriyetler” adı altında terörü meşrulaştıran bu neoliberal/neomuhafazakar model, fikri ve ahlaki anlamda toplumu dönüştürme politikasının yeni adıdır.

ABD başkanlarından Jimmy Carter’ın –ki kendisi Amerika’nın Evanjelist başkanlarından biridir. Milli Güvenlik eski danışmanı ve Rockefeller ailesinin damadı Zbigniew Brzezinski’nin de belirttiği üzere, ABD’nin “küresel egemenlik” peşinde koşması gerektiği konusunda var olan geniş mutabakattan türeyen Amerikan emperyal stratejisinin bir tutarlılığı bulunmaktadır.⁴⁵

ABD’nin küresel hegemonyaya yönelik emperyal büyük stratejisi, yönetici sınıfın şu ya da bu kanadı tarafından Washington’da oluşturulan politikaların sonucu olmaktan çok, ABD neoliberal kapitalizminin 21. yüzyılın başlangıcında kendini bulmuş olduğu güç konumunun kaçınılmaz bir sonucudur. ABD’nin ekonomik gücü (en yakın müttefikleriyle birlikte) hızla ve açık bir biçimde gerilemektedir. 2012 sonunda merkezi federal hükümetin borç –çoğunluğu dış- stoku 16 trilyon dolar olup ayrıca eyalet hükümetlerinin toplam borç stokunun da 60 trilyon dolardan fazla olduğu basına yansıyan bilgiler arasındadır. Ayrıca Amerikan hane halkı borç stoku da son 30 yılda dört kattan fazla artmıştır. Neoliberalizmin önce Amerikan halkını vurduğu her açıdan görülüyor. Ayrıca büyük güçler bundan 20 yıl

---

⁴⁵ Zbigniew Brzezinski, “The Grand Chessboard”, New York, Basic Books, 1997, s. 3.

sonra da birbirleri karşısında ekonomik bakımdan aynı ilişkiler içinde kalacak gibi görünmemektedirler.⁴⁶

3. SONUÇ: “Etkin Piyasalar” ve “Rasyonel İnsan” Yerine Davranış Ekonomisi

Ancak tarihin dersleri de ortadadır. Elbette “körlere ayna satılmaz”. İnsanların inançlarıyla oynayarak, siyaset felsefesinin, finans kapitalin emrindeki ordularla Mesihî küresel hegemonya kurma projeleri eninde sonunda başarısız olmaya mahkûmdur. Her yalnızı “tedbirsiz koyun” olarak görmek ve “dibi görünmeyen kuyudan su içmek” işte küresel finans kapital elitlerin paradoksu.

“Bu sıkıntılı gezegen, en şiddetli çelişkileri içinde barındıran bir yer. Ödülleri alanlar, yükleri omuzlayanlardan tamamıyla ayrılmıştır. Bu akil bir liderlik değildir.”⁴⁷ Neoliberalizmin sonucu budur.

“General Motors ve Exxon’un hâkim olduğu bir sistem ile Amerika tarihinde daha önceki dönemde bir çiftçiye ve küçük işletme sahibine dayalı bir sistem arasındaki farklılık ABD’deki geniş, özel bürokrasiler ile sosyalist devletlerdeki kamu bürokrasileri arasındaki farktan çok daha büyüktür.”⁴⁸

“Tarihte öncesi olmayan bir şekilde örgüt, teknoloji, para ve ideolojiyle dünyayı birleşik bir birim olarak yönetmek için ciddi bir teşebbüste bulunan küresel şirketlerin yöneticileri var. Özde ise onların talep ettikleri ulus devleti aşmak ve süreç içerisinde onu dönüştürmek...”⁴⁹

“Kolayca hammadde elde edebileceğimiz yeni alanlar bulmalıyız ve aynı zamanda sömürgelerdeki yerliler arasından ucuz kölelerin emeğini sömürmeliyiz. Sömürgeler aynı zamanda fabrikalarımızda ortaya çıkan atıkların boşaltılacağı alanları da bize sağlayacak.”⁵⁰

“Bu yeni piyasada... saniyeler içinde milyarlar bir ekonomiye veya ekonominin dışına akabilir. Paranın bu gücü o kadar tesirli ki, bazı gözlemciler sıcak paranın bir tür gölge –dünya hükümeti olma yolunda

⁴⁶ John Bellamy Foster, “Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz”, Türkçesi: Çiğdem Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008, s. 137.

⁴⁷ Spock, “The Cloud Minders”, Star Trek, Bölüm 74.

⁴⁸ Gar Alperovitz, “Building a Living Democracy”, Sojourners, Temmuz 1990, s. 16.

⁴⁹ Richard J. Barnet and Ronald E. Muller, “Global Reach: The Power of the Multinational Corporation”, Simon and Schuster, New York, 1974, p. 13.

⁵⁰ Cecil Rhodes, “Rodezya’nın Kurucusu”, As Quoted in “Development as Enclosure”, The Ecologist, 22, No. 4 (1992), p. 131.

ilerlediğini görüyor- bir ulus devletin egemen güçleri kavramını geri dönülmez şekilde aşındıran bir biçimde."⁵¹

Ekonomide gerçek mesele mevcut iktisat teorisinin büyük bölümünün temelinde yatan klasik anlayıştır. Makroekonomi ve finans mesleklerine mensup çoğu kişi, RASYONEL BEKLENTİLER ve ETKİN PİYASALAR konusunda, en önemli dinamikleri bile dikkate alamayacak kadar ileri gitmiştir. Modele davranışsal güdülerini dâhil etmemek bizi ekonomik bunalımın gerçek kaynaklarını göremez hale gelebilir... Son 30 yılda geliştirilen makroekonomi bu açıdan yanlış yöne gitmiştir. Standart/neoliberal makro iktisatçılar makroekonomiyi arındırıp daha BİLİMSEL kılma çabasıyla insanların yalnızca ekonomik güdülerle hareket edip, bütünüyle rasyonel olmaları halinde ekonominin nasıl davranacağına odaklanan bir araştırma yapısı ve disiplini dayatmışlardır.⁵²

Neoliberal Yeni Dünya Düzeni'nde "şirketlerin gücü kanunları kendi kârının artırılmasına yönlendirdikçe, para her değerli toplumsal ve siyasi reformun düşmanı gibi görünmektedir. Bizler sonu gelmeyen bir açgözlülüğü doyurmak için okyanusları, ormanları, toprağı ve her canlı türünü soyup yağmaladıkça, para yerküreyi yok eder gibi görünmektedir. En azından İsa'nın, sarrafları tapınaktan atmasından bu yana, parada zındıkça bir şey olduğunu hissettik... Olympos tepelerinden aşağı bakan finansçılar kendilerine EVRENİN EFENDİSİ diyor, hizmet ettikleri tanrının gücünü kitlelere servet ya da felaket getirmeye... milletlerin yükselmesine ve düşüşüne neden olmaya yöneltiyorlardı. Ancak paranın kaprisli bir tanrı olduğu çok geçmeden anlaşıldı. Finans rahiplerinin para tanrısını yatıştırmak için kullandıkları, giderek çılgınlaşan ritüeller artık işe yaramıyor. Ölmekte olan bir dinin ruhbanları gibi, takipçilerinden büyük fedakârlıklar talep ederken, talihsizlikleri için ya günahı (açgözlü bankerler, sorumsuz tüketiciler) ya da Tanrı'nın (mali piyasaların) sır dolu kaprislerini suçluyorlar. Ama daha şimdiden bizzat rahipleri suçlayanlar da var."⁵³

"Modern bankacılık sistemi sıfırdan para üretiyor. Bu süreç, muhtemelen bugüne kadar el çabukluğuyla icat edilen en acayip şey...

⁵¹ "Hot Money", Business Week, 20 Mart 1995, s. 46.

⁵² George A. Akerlof ve Robert J. Shiller, "Hayvansal Güdüler-İnsan Psikolojisi Ekonomiyi Nasıl Yönlendirir ve Küresel Kapitalizm İçin Niçin Önemlidir", Scala Yayıncılık, Türkçesi: Neşenur Domaniç ve Levent Konyar, İstanbul 2010, s. 202-203.

⁵³ Charles Eisenstein, "Kutsal Ekonomi-Geçiş Çağında Para, Armağan ve Toplum", İstanbul 2012, s. 11-13.

Eğer bankaların kölesi olmak ve kendi köleliğinizin bedelini ödemek istiyorsanız o halde bankaların para yaratmasına müsaade edin.”⁵⁴

“Çağdaş Batı’nın şirket ekonomilerinde piyasa pasif bir kurumdur. Aktif olan şirkettir... İçsel olarak dar ve kısa görüşlü bir teşkilat... Şirket, onu kim kontrol ediyorsa onun menfaatlerine hizmet edecek biçimde dönüştü, bunu yapamayanların pahasına olmak üzere.”⁵⁵

“Politik bir birim, ekonomik hayat üzerinde büyük ölçüde bir kontrol sağlamadığı müddetçe sağlıklı olamaz.”⁵⁶

“Yeni göçmen sermaye asla kök salmıyor ve asla yeni toplumlar inşa etmiyor. Ardında zehirli atıklar, hayata küsmüş işçiler ve yok edilmiş yerli topluluklar bırakıyor.”⁵⁷

Bilindiği gibi Dünya Bankası, IMF ve WTO neoliberal küresel “kurtuluş reçetelerini” on yıllardır özellikle gelişmekte olan ülkelere her türlü baskı metodunu kullanarak dayattı. İşte bu üçlüden IMF’nin baş ekonomisti Oliver Blanchard şunları söylüyor: “Ekonomik kriz, krizin başlangıcından itibaren en az on yıl sürecek. Eğer çok yavaş giderseniz piyasalar ciddi olmadığını düşünür. Çok hızlı yaparsanız ekonomiyi öldürürsünüz. Her ülke kendi için doğru olan konsolidasyon yolunu bulmak zorunda.”⁵⁸

Elbette en az 30 yıl gecikmiş bir doğru söz ama “vakti geçmiş ah”ın kime faydası olabilir ki? İlk yapılması gereken, Charles Eisenstein’in “kutsal ekonomi”de söylediği gibi “zındıklaşmış paranın”/para piyasalarının/finans sektörünün hukuk ve ahlaki sınırlar içine çekilmesidir. Bir diğer adım ise kapitalizmin “rasyonel beklentiler/insan” ve “etkin piyasalar” temeline oturtulan iktisat literatüründe yetersiz kaldığını kabul etmek ve ekonomide bunların tam olarak açıklayamadığı reaksiyonları BEŞ TEMEL DAVRANIŞ ile izah edilebilir hale getirmek olmalıdır.

⁵⁴ Thomas L. Friedman, “International Investors Bet Everything on Anything”, New York Times, 17 Nisan 1994, -Lord Josiah Stam, Bank of England’ın eski Direktörü (1937) nün sözü.

⁵⁵ William M. Dugger, “Corporate Hegemony”, Greenwood Press, New York, 1989, IX, XIII.

⁵⁶ Herman E. Daly ve John B. Cobb Jr., “For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community, the Environment and a Sustainable Future”, Beacon Press, Boston, 1989, p. 174.

⁵⁷ Anita Roddick –The Body Shop’un kurucusu, “Business as Unusual: The Triumph of Anita Roddick”, Thorsons, London, 2000, p. 7.

⁵⁸ Cumhuriyet, 4 Ekim 2012.

KAYNAKÇA

- Achcar G., “Barbarlıklar Çatışması”, Türkçesi: Ateş Uslu, *İthaki Yayınları, İstanbul, 2012.*
- Açan A., *Cumhuriyet Kitap, Sayı. 835.*
- Akerlof G. A. ve Shiller R. J., “Hayvansal Güdüler-İnsan Psikoloji Ekonomiyi Nasıl Yönlendirir ve Küresel Kapitalizm İçin Niçin Önemlidir”, *Scala Yayıncılık, Türkçesi: Neşetur Domaniç ve Levent Konyar, İstanbul 2010.*
- Aksel C., “Amerika Birleşik Devletleri Anonim Şirketi” *Boz Yayınları, İstanbul, 2010.*
- Alperovitz G., “Building a Living Democracy”, *Sojourners, Temmuz 1990.*
- Anderson N., *Christianity Today Magazine, Kasım 2006*, “Vatansever Rahiplerle Tanışalım”.
- Atayman V., “Postmodern Kurtarıcılar”.
- Barnet R.J. & Muller R.E., “Global Reach: The Power of the Multinational Corporation”, Simon and Schuster, *New York, 1974.*
- Baudrillard J. (Der.), “Nihilizm Üzerine, Simülakarlar ve Simülasyon”, Türkçesi: Oğuz Adanır, *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Tarih silinmiş.*
- Baudrillard J., “Üretimin Aynası Ya da Tarihsel Materyalist Eleştiri Yanılsaması”, Türkçesi: Oğuz Adanır, *Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları.*
- Brezinski Z., “The Grand Chessboard”, *New York, Basic Books, 1997.*
- Burnyeat M. F., “Spinx without a Secret”, *The New York Review of Books, 1985.*
- Cooley J., “Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism”, *Pluto, Londra, 1999- Kutsal Olmayan Savaşlar: Afganistan, Amerika ve Uluslararası Terörizm.*
- Cumhuriyet, *4 Ekim 2012.*
- Daly H.E & Cobb Jr J.B., “For the Common Good: Redirecting the Economy toward Community, the Environment and a Sustainable Future”, *Beacon Press, Boston, 1989.*
- Dugger W.M., “Corporate Hegemony”, *Greenwood Press, New York, 1989, IX, XIII.*
- Eagleton T., “After Theory, Basic Books, *New York, 2003.*
- Eisenstein C., “Kutsal Ekonomi-Geçiş Çağında Para, Armağan ve Toplum”, Türkçesi: Sinem Gül, *Ukuyan Us Yayınları, İstanbul 2012.*
- Eski Ahid-Hezekiel 38-39.
- Eski Ahid-İşaya 13: 1-4-5.
- Foreign Affairs, Eylül/Ekim 1997.
- Foster J.B., “Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz”, Türkçesi: Çiğdem Çıdamlı, *Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008.*
- Friedman T., “Terrorism Game Theory”, *New York Times, 25 Eylül 2001.*
- Friedman T.L., “International Investors Bet Everything on Anything”, *New York Times, 17 Nisan 1994*, -Lord Josiah Stam, Bank of England’ın eski Direktörü (1937)nün sözü.
- Fukuyama F., “The End of History and the Last Man”, *Avron Books, New York, 1992.*
- Fukuyama F., “Their Target: The Modern World”, *Issues 2002, Newsweek özel sayısı, Aralık 2001-Şubat 2002.*

- Halsell G., “Tanrıyı Kıyamete Zorlamak-Armagedon Hıristiyan Kıyametçiliği ve İsrail”, *Kim Yayınları*, 2. Baskı, Ankara, Nisan 2003.
- Hedges C., “On War”, *New York Review of Books*, December 16, 2004.
- Johson C., “Bases for an Empire”, *Los Angeles Times*, January 18, 2004.
- Kepel G., et Farhad Khosrokhavar, *Liberation*, 19 Kasım 2001.
- Kepel G., “Jihad-Expansion et declin de L’İslamisme”, *Gallimard, Paris*, 2000.
- Kurt Ö., “Küçük Adamlara Büyük Oyunlar”, *Pozitif Yayınları, İstanbul*, 2013.
- Kurtoğlu R., “Hollywood ve Kabala’nın 13. Havarisi Evanjelizm”, 3. Baskı, *Sinemis Yayınları, Ankara* 2012.
- Kurtoğlu R., “Küresel Ekonomik Kriz ve Yeni Dünya Düzeni”, *Sinemis Yayınları, Ankara*, 2012.
- Kurtoğlu R., “Küresel Hegemonya Savaşları: İklim, Su, Gıda”, *Karma Kitaplar, İstanbul*, Ocak 2013.
- Lieven A., “The Empire Strikes Back” *The Nation*, June 19, 2003.
- Macit N., *Ortadoğu Gazetesi*, 6 Ocak 2012.
- McLaren P. & Jaramillo N., “Pedagoji ve Praksis”, *Kalkedon Yayıncılık, İstanbul* 2009.
- Meimonides, “Mişna Tefsiri, *Sanhedrin 10:1*.
- Meimonides, “Mişna Tora, Kralların Kanunları, 12:5.
- Meimonides/Ibn Meymun, “Mişna Tora, Kralların Kanunları, 11:4.
- Naito M., “Cumhuriyet Strateji-Ali Külebi”, 11 Aralık 2007.
- Rhodes C., “Rodezya’nın Kurucusu”, As Quoted in “Development as Enclosure”, *The Ecologist*, 22, No. 4 (1992).
- Roddick A.–The Body Shop’un kurucusu, “Business as Unusual: The Triumph of Anita Roddick”, *Thorsons, London*, 2000.
- Shorris A.E., “Ignoble Hars: Leo Strauss, George Bush and the Philosophy of Mass Deception”, *Harper’s Magazine*, 308 (1849), 2004.
- Spock, “The Cloud Minders”, *Star Trek, Bölüm 74*.
- Stanford J., “Herkes İçin İktisat”, Türkçesi: Tuncel Öncel, *Yordam Kitap, İstanbul*, 2009.
- Talmud, *Sanhedrin*, 20 b.
- Talmud, *Sanhedrin* 97 b.
- Umansky K.E., “Eyeing the Axis”, *State Magazine*, February 20, 2002.
- Xenos N., “Leo Strauss and the Rhetoric of the War on Terror”, *Logos*, 3 (2), www.logosjournal.com/xenos.html
- Werner H., *Lexikon der Esoterik*.
- “Hot Money”, *Business Week*, 20 Mart 1995.
- Wolcott J., “The Counter-Life”, *The Nation* 279 (17), November 22, 2004.
- Webb J., *Wall Street Journal*, Kasım 15, 2006.

FIİLÎ BAĞIMSIZLIK SÜRECİNDE BULGARİSTAN EMARETİ VE OSMANLI DEVLETİ'NİN TUTUMU (1878- 1908)*

Ali ARSLAN**
Bülent YILDIRIM***

ÖZET

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunda Osmanlı Devleti, nüfusunun en az yarısını Müslüman Türk unsurun oluşturduğu Bulgaristan topraklarını kaybetmiştir. Bulgar milliyetçilerinin hayallerini büyük oranda karşılayan Ayastefanos Antlaşması diğer büyük devletler tarafından kabul görmemiştir. Başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa Devletleri, Rusya'nın bölgede üstünlük sağlaması sebebiyle Berlin'de yeni bir Anlaşma yapılmasını sağlamışlar ve Berlin Anlaşması ile de sınırları daraltılmış bir özerk Bulgar Prensiği kurulmuş; Balkan Dağları'nın güneyinde ise Osmanlı Devleti'ne bağlı Doğu Rumeli Vilayeti oluşturulmuştur. Bulgar Prensi ve oluşturulduğu günden itibaren Bulgaristan Emareti fiilen bağımsız bir şekilde hareket etmiş, Avrupalı devletlerin baskısı sonucunda Osmanlı Devleti de bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Özellikle Doğu Rumeli Vilayetinin 1885'te Bulgaristan tarafından ilhakına ve sonrasında başlayan Bulgar-Sırp savaşına müdahalesiz kalan Osmanlı Devleti'nin itibarı sarsılmıştır. Bunların dışında özellikle 1888 yılından itibaren Bulgar Prensi Ferdinand döneminde başta İngiltere olmak üzere Almanya, Fransa, İtalya gibi pek çok Avrupa ülkesiyle gümrük vergileri konusunda anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalar ekonomik olarak Sofya'ya önemli bir getiri sağlamasa da, Bulgaristan Emareti'nin uluslararası alanda tam bağımsız ve tanınmış bir devlet gibi muamele görmesine yol açmıştır.

---

*Kültürlerarası Kavşakta Bulgaristan ve Türkiye Uluslararası Dil ve Tarih Edebiyat Sempozyumu-II (4-6 Ekim 2012 A.Ü. DTCF. Ankara) sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

**Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

***Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Bulgaristan Emareti, Berlin Antlaşması, Doğu Rumeli Vilayeti, Makedonya

THE BULGARIAN PRINCIPALITY AND THE ATTITUDE OF THE OTTOMAN STATE DURING THE INDEPENDENCE PROCESS

ABSTRACT

The Ottoman State lost the Bulgarian territory, at the end of the Russo-Turkish war of 1877-1878. The population of the territory at least half was Muslim Turk. The Treaty of San Stefano which represented the great part of the desires of the Bulgarian nationalists was not accepted by the great states. Because Russia maintained superiority in the region, other European states, England in particular, facilitated the implementation of a new treaty in Berlin, and the Treaty of Berlin not only an autonomous Bulgarian Principality with restricted borders was established but also in the south of the Balkan range mountains, an Eastern Rumeli province under the rule of the Ottoman State was constructed. The chieftainship of Bulgaria and the Prince of Bulgaria acted as an officially independent country since their establishment, and as a result of the pressure of European countries, the Ottoman State had to accept this situation. Especially during the Bulgarian-Serbian War which broke out with the annexation of the East Rumelian province by Bulgaria in 1885, the Ottomans were unable to intervene. It damaged the Ottoman State's prestige. Furthermore, especially since 1888, during the sovereign of Prince Ferdinand with many European countries - Germany, France, Italy and England in particular, negotiations about tariffs were made. Although these negotiations did not provide Sofia with a significant economical profit, it resulted in the chieftainship of Bulgaria's being treated as an entirely independent and recognized country.

Key Words: Principality of Bulgaria, The Ottoman State, Treaty of Berlin, Province of Eastern Rumelia, Macedonia

1. GİRİŞ

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Ruslar, Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek batıda İstanbul yakınlarına, Yeşilköy'e kadar gelmişler, doğuda ise Ermenilerin de meskûn olduğu bölgelerin bir kısmını ele geçirmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin ağır şartlar ihtiva eden bir antlaşma yapmaktan başka çaresi kalmamıştı. 3 Mart 1878 günü General İgnatiyev'in Osmanlı Hariciye Nazırı Saffet Paşa'ya dikte ettirdiği¹ Ayastefanos

¹ Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856-1880)*, Bilgi Yay., Ankara 1986, s. 22.

Antlaşması, Bulgar milliyetçilerinin hayallerinin büyük bir bölümünü karşılıyordu. Antlaşmanın 6. 7. 8. 9. 10. ve 11. maddeleri Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak kurulacak olan Bulgaristan Prenslığı'nin² idare şekli, sınırları ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri ile ilgilidir. Antlaşmanın 6. maddesinde kurulacak olan Bulgar Prenslığı'nin sınırları ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir³. Buna göre Tuna Nehri'nden Rodop Dağları'na kadar, Karadeniz'den bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin sınırlarının tamamını kapsayan Morava, Vardar Vadileri'ne doğru uzanan ve Ege Denizi kıyısında Ustruma Nehri'nden Selanik dahil sahil şeridi ile iç kısımda Manastır ve Ohri'ye boyunca topraklar Bulgaristan sınırlarını oluşturacaktı⁴.

² Osmanlı Devleti'nde Bulgaristan Prenslığı'nin resmi adı, prenslik ile aynı anlama gelen "Bulgaristan Emareti" şeklinde kullanılmıştır.

³ Ayastefanos Antlaşmasının 6. Maddesine göre Bulgaristan hududu şu şekilde olacaktır; "Sırbistan'ın hudud-u cedidesinden ayrılarak (Karadağ) denilen silsile-i cibale değin (Ivranya) kazasının hudud-u garbiyesi boyunca gidecek ve garp tarafına çevrildiğinde (Kumanova) ve (Koçana) ve (Kalkandelen) kazalarının hudud-u garbiyesi boyunca (Korab) dağına kadar ve oradan (Velezçiça) Çayı üzerinden bunun (Karadirina) nehri ile telâki eylediği noktaya kadar gidecektir. (Drina)'dan ve badehu(Ohri) kazasının (Lina) Dağı'na doğru olan hudud-u garbiyesinden cenuba doğru yürüyüb (Görice) ve (Istarova) kazalarının (Gramos) dağına kadar giden hudud-ı garbiyesi boyunca gidecek ve andan sonra (Kesriye) gölünden (Mogleniça) yani (Karaçaova) çayına varacak ve bu çayın hattı ceryanı üzerinde gitdikten ve (Yenice)'nin cenup tarafından (Vardar Yenicesi)'ni geçtikten sonra (Vardar) mansıbından ve (Galiko)'dan (Parga) ve (Sarayköy) nam karyelere doğru ve oradan (Beşik) Gölü'nün ortasından (Ştruma) ve (Karasu) çaylarının mansıbına gidecek ve sahil-i deryadan (Burugöl)'e ve daha ötede şimal-i garbi istikametince(Rodob) silsile-i cibalinden (Çaltepe) dağına kadar gidecek ve (Karabalkan)'dan (Kuruşova) dağına kadar ve (Eşekkulağı) ve (Çepelyon) ve (Karakolas) ve (Işıklar) dağlarından (Arda) suyuna kadar gidecek ve yine Bulgaristan hududu ve oradan (Çirmen) şehri istikametince tahdid olunarak ve (Edirne) şehri cenubunda bırakarak (Söğüdü) ve(Karahamza) ve (Arnavudköyü) ve (Akarcı) ve (İsterci) köylerinden (Tekederesi)'ne ve (Çorlu) deresi boyunca (Lüleburgaz)'ın oradan (Sıçandere) tariki ile (Sergen) köyüne kadar gidecek ve tepelerden doğruca (Hâkimtabya)'sına doğru gidüb orada Karadeniz'e müntehi olacaktır ve sahil-i deryadan (Mangalya) kurbinde ayrılıb ve (Tulça) Sancağı'nın hudud-u cenubiyesi boyunca gidüb (Rasova) üzerinden Tuna'ya müntehi olacaktır" (Mu'âhedât Mecmu'ası, C. IV, Ceride-i Askeriye Matbaası, Dersaadet 1298, s. 188-189).

⁴ R. J. Crampton, *Bulgaristan Tarihi*, (Çev. Nuray Ekici) Jeopolitika Yay., İstanbul 2007, s. 70.

Ancak Berlin Antlaşması, Ayastefanos Anlaşmasıyla kurulan büyük Bulgaristan'ın sınırlarının Osmanlı Devleti lehine değiştirmiştir. Bu Antlaşma, Ayastefanos Antlaşması ile kurulan büyük Bulgaristan, İngiltere ve Avusturya Macaristan İmparatorluğunun kaygıları giderilecek şekilde parçalara bölünmüştür. Bir prenslik şeklinde yapılandırılan Bulgaristan, Tuna Nehri ve Balkan Dağları arasında kalan küçük bir alanla sınırlanmıştır. Balkan Dağları ve Rodoplar arasında kalan bölge, Doğu Rumeli Vilayeti⁵ adı altında Osmanlı Devleti'ne bağlı otonom bir eyalet olarak düzenlenmiştir. Makedonya ise reform yapılmak kaydıyla Osmanlı Devleti'nin idaresine bırakılmıştır⁶. Böylece, Ayastefanos Antlaşması ile kurulan 163.965 km²'lik büyük Bulgaristan Berlin Antlaşması ile üç parçaya ayrılmıştır. Osmanlı Devleti'ne vergi veren ve bağımsız olarak idare edilen Bulgaristan Prenslığı'ne 63.972 km²'lik bir alan bırakılmış, güneydeki 32.594 km²'lik alan ise Doğu Rumeli Eyaleti adı altında özerk bir vilayet olarak Osmanlı Devleti'ne verilmiş, geriye kalan 67.399 km²'lik Makedonya bölgesi ise doğrudan Osmanlı yönetimine terk edilmiştir⁷.

Berlin Antlaşmasının ilk on iki maddesi Bulgaristan Emareti'nin sınırları, yönetim biçimi ve Osmanlı Devleti ile ilişkileri ile alakalıdır. I. maddeye göre "Bulgaristan zat-ı hazret-i padişahinin tabiiyeti tahtında ve vergi verir bir emaret idilmiştir bir Hıristiyan hükümeti ve bir milli askeri olacaktır"⁸. İkinci maddede ayrıntılı olarak emaretin sınırları belirlenmiş, üçüncü maddede halk tarafından serbestçe seçilecek Bulgar Prensinin büyük devletlerin muvafakati ile Bâbıâli'den tasdik olunacağı ve ayrıca Avrupa düvel-i muazzamasının hanedanları arasından hiçbirisinin Bulgaristan Prenslığıne intihab edilemeyeceği hususları yer almaktaydı. Beşinci maddede din ve mezhep ayrımı yapılmadan herkesin eşit şartlara sahip olacağı belirtilmektedir. Altıncı ve yedinci maddeler anlaşmanın imzalandığı tarihten itibaren 9 ay süreyle bir Rusya komiseri vasıtasıyla Bulgaristan'ın geçici olarak idare edilmesiyle ilgilidir. Sekizinci madde Osmanlı Devleti'nin üçüncü ülkelerle imzalamış olduğu ticari ve diğer anlaşmaların Emarete de aynı şekilde geçerli olmasıyla ilgilidir:

⁵ Doğu Rumeli Vilayeti hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, TTK Yay., Ankara 1992.

⁶ R. J. Crampton, *a.g.e.*, s. 170.

⁷ Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996, s. 127-128.

⁸ Berlin Antlaşması 1. Madde, *Mu'âhedât Mecmu'ası*, C. V, Ceride-i Askerîye Matbaası, Dersaadet 1298, s. 113.

“*Düvel-i Ecnebiye ile Bâbîâlî beyninde akd olunub elyevm meriyülicra olan ticaret ve seyr-i sefayin muahedeleri ile bil cümle mukavele ve nizamnameler Bulgaristan Emareti’nde ibka olunmuştur. Anların ahkamınca hiçbir devlet hakkında muvafakat itmezden evvel bir güna tebdil ve tagayyür vuku bulamayacaktır. Emarat dahilinden geçen emtiadan Bulgaristan’da hiçbir transit resmi istifa olunmayacaktır bil cümle devletlerin tebea ve tüccarına orada müsavat-i kâmile üzre muamele edilecektir....*”⁹.

Berlin Anlaşmasının 12. maddesinde de Müslüman ve saireden emlak sahibi olup Emaretin haricinde ikamet edenlerin mal ve mülklerinin iltizam veya diğer yollarla işletilebilmesi ve muhafazası üzerine idi¹⁰.

Görüldüğü gibi Berlin Anlaşması ile Bulgaristan Emareti’nin statüsü belirlenmiş, açıkça Osmanlı Devleti’nin diğer devletlerle yapmış olduğu anlaşmaların burada da aynen geçerli olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla Bulgaristan Emareti’ne üçüncü ülkelerle ticari veya siyasî-askerî anlaşma yapma hakkı tanınmamıştır. Ayrıca Emaret sınırları dâhilinde kalan Müslümanlara ait mal ve mülklerin işletim hakkı kendilerine tanınmıştır. Yine burada yaşayan Müslüman Türklerin hukuku, herkesin din ve mezhep farkı gözetmeksizin eşit hakka sahip olacağı hükmü ile garanti altına alınmıştır. Ancak uygulamada Bulgaristan Emareti’nin kurulduğu günden itibaren Müslüman ve Türk nüfusa karşı baskılar hiç eksik olmamış ve bu nedenle savaştan sonraki uzun yıllar boyunca göç devam etmiştir¹¹.

2. BULGARİSTAN EMARETİ VE OSMANLI DEVLETİ ARASINDAKİ İLK BÜYÜK KRİZ, DOĞU RUMELİ’NİN İLHAKI

Berlin Anlaşmasının 13. maddesine göre Şarkî Rumeli Vilayeti siyasî ve askerî bakımdan doğrudan doğruya Osmanlı Devleti’ne bağlı olup, bir Hıristiyan vali tarafından mümtaz bir vilayet olarak idare edilecekti. 17. maddeye göre vali, Avrupa devletlerinin muvâfakati ve Bâb-ı Âli’nin tasdiki üzerine 5 sene için tayin edilecekti. 15. maddeye göre Osmanlı Devleti bu

⁹ Berlin Anlaşması 8. Madde, *Mu’âhedât Mecmu’ası*, C. V, s. 118.

¹⁰ *Mu’âhedât Mecmu’ası*, C. V, s. 119; Mahmud Celaleddin, *Mirat-ı Hakikat*, (Haz. İsmet Miroğlu) Berekât Yayınevi, İstanbul 1983, s. 688.

¹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, TTK. Yay., Ankara 1994, s. 122-154; Faruk Kocacık, “Balkanlar’dan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890), *Osmanlı Araştırmaları*, C. I, İstanbul 1980, s.137-190.

vilayetin karadan ve denizden muhafazası için hudut üzerinde istihkâmlar inşa ederek asker yerleştirebilecekti. Fakat bu askerlerin hudut noktalarına sevki esnasında Vilayet dâhilinde ikamet etmelerine izin verilmeyecekti. Vilayette asayiş, subayları Bâb-ı Âli tarafından tayin olunan ve vazife sahaları ahalinin mezhebi dikkate alınarak tespit edilen mahalli milis askerinin yardımı ile yerli jandarma tarafından sağlanacaktı¹².

Berlin Anlaşmasının 16. maddesine göre eğer Vilayet dâhili veya harici bir tehlikeye maruz kalacak olursa, vali Osmanlı askerini davet edebilecekti. Fakat Bâb-ı Âli, böyle bir müdahaleden önce, bu husustaki kararını sebepleri ile birlikte, İstanbul'daki yabancı devletlerin sefirlerine bildirecekti¹³.

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, Vilayete herhangi bir saldırı ya da ilhak girişimi durumunda müdahale hakkına sahipti. Ayrıca Vilayetin sınırlarında istihkâmlar oluşturup askerlerini de yerleştirebilecekti.

Bulgarlar Berlin Anlaşmasıyla sınırlarının daraltılmasından bir hayli rahatsız olmuşlar ve Ayastefanos Anlaşmasıyla vaad edilen büyük Bulgaristan'ı kurmayı kendilerine milli hedef tayin etmişlerdi.

Bulgaristan Berlin Anlaşmasından sonra Makedonya ve Doğu Rumeli'yi kendisine bağlamak hedefine yönelerek, Osmanlı Devletine karşı hasmane bir politika takip etmiştir. Eylül 1885'te Bulgar komiteleri Filibe'de gerçekleştirdikleri bir oldubitti ile Şarkî Rumeli Vilayeti'nin Valisi Gavril Paşa'yı tutuklamış ve Vilayetin Bulgaristan ile birleştiğini ilan etmişlerdi. Bu olayın hemen ardından Bulgar Prensi Alexander ordusu ile Doğu Rumeli'ye girerek kendisini Vilayetin Prensi ilan etmiştir.

Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid, Rusya'nın 1885 yılı başında kendisine verdiği söz sebebiyle Bulgaristan üzerindeki etkisini kullanıp birleşmeye karşı çıkacağını umuyordu. Fakat Rusya bu girişimden hoşlanmasa da, Bulgarları karşısına almamak için müdahale etmedi. İngiltere de aynı sebepten bu işgali desteklemekteydi. Hatta Osmanlı ve Rus çevrelerinde darbenin bir İngiliz planı ve üç İmparator birliğini bozmaya yönelik bir girişim olduğu söylentileri mevcuttu¹⁴.

¹² *Mu'âhedât Mecmu'ası*, C. V, s. 120-125.

¹³ *Mu'âhedât Mecmu'ası*, C. V, s. 123; Mahmud Celaleddin, *Mirat-ı Hakikat*, s.690; Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, s. 17.

¹⁴ Gül Tokay, "Osmanlı Bulgaristan İlişkileri 1878-1908" *Osmanlı*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 320, 321.

Bulgarların bu cesur hareketi üzerine Rus Çarı Bulgaristan'da bulunan tüm subaylarını ve askerî danışmanlarını geri çekti. Tüm üst rütbeli subaylar Rus olduğu için Bulgar ordusunda yüzbaşından kıdemli subay kalmadı¹⁵.

Bütün Osmanlı kamuoyu ile diğer Balkan ülkeleri Osmanlı Devleti'nin Berlin Anlaşmasının 16. maddesi uyarınca müdahale edeceğini düşünüyordu. Fakat Osmanlı Devleti, askeri müdahalede bulunmayarak sorunu diplomatik yollarla çözebileceğini zannetti. Sultan, Sadrazam Said Paşa yerine bu makama İngiliz yanlısı olarak bilinen Kamil Paşa'yı getirmiş ve Almanya'nın önerisi ile Rusya'nın arabuluculuğu istemişti. Ancak diğer Avrupa Devletleri, Bulgaristan'ın Rus karşıtı tutumundan memnun olmuşlar ve işgalin kabullenilmesi yönünde bir tavır takınmışlardı¹⁶.

Ancak Balkanlardaki dengenin Bulgarlar lehine gelişmesinden rahatsız olan Sırbistan en büyük tepkiyi göstermiş ve Bulgaristan'a savaş ilan etmiştir. Ordularını Osmanlı sınırlarına yığan Bulgarlar hazırlıksız yakalanmış, ancak kısa sürede toparlanarak Sofya yakınlarındaki Slivnitsa'da iki gün süren savaşı kazanmışlardı. Hatta Bulgarlar'a Belgrad yolu açılmış, Avusturya Macaristan'ın diplomatik müdahalesi ile savaş sona ermiştir¹⁷.

Bu esnada Osmanlı yönetimi Sırbistan'ın savaşı kazanacağını düşünerek beklemiş, hatta Sırbistan ile görüşmelerde bulunmuştur. Böylece Osmanlı Devleti kendisine bağlı konumda olan Bulgaristan Emareti'nin savaşını ve kendi toprağı Doğu Rumeli'nin ilhakını, Rusya ve Avusturya-Macaristan'dan daha az etkili bir şekilde izlemektedir.

Sonuçta Osmanlı Devleti bu ilhakı örtülü bir biçimde kabul etmek zorunda kalmıştır. 1 Ocak 1886'da yapılan Anlaşma ile Bulgar Prensi'nin aynı zamanda Doğu Rumeli Valisi olmasına karar verilmiştir. Her 5 yılda bir Prens, Osmanlı Padişahının ve büyük güçlerin yeniden onayıyla valiliğe devam edebilecekti¹⁸.

Bu gelişme Berlin Anlaşmasının Osmanlı Devleti aleyhine ihlal edilebileceğini göstermiş ve Sırbistan ve Yunanistan'ın tazminat ve toprak taleplerine yol açmıştır.

1887'de Bulgaristan Emareti hükümetinin başına Stambulov'un geçmesinden sonra Bulgarlar Osmanlı Devleti ile yakınlaşma aramış ve Makedonya'daki çete faaliyetlerine destek verilmeyeceği vaadinde

¹⁵ Crampton, *a.g.e.*, s. 85.

¹⁶ Tokay, *a.g.m.*, s. 321

¹⁷ Crampton, *a.g.e.*, s. 86

¹⁸ Crampton, *a.g.e.*, s. 86; Tokay, *a.g.m.*, s. 321.

bulunmuşlardır. Buna karşılık II. Abdülhamid Ohri, Manastır, Üsküp'te Bulgar Kilisesine bağlı metropeller kurulmasına ve Eksarhist okulların sayısının artırılmasına izin vermiştir¹⁹.

Ancak Bulgarlar vaatlerinde durmamışlardır. Nitekim Doğu Rumeli'nin ilhakını başarıyla gerçekleştiren Bulgaristan, Makedonya üzerine yoğunlaşmış ve nüfuzunu artırma yollarına gitmiştir. 1903 İlinden isyanına kadar çok yoğun bir şekilde iki Bulgar-Makedon komitesini de desteklemiş ve yönlendirmiştir.

3. BULGARİSTAN EMARETİ'NİN OSMANLI DEVLETİ'NDEN BAĞIMSIZ ASKERİ SİYASİ VE EKONOMİK FAALİYETLERİ

Doğu Rumeli'nin ilhakını gerçekleştirmeyi başaran Prens Aleksander Battenberg yanlış politikalarıyla (hangi yanlış politikalar) kısa sürede ülkedeki desteğini kaybetmiş ve 1886'da yurtdışındayken askeri darbeyle hâkimiyeti sona ermiştir. 1 yıllık naiplik döneminden sonra Temmuz 1887'de Avusturya asıllı Ferdinand yeni Bulgar Prensi olarak göreve başlamıştır²⁰.

Özellikle 1888 yılından itibaren Prens Ferdinand döneminde başta İngiltere olmak üzere Almanya, Fransa, İtalya gibi pek çok Avrupa ülkesiyle gümrük vergileri konusunda anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalar ekonomik olarak Sofya'ya önemli bir getiri sağlamasa da, Bulgaristan Emareti'nin uluslararası alanda tam bağımsız ve tanınmış bir devlet gibi muamele görmesine yol açmıştır. 1888 yılının sonlarında İngiltere Bulgaristan'a Rusçuk-Varna demiryolu hattının satın alınmasında kullanılmak üzere 46.7 milyon Frank vermeyi kararlaştırmıştır. Ülke ekonomisine doğrudan bir katkısı olamayacak bu kredi Alman ve Avusturya Bankalarından daha ciddi kredilerin gelmesine zemin hazırlamıştı. Bu kredilerin verilmesine karar verildiği esnada İngiltere ile Bulgaristan Emareti gümrük vergileri konusunda görüşmeye başlamışlar ve Ocak 1889'da bir anlaşma yapılmıştır. Takip eden birkaç ay içerisinde Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya, İsviçre ve Belçika ile de benzer anlaşmalar yapılmıştır²¹.

Osmanlı Devleti Londra Sefareti vasıtasıyla Bulgar-İngiliz anlaşmasından haberdar olmuş ve konu Meclis-i Vükelâ'ya yansımıştır. 26

¹⁹ Tokay, *a.g.m.*, s. 322.

²⁰ Tokay, *a.g.m.*, s. 321.

²¹ Crampton, *a.g.e.*, s. 91.

Ocak 1890 tarihinde görüşülen bu konu, Bâb-ı Âli Hukuk Müşavirliği tarafından kaleme alınan mütalaaname üzerinden karara bağlanmıştır. Zikrolunan mütalaanameye göre öncelikle bu anlaşma bir sened-i resmiye hüviyeti taşııyordu. Zira sadece iki taraf arasındaki notalardan ibaretti ve Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Emareti üzerindeki hukuk-u hükümanisini ihlal etmiyordu. Ayrıca anlaşma gereğince uygulanmakta olan %8 resm, usulüne uygun olduğundan sessiz kalınması ittifakla münasip bulunmuştu²². Dolayısıyla Osmanlı Devleti Bulgaristan Emareti'nin bu tutumuna sessiz kalmıştır.

Osmanlı egemenliği altında olan Bulgaristan Emareti, 1897 Türk-Yunan Savaşı'ndan zaferle çıkan Osmanlı Devleti'yle kısa bir süre sonra, Eylül 1897'de bir savunma anlaşması da gerçekleştirmiştir. Sofya'da tanzim edilen belge "Osmanlılar'ın İmparatoru Şevketli Sultan Abdülhamid Han Hazretleri ile fehabetlü Bulgaristan Prensi Ferdinand Hazretleri beyninde akd olunan tedafü'ü mukavelenameye zeylen beyannamedir" başlığını taşımaktadır. Sultan Abdülhamid ile Prens Ferdinand arasında yapılmış olan savunma anlaşmasına ek tutulan aşağıdaki beyanname metni de Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan Emareti üzerindeki egemenliğini göstermektedir:

"Bulgaristan Emareti'nin harici politikasının metbu olduğu Devlet-i Osmaniye'nin politikasına irtibat namına nazaran Bulgaristan Emareti dahi metbu' u olan Devlet-i Osmaniye'nin kendisi için tayin ettiği ve salık olduğu harici politika hattından infikak etmemeye yani Devlet-i Osmaniye'nin ve emaretin hal ve zamanı ve menafî ve ihtiyacatı icap ve icbar ettiği vakit Devlet-i Aliyye'ye tabien bitaraf olmağı yahut Devlet-i Osmaniye fehabetlü Bulgaristan Prensi hazretlerinin resmen haberdar edileceğı üzere diğeri bir devlet ile ittifak eylediğı zaman bu ittifakı tamamiyle birkabul buna dahil olmaklığı Bulgaristan Emareti taahhüd eder. 20 / 8 Eylül 1897"

Ancak bu belgede Prens ve Osmanlı Padişahı metnin başında isimleri zikredilerek birbirine denk iki taraf gibi sunulmuştur. Belgede Bulgaristan Emareti adına Prens Ferdinand'ın ve Emaret Meclis Reisi Hariciye ve Mezhebler Nazırı sıfatıyla Stanbulof'un ve Bulgaristan Dersaadet Kapı Kapıkethüdalarının isimleri mevcuttu. Mühür olarak Bulgaristan Emareti'nin büyük mührü ile Bulgaristan Dersaadet Kapı Kapıkethüdalığının mühürleri vardı. Osmanlı Devleti tarafından hiçbir kurum ya da temsilciye ait imza ya da mühür bulunmamaktaydı²³.

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV). Nr. 50-45, 5 Cemaziyelahir 1307 (26 Ocak 1890) tarihli Meclis-i Vükelâ Müzakeratı Kararı.

²³ BOA. Yıldız Perakende Hariciye (Y.PRK. HR.) Nr. 22/47.

Diğer taraftan Berlin Anlaşmasına göre milli bir ordu bulundurma hakkına sahip olan Bulgaristan Eمارeti, Osmanlı Devleti topraklarına karşı (özellikle Makedonya) güttüğü yayılcı politika sebebiyle kurulduğu günden itibaren sürekli silahlanmıştır. Avrupa ülkelerinden temin ettiği silahların önemli bir kısmı da Osmanlı Devleti'nin müsaadesiyle Türk boğazlarından geçerek Karadeniz'deki Bulgaristan Eمارeti limanlarına ulaşmıştır. Bu duruma örnek olarak 24 Şubat 1303 tarihli (7 Mart 1888) tarihli Meclis-i Vükela kararında Belçika fabrikalarından sipariş edilen ve piyade ile topçu askerine mahsus olmak üzere 60 bin kg barutun transit şekilde geçişine izin verilmişti. Bu kararda daha önce de Belçika fabrikalarından 750 ton hartucun transit şekilde geçişine izin verildiği, Belçika sefaretinden gelen iltimas üzerine zikrolunan malzemenin de Bulgaristan'da bir isyan çıkması halinde ve isyanın zuhuru gününden itibaren geçişinin men edilmesi şartıyla ilgili nezaret gözetiminde ve usulü dairesinde nakline müsaade edildiği ifade edilmişti²⁴. Anlaşıldığı üzere Osmanlı yönetimi bir isyan dönemine denk gelmemesi şartıyla cephanenin geçişine müsaade etmişti. Ancak bir isyan hareketi silah ve mühimmat temin edildikten ve bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra gerçekleşebilirdi. Bu yüzden silah ve mühimmatın tedariki sırasında ve özellikle de bu malzemenin Osmanlı karasularında bulunması esnasında böyle bir hadisenin gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir.

Bulgaristan Eمارeti ve Osmanlı Devleti arasında da çeşitli tarihlerde gümrük düzenlemeleri de yapılmıştır. Bulgaristan Eمارeti'nin zaman zaman daha fazla gümrük vergisi aldığı tespit edilmiş ve bu durum üzerine Osmanlı Devleti mütekabiliyet yoluna gitmiştir. 3 Şaban 1312 (29 Ocak 1895) tarihli Meclis-i Vükela toplantısında Bulgaristan Eمارeti'nin Osmanlı mallarından %10.5 gümrük vergisi haricinde ek vergi de almaya başladığı ve bu nedenle aynı şekilde Bulgaristan'dan Osmanlı Devleti'ne ithal olunan emtia ve eşyadan da aynı oranlarda vergi alınması hususu görüşülmüştür²⁵. Daha sonraki tarihlerde de aynı şekilde Bulgaristan'ın Osmanlı mallarına karşı uyguladığı gümrük muamelelerinden hoşnut olmayan Osmanlı Devleti Bulgaristan ile bu durumu müzakere etmek istemiş, fakat Bulgar tarafı oyalama yolunu takip etmiştir.

Diğer taraftan 1906 yılında Gümrük muamelesine dair görüşmede bulunmak üzere Bulgaristan Eمارeti'nden İstanbul'a gönderileceği beyan

---

²⁴ BOA. MV. Nr. 29/65.

²⁵ BOA. MV. 3 Şaban 1312 m. 29 Ocak 1895 Nr. 83/70.

edilen memurlar yapılan tebligata rağmen gelmemiş ve bu arada Osmanlı mahsullerinden zahire vergisi alınmaya devam edildiğinden her geçen zaman Osmanlı Devleti'nin maddi zarara uğramasına sebep olmuştur²⁶. Bu sorunun bir türlü çözülemediği yaklaşık iki yıl sonra Meclis-i Vükelâ'da konunun tekrar gündeme gelmesinden anlaşılmaktadır. 14 Ekim 1908 tarihli toplantıda, iki sene önce Bulgaristan Emareti ile imzalanan ticaret ve gümrük anlaşmasının Osmanlı ticareti üzerinde maddi ve manevi zararının devam ettiği hususu ile ilgili Rüsumat Emaneti'nin tezkiresi okunmuş ve alınması gerekli tedbirlerin tekrar Rüsumat Emaneti'nden sorulması istenmiştir²⁷.

Ayrıca Bulgaristan Emareti sadece Türkçe düzenlenmiş gümrük belgelerini kabul etmeyeceğini bildirerek, müstakil bir ülke gibi hareket etmeyi arzulamıştır. Bulgaristan Komiseri Ali Ferruh Bey'in Sadarete gönderdiği raporda, Osmanlı Gümrük İdarelerinden verilen gümrük belgelerinin sadece Türkçe olarak düzenlenmesi halinde 20 Haziran 1903 tarihinden itibaren kabul olunmayacağı yönündeki Emaret Hariciye Nazırının takririnin bulunduğunu ifade etmiştir. Ali Ferruh Bey bir nota ile gümrük belgelerinin tamamen Türkçe olarak kabul edilmesini adı geçen nezaretten talep etmiş, ancak Bulgaristan Emareti'nden gümrük belgelerinin tamamen Türkçe kabul edilemeyeceği ve buna karşılık sürenin 1 Temmuz'a kadar ertelenebileceği cevabını almıştır²⁸. Osmanlı Devleti'ne tabi bir prensliğin Osmanlı Devleti'nin resmi diliyle düzenlenmiş evrakları kabul etmemesi Bulgaristan Emareti adına önemli bir bağımsızlık göstergesidir.

Osmanlı Devleti, Bulgaristan Emareti ile Posta ve Telgraf anlaşmaları da gerçekleştirmiştir. İki tarafın yaptığı posta ve telgraf anlaşmasına göre Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında posta ve telgraf merkezleri tesisi kurulması kararı alınmıştır. Bunun üzerine Emaret Posta ve Telgraf müdürü Mösyö İstivyanoviç ile yedinci fırka komutanı General Toşef sınırda kurulacak posta ve telgraf merkezlerini belirlemek için bir gezi düzenlemişlerdir. Sonuçta biri Eğripalanka-Köstendil, diğeri Cuma-i Bala ve Dupniçe arasında iki nokta belirlemişlerdir²⁹. Daha sonra Bulgaristan

²⁶ BOA. *Yıldız Sadaret Hususi*, (Y. A. HUS.), h. 19 Muharrem 1324, m. 15 Mart 1906, Nr. 500/18.

²⁷ BOA. *MV.*, h. 18 Ramazan 1326, m. 14 Ekim 1908, Nr. 121/9.

²⁸ BOA. *Bab-ı Âli Evrak Odası Evrakı* (BEO), *Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı* (AMTZ. 04), r. 12 Haziran 1319, m. 25 Haziran 1903, Nr. 98/103.

²⁹ BOA. *BEO. AMTZ. 04*, h. 29 Rebiülevvel 1323 m. 3 Haziran 1905, Nr. 117/119, Lef 1-2.

Emareti Posta ve Telgraf genel müdürü Mösyö İstivyanoviç İstanbul'a gelmiş, yapılan görüşmelerde iki madde hariç anlaşmaya varılmıştır. Hatta bu anlaşmaya göre kelime başı ücretlendirme de Romanya'ya göre daha uygun bir fiyat belirlenmişti. Bu yüzden Romanya tarafından bir itiraz olması halinde, tabi ile metbu arasında yapılmış diğer bazı anlaşmalara kıyasla bir düzenleme olduğu şeklinde bir cevap verilebileceği yönünde bir karar alınmıştı³⁰. Böylece Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında yapılan bu posta ve telgraf anlaşmasıyla da Bulgaristan lehine bir takım indirimler yapılmıştı.

4. SONUÇ

Berlin Kongresi ile statüsü belirlenen Bulgaristan Emareti, yürürlüğe girmeyen Ayastefanos Anlaşmasında kurulması planlanan büyük Bulgaristan hayallerinden oldukça uzak olması dolayısıyla Bulgar milliyetçileri için büyük bir hayal kırıklığına sebep olmuştur. Bu sebeple Bulgaristan Emareti kurulduğu andan itibaren Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki Doğu Rumeli Vilayeti ve Makedonya'yı topraklarına katma ve resmî bağımsızlık ilânı amacını gütmüştür. Osmanlı Devleti ise başta Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan tarafından ilhakı olmak üzere pek çok konuda sessiz kalmıştır. Doğu Rumeli Vilayeti'nin Bulgaristan tarafından ilhakı Berlin Kongresi ile oluşan sistemin delinebileceğini göstermiş diğer Balkan ülkelerini de cesaretlendirmiştir. Nitekim Yunan Devleti de Osmanlı Devleti'nden toprak koparabileceğini düşünmüş, Yunanistan'ın hezimetıyla sonuçlanan 1897 Türk-Yunan Savaşı da bu durumun bir göstergesi olmuştur.

Bulgaristan Emareti bağımsız bir ülke gibi üçüncü ülkelerle askerî siyasî ve ekonomik münasebetler tesis ettiği gibi, bizzat tabi olduğu Osmanlı Devleti ile de pek çok anlaşmalar yapmıştır. Yukarıda da zikredildiği gibi bu anlaşmaların büyük bir bölümü Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi zararı ile sonuçlanmıştır. Öyle ki dönemin Osmanlı idaresi 1885'te Doğu Rumeli'nin ilhakından kısa bir süre sonra 1888'de Belçika'dan Bulgaristan'ın satın aldığı askerî malzemenin Türk Boğazları'ndan geçişine müsaade etmekte bir sakınca görmemiştir.

---

³⁰ BOA. MV. h. 28.Rebiyülahir 1323, m. 2 Temmuz 1905, Nr. 111/61.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

a) Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV.)

b) Yıldız Tasnifi

Yıldız Perakende Hariciye (Y.PRK. HR.)

Yıldız Sadaret Hususi, (Y. A. HUS.)

c) Bab-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO.)

Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı (AMTZ. 04.)

II. Kaynak Eserler ve İncelemeler

Mu'âhedât Mecmu'ası, C. IV, Ceride-i Askerîye Matbaası, Dersaadet 1298.

Mu'âhedât Mecmu'ası, C. V, Ceride-i Askerîye Matbaası, Dersaadet 1298.

Crampton, R. J., *Bulgaristan Tarihi*, (Çev. Nuray Ekici) Jeopolitika Yay., İstanbul 2007, s. 70.

Aydın, Mahir, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, TTK Yay., Ankara 1992.

Aydın, Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na*, Kitabevi Yay., İstanbul 1996.

Mahmud Celaleddin, *Mirat-ı Hakikat*, (Haz. İsmet Miroğlu) Berekât Yayınevi, İstanbul 1983.

İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, TTK. Yay., Ankara 1994.

Kocacık, Faruk, "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, C. I, İstanbul 1980.

Tokay, Gül "Osmanlı Bulgaristan İlişkileri 1878-1908" *Osmanlı*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

OYUN BECERİLERİ DEĞERLENDİRME ÖLÇEĞİNİN GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Yeşim FAZLIOĞLU *
Gökhan ILGAZ**
Erdal PAPATĞA***

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, 6 (60- 72 ay) yaşındaki çocukların sahip oldukları oyun becerilerini ölçmek için, Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ile yapı geçerliliği incelenen ve ardından Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) ile bağımsızlık modeli ve hipotez modeli arasındaki uyumu test edilen likert tipi bir ölçek geliştirmektir. Araştırmanın örneklemi 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Edirne ilinde yer alan anaokullarında öğrenim görmekte olan 6 yaşındaki (60-72 ay arasındaki) 243 çocuğun anne ve babaları oluşturmaktadır. AFA sonucunda, toplam varyansın % 36.16'sını açıklayan ve tek boyuttan oluşan bir ölçek elde edilmiştir. Tek boyutlu yapıyı test etmek için CFA yapılmıştır. Sonuçlar model için tatmin edici düzeyde bir uyum göstermiştir. ($\chi^2/df=1.49$, CFI=.94, RMSEA=.046). Tek boyutlu Oyun Becerileri Ölçeğinin standardize edilmiş regresyon katsayıları .42 ile .75 arasında değişmekte olup, istatistiksel olarak anlamlıdır. İç tutarlılık güvenirlik analizi Cronbach alfa değeri .93 olup yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Oyun, Oyun Becerileri, Anaokulu, Oyun Beceri Ölçeği.*

---

* Doç. Dr, *Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı*, yfazli@hotmail.com.

** Yrd. Doç. Dr, *Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü*, gokhanilgaz@hotmail.com.

*** Araş. Gör., *Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Öğretmenliği Bölümü*, erdalpapatga@hotmail.com.

THE STUDY FOR VALIDITY AND RELIABILITY OF THE EVALUATION OF GAME SKILLS SCALE

ABSTRACT

The purpose of this study was to develop Likert type scale for measuring 6-year-old (between 60-72 months) children's skills in the game while examining construct validity and testing the fit between independence model and the hypothesized model through confirmatory factor analysis (CFA) after performing exploratory factor analysis (EFA). The explanatory consists of 6-year-old (60-72 month-olds) 243 parents of students studying in kindergartens parents in the province of Edirne in the 2011-2012 academic years. As a result of EFA, Scale for Game Skills Scale (GSS) revealed one-factor and this factor explained 36.16% of total variance. CFA was performed to test a one-factor model of the Game Skills Scale. Results demonstrated a satisfactory fit for model ($\chi^2/df=1.49$, CFI=.94, RMSEA=.046). The standardized regression coefficients of the one-factor Game Skills Scale changed from .42 to .75 and all of these coefficients were statistically significant. Accordingly, internal consistency reliability analysis was performed. Cronbach alpha was .93 which indicates a high internal consistency.

Key Worlds: Game, Skills of Game, Kindergarten, Games Skill Scale.

1. GİRİŞ

Oyun, yaşamın her anında var olan bir etkinlik olmakla birlikte, özellikle yaşamın ilk yıllarında çocuğun içinde yaşadığı dünyayı tanıması ve mutluluk, kaygı, sevinç gibi duygularını ifade edebilmesi için kendisini çevresindeki kişilere anlatması için en uygun ifade etme yöntemidir. Çocuk oyun içinde çevresini keşfetmeyi, kendi yaşamında çevresindeki modelleri taklit etmeyi ve var olan becerilerini geliştirmeyi öğrenmektedir (Rae and Cohen, 1987).

Ayrıca çocuk doğduktan sonra yaşamını toplum içindeki konumunun farkında olmadan oyun oynayarak sürdürür. Oyun bir çocuğun bilişsel, fiziksel, sosyal ve duygusal gelişim alanlarına önemli katkılar sağlamaktadır. Oyun sayesinde çocuk kendi özelliklerini ve kendisine ait dünyasını öğrenir. Bunun yanında oyun, çocuğun hayal gücünü keşfetmesini, kendi öz kimliğini kazanmasını ve bağımsız hareket etmesini sağlar (Çay, 2006).

Benjamin Bloom, her çocuğun zekâ gelişiminin %50'sinin 0-4 yaş arasına, %30' unun 4-8 yaş arasına, %20' sinin ise 8-18 yaşlar arasına rastladığını savunmaktadır. Bu sebeple okulöncesi dönem, zekâ gelişiminin büyük kısmını oluşturan ve üzerinde özellikle durulması gereken önemli bir

dönemdir. Bu dönemde çocuğa verilecek bir eğitim ilerideki tüm gelişim dönemlerini etkileyebilmektedir. Bu kadar önemli olan okul öncesi dönemde zihinsel gelişimin yanında tüm gelişim alanlarını etkileyen ve duygularını geliştiren en önemli etkinlik ise oyundur (Öztürk, 2010).

Bunun yanında çocuk için vazgeçilmez bir etkinlik olan oyunun çocuğun yaşamında olmaması durumunda çocuk, fiziksel, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini tamamlayamaz ve çocuğun bedensel ve ruhsal gelişiminde eksiklik yaşanmasına sebep olabilmektedir (Hirose, Koda, Minami, 2012).

Oyun, çocuk için yaşamı öğrenme aracı olmasının yanında çocuğun gelişmesi için büyük öneme sahiptir. Çocuğun ilk yıllarına rastlayan okul öncesi dönemde çocuğun çevreyi tanınmasını, duygu ve düşüncelerini, hayallerini, kendisini ifade edebilmesini sağlayan en etkili ve uygun dil oyundur (Kandır ve Şahin, 2011).

Oyun insanlığın varoluşundan beri yaşamın her tarafında karşımıza çıkan etkinliktir. Bu nedenle oyun; düşünürler, eğitimciler, yazarlar, tarihçiler, hekimler ve psikologlar tarafından araştırılan ve ele alınan bir kavram olmuştur. Birçok disiplin alanından araştırmacılar tarafından ele alınması oyunun çok yönlü oluşunu ortaya çıkarmaktadır (Diken, 2010).

Çocuğun gelişiminde çok önemli yere sahip olan oyun denince akla ilk gelen oyuncaktır. Çocukların yaşamında oyuncak, çocuğun gelişimi için amacı değil, çocuğun gelişmesi için bir araçtır. Oyuncaklar çocukların gelişmesi için onların hareketlerini düzenleyen, zihinsel, bedensel, psiko-sosyal gelişimlerine yardım eden ve çocukların hayal gücünün yanında onların yaratıcılıklarını artıran oyun içinde kullandıkları malzemelere denir (Kandır ve Şahin, 2011).

Okul öncesi dönemde ve insan yaşamında bu kadar öneme sahip olan oyunun tanımı konusunda net bir tanım yapılamamaktadır. Ama oyunun genel olarak yapılan tanımlarına bakacak olursak şu tanımlara rastlayabiliriz: Montaigne oyunu çocuğun en ciddi uğraşı, kendisinin en önemli işi olarak tanımlamıştır (Akt: Öztürk, 2010). Poyraz (2011)'a göre oyun; dikkat, rastlantı veya beceriye dayanan ve insanların hoş vakit geçirmelerine, oyalanmalarına yarayan, tamamen çıkarsız, eğlence, yarıştır. Jean Paul oyunu zihindeki ve bedende var olan enerjiyi bir takım etkinliklerle boşaltma işi olarak tanımlamıştır (Karakaya, 2008). Huizinga ise oyunu belirli bir zaman diliminde, belirli bir yerde oynanan, belirli bir düzen içerisinde olan, önceden belirlenmiş kuralları olan, maddi çıkar gözetmeyen eylem olarak tanımlamıştır. Ayrıca oyunun insana coşkulu bir ruh hali veren, eylemi

merak ve heyecan içinde gerçekleştiren ve oynayan kişilerde gerilimi azaltıp oynayan kişiye yaşama zevinci veren etkinlik olarak tanımlamıştır (Akt: Karakaya, 2008). Çoban-Nacar (2010) 'a göre oyun; belirli bir amacı gerçekleştirmek için fizik ve zihin gücü yetenekleriyle önceden belirlenmiş kurallarla ve önceden belirlenmiş bir yerde yapılan, kişiler arası sosyal uyumu, zekâsını, beceri ve yeteneklerini geliştiren, bunları yaparken de kişiyi eğlendiren etkinliklerdir.

Yapılan tanımlardan da anlaşılacağı gibi oyunun tanımlarında diğer gelişim alanlarını etkilediği, çocuğun önemli bir işi ya da uğraşı olduğu, eğlendirici unsurlar içerdiği, kuralları oynayanların belirlediği, bir yarış unsuru olduğu ve çocuğun enerjisinin boşaltıldığı etkinlikler olduğu ortak olarak bahsedilen konulardır.

Tüm bunlar göz önüne alındığında oyun oynamak belli başlı becerileri ve yetenekleri gerektirmektedir. Çocuk oyun oynayarak bu yeteneklerini geliştirebilmekte ve bir sonraki gelişim basamaklarına geçebilmektedir. Oyun, fiziksel gelişim, sosyal gelişim, duygusal gelişim gibi diğer gelişim alanlarını doğrudan etkilediği için oyun becerilerinde oluşan eksiklikler diğer gelişim alanlarındaki becerilerinde gelişimini engelleyecektir. Tüm bunlar oyun becerilerinin önemini ortaya koymaktadır.

Çocukların oyun oynama esnasında ne tür oyun becerilerine sahip olduğunu belirlemek ve bu becerilerin aileler tarafından ortaya çıkartılmasını sağlamak amacıyla oyun becerileri değerlendirme ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Bu amaçla, oyun becerileri değerlendirme ölçeği geliştirilmeye çalışılmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Çalışma Grubu

Yapılan bu araştırma ile 6 yaşındaki (60-72 ay arasındaki) çocuklar için Oyun Becerileri Değerlendirme Ölçeği geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla; 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Edirne ilinde yer alan anaokullarında öğrenim görmekte olan 6 yaşındaki 243 çocuğun anne veya babaları ölçeğin çalışma grubunu oluşturmaktadır. Bu çalışma gruplarından elde edilen veriler üzerinde istatistiksel işlemler gerçekleştirilerek ölçek geliştirilmeye çalışılmıştır.

2.2. Oyun Becerileri Değerlendirme Ölçeği

“Oyun Becerileri Değerlendirme Ölçeği” geliştirme çalışması yapılırken öncelikli olarak araştırmacılar tarafından oyun becerileri ile ilgili ölçek taraması ve alan yazın taraması yapılmış 72 maddelik ölçek havuzu oluşturulmuştur. Geçerlik çalışması sırasında ilk olarak kapsam ve görünüş geçerliği için ölçek, okul öncesi eğitimi, çocuk gelişimi, eğitim bilimleri ve ölçme ve değerlendirme alanı uzmanlarına sunulmuştur. Uzmanlardan alınan bu görüş ve eleştiriler sonunda ölçek maddelerinde gerekli düzeltme ve çıkarma işlemleri yapılarak, 56 maddelik ölçek, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları için hazırlanmıştır.

Oyun Becerileri Değerlendirme Ölçeği’nde yer alan maddeler için 5’li Likert tipi dereceleme kullanılmıştır. Kullanılan bu dereceleme, Kesinlikle Katılmıyorum (1), Katılmıyorum (2), Tarafsızım (3), Katılıyorum (4), Kesinlikle Katılıyorum (5) olacak şekilde puanlandırılmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

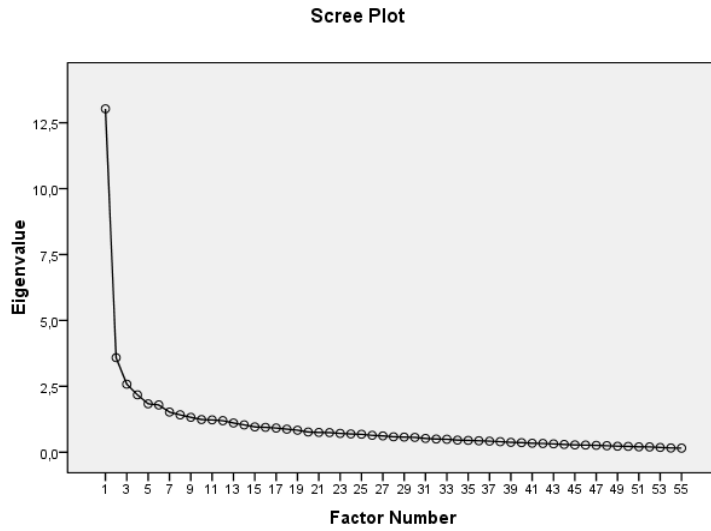
Ölçeğin Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) ve iç tutarlık katsayısı Cronbach Alpha katsayısı için SPSS 17.0 ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) için AMOS 16.0 programı kullanılmıştır. Hem AFA hem de DFA “maksimum likelihood” yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

3.1 AFA Bulguları

Oyun Becerileri Değerlendirme Ölçeği’nin yapı geçerliği ve güvenilirlik çalışmaları için ölçek 243 kişilik çalışma grubundan veri alınmıştır. Bu uygulama sonucunda elde edilen verilere AFA uygulanmıştır. AFA yapılırken öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi yapılmıştır. Örneklem uygunluğu KMO ölçüm değeri .87, Bartlett Sphericity testi ki-kare değeri ise 5777.333 (sd = 1485, p = .000) olarak bulunmuştur. Bu değer .05’ten küçük olması korelasyon matrisinden faktör çıkarılabileceğini göstermektedir (Şencan, 2005). Daha sonra Maksimum Likelihood yöntemi kullanılarak faktör analizi yapılmıştır. Döndürme (rotasyon) analizi, ölçeğin olası faktörlerinin ilişkili olduğu varsayılarak, eğik bir döndürme yöntemi olan “direct oblimum” (delta = 0) seçilerek yapılmıştır. Sonuçların değerlendirilmesinde öz değeri 1’in üzerinde olan faktörler anlamlı kabul edilmiştir ve Scree Plot göz önüne alınmıştır. Faktör

yüklerinin incelenmesinde minimum .40 değeri kritik değer olarak alınmıştır. Faktör analizi sonucunda öz değeri 1' in üzerinde olan ve toplam varyansın yaklaşık %51.38'sini açıklayan 14 faktörlü bir faktör matrisi ortaya çıkmıştır. Scree Plot incelendiğinde (bkz. Şekil 1) tek faktörlü yapıyı gösterdiği belirlenmiştir.

Şekil 1. Birinci AFA sonucu

Yapılan analizde 31. ve 45. maddelerin birden fazla faktör altında olduğu 19., 28., 12., 51., 22., 34., 16., 27., 14., 49. 18., 55., 32., 33. ve 26. maddelerin hiçbir faktör altına girmediği görülmüştür. Bununla birlikte Scree Plot' un tek boyutu desteklemesinden hareketle ölçeğin 37., 36., 35., 23., 24., ve 15. maddeleri diğer yapılarda yer aldığı için çıkartılarak analiz tekrarlanmıştır.

İkinci analizde ise 40. ve 17. maddenin diğer yapılarda da yer alması 20. ve 21. maddenin birinci faktörün altında olmadığı ve yine Scree Plot' un tek boyutu desteklediği görülmüştür. Bu maddeler çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır.

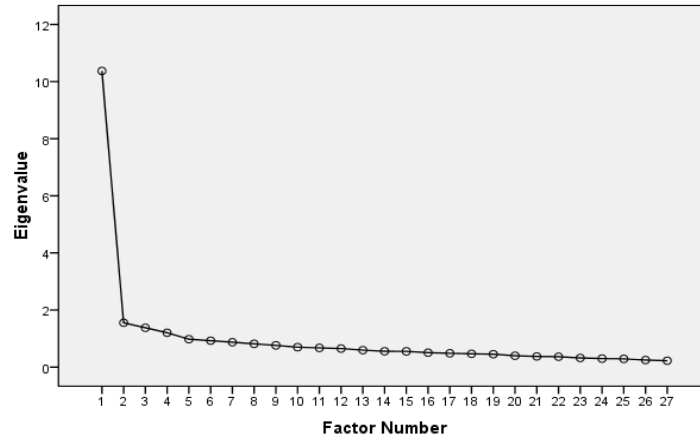
Analiz sonucunda 29. maddenin de diğer faktörlerin altında yer aldığı görülmüş ve bu madde çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır.

Dördüncü analiz sonucunda 27 maddelik tek boyutlu %36.16'sını açıklayan ölçek elde edilmiştir. Scree Plot' un da bunu desteklediği (bkz. Şekil 2) belirlenmiştir ve analiz sonucu Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Oyun becerileri değerlendirme ölçeği AFA sonuçları

Madde	Yük değeri	Madde	Yük değeri
m42	.747	m11	.579
m47	.737	m38	.562
m46	.737	m50	.560
m53	.726	m30	.551
m5	.702	m4	.546
m43	.695	m2	.539
m48	.682	m3	.537
m6	.680	m1	.524
m9	.635	m54	.498
m41	.633	m39	.490
m8	.613	m44	.482
m13	.602	m52	.468
m7	.595	m25	.436
m10	.579	Yöntem: Maximum Likelihood	
Döndürme: Direct oblim		Kritik değer: .40	

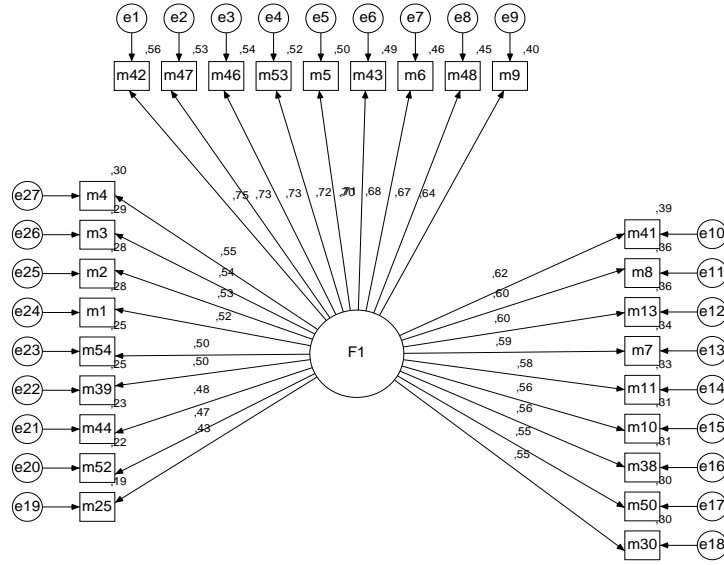
Scree Plot

Şekil 2. Dördüncü AFA sonucu

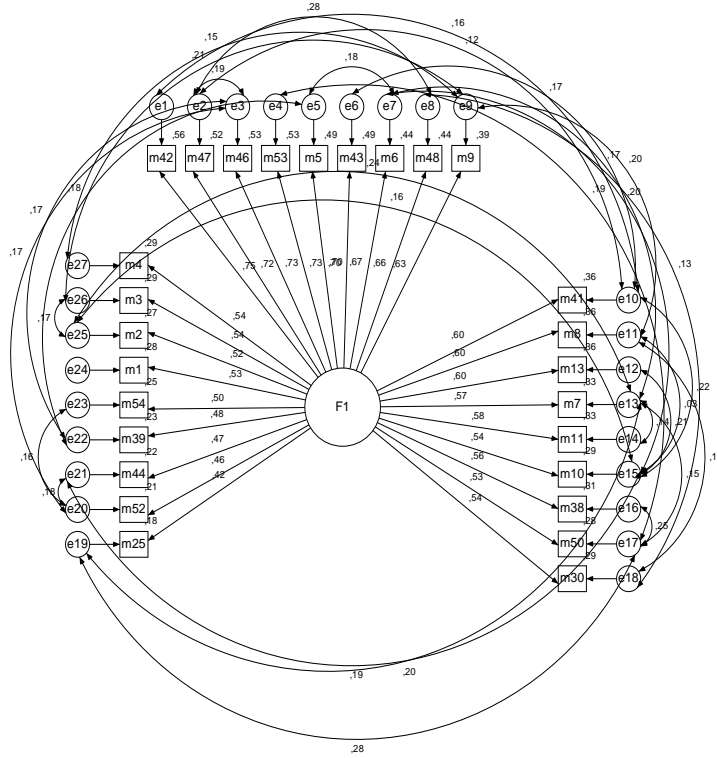
3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

AFA sonunda elde edilen model AMOS 16.0 ile analiz edilmiş ve Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. Birinci DFA sonucu

Uyum indeksleri incelendiğinde $\chi^2/df=2.24$, CFI=.85 ve RMSEA=.072 olduğu belirlenmiştir. Modifikasyon incelemesi yapılmış ve tek boyutluluktan dolayı anlamlı ilişki içerisinde olan maddelerin (52-54, 52-44, 50-25, 38-50, 10-44, 7-2, 7-25, 7-50, 41-10, 9-3, 2-3, 10-2, 7-11, 13-10, 8-10, 8-30, 9-4, 9-8, 48-30, 6-10, 6-7, 43-41, 5-39, 5-6, 53-50, 46-39, 46-52, 47-41, 47-48, 47-46, 42-41) yer aldığı görülmüştür. Bu modifikasyonlar modele eklenerek analiz tekrarlanmıştır.

Şekil 4. İkinci DFA sonucu

İkinci yapılan DFA'nın uyum indeksleri incelendiğinde $\chi^2/df=1.49$, $CFI=.94$ ve $RMSEA=.046$ olduğu belirlenmiştir. Alan yazında χ^2/df 2.5'ten küçük olması mükemmel (Kline, 2005), CFI değerinin .90 üzerinde (Brown, 2006) ve RMSEA değerinin .050 altına olması kabul edilebilir uyum (Kline, 2005) olarak değerlendirilmektedir

3.3. Ölçeğin Güvenirliği

Ölçeğin 27 madde için belirlenen Cronbach Alpha katsayısı .93 olup yüksek değerdedir. Ölçeğin madde ayırt ediciliğini belirlemek için alt-üst %27'lik gruplara arasında t testi yapılmış ve maddeler için t değeri anlamlı bulunmuştur. Düzeltilmiş madde-toplam korelasyon değerleri de .42 ile .72 ($p < .01$) arasında değişmektedir. Bu bulgular ışığında ölçeğin tek boyutlu

yapıya sahip olup ve maddeler arasındaki orta düzeyde korelasyonu desteklediği söylenebilir (Tablo 2).

Tablo 2. Oyun Becerileri Değerlendirme Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu ve Maddeler İçin Ayırt Edicilik Sonuçları

Madde	Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyonu	Maddeler İçin t (Üst %27-Alt %27)
m5	.702	13.068*
m6	.651	10.033*
m9	.616	9.173*
m42	.723	11.324*
m43	.666	13.359*
m46	.708	11.053*
m47	.688	9.881*
m48	.633	8.682*
m53	.709	11.119*
m7	.572	9.533*
m8	.581	6.340*
m10	.548	7.430*
m11	.560	7.569*
m13	.578	10.212*
m30	.520	5.524*
m38	.530	8.686*
m41	.602	11.674*
m50	.539	9.196*
m1	.510	8.019*
m2	.516	7.133*
m3	.522	7.547*
m4	.525	8.021*
m25	.426	7.091*
m52	.446	8.295*
m39	.480	7.400*
m44	.468	8.849*
m54	.474	6.890*

*p<.05

4. SONUÇ

Bu araştırmada, 6 yaş grubu okulöncesi eğitim grubunda yer alan çocuklar için Oyun Becerileri Değerlendirme Ölçeği geliştirilmesi amaçlanmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda 27 maddeden oluşan ölçeğin maddeleri tek boyutlu olduğu görülmüştür. Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) sonucunda alan yazın ışığında model kabul edilebilir olarak

değerlendirilmiş, istatistiksel açıdan uygun olduğu düşünülmüştür. Ayrıca bu sonuçlar ölçeğin yapı geçerliğinin olduğunu da göstermektedir. Aynı zamanda ölçeğin Cronbach Alpa güvenilirlik kat sayısı .93 olup, bu değer yüksek çıkması ölçeğin güvenilir olduğunu kanıtlar niteliktedir. Araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan bu ölçeğin 6 yaş grubu okulöncesi eğitim grubunda yer alan çocukların velileri, öğretmenleri ve çocuğu yakından tanıyan kişilere uygulanabileceği ve çocukların oyun becerileri hakkında bilgi almak için kullanılabilirliği düşünülmektedir. Böylece oyun becerilerinde yetersizlikler yaşayan çocukların tespit edilmesi ve bu becerilerin artırılmasına yönelik olarak alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi sağlanabilir. Ayrıca çocukların yetersizlik yaşadıkları alanların belirlenmesinde de bu ölçek yol gösterici olabilir. Bu değerlendirmeler çocukların oyun becerilerini arttıracak etkinliklerin belirlenip eğitim-öğretimde bu etkinliklere yer verilmesi açısından da önemli olacaktır.

Bunun yanında oyun çocuğun diğer gelişim alanlarını da etkilediği için oyun becerisinde olan eksiklik çocuğun diğer gelişim alanlarını da etkileyecek ve çocuğun gelişimini geciktirecektir. Bu bakımdan ölçek çocuğun tüm gelişim alanlarının seviyesi hakkında bilgi verecektir. Ölçek sadece normal gelişim gösteren çocuklarda değil, özel eğitime muhtaç olan çocukların (otistik ve zihinsel engelli çocuklar) sahip oldukları oyun becerilerini belirlemek amacı ile de kullanılabilir. Bu şekilde diğer çocuklara göre gelişimleri geç olan özel eğitime muhtaç olan çocukların (otistik ve zihinsel engelli çocuklar) oyun becerileri arttırılabilecek ve çocukların gelişimleri arasındaki fark en aza indirgenmeye çalışılacaktır.

KAYNAKÇA

Çoban, Bilal-Nacar, Eyüp, *Okul Öncesi Eğitimde Eğitsel Oyunlar*, 2. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2010.

Çay, Duygu, Rukiye, *Çocuk Oyun Alanlarının İç Mekan ve Yakın Çevrede Oluşumu*, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Anasanat Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

Diken, İbrahim, H., *Erken Çocukluk Eğitimi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2010.

Hirose, Toshiya, Koda, Naoko and Minami, Tetsuhiro (2012). *Correspondence Between Children's Indoor and Outdoor Play in Japanese Preschool Daily Life*. Early Child Development and Care, [Volume 182, Issue 12](#).

Kandır, Adalet- Tezel, Şahin, Fatma, *Eğitici Oyuncaklar*, Morpa Yayınları, İstanbul, 2011.

Karakaya, Zeki, *Dil Edinimi, Okulöncesi Dil ve Oyun Eğitimi*, 1. Baskı, @Yazı Yayınları, Samsun, 2008.

Kline, B., Rex, “*Principles and Practice of Structural Equation Modeling*”, (2nd ed.), New York, Guilford Press, 2005.

Öztürk, Ayten, *Okul Öncesi Eğitimde Oyun*, Eğiten Kitap Yayınları, Ankara, 2010.

Poyraz, Hatice, *Okul Öncesinde Oyun ve Oyun Örnekleri*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.

Rae, G., Cohen. S. (1987). *Growing up with Children. Canada: The Dryden Press.*

Şencan, Hüner, *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Geçerlilik ve Güvenirlik*, Seçkin Matbaası, Ankara, 2005.

Timothy, Brown, A., *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*, New York, Guilford Press, 2006.

TÜRK HAVA SAHASININ BELİRLENMESİ (1914-1923)*

Abdurrahman BOZKURT**

ÖZET

I. Dünya Savaşı öncesinde havadan gelebilecek tehditlere karşı bir önlem almak isteyen Osmanlı Devleti, hava sahası ile ilgili düzenlemeler yapmaya çalışmıştı. Yapılan incelemelerin ardından 4 Haziran 1914 tarihinde hazırlanan bir nizamname ile Osmanlı hava sahası tespit edildi. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerine ait hava taşıtları Osmanlı hava sahasını ihlal ettiler.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı hava kuvvetlerinin hemen hemen tamamı dağıtıldı. El konulan Osmanlı hava taşıtları imha edildi. Bundan sonra Osmanlı Devleti hava teşkilatını dağıtmak zorunda kaldı. İtilaf Devletleri işgal ettikleri bölgelerde hava sahasının kontrolünü ele geçirdiler. Tam bağımsızlık hedefi ile çalışmalarını sürdüren Büyük Millet Meclisi (BMM)'nin, Türk hava sahasına tam ve koşulsuz olarak egemen olması gerekiyordu. Mudanya Mütarekesi'nden sonra kararlılığını gösteren BMM, Lozan Antlaşması ile Türk hava sahasına tam ve koşulsuz olarak hâkim oldu.

Anahtar kelimeler: Hava hukuku, hava sahası, hava taşıtları, hava harekâtı, hava kuvvetleri.

ABSTRACT

DETERMINATION OF TURKISH AIRSPACE (1914-1923)

Before World War I, the Ottoman Empire who want to take precautions against threats from air, tried to make regulations relating to the airspace. After the examinations, by a regulation drawn up on June 4, 1914 Ottoman air space was

---

* Bu makale, 13-14 Aralık 2012 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen Havacılık Tarihi Sempozyumunda, "Milli Mücadele Döneminde İtilâf Devletleri ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında Hava Sahası Tartışmaları" başlığı ile sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilerek genişletilmesi ile hazırlanmıştır

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü, abozkurttt@hotmail.com

determined. During World War I, aircraft of the Allied forces violated Ottoman's airspace.

Almost all of the air forces of the Ottoman was discharged after the Mudros Armistice. Confiscated Ottoman aircraft were destroyed. After that, Ottoman State, had to distribute the air organization. The Allies seized control of the air space in the occupied areas. The Grand National Assembly of Turkey (GNAT) that has been working with the goal of full independence, is supposed to be a complete and unconditional sovereign of the air space. Indicating the stability after Mudanya armistice GNAT was dominated airspace as a full and unconditional by Treaty of Lausanne.

Key words: *Air law, airspace, aircraft, air operations, air force.*

1. GİRİŞ

Balonların icadı ve geliştirilmesi ile birlikte hava sahasına ilişkin tartışmalar gündeme geldi. Bu anlamda tespit edilebilen ilk sorun, 1870 yılında Fransızların, Paris'i kuşatan Alman orduları üzerinden balonla haberleşmesi ve liderleri Gambetta'nın kenti terk etmesi ile ortaya çıktı. Alman Başbakanı Bismarck, Fransa'ya bir nota vererek bu yolla Alman hatlarını aşan ya da haberleşenleri savaş tutsağı olarak değil, casus olarak değerlendireceklerini bildirdi¹.

8 Mayıs 1899 tarihinde düzenlenen I. Lahey Konferansı'nda hava savaşları konusunda geçici bir antlaşma sağlandı. Buna göre taraflar 5 yıllık bir süre için balonlardan veya benzeri hava taşıtlarından mermi ve patlayıcı madde atılmasının yasaklanması konusunda bir bildiri yayınladılar. 15 Haziran 1907 tarihinde düzenlenen II. Lahey Konferanslarında barış ve silahsızlanma konuları ele alındı. Bu bağlamda balonlardan mermi atılmasının savaş kurallarına uygunluğu meselesi tartışıldı. Ancak taraf devletler bir anlaşmaya varamadılar². Balonlardan daha etkili olan uçakların ordular tarafından yaygın bir şekilde kullanılması hava hukuku ile ilgili daha ciddi gelişmelere yol açtı.

---

¹ Ayhan Sorgucu, "Türkiye'nin Hava Sahasının Hukuksal Statüsünün Uluslararası Hava Hukuku ve Türkiye'nin Dış Sorunları Çerçevesinde İncelenmesi", Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, "Basılmamış Yüksek Lisans Tezi", İstanbul, 2005, s. 13.

² Peter H. Sand, Jorge de Sousa Freitas, Geoffrey N. Pratt, "An Historical Survey of International Air Law Before The Second World War", <http://lawjournal.mcgill.ca/documents/7/1/sand.pdf> (20.02.2013), s. 29.

1910 Yılında Paris’te düzenlenen ve Osmanlı Devleti dâhil 20 ülkenin katıldığı Uluslararası Havacılık Hukuku Konferanslarında; milliyet işareti, kayıt, uçak karakteristiği ve hava trafik kuralları müzakere edildi. Ancak bu konferanslardan bir netice alınmadı³.

26 Temmuz 1913 tarihinde Fransız Büyükelçisi Cambon ile Alman Dışişleri Bakanı Von Jagow arasında bir antlaşma imzalandı. Buna göre hava taşıtları sivil ve askeri olmak üzere ikiye ayrılacak, hava taşıtlarına, ait olduğu ülkeyi tanıtan semboller konulacak ve devletler tarafından belirlenecek özel yasak bölgelere riayet edilecekti. Bu antlaşma hava sahası egemenliğine dair ilkelerin üstü kapalı olarak tanındığını gösteriyordu⁴. Ancak gerek hukuk çevrelerindeki tartışmalar ve gerekse I. Dünya Savaşı öncesinde yaşanan gelişmeler bu antlaşmanın hayata geçirilmesini engelledi. Fransız hukukçular hava sahasının Eyfel kulesi kadar yani 300 metre ile sınırlı kalması şeklinde bir görüşü dile getirdilerse de uygulamada sıkıntıya neden olabilecek bu görüş kabul görmedi⁵. 1913 yılı içerisinde Fransız pilotların güç gösterisi yapmak amacıyla Kahire’ye uçmaları sırasında Alman hava sahasını kullanmaları Almanya’nın tepkisine neden oldu ve diplomatik bir kriz yaşandı⁶. Hemen ertesinde başlayan I. Dünya Savaşı uluslararası hava hukuku tartışmalarının rafa kaldırılmasına neden oldu. Bu arada havadan ciddi tehditlere maruz kalan Osmanlı Devleti de hava sahası ile ilgili düzenlemeler yapmak amacıyla hazırlıklara başlayacaktı.

2. OSMANLI DEVLETİ’NDE HAVA SAHASI HAKKINDA İLK CİDDİ SORUNLAR (1912)

İtalyanların Trablusgarp ve Ege adalarını işgali sırasında İstanbul ve Çanakkale Boğazları tehdiye maruz kalmıştı. 1912 yılı Mayıs ayı başlarında Rusya’ya ait bir balonun Erzurum semalarında görülmesi üzerine Harbiye

³ Servet Başol, “Havacılık Hukuku ve Kavramı”, III. Ulusal Havacılık ve Uzay Konferansı, (16-18 Eylül 2010), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. <http://www.servetbasol.com/Articles/UHUK-2010-076.pdf> (20.02.2013), s. 1-15.

⁴ Sand, Freitas, Pratt, a,g,e, s. 31.

⁵ Yusuf Kaçan, “Hava Hukukunun Doğuşu ve Hava Sahalarının Statüsü”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (2000/2), s.587-589, http://portal.ubap.org.tr/App_Themes/Dergi/2000-20002-849.pdf (18.02.2013).

⁶ Osman Yalçın, “Türk Hava Kuvvetlerinin Teşkilatlanma Tarihi”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2004, s. 48.

Nezareti, yapılacak muamele ile ilgili bir talimatnamenin tertip ve tanzim edilip edilmediğini sormuştu. Hariciye Nezareti bu sıralarda sefaretler vasıtasıyla hava hukuku hakkında hazırlanan yabancı kanunları araştırmaktaydı. Sadaret de bir an evvel kanunların gönderilmesinde ısrar ediyordu⁷. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nin hava sahasında bilhassa müstahkem mevkiilerde yabancılara ait hava taşıtlarının kayıtsız ve şartsız uçuşuna izin veremeyeceği muhakkaktı. Fakat balon ve uçaklar hakkında yapılacak muamele yabancı devletlerin kabul ve tasdikine bağlıydı. Konu ile ilgili uluslar arası kanun ve nizamlar da henüz tanzim edilmemişti. Bu süreçte Osmanlı Devleti hava taşıtları hakkında geçici bir karar aldı. Buna göre normal şartlar altında hudutta tevkifi konusunda bir mecburiyet olmayan hava taşıtları, yere indiklerinde imkânlar dâhilinde Osmanlı memurlarının muayenesine tabi tutulacaklardı. Hava taşıtlarında bulunanların hüviyeti tespit edilecek, bunların fotoğraf aletine sahip olup olmadıkları belirlenecek, fotoğraf alınması yasak olan bölgede fotoğraf çekildiğinin tespit edilmesi halinde bu taşıtlar müsadere edilerek sürücü/sürücüleri hakkında casus muamelesi yapılacaktı. Müstahkem mevkiiler üzerinden uçmak yasak olduğundan bu yasağı ihlal edenlerin üzerlerine ateş edilecekti⁸.

Hava sahası ile ilgili kalıcı düzenlemeler yapmaya çalışan Osmanlı Devleti, Yunanistan'da yaşanan gelişmeler üzerine teyakkuza geçti. Şöyle ki; Yanya müstakil fırkası Kumandanlığı 25 Ağustos 1912 tarihinde Yunanistan'ın bir uçak filosu teşkil etmekte olduğunu, bu uçakların müstahkem mevkiiler üzerinden geçmelerinin muhtemel bulunduğunu ve böyle bir ihtimale karşı hangi tedbirlerin alındığını/alınacağını müstahkem mevki kumandanlığına sordu. Osmanlı Erkân-ı Harbiye Dairesi, hududu tecavüz ettikleri takdirde bunların üzerine ateş edilerek seyahat ve uçuşların men edilmesini emretti. Erkân-ı Harbiye Dairesi bu konuda alınmış ya da alınacak olan kararların bir an önce bildirilmesini talep etmekteydi⁹. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı öncesi yaşanan gelişmeler hava sahası hakkında kalıcı bir düzenlemenin şart olduğunu gösteriyordu.

⁷ Sadaret'ten Hariciye Nezareti'ne 4 Teşrinievvel 1328 (17 Ekim 1912) tarihli tezkire, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BOA, BEO)*, 4099/307408.

⁸ Umum Erkân-ı Harbiye Dairesi Üçüncü Şube'nin 16 Ağustos 1328 (29 Ağustos 1912) tarihli tamimi, *BOA, BEO*, 4104/307726.

⁹ A.b.

Osmanlı Hükümeti'nin hava sahası ile ilgili bir düzenleme yapmaya çalıştığı sıralarda Fransız Hükümeti, sefaretı vasıtasıyla Osmanlı Hariciye Nezareti'ne müracaat ederek hava seyahatine ve bilhassa balonculara yasak olan mıntikalara dair Osmanlı kanun ve nizamlarının düzenlemelerin tercümelerini talep etti¹⁰. Ancak hali hazırda bu konuda bir düzenleme yapılmadığı Hariciye, Dâhiliye ve Harbiye nezaretleri arasındaki yazışmalardan anlaşıldı¹¹. Başlangıçta Fransızlara verilecek cevap bulunamadı. Bunun üzerine Fransızlar bir kez daha konu hakkında bilgi istediler¹². Bu arada 2 Nisan 1914 tarihinde Erzurum'da Taşlıçay köyünün takriben 1,500 metre uzağında muhtemelen Ruslara ait bir uçak görülmüştü¹³. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti de hava sahası konusundaki çalışmalarını yoğunlaştırdılar¹⁴.

3. SEFAİN-İ HAVAIYEYE AİT MENATIK-I MEMNUA NİZAMNAMESİ (SHAMMN)

1912 yılından itibaren hava sahası ile ilgili kalıcı bir düzenleme yapılması gerektiğini düşünen Harbiye Nezareti I. Dünya Savaşı öncesinde bu konuda bir rapor hazırlamak üzere Albay Süreyya (İlmen)Bey'i görevlendirdi. Albay Süreyya Bey hava sahası konusunda incelemeler yaptıktan sonra İzmit-Edremit arasına çekilecek bir hattın batısında kalan bölge ile İzmir, Erzurum ve Erzincan çevrelerinin yasak bölge ilan edilmesine dair bir rapor ve harita hazırladı. Bu haritayı esas alan Harbiye Nezareti, 9 Mart 1914 tarihinde yabancı hükümetlere ait sivil ve askeri balonlarla uçaklar için girişi yasak olan mıntikaları belirten 1/3,000,000 ölçekli özel bir Osmanlı Devleti haritası hazırlayarak gerekli miktarda

¹⁰ Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 18 Teşrinisani 1329 (1 Aralık 1913) tarihli tezkire, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye İdare Kısmı Belgeleri (BOA, DH.İD)*, 176/65, lef,2.

¹¹ Dâhiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 19 Teşrinisani 1329 (2 Aralık 1913) tarihli tezkire, *BOA, DH.İD*, 176/65, lef, 1.

¹² Hariciye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 1 Şubat 1330 (14 Şubat 1914) tarihli tezkire, *BOA, DH.İD*, 176/65, lef, 4.

¹³ Erzurum Valisi Reşid'ten Dâhiliye Nezareti'ne 24 Mart 1330 (6 Nisan 1914) tarihli şifre, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Şifre Kalemi (BOA, DH.ŞFR)*, 423/19.

¹⁴ Dâhiliye Nezareti'nden Harbiye Nezareti'ne 19 Teşrinisani 1329 (2 Aralık 1913) tarihli tezkire, *BOA, DH.İD*, 176/65, lef, 3.

çoğalttıktan sonra bunları, yurt içi ve dışındaki yetkililere göndermek üzere Dâhiliye ve Hariciye nezaretlerine sundu. Bu konu hakkında tanzim olunacak nizamname de tamamlandıktan sonra ayrıca takdim edilecekti. Dâhiliye de Hariciye nezaretleri de yurt içi ve yurt dışındaki temsilciliklere malumat vererek hazırlanan haritaları¹⁵ gönderdiler¹⁶.

Nihayet 6 Haziran 1914 tarihinde Sefaini Havaiyeye ait Menatık-ı Memnua Nizamnamesi hazırlandı.14 Haziran 1914 tarihinde Takvim-i Vekâyi'de yayınlanarak yürürlüğe giren¹⁷ bu nizamnamenin icrasına Harbiye, Bahriye ve Hariciye nazırları memurdu¹⁸. 21 Haziran 1914 tarihinde Harbiye Nezareti, hazırlanan nizamnameyi ve yasak mıntıkalarla ilgili pusulayı Dâhiliye ve Hariciye Nezaretlerine gönderdi¹⁹. Dâhiliye ve Hariciye Nezaretleri de bu nizamname ve pusulaları 23 Haziran 1914 tarihinden itibaren yetkili makamlara iletiler²⁰.

---

¹⁵ Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 24 Mart 1330 tarihli tezkire ve ekindeki harita, *BOA, DH.İD*, 176/65, lef, 6-7.

¹⁶Dâhiliye Nezareti'nden İstanbul, Edirne, Hüdavendigâr, Aydın, Erzurum, Trabzon, Mamûratülaziz, Adana, Halep vilayetlerine, Çatalca, Karesi mutasarrıflıklarına ve Hariciye Nezareti'ne 29 Mart 1330, *BOA, DH.İD*, 176/65, Lef 5.

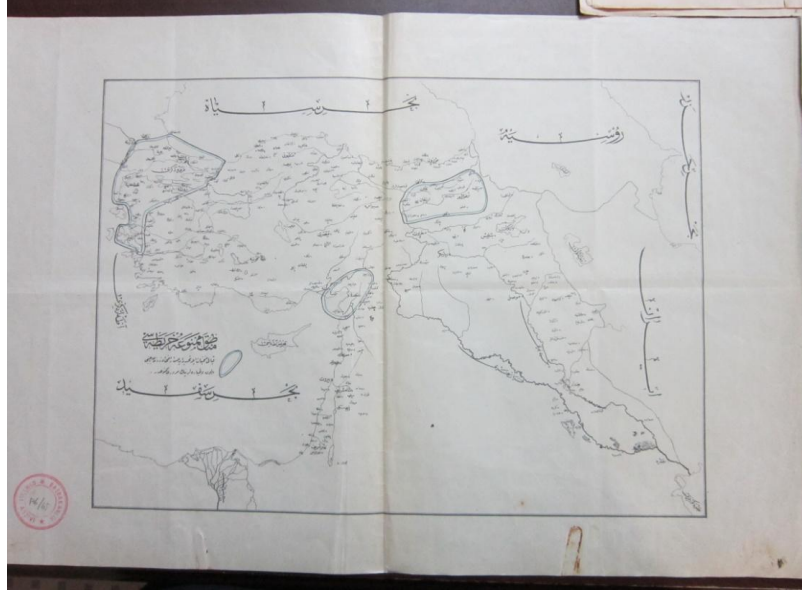
¹⁷ *SHAMMN*, Md. 18.

¹⁸ *SHAMMN*, Md.19.

¹⁹ Hazırlanan nizamname ve yasak mıntıkalarla ilgili pusula. *BOA, DH.İD*, 176/65, lef, 9-11

²⁰ Dâhiliye Nezareti'nden İstanbul, Edirne, Hüdavendigâr, Aydın, Erzurum, Trabzon, Mamûratülaziz, Adana, Halep vilayetlerine, Çatalca, Karesi mutasarrıflıklarına ve Hariciye Nezareti'ne 10 Haziran 1330 tarihli tezkire, *BOA, DH.İD*, 176/65, Lef 8.

Sefain-i Havaiyeye Ait Menatık-ı Memnua Haritası

Türkiye’de hava hukuku ile ilgili ilk düzenleme kabul edilen ve toplam 19 maddeden oluşan Sefain-i Havaiyeye ait Menatık-ı Memnua Nizamnamesi²¹, hava taşıtları için yasak bölgeleri belirlemekle kalmamış, Osmanlı Devleti’nin hava sahası üzerindeki egemenliğini de nasıl kullanacağını göstermiştir.

Nizamnamede sadece yasak mıntıklar değil, yasak olmayan mıntıklar da harita ile tespit edilmişti²². Bu haritaya göre yasak mıntıklar; Trakya’da (Boğazlar dâhil) İnöz (Enez)’den başlayarak Anadolu sahillerinde Kuşadası’na kadar, dâhilde Kuşadası’ndan başlayarak Aydın-Manisa-Soma-Evrenos-Bilecik’ten Sakarya ırmağına kadar, Doğu Akdeniz’de Adana, Maraş, Ayıntap (Antep), Kilis, İskenderun, Antakya dâhil olmak üzere Doğu ve Kuzeydoğuda Kelkit, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar), Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Keyf-i Hıms (Hasankeyf) ve Hasankale’den geçen hat dahilinde kalan mıntıklardan ibaretti²³. Yasak bölgeler o günün hava taşıtlarının teknik kapasiteleri ve uçuş mesafeleri göz önünde bulundurularak belirlenmiş olup daha ziyade Anadolu, Doğu Trakya ile

²¹ SHAMMN, *Düstur*, İkinci Tertip, C. 6, s. 765-767.

²² SHAMMN, md.2.

²³ Yalçın, *a.g.e.*, s. 48.

Boğazlar Bölgesi dâhil olmak üzere İstanbul'u muhafaza altına almaya yönelikti. 1914 yılında doğrudan Osmanlı toprakları içerisinde yer alan Suriye, Irak, Arap yarımadası gibi bölgelerde hava sahasını korumaya yönelik bir yasak bölge tespit edilmemiş olmaması son derece dikkat çekiciydi.

Osmanlı topraklarına hava yolu ile gelmek ya da topraklarından geçmek isteyen askeri veya sivil her seyyah nizamnamedeki şartların tamamına riayet etmeye mecburdu²⁴. Hava yolu aracılığıyla Osmanlı topraklarından geçmek isteyen asker ve sivil her seyyah seyahatine başlamadan önce mensup olduğu hükümet tarafından tasdik edilmiş bir dilekçesini Osmanlı elçilik veya şebenderliklerine takdim edecekti²⁵. Seyyah bu dilekçeye uçacağı taşıt ile kendisinin ve arkadaşlarının fotoğraflarını ekleyecekti. Bir yanlışlığa meydan verilmemesi için seyyah, uçacağı taşıtın cins, şekil ve rengini dilekçesinde açık olarak beyan edecekti²⁶. Osmanlı hariciye memurları (elçi, şebender vs.) bu dilekçeyi Hariciye Nezareti'ne²⁷, Hariciye Nezareti de bu dilekçe ile ekindeki belgeleri Harbiye ve Bahriye nezaretlerine gönderecekti²⁸. Belgelerin tetkikinin ardından neticeye göre Harbiye ve Bahriye nezaretlerinden alınacak izne muvafık olan seyyaha Hariciye Nezareti vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin yasak ve yasak olmayan mıntıklarını gösteren bir harita gönderilecekti²⁹. Bu haritada seyyahın takip edeceği güzergâh kırmızı mürekkep ile çizilecekti³⁰. Güzergâh üzerindeki mülkî ve askerî yetkililer seyahatten haberdar edilecekti³¹. Seyyah belirtilen güzergâhı takibe mecburdu. Bunun haricine çıkarak güzergâhtan 5 km. uzakta bir mahalle inen her pilot, balon süvarisi ve arkadaşları tevkif edilecek ve zarar verilmeksizin taşıtı muhafaza altında tutulacaktı³². Güzergâh üzerine konan seyyaha mülkî ve askerî memurlar tarafından gerekli kolaylıklar gösterilecekti³³.

Kar, yağmur, sis, vb. hava şartları nedeniyle yasak mıntıkaya giren hava taşıtı üzerine ateş edilmeyecek fakat yere iner inmez taşıt muhafaza

²⁴ SHAMMN, Md.1

²⁵ SHAMMN, Md.3

²⁶ SHAMMN, Md.4-5.

²⁷ SHAMMN, Md.6.

²⁸ SHAMMN, Md.7.

²⁹ SHAMMN, Md.8.

³⁰ SHAMMN, Md. 9.

³¹ SHAMMN, Md. 10.

³² SHAMMN, Md. 11.

³³ SHAMMN, Md.12.

altına alınacak ve taşıtta bulunan şahıslar gözaltında en yakın yoldan mevki kumandanına gözleri bağlı olduğu halde teslim edilecekti³⁴. Hava şartları dışında kendi isteği ile ya da gizli bir maksatla yasak bölgeye giren her hava taşıtı üzerine ateş açılacak, yere indiği takdirde taşıt derhal müsadere edilecek, taşıtta bulunanlar da gözaltında en yakın yoldan gözleri bağlı olduğu halde mevki kumandanına teslim edilerek hapsolunacaktı³⁵.

Hava seyahati maksadıyla yasak mıntıka dışında her nereye inerse insin, seyyah mevki kumandanlığından müsaade almadıkça kırk sekiz saatten fazla orada kalamayacaktı. Şayet taşıtta bir arıza veya sürücüsünde bir rahatsızlık varsa bu sorunlar çözülene kadar kalmalarına izin verilecekti. Bundan sonra yine müsaade olunduğu takdirde sürücü ve taşıt yoluna devam edebilecekti³⁶.

Yasak mıntıka dâhilinden ancak Harbiye ve Bahriye nazırının müsaadesiyle geçilebilirdi³⁷. Ayrıca seferberlik ilânından sulhun iadesine kadar Osmanlı Devleti dâhilinde hava seyahati yasaktı. Dolayısıyla görülecek her uçağın üzerine “düşman uçağı zannıyla” ateş edilebilecekti³⁸.

4. I.DÜNYA SAVAŞI VE OSMANLI HAVA SAHASI İHLÂLLERİ

27 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'nin, Çanakkale Boğazı'ndan bütün gemi geçişlerini yasaklaması, o sıralarda mevcut ihracat-ithalat trafiğinin %90'ına yakınına Boğazlar üzerinden gerçekleştiren Rusya'yı teyakkuza geçirmişti. Osmanlı Devleti'nin, Çanakkale Boğazı'ndan gemi geçişlerini yasakladığı gün bir Rus uçağının Van üzerinde uçtuktan sonra geri döndüğü tespit edilmişti. Bundan sonra İtilâf Devletlerine mensup hava taşıtları Osmanlı hava sahasını ihlal ederek başta İstanbul ve Boğazlar bölgesi³⁹ olmak üzere stratejik önemi haiz mevkilere hava saldırıları

³⁴ SHAMMN, Md.13.

³⁵ SHAMMN, Md. 14.

³⁶ SHAMMN, Md. 15.

³⁷ SHAMMN, Md. 16.

³⁸ SHAMMN, Md. 17.

³⁹ Bu konu ile ilgili detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Mustafa Selçuk, *Hedef Şehir İstanbul Çanakkale Geçildi mi?*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

düzenleyeceklerdi. Ayrıca İtilaf Devletleri uçakları, keşif uçuşları yaptıkları Osmanlı topraklarına beyannameler atacaklardı⁴⁰.

10 Kasım 1914 tarihinde Rus uçakları Kastamonu'ya bağlı Daday köyünü bombaladılar. Başlangıçta buna anlam verilemedi ise de yapılan tahkikat neticesinde buralarda geceleri kömür yakıldığı, Rusların ordugâh zannıyla bu bölgeyi bombaladığı anlaşıldı⁴¹.

8 Şubat 1916 tarihinde bir Rus torpidosundan havalanan 4 uçak Zonguldak'a bombalar attı. Bombardımanda kömür yüklü bir gemi isabet aldıysa da gemide ciddi bir hasar oluşmadığı tespit edildi⁴². 29 Haziran ve 15 Temmuz 1915 tarihlerinde Medine civarında İngiliz uçakları görüldü⁴³.

Çanakkale Savaşlarından hüsrarla ayrılan İtilâf Devletleri Midilli ve Limni adalarına 40'ı aşkın uçağı yığdılar. İtilâf Devletlerinin bu uçaklarla Anadolu'daki tren istasyon ve köprülerini tahrip etmeyi hedefledikleri istihbar alındı⁴⁴.

İtilâf Devletleri uçaklarının ilk hedeflerinden biri Ezine'ye bağlı Geyikli nahiyesi oldu. Bombalanan Geyikli'de, Ezine Kaymakamlığı tarafından yapılan tahkikat neticesinde ciddi bir hasar olmadığı anlaşıldı⁴⁵. 25 Eylül 1916 tarihinde Çanakkale'de bir düşman uçağından atılan üç bomba Erenköy Nahiye Müdüriyeti'nde kısmen hasara neden oldu⁴⁶. İki gün sonra ise Midilli tarafından gelen bir düşman uçağının Çanakkale Edirne

⁴⁰ Van Vali Vekili namına Defterdar'dan Dâhiliye Nezareti'ne 14 Teşrinievvel 1330 (27 Ekim 1914) tarihli şifre, *BOA, DH.ŞFR*, 445/87.

⁴¹ Kastamonu Valisi Reşid Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne 28 Teşrinievvel 1330 (10 Kasım 1914) tarihli şifre, *BOA, DH.ŞFR*, 443/122.

⁴² Bolu Mutasarrıfı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne 26 KS 1331(8 Şubat 1916) tarihli şifre, *BOA, DH.ŞFR*, 508/46.

⁴³ Medine Muhafızı Basri Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne 22 Haziran 1331(5 Temmuz 1915) tarihli Telgraf, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 6. Şube(BOA, DH.EUM.6.ŞB)*, 4/6; Medine Muhafızı Basri Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne 2 Temmuz 1331 (15 Temmuz 1915) tarihli telgraf, *BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 4. Şube(BOA, DH.EUM.4.ŞB)*, 2/79.

⁴⁴ Atina Sefareti'nden 18 Mayıs 1916 telegram, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Siyasi (BOA, HR.SYS)*, 2420/87.

⁴⁵ Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne 11 Mayıs 1332 (24 Mayıs 1916) tarihli telgraf, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 3. Şube (BOA, DH.EUM.3.ŞB)*, 28/44, lef 6.

⁴⁶ Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne 14 Eylül 1332 (27 Eylül 1916) tarihli telgraf, *BOA, DH.EUM*, 3. Şb, 28/44, lef 1.

şosesi üzerindeki Sarmısakçı köyüne iki yüz metre irtifadan attığı üç bomba hedeflerine ulaşamadı⁴⁷.

Hava gücü ile hedeflerine ulaşamayacaklarının farkında olan İtilâf kuvvetleri, bu gücü psikolojik yıpratma faaliyetlerinin bir parçası haline getirdiler. Midilli ve Limni'den havalanan İtilâf uçakları Ege kıyılarındaki zeytinliklere yangın bombaları atıyorlardı⁴⁸.

Fransızlar da yakından ilgilendikleri Güney Anadolu'da uçaklarla keşifler yaptırıyorlardı. 18 Eylül 1916 tarihinde Kıbrıs tarafından gelen bir Fransız uçağının Teke yöresinde dolaştıktan sonra döndüğü tespit edildi⁴⁹. 1917 yılı sonlarına doğru İtilâf uçakları Beyrut Limanı'nı bombaladılar⁵⁰.

Hava savunma sistemleri henüz geliştirilmediği için zor durumda kalan Osmanlı Devleti, ihtiyati bir tedbir olmak üzere düşman uçaklarının taarruzu esnasında fenerlerin ve her türlü aydınlatma aracının söndürülmesine karar verdi⁵¹. Yalnız bunlar keyfi olarak kapatılamayacak, uçakların dönüşünden dört saat sonra açılacaktı⁵².

Hava saldırıları rahatsız edici bir boyuta ulaştığında Başkumandanlık, hava taarruzlarına son verilmemesi halinde Osmanlı Hükümeti'nin düşman devletlere bağlı şahısları yaş ve cinsiyetlerine bakılmaksızın üsera karargâhlarına sevk etmek zorunda kalacağını beyan etti⁵³. Tespit edebildiğimiz kadarıyla böyle bir yönleme müracaat

⁴⁷ Kala-i Sultaniye Mutasarrıfı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne 15 Eylül 1332 (28 Eylül 1916) tarihli telgraf, *BOA, DH.EUM, 3. Şb, 28/44*, lef 4.

⁴⁸ 19/20 Temmuz 1916 tarihleri arasında Karesi mutasarrıflığına bağlı Çakıllıbahçe civarındaki zeytinliğe atılan bombalar şans eseri büyük kayıplara neden olmamış, bir zeytin ağacı ile bir miktar otun yanmasına sebebiyet vermişti. Karesi Mutasarrıfı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne 6/7 Temmuz 1332 (19/20 Temmuz 1916) tarihli telgraf, *BOA, DH.EUM.3. Şb, 28/38*.

⁴⁹ Teke Sancağı Polis Serkomiseri'nden Emniyeti Umumiye Müdürü'ne 5 Eylül 1331 tarihli telgraf, *BOA, DH.EUM.3. Şb, 8/63*.

⁵⁰ Beyrut Vali Vekili'nden Dâhiliye Nezareti'ne 3 Teşrinisani 1333 (3 Kasım 1917) Beyrut Valisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 27 Kanunuevvel 1333 (27 Aralık 1917) tarihli telgraflar, *BOA, DH.EUM.6.ŞB, 25/4*.

⁵¹ Bahriye Nazırı Vekili Namına Müsteşar'dan Dâhiliye Nezareti'ne 3 Nisan 1332 (16 Nisan 1916) tarihli telgraf, *BOA, DH.EUM. 3. Şb, 13/41*.

⁵² Polis Müdürü Umumisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 12 Nisan 1332 (25 Nisan 1916) tarihli telgraf, *BOA, DH.EUM. 3. Şb, 13/41*.

⁵³ Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reisi'nden Hariciye Nezareti'ne 28 Ağustos 1334 (10 Eylül 1914) tarihli tezkire, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezâreti Siyasî Kısım, (BOA,HR.SYS), 2456/27*.

edilmediyse de bu gözdağı Osmanlı kuvvetlerinin hava saldırıları karşısında ne kadar çaresiz kaldığını gösteriyordu.

5. MONDROS MÜTAREKESİ VE OSMANLI HAVA KUVVETLERİNİN DAĞITILMASI

Mondros Mütarekesi'nin ardından İtilâf Devletleri, haksız bir şekilde işgal ettikleri Osmanlı topraklarında denetimi ele geçirerek ülkenin savunma mekanizmalarını ortadan kaldırmaya çalıştılar. Bu mekanizmanın bir parçası olan hava kuvvetlerini de etkisiz hale getirmeyi amaçlayan İtilâf Devletleri, mütarekenin terhisle ilgili maddelerini gerekçe göstererek Osmanlı hava kuvvetlerinin hemen hemen tamamını dağıttılar. Mütareke gereği Alman havacı personeli de Türkiye'den ayrıldı⁵⁴.

Osmanlı Hava Kuvvetlerinin, taşıt ve malzemelerinin büyük bir kısmı Yeşilköy Tayyare (Uçak) İstasyonu'nda bulunduğundan Osmanlı havacılığına çok ağır bir darbe vuruldu. İngiliz Donanma Komutanlığı, 8 Kasım 1919 tarihinde verdiği bir talimatla istasyonun üç gün içerisinde boşaltılmasını istedi. Taşınma işlemi bir süre ertelendiyse de eğitim uçuşları için izin alındı. Ancak yaklaşık iki ay sonra İngilizlerin kesin tahliye emri vermesi üzerine, 31 av, 3 eğitim ve 11 keşif uçağından oluşan 45 uçak

---

⁵⁴ Mondros Mütarekesi'nden sonra Alman havacıların ayrılmasıyla Çanakkale'deki I. ve VI. bölük ile Uzunköprü'deki XV. bölük İstanbul'a getirilmiş, İzmir'deki V. ve XII. bölükler birleştirilmiştir. Filistin cephesinden çekilen III., IV. ve XIV. Bölükler uçaklarını kurtaramadıklarından malzemeleri ile birlikte Konya'ya gelmişler, Alman Paşa Bölüklerinden kalan uçaklar da Konya'ya ulaştırılmıştır. Irak'taki II. ve XIII. bölüğün uçakları Elazığ'a getirilmiş, Erzurum'daki VII. ve VIII. bölük yerinde kalmıştır. İzmir'deki Deniz Uçak Bölüğü de yerinde kalmış, Deniz Uçak Okulu'nun malzemeleri Haliç'teki ambarlara taşınmıştır. Kalan bölükler lağvedilmiştir. Erzurum'daki 13, Elazığ'daki 6 uçaktan çalışır durumda olan yoktu. Uçuşlar için Horozluhan ve Akşehir'deki meydanları kullanan Konya Tayyare (Uçak) İstasyonu'nda ise 3'ü çalışır durumda, 17 uçak bulunmaktaydı. İstasyonda, arızalı durumdaki uçakları faal hale getirmek için yoğun çaba sarf edilmiş, 1919 yılının Ağustos ayında tamirden çıkanlarla deneme uçuşları yapılmıştır İzmir'de bulunan V. Uçak Bölüğündeki dört, Deniz Tayyare (Uçak) Bölüğü'ndeki bir sağlam uçakla 9 Kasım 1918'e kadar eğitim uçuşları yapılmıştır. Bunlar daha sonra İzmir'i işgal eden Yunanlıların kontrolüne geçecekti. Yılmaz Akdemir, *"Atatürk Dönemi Türk Havacılığı"*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005, s.38.

Maltepe’de kurulan hangarlara nakledildi⁵⁵. Ayrıca İstanbul’da işgal yönetimi kuran İtilâf Devletleri, Yeşilköy (Ayestefanos) Uçak İstasyonu’nu işgal ederek Osmanlı hava tesisatı ve teferruatına el koydular. Bu şekilde İtilâf kuvvetleri başta İstanbul ve Boğazlar bölgesi olmak üzere işgal altındaki bölgelerde hava sahasını fiilen kontrol altına aldılar. Bundan böyle hava taşıtlarının hareketi İtilâf Devletlerinin vereceği izne tabi olacaktı.

Mütareke döneminde Osmanlı Devleti’nin, hava sahası üzerindeki egemenliği sarsıldı. Bu yargıyı, Amsterdam’dan Flemenk-i Hindî’ye kadar bir hava seyahati yapmak isteyen iki pilotun müracaatını Osmanlı Hükümeti’ne ileten Flemenk Sefareti’ne verilen cevapla desteklemek mümkündür. Flemenk pilotlar, Antalya, İskenderun, Ebukemal ve Basra’dan geçerek Osmanlı hava sahasını kullanmak istiyorlardı. Buna karşı hükümet, Flemenk uçaklarının Osmanlı hava sahasını kullanmasına itiraz etmeyeceğini, ancak mevzubahis olan mahallerden Antalya’nın İtalya, diğerlerinin de İtilâf Devletlerinin işgali altında olduğunu, buna nazaran onların da fikir ve mütalaalarının alınması gerektiğini açıkladı. Bunun dışında hükümet, uçakların memleket dâhilinde herhangi bir mahalle inmeleri halinde, bazı Osmanlı topraklarının işgal altında olmasından dolayı ahalinin galeyana gelerek uçaklara karşı bir taarruza kalkışmasından endişe ediyordu. Hükümet böyle bir olayın meydana gelmesi ihtimali karşısında mesuliyet alamayacağını da sefarete bildirdi⁵⁶.

6. OSMANLI HAVA TAŞITLARININ İMHASI VE OSMANLI HAVA TEŞKİLATI’NIN LAĞVI

İstanbul’un 16 Mart 1920 tarihinde resmen işgal edilmesi üzerine Maltepe’de İtilâf kuvvetlerinin yakın takibi altında bulunan havacılar, Anadolu’da başlayan kurtuluş mücadelesine katılmak amacıyla hazırlıklara başladılar. Astsubay Vecihi, Kazım, Rıdvan, İsmail Zeki, Şakir Hazım ve sivil makinist Eşref, 6-7 Haziran 1920 gecesi bir Foker av ve üç Albatros keşif uçağından oluşan filoyu Anadolu’ya kaçırmaya teşebbüs etti. Bu plan meydanın elverişsizliği nedeniyle başarılı olamadığı gibi uçaklar da hasar gördüler. İstanbul’dan uçak kaçırmaya ihtimali ortadan kalkınca, havacıların bir kısmı Adapazarı, bir kısmı da Bursa istikametine gönderilen esirler

⁵⁵ *Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekâtı*, C.V, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Yayını, 1964, s. 121.

⁵⁶ Meclis-i Vükelâ müzakeratına mahsus 18 Mart 1336 (1920) tarihli zabıtname, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (BOA, MV)*, 218/90.

arasına karışarak Anadolu'ya geçtiler ve Batı Cephesi Komutanlığı emrine girerek Konya Tayyare (Uçak) İstasyonu'nda toplandılar⁵⁷. Bu olay İngilizlerin şiddetli bir misillemede bulunmalarına neden oldu.

8/9 Haziran 1920 gecesi altı İngiliz zabiti kumandasında bulunan Hint askerleri, Maltepe Tayyare (Uçak) İstasyonu'nu basarak tüm uçakları ve malzemeleri gazla yaktılar. Bu esnada dört adet uçak barakasıyla bir bomba deposu da imha edildi⁵⁸. Aynı gece saat dokuz sıralarında Maltepe Endaht Mektebi'nde bulunan İngiliz kuvvetlerinden altı zabıt kumandasında tahminen iki yüz neferden mürekkep İngiliz kuvvetleri tarafından Maltepe kazası kuşatıldı. Bu sırada olay mahalline gelen beş İngiliz zabiti ile otuz nefer, bir tercüman eşliğinde Maltepe'de bulunan Uçak Endaht Mektebi zabitanının hanelerini aradılar. Hem Endaht Mektebi'nde hem de çevresinde sakin bulunan Osmanlı zabitanı, İngiliz devriyeleri tarafından tevkif edildi. Kazayı kuşatan İngiliz askerleri öğleye doğru geldikleri mahallere çekildiler. Ancak diğerleri Maltepe'de kaldı⁵⁹. Bu gelişmelerle birlikte Osmanlı Hava Kuvvetleri Müfettişliği'nin bir anlamı kalmadı. 25 Haziran 1920 tarihinde Osmanlı Hava Kuvvetleri Müfettişliği lağvedilerek personeli dağıtıldı. Böylece Osmanlı havacılığı resmen sona erdi⁶⁰. İtilâf kuvvetleri, o dönemde kara ve deniz kuvvetlerinden daha az tehlikeli olarak gördükleri Osmanlı hava kuvvetlerini de etkisizleştirerek millî direnişe bir darbe vurmaya plânlıyorlardı.

7. SEVR ANTLAŞMASI'NDA OSMANLI HAVA SAHASI

Yaptıkları baskılarla Osmanlı Devleti'ni ikna ederek Sevr Antlaşması'nı imzalatmak isteyen İtilâf Devletleri, Yunanistan'ın, Anadolu'daki işgal sahalarını genişletmesine ve Doğu Trakya'yı işgaline onay verdiler. Yunanlılar, operasyonları esnasında halkın manevi gücünü

⁵⁷ Osman Yalçın, “*Türk Hava Harp Sanayi Tarihi*”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 114-117.

⁵⁸ Sadaret'ten Harbiye Nezareti Vekâleti'ne 29 Haziran 1336 (1920) tarihli tezkire ve ekteki (tarihsiz) Zabıt, BOA, BEO, 4639/347912.

⁵⁹ Kartal ve Üsküdar Jandarma Kumandanlığı'nın işaretine atfen Dersaadet Jandarma Alay Kumandanlığı'ndan alınan istihbarat; İstanbul Valisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 10 Haziran 1336 (1920) tarihli tezkire, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (BOA, DH.EUM. AYŞ)*, 42/71, lef 9.

⁶⁰ *Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı*, C.V, Ankara, 1964, s.123.

kırmak maksadıyla hava kuvvetlerini kullandılar. 7 Temmuz 1920 tarihinde bir düşman uçağı, Cebe ve Uzunköprü istikametinden geçerek “Bir müddet sonra geliyoruz” ibaresinin yer aldığı bir beyanname attığında Osmanlı topçusunun ateşle karşılaşmış ve Dimetoka istikametine geçmek zorunda kalmıştı⁶¹.

Yine 18 Temmuz 1920 sabahı Uzunköprü kazası üzerinde uçan bir Yunan uçağı kazaya birer buçuk kilo civarında üç bomba atmıştı. Herhangi bir tehlike arz etmeyen köy ve kazalar üzerine atılan bombaların uluslar arası hukuka aykırı olduğunu vurgulayan Osmanlı Hükümeti, Yunanlıların, halkı anarşi ortamına sürüklemek maksadıyla sürekli bu tür hareketlerde bulduklarını ileri sürdü. Hükümet, ihlalleri önleyebilmek amacıyla Yunanlıları destekleyen İtilâf Devletleri nezdinde teşebbüste bulunmaktan başka bir çözüm üretmedi⁶². Neticede baskılara dayanamayan Osmanlı Devleti Sevr Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı.

Sevr Antlaşması'nda, Osmanlı hava taşıtlarının tamamına el konulması ve İtilâf Devletlerine ait uçakların Osmanlı kara ve karasuları üzerinde hareket bakımından tamamen serbest olmalarına karar verildi. Ayrıca İtilâf Devletlerine ait uçaklar karada ya da denizde kaza durumunda Osmanlı uçakları ile aynı kolaylıklardan yararlanma hakkını da elde ettiler. İtilâf Devletleri bu hükümleri işgal altında tuttıkları bölgelerde hayata geçirmeye çalıştılar⁶³.

İtilaf şirketleri, fiilen hava sahası üzerindeki kontrolünü yitiren Osmanlı Devleti'nden hava postası taşınmasına dair imtiyazlar almak amacıyla müracaatlarda bulundular. 24 Ağustos 1920 tarihinde Osmanlı posta ve telgraf idaresi ile Fransız Franco-Roumaine şirketi, İstanbul-Bükreş, Belgrad-Budapeşte, Viyana-Prag-Strazburg-Paris arasında hava

⁶¹ Olay Hudud Emniyet Müfettişliği'nden bildirilmiş, Harbiye Nezareti'ne de bilgi verilmişti. Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti'nden Sadrazama ve Harbiye Nezareti Vekaleti'ne 10 Temmuz 1336 tarihli tezkire, *BOA, DH.EUM. AYŞ*, 43/48

⁶² İnfilak eden iki bomba Rum mahallesi kenarındaki sebze bahçesiyle kaza yakınındaki bir mağaza kenarına sukut etmişti. Bu bombalar, on altı yaşında Muharrem ile altı yaşında Aişe Şaniye namlarındaki iki çocuğun yaralanmasına sebep olmuştu. Edirne Valisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 19 Temmuz 1336 (1920) tarihli telgraf, *BOA, DH.EUM. AYŞ*, 44/18.

⁶³ *Sevr Antlaşması*, md. 318-327. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, Ankara, 1953.

postası taşınmasına dair bir sözleşme imzaladıysa da⁶⁴ şirket yükümlülüklerini yerine getiremediği için bu sözleşme hayata geçirilemedi⁶⁵.

8. BMM HAVA KUVVETLERİ TEŞKİLATI'NIN KURULUŞU

İtilaf Devletlerinin haksız uygulamalarına karşı bir tepki olarak gelişen Milli Mücadele Hareketi ve bu hareketi örgütlemek amacıyla kurulan BMM'nin hava teşkilatı kurma teşebbüsleri üzerine İtilâf Devletleri, Boğazlar Bölgesi ve Trakya'da hava sahasını denetim altında tutmaya yönelik ciddi tedbirler aldılar. Bundan dolayı İtilâf Devletleri ile BMM arasında sert tartışmalar yaşandı. 13 Haziran 1920 tarihinde Milli Müdafaa Vekâleti, Harbiye Dairesi'ne bağlı olarak kurulan Hava Kuvvetleri Şubesi ile BMM hava kuvvetleri teşkilatının temelleri atıldı⁶⁶. BMM bu temeller üzerinde havacılık teşkilatını geliştirecekti.

9. İTİLÂF DEVLETLERİNİN SAVAŞ MALZEMELERİNİN SATIŞI VE BOĞAZLAR BÖLGESİ'NİN TARAFSIZLIĞI İLE İLGİLİ DÜZENLEMELERİ

BMM'nin askeri ve siyasi başarıları neticesinde İtilâf Devletleri, izledikleri politikalarda zorunlu bir değişime gittiler. Siyasi konjonktür gereği bu değişime İngiltere'nin ön ayak olması gerekiyordu. 1921 yılı

⁶⁴ 24 Ağustos 1920 sözleşme, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (BOA, DH. İUM)*, 16-5/1-46, lef 2-5.

⁶⁵ Sözleşmenin birinci maddesine göre taşıma bir yıl içerisinde başlamadığı takdirde sözleşme geçersiz olacaktı. Şirket iki yıl geçtiği halde taşımacılığa başlayamadı. 1 Ekim 1922 tarihinde şirket, Paris-İstanbul arasında posta nakline başlanacağını dolayısıyla eski sözleşmenin geçerli olup olmadığını sorduğunda Hariciye Nezareti, bunun sözleşmeye göre mümkün olmadığını ve kapitülasyonlar hakkında verilecek karara göre meselenin yeniden değerlendirileceğini açıkladı. Bu arada Fransız posta idaresi Osmanlılara ait posta çantalarının İstanbul Fransız postanesine teslim edileceğini bildirdi. Kendilerine, Osmanlı namına teslim alınacağı için sözleşmenin kabul edilmiş olduğu ve bu teklifin kabul edilemeyeceği tebliğ edildi. Hariciye Nezareti'nden Sadaret'e 2 Teşrinievvel 1338 (Ekim 1922) tarihli tezkire; Posta ve Telgraf ve Telefon Müdürü Umumisi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 11 Teşrinievvel 1338 (Ekim 1922) tarihli tezkire, *BOA, DH. İUM*, 16-5/1-46, lef,23-27.

⁶⁶ Ergin Ersoy, "Kurtuluş Savaşı'na Türk Hava Kuvvetlerinin Katkıları", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, S. 341, (Haziran 2002), s.10.

başlarında yaşanan gelişmeler ve Londra Konferansı bu değişimin başlangıcı oldu.

24 Mart 1921 tarihinde İngiltere, muhtelif savaş malzemelerinin İngiltere'den ihracına izin veren listeyi feshederek yerine savaş malzemelerinin büyük bir kısmının ihracını yasaklayan yeni bir liste hazırladı. Londra Konferansı'ndan kısa bir süre sonra alınan bu karar teorik de olsa tarafsızlık yolunda atılan ilk adımdı. Bu kararla liste dışında tutulan taşıt ve malzemelerin İngiltere ya da İngiliz şirketleri tarafından Ankara Hükümeti'ne satışında da hukuki bir engel kalmadı. Silahsız olmak kaydıyla uçaklar liste dışında bırakılmıştı. Fakat satın alanlar istedikleri takdirde uçaklara ateşli silahları monte edebilir ya da bu uçakları bombardıman için kullanabilirlerdi. Kanunda özel şirketlerin her iki tarafa savaş malzemesi satmasını engelleyebilecek herhangi bir hüküm bulunmuyordu. Daha önce İtilâf şirketlerinin sadece Yunanlılara savaş malzemesi satma hakkı vardı. Millî Mücadele taraftarlarına gayrimeşru yollardan satış yapılabiliyordu. 10 Ağustos 1921 tarihinde Paris'te toplanan Yüksek Konsey, Millî Mücadele taraftarlarına da savaş malzemesi satışına izin vererek tarafsızlık kararını daha objektif bir hale getirmişti. Öte yandan İtilâf şirketlerine yeni bir pazar ve kazanç kapısı açılmıştı. Bu karar Fransız ve İtalyanların silahsız olmak kaydıyla BMM'ne uçak satmalarının önünü açıyordu⁶⁷.

13 Mayıs 1921 tarihinde İtilâf Yüksek Komiserleri, Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız olduklarını ilan ettiler. Boğazlar bölgesinde İstanbul, İzmit, Çanakkale ve Gelibolu'da İtilâf işgali altındaki kısımlarla bu bölgeler arasında kalan kısımlarda, İtilâf işgal kuvvetleri ve uyrukları, tarafsızlık ilkelerinin tamamına riayet edeceklerdi⁶⁸.

10.İTİLÂF DEVLETLERİNİN OSMANLI HAVA SAHASI HAKKINDAKİ BİLDİRİSİ

Millî Mücadele Hareketi'nin gücünü arttırması üzerine bir araya gelen İtilâf Devletleri İstanbul Yüksek Komiserleri Pelle, Rattigan ve

⁶⁷ 26 Nisan 1921 tarihinde İngiltere, müttefiklerine Türk-Yunan Savaşı'nda tarafsız olduklarını ilân etmeyi önerdi. İtalya'nın hemen olumlu yanıt verdiği bu öneriye Fransa, Yunanlıların, İstanbul limanını kullanmaktan mahrum bırakılmamaları gerektiğini vurgulayarak destek vereceğini açıkladı. Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin Türk Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık Kararı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 76, (2010), s. 37-42.

⁶⁸ Bozkurt, *a.g.m.*, s. 42-49.

Garroni ile İtilâf Kuvvetleri Başkumandanı Harington 31 Temmuz 1921 tarihinde Osmanlı hava sahası hakkında bir bildiri yayınladılar. Buna göre öncelikle İtilâf Devletlerinin işgali altında bulunan İstanbul, Çanakkale ve Trakya'da hava taşıtlarının inebilecekleri bölgeler⁶⁹ tespit edilecekti. Fransa, İtalya ve İngiltere'ye ait olmayan uçak, helikopter, uçak gemisi, balon gibi hava taşıtları işgal kuvvetlerinin izni olmadan uçamayacak veya yere inemeyeceklerdi. Üç müttefik dışındakiler, geliş amaçlarını, uçuş güzergâhlarını, uçak ve seyyahlara ait bütün bilgileri önceden İstanbul İtilâf Başkumandanlığı'na bildireceklerdi. Başkumandanlık bu evrakları Yüksek Komiserlere sunacak, uygun görmeleri halinde gerekli izni onlar vereceklerdi. İtilâf Devletlerine ait olan hava taşıtları belirgin bir şekilde işaretlenecekti. İşaretlenen hava taşıtları hakkında İtilâf Yüksek Komiserlerine bilgi verilecekti. Bundan sonra İşgal bölgesinde uçmalarına izin verilen tüm hava taşıtları ilk olarak inceleme ve kontrol amacıyla Yeşilköy'e getirileceklerdi. İngiltere, Fransa ve İtalya'ya ait olanlar dışındaki hava taşıtları ise en yakın İtilâf kumandanına teslim edilecekti. Bu bildiriye karşı çıkanlar İtilaf Divân-ı Harblerinde yargılanacak ve uygun görülen cezalara çarptırılacaklardı⁷⁰.

29 Eylül 1921 tarihinde İngiliz Hükûmeti hava taşıtlarına yönelik kararları, Belçika, Mısır, Yunanistan, Romanya, İsviçre, Yugoslavya, Macaristan gibi ülkelerin diplomatik temsilcilerine bildirdi. Bu tedbirleri yeterli görmeyen Yüksek Komiserler, Harington'dan uçuş yasağına dair ek beyannameler yayınlamasını rica ettiler. Ancak bu beyannamelere gerek kalmadı. İşgal yönetiminin kararıyla daha önce hava kuvvetlerini kaybeden ve hava teşkilatını ortadan kaldırmak zorunda kalan Osmanlı Hükûmeti'nin

⁶⁹ Bu bölgeler şu şekilde tespit edilmişti; Trakya'da; Podima (Yalıköy), Stranca (Istranca), Mertekli, Kışağılı, Sinekli, Karasınan Çiftliği, Kadıköy, Yenice, Kadurina Çiftliği, Kalikratia (Mimarsınan) dâhil, Ağva- Yarımca arasında kalan köylerin (Ağva,Djedio-Muslim?, Kılınççılar, Hacı Mustafa, Halil Ağa, Soçaklar?, Yağcılar, Hacıbrahimler, Sarıaliler, Fakihler, Ballı, Yarımca) doğusunda kalan İzmit yarımadasının tamamı ile Gelibolu yarımadasında: Baklaburnu'nun güneyi Cape Xeros (Saros Körfezi), Bolayır, Suğla Burnu'nun tamamı, Karabiga dâhil olmak üzere, Karabiga-Biga-Bayramiç-Ezine-Geyikli gibi yerlerin kesiştiği yollardan ibaretti.

⁷⁰ Abdurrahman Bozkurt, "İtilâf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 824.

hava sahası üzerindeki hâkimiyeti resmen sona erdi⁷¹. Bu karar sadece Osmanlı Hükûmeti'ni ilgilendirmiyordu. Bütün yabancı hava taşıtlarının işgal yönetiminden izin almadan işgal altındaki bölgelere girmesi yasaklanmıştı. Söz konusu bildiri ile henüz imzalanmadığı halde Sevr Antlaşması'nın havacılık ile ilgili maddeleri yürürlüğe geçirilmişti.

11.MUDANYA MÜTAREKESİ VE SONRASINDA HAVA SAHASI TARTIŞMALARI

Türk ordusunun Yunanlıları yenerek Boğazlar bölgesine doğru harekete geçmesi üzerine İtilâf kuvvetleri ile Türk birlikleri arasında çatışma ihtimali ortaya çıktı. Bir dizi müzakerenin ardından 23 Eylül 1922 tarihinde İtilâf İşgal Kuvvetleri Başkumandanı Harington BMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey aracılığıyla Türk birliklerinin tarafsız bölgeye girmemeleri konusunda Ankara'yı uyardı. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa tarafsız mıntıkanın Yunanlılar için uygulanmadığını, Yunan donanmasının İstanbul'da bulunduğunu ve uçaklarının da bölgede faaliyetlerini sürdürdüklerini, buna karşın Türk gemi ve uçaklarının faaliyetlerine izin verilmediğini ifade etti. Böylece Mustafa Kemal Paşa İtilâf Devletlerinin tarafsızlığın gereğini yerine getirmediğini de açıklamış oluyordu⁷².

Harington'un uyarılarından bir gün sonra harekete geçen Türk birlikleri Çanakkale'de İngiliz işgali altındaki Erenköy'e girdiler. Müttefiklerinden destek bulamayan İngilizler bölgeden geri çekilmek zorunda kaldılar. İngilizlere destek vermemelerine rağmen hem Fransızlar hem de İtalyanlar tarafsız bölge statüsünün devamından yanaydılar. Bölgeye atanan İngiliz kumandan Marden'e tarafsız bölgenin savunulması amacıyla talimat verildi. Nihayetinde İtilâf Yüksek Komiserleri BMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey'e bir nota vererek Türk ordusunun tarafsız bölgeye girmemesini talep ettiler⁷³.

Fransızlar BMM ile uzlaşma sağlanması konusunda kayda değer bir çaba sarf ediyorlardı. 26 Eylül 1922 tarihinde İtilaf İşgal Kuvvetleri Kumandanı Harington bir kez daha Türk birliklerinin tarafsız bölge dışına çekilmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa buna karşı verdiği cevapta, Türk

⁷¹ Bozkurt, *a.g.e*, s. 824-825.

⁷² İsmail Eyyupoğlu, *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s. 118-119.

⁷³ Eyyupoğlu, *a.g.e*, s. 94.

ordusunun tarafsız bir bölge tanımadığını bildirdi. 28 Eylül 1922 tarihinde F. Bouillon'un gerekli teminatı vermesi üzerine Türk ordusu tarafsız bölgeden çekildi ve çatışma ihtimali ortadan kalktı. 29 Eylül 1922 tarihinde İtilâf temsilcilerine bir nota veren BMM, Edirne dâhil Trakya'nın tahliye ve teslimi halinde Türk ordusunun ilerleyişinden vazgeçeceğini açıkladı⁷⁴. Bundan sonra da Mudanya Mütarekesi imzalandı.

İtilâf Devletleri Mudanya Mütarekesi ile Doğu Trakya ve İstanbul'u BMM denetimine vereceklerini taahhüt etmişlerdi. Bu taahhüde binaen bir barış antlaşması yapılan dek Türk ve İtilâf kuvvetlerinin buldukları hudutları aşmamaları gerekiyordu. Anadolu'da iki taraf arasındaki geçici hudud, hatt-ı fasıl (ayırıcı çizgi)⁷⁵ ile belirlendi. İtilâf kuvvetleri karadan, bu hududu geçmemeye özen göstermişlerse de mütarekede hava sahası ile ilgili açık bir hüküm bulunmamasından istifade ile Türk hava sahasını ihlal etmeye teşebbüs edeceklerdi.

1922 yılı Aralık ayı ortalarında İtilâf generalleri tarafından Refet Paşa'ya teminat verilmiş olmasına rağmen, İngiliz ve Fransız uçaklarının Kocaeli-Çanakkale mıntıklarında hatt-ı fasılı tecavüzle Türk kuvvetleri üzerinde dolaştıkları tespit edilmişti. 14 Aralık 1922 tarihinde Çanakkale'de bir İngiliz uçağının hatt-ı fasıla 26 kilometre mesafede Türk kıtaatı arasına düşmesi buna delildi. Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olan bu hareketin men edilmesi için teşebbüste bulunulması gerekiyordu⁷⁶. Ekseriyetle İngiliz uçaklarının hatt-ı fasıl dâhilinde faaliyet gösterdikleri gözlemleniyordu. 14 Aralık 1922 tarihinde Gölcük üzerinde dolaşan bir İngiliz uçağı Başköy civarına inmek zorunda kalmış, uçak içerisinde bulunan zabıtlardan Payot'un emri altındaki bir neferinin enkazı götürmek için gönderdiği anlaşılmıştı.

⁷⁴ Orhan Hülagü, "Mudanya Mütarekesi (4-11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.39, Ankara, (1997), s. 759-787.

⁷⁵ Hatt-ı fasıl Çanakkale Bölgesi'nde; Lapseki kuzeyinde Bozburnu ve güneyde Kumburnu temel noktaları oluşturmak üzere, Asya kıyısından yaklaşık on beş kilometre derinlikte bir çizgi, İzmit Yarımadası'nda ise İzmit körfezinde Darıca'dan başlayıp Gebze'den geçerek Karadeniz üzerinde Şile'ye uzanan çizgi olmak üzere adı geçen yerler Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne bırakılmak şartıyla belirlenmişti. Darıca'dan Şile'ye giden yol BMM Hükûmeti ile müttefik askerlerince kullanılabilir. <http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=272> (15.02.2013).

⁷⁶ Hariciye Vekaleti Vekili Hüseyin Rauf'tan Adnan Beyefendi'ye 26/12/1338 (1920) tarihli telgraf, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (BOA, HR.İM)*, 13/131.

Hüseyin Rauf Bey, daha önceden verilmiş olan teminata rağmen bu tür hareketlerde bulunulmasının protesto edilmesi maksadıyla Refet Paşa'ya talimat verdi⁷⁷.

15 Aralık 1922 tarihinde 9 İngiliz uçağı Çanakkale mıntıkasında görülmüştü. Sabah saat sekiz civarında iki İngiliz uçağı batıdan Sarıbeyli civarında hatt-ı fasılı geçerek bir müddet dolaştıktan sonra Lapseki istikametinde gözden kaybolmuştu. Saat dokuz buçukta Çanakkale istikametinden gelen yedi İngiliz uçağının ikisinin, yine Sarıbeyli civarında hattı tecavüzle bölgede bir müddet dolaştıktan sonra geri döndükleri ve diğer ikisinin de hatt-ı fasılına batısında uçtukları Erkân-ı Harbiye riyasetinden bildirilmişti. Ankara Hükümeti yer ve zaman zikredilerek bu hareketlerin protesto edilmesini istedi. Uçakların hatt-ı fasılı tecavüz etmesi artık sık görülen vukuatlardan olduğundan bunların menı için gerekli emirlerin verileceğı Harington tarafından Refet Paşa'ya bildirildiğı halde bu hadiselerin önüne geçilemiyordu. Sabrı kalmayan Ankara Hükümeti, İngiliz uçaklarının ve gemilerin Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olarak hatt-ı fasıl istikametini tecavüzleri halinde derhal ateşle mukabele edileceğini ve bu hususta İngilizlerin şikâyete hakları olmayacağını da yazılı olarak iletmesini istedi. Meselenin uzlaşmayla çözülmesini isteyen Ankara Hükümeti, General Harington'un yazılı teminat vermesi halinde İngiliz pilotların tahliyesi hakkında Fevzi Paşa ile görüşebileceğini de bildirdi⁷⁸. Ki zaten Fevzi Paşa'nın, gerekli teminatın verilmesi halinde İngiliz pilotların tahliyesine itirazı yoktu⁷⁹.

23 Aralık 1922 tarihinde Refet Paşa, İngiliz uçaklarının Çanakkale mıntıkasındaki faaliyetlerinin sınırlandırılması amacıyla protestoda bulunarak Harington'ın dikkatini çekti. Refet Paşa ile mülakatında Harington, Çanakkale'de esir edilen pilotların durumunu sordu. Refet Paşa, Adnan Bey ile görüştüğünü, fakat İngiliz pilotların hatt-ı fasılı geçmeye devam ettiklerini ve böyle devam ettiğı müddetçe bu konu hakkında olumlu

⁷⁷ Hüseyin Rauf'tan Refet Paşa'ya 19/12/1338 (1920) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 13/111, lef 1.

⁷⁸ Hariciye Vekaleti'nden Adnan Bey'e 1 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 65/23.

⁷⁹ Hariciye Vekili Hüseyin Rauf'tan Adnan Bey'e 24 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 65/23, Lef 3.

bir adım atılamayacağını beyan etti. Bunun üzerine Harington, pilotlara hatta üç milden fazla yaklaşmamaları için talimat verdiğini ifade etti⁸⁰.

BMM'nin protestolarına karşılık İngiliz İstanbul Yüksek Komiseri Henderson, Mudanya Mütarekesi'nde bu konuyla ilgili ibareler olmadığı halde Harington'un İngiliz uçakların bölgeden çekilmesi için gerekli talimatları vereceğini bildirdi⁸¹. Mudanya Mütarekesi'nde hava sahası hakkında doğrudan bir hüküm yoktu. Ancak taraflar arasında hudut tespit edilmişti. Üstelik 13 Ekim 1919 tarihinde Paris'te yirmi yedi devlet tarafından imzalanarak 11 Temmuz 1922 tarihinde yürürlüğe giren Hava Ulaştırma Sözleşmesi'nin 1. maddesinde her devletin ülkesi üzerindeki hava sahasında "Mutlak ve Münhasır Egemenliği" esas olarak kabul edilmişti⁸². Henderson'un ifadelerinden İngilizlerin, bu esası Türk hava sahası için uygulamaya niyetlerinin olmadığı anlaşılıyordu.

İstanbul'daki en yetkili İngiliz makamları tarafından verilen taahhütlere rağmen İngiliz uçaklarının Türk hava sahasını ihlalleri devam ediyordu. İngilizlerin taahhütlerini yerine getirmemeleri üzerine daha önce esir alınan pilotların iadesinden yana olan Fevzi Paşa, yapılan protestoların İngilizler üzerinde bıraktığı tesir ve netice anlaşılmadığından pilotların iade edilemeyeceğini bildirdi. Ayrıca Lozan Konferansı'ndaki görüşmelerden de iyi haberler gelmiyordu. Bu nedenle Fevzi Paşa, bir yandan Türk hava sahasına saygı gösterildiğinin anlaşılması halinde pilotların iade edilebileceğini vurgularken diğer yandan Lozan Konferansı'nın alacağı şekle göre bu meselesinin yeniden değerlendireceğini beyan etti⁸³. 1923 yılı başlarında Ankara İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey, İngiliz pilotların hâlâ Türk hatları üzerinde uçtuklarını belirterek yetkililerin bir kez daha uyarılmalarını talep etti. 14 Ocak 1923 tarihinde BMM Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhası Adnan Bey gerekli teşebbüslerde bulunduğunu fakat İngilizlerin her fırsatta pilotlarının iadesini istediklerini ifade etti⁸⁴.

⁸⁰ İstanbul Kumandanı'ndan Erkan-ı Harbiye-yi Umumiye'ye 24 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli Şifre Sureti, *BOA, HR.İM*, 66/39, lef 2.

⁸¹ İstanbul Murahhası Adnan Bey'den İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Ocak 1923 tarihli tahrir, *BOA, HR.İM*, 65/23,

⁸² Başol, a.g.e, s. 3.

⁸³ Fevzi Paşa'dan İstanbul Murahhaslığı'na 26/12/1338 (1922) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 13/90.

⁸⁴ İcra Vekilleri Heyeti Reisi Hüseyin Rauf Bey'den Adnan Bey'e 13 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli telgraf ve Adnan Bey'in 14 Ocak 1923 tarihli cevabı, *BOA, HR.İM*, 235/15, 13 Ocak 1923.

Gerçekten de Harington, uçak ve pilotların iadesi konusundaki ısrarlarını sürdürüyordu⁸⁵.

Adnan Bey'in iki İngiliz pilotunun iadesi hakkında teşebbüslerde bulunduğu sıralarda İngiliz uçaklarının mütemadiyen hatt-ı faslı tecavüz ederek Türk hatları üzerinde dolaşması hiç de iyi bir intiba uyandırmıyordu. 18 Ocak 1923 tarihinde Hariciye Vekâleti, Türk hava sahasını ihlal eden uçaklara ateş edileceğini bildirdi. Bu kararın da İngiliz kumandanlığına iletilmesi istendi⁸⁶.

Bir kez daha devreye giren Fevzi Paşa, hava sahası ihlallerinin Mudanya Mütarekesi'ne aykırı olduğunu açıkladıktan sonra Harington'un bu ihlallerin tekrarlanmayacağına dair yazılı teminat vermesi halinde pilotların iade edileceğini açıkladı. Aksi durumda uçaklara ateş açılacağı tekrarlandı⁸⁷. Fakat İngilizler ısrarla Mudanya Mütarekesi'nde böyle bir hüküm olmadığını savunarak pilotların derhal tahliyelerini talep ediyorlardı⁸⁸.

Lozan Konferansı'nda bilhassa adli meseleler ve kapitülasyonlar konusunda ilerleme kat edilemiyordu. Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, Türk dış politikasının kararlılığı açısından İngiliz havacıların teslim edilmesinin uygun olmadığını savunuyordu. İsmet Paşa, Adnan Bey'den o ana kadar tebligatta bulunmadıysa herhangi bir teşebbüste bulunmamasını, fakat bulunulduysa, iade hakkında alınan kararın ertelendiğinin bildirilmesini talep etti. Ayrıca Ankara'daki vaziyetin ve İtilâf temsilcilerinin adli kapitülasyonlarla ilgili ifadelerinin Türk yetkilileri böyle hareket etmeye mecbur bıraktığının da altı çizilecekti⁸⁹.

Sadece İngilizler değil Fransızlar da Türk hava sahasını ihlâl ediyorlardı. 1 Mart 1923 tarihinde bir Fransız uçağı Türkiye-Suriye hududu

⁸⁵ Selahattin Adil Paşa'dan İzmit'te Adnan Bey'e 1 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli telgraf ve Adnan Bey'den Hariciye Vekaleti'ne (tarihsiz) telgraf, *BOA, HR.İM, 235/39*.

⁸⁶ Adnan Bey'den İstanbul'da Doktor Hikmet Bey'e 18 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM, 235/52*.

⁸⁷ Hariciye Vekili Rauf Bey'den Adnan Bey'e 24 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli telgraf, Adnan Bey'den İngiliz Yüksek Komiserliği'ne 24 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli nota ve Adnan Bey'den Hariciye Vekaleti'ne 27 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM, 65/3, lef 2-3, 9*.

⁸⁸ İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Adnan Bey'e 24 Kanunusani 1339 (Ocak 1923) tarihli cevap, *BOA, HR.İM, 65/3, lef 4-5*.

⁸⁹ İsmet Bey'den Adnan Bey'e 25 Şubat 1339 (1923) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM, 16/148*.

civarında dolaştıktan sonra arızalanarak Kilis'in doğusunda Karacaören köyü civarında yere düşmüş ve pilotu Suriye'ye kaçmıştı. Uçağı almak üzere Suriye'den gelen on Fransız askerleri, Türk askerlerine silah doğrultuktan sonra uçağının iadesini talep etmişlerse de bu talepleri reddedilmişti. Ankara Hükümeti, İstanbul murahhası aracılığıyla, Türk hududu dâhilinde Fransız uçaklarının dolaşmasını ve Fransız askerlerinin silaha müracaat etmelerini protesto etti⁹⁰. Buna karşın Fransızlar da aynen İngilizler gibi, uçak ve pilotlarının iadesini talep ettiler⁹¹.

Bu olaydan sonra Fransız uçakları Kilis üzerinde uçmaya devam etti. 25/26 Nisan 1923 tarihleri arasında bir Fransız uçağının Kilis üzerinden kuzeye doğru uçtuğu tespit edildi. Hariciye Vekâleti Vekili Rauf Bey, antlaşma hükümlerine tamamen aykırı olan bu hareketi de protesto etti⁹². Ancak Fransız uçakları Türkiye arazisi üzerinde uzun süreli uçuşlarına devam ettiler. Neticede Rauf Bey, bu hareketlere nihayet verilmesi amacıyla Fransızlar nezdinde şiddetle protestoda bulunulmasını emretti⁹³.

Bu arada Fransız pilotların Alakamış köyüne⁹⁴ gittiklerine dair istihbarat alınmıştı. Fakat İstanbul Fransız Yüksek Komiseri, Türk hududunun güneyinde pilotlarının Resûlayn İstasyonunu'ndan Demirkapı'ya kadar Bağdat hattı üzerinde keşif yaptıklarını ve Suriye'deki Fransız askeri memurları hakkında asılsız ithamların tekerrür ettiğini ileri sürerek buna teessüf ettiklerini bildirdi⁹⁵.

BMM'nin protestolarına rağmen Fransızlar hava sahası ihlallerini sürdürdüler. Bunun üzerine BMM, 30 Mayıs 1923 tarihinde bir kez daha teşebbüste bulunmaya karar verdi⁹⁶. 11 Haziran 1923 tarihinde BMM İstanbul Murahhası, hudut üzerinde dolaşan Fransız uçakları hakkında

⁹⁰ İsmet Bey'den Adnan Bey'e 18 Mart 1339 (1923) tarihli telgraf ve Adnan Bey'den Fransız Yüksek Komiserliği'ne 21 Mayıs 1923 tarihli protesto, *BOA, HR.İM*, 69/34; Adnan Bey'den Hariciye Vekaleti'ne 20 Mart 1339 (1923) tarihli telgraf, *BOA, HR.İM*, 17/99.

⁹¹ *BOA, HR.İM*, 71/27, 9 Nisan 1923.

⁹² Hariciye Vekaleti Vekili Rauf'tan Adnan Bey'e 5 Mayıs 1339 tarihli telgraf, Adnan Bey'den Fransız Yüksek Komiserliği'ne 6 Mayıs 1923 tarihli protesto, *BOA, HR.İM*, 72/73, lef 1-2.

⁹³ Hariciye Vekaleti Vekili Rauf Bey'den Dersaadet Murahhaslığı'na 8 Mayıs 1339 tarihli telgraf", *BOA, HR.İM*, 72/73, lef3

⁹⁴ Şırnak ili İdil ilçesine bağlıdır.

⁹⁵ "Dersaadet Murahhaslığı'ndan Hariciye Vekaleti'ne 30 Mayıs 1339 (1923) tarihli telgraf", *BOA, HR.İM*, 19/158

⁹⁶ *BOA, HR.İM*, 74/70, 30 Mayıs 1923.

Fransız Komiserliği nezdinde teşebbüste bulundu⁹⁷. Kısaca özetlemek gerekirse Mondros Mütarekesi'nden Lozan Antlaşması'na kadar geçen yaklaşık on aylık süreç içerisinde hem İngiliz hem de Fransızlar, BMM'nin hava sahası üzerindeki hâkimiyetini kabul etmek istemediler. Mütareke dönemi uygulamaları BMM'nin Lozan'da bu konuyu kesin bir çözüme bağlaması gerektiğini göstermişti.

12. LOZAN ANTLAŞMASI İLE TÜRKİYE'NİN HAVA SAHASINDA MUTLAK VE MÜNHASIR EGEMENLİĞİ

Lozan Antlaşması ile taraf devletler Türkiye'nin hava sahasında mutlak ve münhasır egemenliğini kabul ettiler. Bununla beraber Türkiye, havayolu ile seyahatin düzenlenmesine ilişkin 13 Ekim 1919 tarihli sözleşmeye katılabilecekti. Ayrıca Yunan savaş uçakları ve öteki hava taşıtlarının Anadolu kıyısındaki topraklar üzerinde, Türk savaş uçakları ve öteki hava taşıtlarının Ege adaları üzerinde uçuşu yasaklandı⁹⁸.

Her ne kadar Türkiye'nin hava sahası üzerindeki egemenliği kabul edilmiş olsa da Lozan'da Boğazlar bölgesi hakkındaki hükümler bu egemenliği sınırlandırıyordu. Boğazlar rejimine ilişkin sözleşmede açıklandığı üzere, Çanakkale Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Karadeniz Boğazı'nda denizden ve havadan, gerek barış, gerek savaş zamanlarında özgürce geçiş, gidiş ve geliş ilkesi kabul edilmişti. Ancak 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin hava sahası üzerindeki egemenliğini sınırlandıran hükümler de kaldırılacaktı⁹⁹.

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye hava sahası konusunda hazırlanan uluslar arası sözleşmelere riayet edeceğini gösterdi. Bunun bir timsali olmak üzere 1924 yılı Nisan ayından itibaren Türkiye, arazisi üzerinde seyahatine izin verilen uçaklar için uluslar arası hava sözleşmesine gereğince lazım gelen mahallerde benzin ve yağ bulundurmaya karar verdi¹⁰⁰.

Lozan Antlaşması'ndan yaklaşık bir ay sonra Yunan uçaklarının Sisam istikametinden Kuşadası'na doğru İzmir müstahkem mevki mıntıkası

⁹⁷ BOA, HR.İM,19/98, 11 Haziran 1923.

⁹⁸ Lozan Antlaşması, md. 13,23. *Düstur*, Üçüncü Tertip, C. 5, s. 30.

⁹⁹ Selma Yel, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009, s.50.

¹⁰⁰ Hariciye Vekaleti'nden İstanbul Murahhaslığı'na 16 Mart 1340 (1924) tarihli telgraf, BOA, HR.İM, 100/5, lef 1.

üzerinde uçtukları tespit edildi. TBMM, Lozan Antlaşması'na aykırı eylemlerin engellenmesi amacıyla teşebbüste bulundu¹⁰¹. Bu eylemler Cumhuriyet döneminin başlarında önemli sorunlara yol açmadı. Ancak daha sonraki dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında, bilhassa Ege denizi ve kıyılarında hava sahasına ilişkin ciddi tartışmalar yaşandı.

13.SONUÇ

Hava taşıtlarının icadı uluslar arası düzeyde hava sahası tartışmalarına neden olmuş ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu konuda ilerleme kaydedilememiştir. Trablusgarp Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında havadan tehditlere maruz kalan Osmanlı Devleti, hava sahası ile ilgili bir nizamname hazırlamak amacıyla harekete geçmiştir. Bir yandan hava sahası konusunda yurt dışında hazırlanan kanunları incelemeye karar veren diğer yandan tetkikler yaptıran Osmanlı Hükümeti, Fransa'nın müracaatı ve Doğu Anadolu semalarında Rus uçaklarının gözlemlenmesi üzerine çalışmalarını hızlandırmıştır.

4 Haziran 1914 tarihinde Türkiye'de hava hukuku ile ilgili ilk düzenleme kabul edilen Sefaini Havaiyeye ait Menatik-ı Memnua Nizamnamesi hazırlandı. Bu nizamname ile Osmanlı Devleti'nde hava taşıtları için yasak bölgeler belirlendiği gibi hava sahası üzerindeki egemenliğin nasıl kullanacağı tespit edildi. Bundan böyle Osmanlı hava sahasını kullanmak isteyen taşıt sürücülerin, Osmanlı makamlarına müracaat ederek gerekli izni almaları gerekiyordu. İzin verilen taşıt sürücüsüne, Osmanlı Devleti'nde takip edeceği güzergâhı, yasak ve yasak olmayan mıntikalarını gösteren bir harita takdim edilecekti. Söz konusu güzergâhı ihlal eden taşıt sürücü yasak bölgeye girdiğinde ateş açılacak, güzergâhı dışında yasak olmayan bölgelerden geçtiğinde ateş açılmayacak ancak bu noktalara indiği takdirde hakkında kanuni muamele yapılacaktı.

I. Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerine ait hava taşıtları stratejik öneme sahip Osmanlı topraklarına hava saldırıları düzenlediler, keşif faaliyetleri yaptılar ve psikolojik harbin bir parçası sayılan beyannameleri attılar. Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı hava kuvvetlerinin hemen hemen tamamının dağıtılmasını isteyen İtilaf Kuvvetleri, Osmanlı hava taşıtlarına el koydular. Milli Mücadele taraftarlarının, hava taşıtlarının bir

¹⁰¹ Hariciye Vekili Namına Müsteşar'dan Dersaadet Murahhaslığı'na 3 Teşrinievvel 1339 (Ekim 1923), Dersaadet Murahhaslığı'ndan Pay Pass'a 9 Teşrinievvel 1339 (Ekim 1923) tarihli nota, *BOA, HR.İM*, 85/20.

kısmını Anadolu'ya kaçırılmak istemeleri üzerine İtilaf Kuvvetleri İstanbul'da bulunan hava taşıtlarını imha ettiler.

Sevr Antlaşması ile İtilaf Devletleri, Osmanlı hava taşıtlarının tamamına el koyma hakkını elde ettikleri gibi İtilâf Devletlerine ait uçakların Osmanlı kara ve karasuları üzerinde hareket bakımından tamamen serbest olmaları kararlaştırıldı Bu koşullar altında hava teşkilatını dağıtmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin hava sahası üzerinde egemenliği resmen ortadan kalkmış olacaktı. Neyse ki; BMM'nin başarıları Sevr Antlaşması'nın uygulanamayacağını gösterdiğinden İtilâf Devletleri, 31 Temmuz 1921 tarihinde bir bildiri yayımlayarak işgal altında tuttıkları İstanbul ve Boğazlar bölgesinde hava sahasını kontrol altına almaya çalıştılar. Bu kararı tanımayan BMM, bir hava teşkilatı kurarak Mudanya Mütarekesi'nden itibaren hava sahası üzerinde tam egemenlik kurmak üzere harekete geçti.

Mudanya Mütarekesi ile Anadolu'da İtilaf kuvvetleri ile BMM'ne bağlı kuvvetlerin bulunduğu konumlar esas alınmak üzere bir hatt-ı fasıl çizilmesine karar verildi. Ancak Lozan Antlaşması'na kadar İtilaf kuvvetleri, bu hattın kara hududunu belirlediğini, hava sahasını ihtiva etmediğini ileri sürdüler. BMM hava sahası ihlalleri karşısında asla ödün vermedi. Lozan Antlaşması ile Türkiye'nin hava sahasında tam ve koşulsuz egemenliği kabul edildi.

KAYNAKÇA

Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bâb-ı Âlî Evrak Odası (BOA, BEO).

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 3. Şube (BOA, DH.EUM.3.ŞB)

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 4. Şube(BOA, DH.EUM.4.ŞB)

Dâhiliye Emniyet-i Umumiye 6. Şube(BOA, DH.EUM.6.ŞB)

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Asayiş Kalemi (BOA, DH.EUM. AYŞ)

Dâhiliye İdare Kısmı Belgeleri (BOA, DH.İD)

Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (BOA, DH. İUM)

Dâhiliye Şifre Kalemi (BOA, DH.ŞFR)

Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı (BOA, HR.İM)

Hariciye Siyasi (BOA, HR.SYS)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (BOA, MV)

Resmî Yayınlar

Düstur, İkinci Tertip, C. 6.

Düstur, Üçüncü Tertip, C. 5.

Araştırma Eserler

Erim, Nihat: *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları)*, Ankara, 1953.

Eyyupoğlu, İsmail: *Mudanya Mütarekesi*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Selçuk, Mustafa: *Hedef Şehir İstanbul Çanakkale Geçildi mi?*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

Türk İstiklal Harbi, Deniz Cephesi ve Hava Harekatı, C.V, Ankara, 1964

Yel, Selma: *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2009.

Makaleler

Başol, Servet: "Havacılık Hukuku ve Kavramı", III. Ulusal Havacılık ve Uzay Konferansı, (16-18 Eylül 2010), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir. <http://www.servetbasol.com/Articles/UHUK-2010-076.pdf> (20.02.2013).

Bozkurt, Abdurrahman: "İtilaf Devletlerinin Türk Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık Kararı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 76, (2010), s. 27-53.

Ersoy, Ergin: "Kurtuluş Savaşı'na Türk Hava Kuvvetlerinin Katkıları", *Hava Kuvvetleri Dergisi*, S. 341, (Haziran 2002), s.10.

Hülagü, Orhan: "Mudanya Mütarekesi (4-11 Ekim 1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S.39, Ankara, (1997), s. 759-787.

Kaçan, Yusuf: "Hava Hukukunun Doğuşu ve Hava Sahalarının Statüsü", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (2000/2), s. 587-589,

http://portal.ubap.org.tr/App_Themes/Dergi/2000-20002-849.pdf (18.02.2013).

Sand Peter H., Freitas Sousa Jorge de., Pratt, Geoffrey N.: "An Historical Survey of International Air Law Before The Second World War", <http://lawjournal.mcgill.ca/documents/7/1/sand.pdf> (20.02.2013), s. 29.

Tezler

Akdemir, Yılmaz: "*Atatürk Dönemi Türk Havacılığı*", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005.

Bozkurt, Abdurrahman: "*İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi*", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Sorgucu, Ayhan: "Türkiye'nin Hava Sahasının Hukuksal Statüsünün Uluslararası Hava Hukuku ve Türkiye'nin Dış Sorunları Çerçevesinde İncelenmesi", Genel Kurmay Başkanlığı, Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, "*Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*", İstanbul, 2005.

Yalçın, Osman: "*Türk Hava Harp Sanayi Tarihi*", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

_____, "*Türk Hava Kuvvetlerinin Teşkilatlanma Tarihi*", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2004.

Dijital Kaynaklar

<http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=272>

CELÂL NURİ'YE GÖRE MUHİT, IRK, ZAMAN TEORİSİ BAĞLAMINDA ESKİ TÜRKLER İLE OSMANLI TÜRKLERİ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER

Mehmet Kaan ÇALEN¹

ÖZET

Celâl Nuri (İleri), Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuasında yayımlanan çeşitli makalelerinde, Fransız Tarihçi Hippolyte Taine'in muhit, ırk, zaman teorisine dayanarak Eski Türkler ile Osmanlı Türkleri arasındaki münasebetleri ele almıştır. Celâl Nuri, söz konusu makalelerde bilhassa muhit ve ırk üzerinde durmuştur. Osmanlı Türklerinin, Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmek suretiyle muhit değiştirdiklerini ve değişen muhitte birlikte karakterlerinin de değiştiğini ileri sürmekte, ancak ırk teorisine dayanarak da bazı karakter özelliklerini muhafaza ettiklerini iddia etmektedir. Bu çalışmada, Celâl Nuri'nin Taine'in teorisi bağlamında, Eski Türklerle ve Osmanlı Türklerine dair getirdiği yorumlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Celâl Nuri İleri, Hippolyte Taine, Muhit Irk Zaman Teorisi, Tarih Düşüncesi, Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası.

THE RELATIONSHIPS BETWEEN ANCIENT TURKS AND OTTOMAN TURKS IN THE CONTEXT OF THEORY OF ENVIRONMENT (MILIEU), RACE, EPOCH (MOMENT) ACCORDING TO CELAL NURI

ABSTRACT

Celal Nuri (Ileri), in several articles that was published in Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, dealt with the relations between the ancient Turks and the Ottoman Turks, based on the environment, race, epoch theory of the French Historian Hippolyte Taine. In those articles, Celal Nuri focused particularly on environment and race. He asserted that, Ottoman Turks have changed their environment by coming from Central Asia to Anatolia and with the changed

---

¹ Arş.Gör.Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, mkaancalen@trakya.edu.tr

environment their characters have changed too, however, based on the race theory, he claimed that they kept some of their characteristic traits. In this study, Celal Nuri's interpretations, in the context of Taine's theory, about ancient Turks and Ottoman Turks are investigated.

Key Words: *Celal Nuri İleri, Hippolyte Taine, Theory of Environment Race Epoch, Idea of History, Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası.*

1. Giriş:

Auguste Comte'un en büyük talebelerinden biri kabul edilen Hippolyte Taine,² pozitivist tarih anlayışının da en önemli temsilcilerinden biridir. Tarihi bir (b)ilim olarak kabul eden ancak bu kabulünü tarihin doğa bilimlerinin yöntemini kullanmasıyla temellendiren Taine'e göre tarih diğer bilimler gibi sebepler ve kanunlar bulmaya çalışmaktadır³. Fakat Taine, üstadı Comte'tan farklı olarak tarihte psikolojik faktörlere büyük önem vermektedir⁴. O, medeniyetlerin primitif psikolojik unsurlardan oluştuğunu düşünmektedir⁵. Unsurları itibariyle nasıl astronomi mekanik, fizyoloji kimyasal bir problem ise tarih de Taine için psikolojik bir problemdir⁶. Tarihin yapı taşı olan bu psikolojik unsurlar, Taine'in büyük sebepler olarak adlandırdığı "ırk, muhit ve zaman" tarafından şekillendirilmektedir. Evrensel ve kalıcı olan bu üç hâkim sebep; her an, her yerde ve her durumda mevcuttur ve sürekli çalışmaktadır⁷. Bu itibarla tarihçilik, tarihi şekillendiren bu üç büyük âmilin karşılıklı münasebetlerinin araştırılmasıdır.

Léon-E. Halkin, Taine'in tarih metodunu "*psikolojik determinizm*" şeklinde işaretlemektedir⁸. Bir mektubunda, "*hakiki psikoloji öyle güzel bir*

² Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, İstanbul 1986, s. 151.

³ Ahmed Şuayb, *Hayat ve Kitaplar*, 1317, s. 89. Taine bir eserinde "Tarih basit bir hikâyeden bir ilim olabilir ve olguları açıkladıktan sonra kanunlar çıkarabilir" demektedir. H. Taine, *Essais de critique et d'histoire*, 1858, s. XXVI, XXXII, zikreden Léon – E. Halkin, *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Ankara 2000, s. 127. Ernst Breisach, Taine'in bir tane bile tarihî kanun bulamadığını belirtmektedir. Ernst Breisach, *Tarihyazını*, İstanbul 2009, s. 350.

⁴ Korlaelçi, *a.g.e.*, s. 153. Comte'un psikoloji hususundaki görüşleri için aynı eserin 111. ve 112. sayfalarına bakınız.

⁵ H. A. Taine, *History of English Literature*, Vol. 1, London 1920, s. 13.

⁶ Taine, *a.g.e.*, s. 33.

⁷ Taine, *a.g.e.*, s.12.

⁸ Halkin, *a.g.e.*, s. 93.

fendir ki, felsefe-i tarih onun üzerine müsteniddir. Fizyolojiyi ihyâ ettiği gibi metafiziği de küşad ve tefrik eder."⁹ diye yazan Taine, tarihi psikolojinin bir çeşit tatbiki gibi mütalaa etmektedir¹⁰. "*Gerçek tarih, ruhların araştırılmasıdır. Bir halkın, bir edebiyatın, bir insanın tarihini yazmak, onun psikolojisini yapmaktır*"¹¹. Tabii, Taine için ruh metafizik bir olgu değil, daha çok fizyolojik bir unsurdur¹². Ruhun; muhit, ırk ve zamanın tesirleri altında şekillendiğini düşünmektedir.

Julien Freund'a göre Taine, "*bir döneme hâkim olmuş*" ve sadece Fransa'da değil diğer ülkelerde de büyük bir etki yaratmıştır¹³. Ülkemizde ilk defa Ahmed Şuayb tarafından Servet-i Fünûn'da yayımlanan bir dizi makale ile tanıtılmış¹⁴ ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde düşünce dünyamız üzerinde önemli tesirler icra etmiştir. Taine'den etkilenen ve çalışmalarında Ona sık sık atıfta bulunan Celâl Nuri (İleri), Taine'in ülkemizdeki en önemli takipçisi sayılabilir. Celâl Nuri, muhit, ırk, zaman teorisinin tarihe uygulanmasıyla birlikte özellikle Almanya ve Fransa'da tarih yöntemlerinin büyük bir değişikliğe uğradığını belirtmektedir¹⁵. 1926 senesinde neşredilen Türk İnkılâbı isimli eserinin mukaddimesinde, "*Hippolyte Taine, tarihi tedkikatında: 1. zaman, 2. muhit, 3. ırka ehemmiyet verir. Bu nazariyye tamamen doğru olmamakla beraber her hâlde izafî bir sıhhati haizdir.*" demektedir ve Taine için "*Fransa'nın en benâm hükemasından, müverrihlerinden, münekkidlerindenidir. Ulûm-ı tabiiye usûllerini fikr-i beşerin mütenevvi mahsûlâtını tenkidde tatbik etmiştir.*" ifadelerini

⁹ Şuayb, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁰ Şuayb, *a.g.e.*, s. 90.

¹¹ Halkın, *a.g.e.*, s. 95.

¹² Breisach, *a.g.e.*, s. 350. Celâl Nuri'ye göre de psikoloji ilmi, anatomi ve fizyolojiden doğmuş ve bu suretle ruhu felsefenin konusu olmaktan çıkarmıştır. Ruhta tabiatüstü ve metafizik bir özellik yoktur. Sınır sisteminin ve beynin çalışma prensipleri doğa kanunlarına tâbi olduğu gibi insan beyniyle hayvan beyni arasında da yapı olarak fark yoktur. Bkz. Celâl Nuri, *Tarih-i İstikbâl*, C. 1, İstanbul 1331, s. 131.

¹³ Julien Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, Ankara 1997, s. 62.

¹⁴ Şuayb daha sonra bu yazıları "Hayat ve Kitaplar" isimli kitabında bir araya getirmiştir. Şuayb'ın çalışması Taine hakkındaki en teferruatlı Türkçe çalışma olma özelliğini hâlâ muhafaza etmektedir. Bakınız: Şuayb, *a.g.e.*, s. 1-196. Taine'in tarih ve tarihçilik konusundaki düşünceleri için aynı eserin 83-121 sayfalarına bakınız.

¹⁵ Celâl Nuri, "İrk", *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, Cild: 2, Nu: 26, 28 Nisan 1917, s. 5.

kullanmaktadır¹⁶. Celâl Nuri, Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası'nda, Taine'in muhit, ırk, zaman teorisini tanıtan ve teoriyi Türk-Osmanlı tarihine tatbik etmeye çalışan çeşitli makaleler neşretmiştir. Bu çalışmada söz makaleleri incelemek suretiyle Celâl Nuri'nin, Taine'in teorisine dayanarak Eski Türkler ile Osmanlı Türkleri arasındaki münasebetlere dair getirdiği yorumları ele alacağız.

2. MUHİT, IRK, ZAMAN TEORİSİ

Celâl Nuri, muhitin toplumlar üzerindeki etkisini ele alırken Taine ile birlikte Charles Darwin, Le Play, Henri de Tourville, Elisée Reclus gibi isimlere atıfta bulunur. Darwin'e dayanarak muhitin en kuvvetli "tekâmül" unsuru olduğunu belirtir ve insanın da bir tür hayvan olması hasebiyle tekâmül kanunlarına tâbi, dolayısıyla da insanlık tarihinin doğa tarihinin bir parçası ve devamı olduğunu ifade eder¹⁷. Taine, tabiî ve içtimâî şartların, fert ve toplumların durumunu tadil veya ikmâl ettiğini iddia etmekte ve misal olarak Arî ırka mensup Cermenler ile Latin ve Yunanlılar arasındaki farklılıkları muhitlerindeki farklılıklar ile açıklamaktadır¹⁸. Muhit teorisi, tarihteki çeşitliliği dünyanın hareketleri ve şekli, coğrafya, iklim, bitki örtüsü gibi gözlemlenebilir değişkenlere bağlamaktadır. Buna göre "soğuk, sıcak; rutubet, yübüset; dağ, ova ve step; orman, adalar, bataklık ve göller; nehirler ve denizler hâdisât-ı içtimâiyenin, binâen-aleyh uruk-ı beşeriyenin sâni'idirler." Muhit teorisi özetle şöyle izah edilmektedir:

İnsanın içinde yaşadığı muhite uyum sağlaması genel bir kaidedir; muhit değiştikçe insan da değişmektedir. Tabiât şartlarının zor olduğu bölgelerde insanlar yok olmakta, tabiâtın cömert davrandığı bölgelerde ise kolay yaşam şartlarının insanları tembelleğe sevk etmesi ya ölümle ya da medeniyetin düşük bir seviyede kalmasıyla neticelenmektedir. Hayatın gelişmesi için mücadele gereklidir fakat bu mücadele ne insanları öldürecek ölçüde çetin, ne de rahata sevk edecek kadar kolay olmalıdır. Hava, su ve iklim insanların zekâları üzerinde etkili olmakta, büyük nehirler büyük medeniyetlerin doğmasına imkân yaratmakta kısacası muhite ait muhtelif unsurlar insanlar üzerinde işlemekte, toplumları ve tarihi

¹⁶ Celâl Nuri, *Türk İnkılâbı*, İstanbul 1926, s. 8.

¹⁷ Celâl Nuri, "Muhit ve Türkler (1)", *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, Nu: 28, 12 Mayıs 1017, s. 33.

¹⁸ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 33-34.

şekillendirmektedir¹⁹. Meselâ teori mucibince kutup bölgesinde yaşayan insanlar, o bölgenin ayılarına ve Ren geyiklerine benzetilmekte, kutup ve ekvator bölgelerinde “*en mütedennî mahlûkât-ı beşeriye*”nin yaşadığı iddia edilmektedir²⁰. Teori, Avrupalılarının üstünlüğünü temellendirmeye de yarımış gibi gözükmektedir. Çünkü Avrupa gibi yaşam için orta dereceli şartlar sunan bir bölgede oturan insanların, muhitin tesiriyle bütün diğer insanlardan üstün olabilecekleri ileriye sürülmektedir²¹.

Muhit teorisi içinde mütalaa edilen “ırk” ve “zaman” teorileri de muhitin tesirlerini çeşitlendirmektedir²². Taine’e göre ırk, kişilerin yaratılıştan gelen, fitrî ve ırsî yeteneklerinin ve eğilimlerinin toplamıdır. Farklı özellik ve yeteneklere sahip çeşitli at, sığır ve köpek cinsleri olduğu gibi farklı özellik ve yeteneklere sahip çeşitli insan cinsleri de vardır. Bu cinslerin sahip oldukları kabiliyetleri açık bir surette tespit edebilmek mümkündür. Meselâ geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Ârfler, üç bin yıl boyunca farklı medeniyet ve iklimlerin etkilerine maruz kalmış olsalar da hepsinin dillerinde, mezheplerinde, edebiyatlarında, felsefelerinde aynı kandan geldiklerini gösteren seçkin özellikler vardır. Geçen zamana ve farklı tesirlere rağmen ırkın ilk özellikleri yaşamaya devam etmiştir. Bu açıdan geçen zaman ne kadar uzun olursa olsun bitki ve hayvan türlerinin menşeyini tespit edebilmek mümkün olduğu gibi tarihî bilgilerimizden hareketle tarih öncesi hakkında da fikir edinebilmek mümkündür²³. Çünkü ırk teorisi, ırkların ilk seciyeleri yok olması mümkün olmayan özellikler taşıdığı kabulü üzerine kuruludur. Tarihte bir Ârî’de, bir Çinli’de, bir Mısırlı’da görülen bir özellik belki de on binlerce asır öncesinden gelmektedir. Canlıların muhitlerine uyum sağlamaları gerekmektedir. Yeni bir muhit, yeni bir iklim, yeni şartlar; yeni kabiliyetler ve alışkanlıklar edinmeyi gerekli kılar. İnsan muhitine hâkim olabilmek için yeni kabiliyetler edinmek zorundadır. Sabit ve istikrarlı muhitlerde insanın mizaç ve özellikleri de sabit olur, pek değişmez. Muhit ve şartlar değiştikçe insanların sahip oldukları manevî özellikler de değişmektedir. Kazanılan bu özellikler nesilden nesile aktarılarak ırsî bir nitelik kazanır. Dolayısıyla bir milletin, tarihin belli bir

¹⁹ Celâl Nuri, “Muhit”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, Cild: 1, Nu: 25, 21 Nisan 1917, s. 421-424.

²⁰ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 421.

²¹ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 423.

²² Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 421-422.

²³ Celâl Nuri, “İrk”, s. 5.

anında taşıdığı özellikler onun geçmiş hayatının bir özeti hükmündedir. Milletlerin tarihten getirdikleri en önemli miras, bu ırkî özellikleridir²⁴.

Zaman teorisine gelince, Celâl Nuri, teorinin muhit ve ırk kuramlarıyla bütünlük arz ettiğini ve zamanın tarihte ve dolayısıyla milletlerin hayatında önemli bir rol oynadığını ifade etmektedir. O, zamanı daha çok tarihin belli bir anındaki şartlar bütünü, özellikle çevresel şartların toplamı, bu şartların sağladığı imkânlar, konjonktür gibi telâkki etmektedir. Meselâ tarihteki büyük istilâ hareketleri zamanın ve çevresel şartların müsait olması ile gerçekleşmiş ya da zamanın etkileri tersine dönünce cihangir milletler daha düşük seviyedeki milletlerin esiri olmuştur. İslâmiyet'in doğuşu esnasında Sasanî ve Bizans devletlerinin çöküş devrelerinde olmaları veya Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanının, Bizans ve Selçuklu devletlerinin çöküş zamanına tesadüf etmesi, aksi hâllerde tarihin daha farklı seyredebilme ihtimâlinin mevcudiyeti zamanın önemine örnek olarak gösterilmektedir²⁵.

Celâl Nuri için “muhit, ırk, zaman” kuramı penceresinden tarih, mizaçları birer muhit tarafından yoğurulmuş olan ırkların, tarihî süreç içerisinde farklı muhitler ile girdikleri mücadeleler, insanların tevarüs yoluyla ilk muhitten getirdikleri özellikler ile farklı muhit ve zamanların etkilerinin karşılıklı münasebetleridir. Bu durumda tarihçilik, muhitin, ırkın ve zamanın tarihî olgu ve olaylar üzerindeki etkilerinin soruşturulmasıdır.

3. MUHİT, IRK, ZAMAN TEORİSİ VE TÜRKLER

Celâl Nuri, teoriyi Osmanlı tarihine tatbik edebilmek için eski Türk muhitini inceleyerek bu muhitin şekillendirdiği eski Türk seciyesini/ruhunu/psikolojisini keşfetmeye ve muhit değiştiren Osmanlı Türklerinin yeni muhitte eski seciyelerinden tevârüs ettikleri unsurlar ile kazandıkları yeni özellikleri bulmaya çalışır. Ağırlıklı olarak muhit ve ırk üzerinde durur. Zaman ancak Türk fetihleri ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu esnasında konjonktürün müsait olması noktasında ehemmiyet arz eder.

Celâl Nuri, “*tarih-i Osmanî, itiraz kabul etmeyecek bir surette 1. tarih-i İslâm'ın, 2. tarih-i Turan'ın, 3. tarih-i Rum'un mâbadıdır.*”

²⁴ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 5-6.

²⁵ Celâl Nuri, “Zaman”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, Nu: 35-4, 29 Eylül 1917, s. 157-159.

demektedir²⁶. Osmanlı tarihi, ırk itibariyle Türk tarihi, zaman itibariyle İslâm tarihi ve mekân itibariyle de Roma tarihi üzerine oturmaktadır. İslâm'ın müesseseleri, Turan'ın savaşçı seciyesi, Roma'nın coğrafyası ile Osmanlı'nın başarıları Osmanlı Türklerini meydana getirmiştir²⁷. “*Hâlde ve istikbâlde tekâmül ve tefeyyüz etmek isteyen bir milletin her şeyden evvel mâzisini bilmesi, lâyemût olan tarihinin ne gibi cereyanlara ittibâen devam edegeldiğini anlaması lâzımdır*”²⁸ düşüncesinden hareket eden Celâl Nuri, Osmanlı Türklerinin “*terakki ve tekemmül*” edebilmesi için Osmanlı Türklüğünü meydana getiren bu unsurların doğru bir şekilde bilinmesini elzem görmektedir. “*Millet-i Osmaniye'nin terakkiyat-ı müstakbelesi tarih-i Osmanî'nin ta'mîk ve tetebbuu ile mütevâziyen husûl bulacaktır*”²⁹. Ancak 19. asrın ikinci yarısından itibaren ilmin ve ilmî metodların değiştiğine dikkat çeken Celâl Nuri, Osmanlı tarihinin “*yeniden, nazariyât ve kavâid-i cedide mucibince*” yazılmasına taraftardır. Bu sayede Osmanlı Türklerinin gelişme imkânları anlaşılabilir olacaktır:

“*Milletimizin suret-i teşekkülü, sebab-i teşekkülü, gâye-i teşekkülü, zaman-ı teşekkülü iyice bilinmelidir ki suret-i tekâmülü, sebab-i tekâmülü, gâye-i tekâmülü ve hatta devr-i tekâmülünün ne zaman hulûl ettiği anlaşılsın. Bit-tabî bu tetebbuâta tevessül edilirse kabiliyetlerimiz gibi zaîf noktalarımızın da neden ibaret olduğu tezahür eder*”³⁰.

Celâl Nuri bu noktada, muhit ve ırk teorilerine başvurur. Eski Türk muhitini ve seciyesini inceleyerek Osmanlı Türklerinin yeni muhiti ve seciyesi ile mukayese eder ve neticeler çıkarmaya çabalar. Özellikle ırk teorisi üzerinde durur. Osmanlı tarihi için ırk teorisi kadar kullanışlı bir alet ve vasitanın olmadığını iddia eden Celâl Nuri, bu teoriyi dikkate almadan Osmanlı tarihinin anlaşılamayacağı kanaatindedir. Onun nazarında ırk teorisi Osmanlı tarihinin üstündeki perdeyi kaldıracak, bugüne kadar anlaşılammış olan pek çok olay ve olguyu aydınlığa kavuşturacak bir açıklama gücüne sahiptir. Ancak yine de tarihin bütün gizlerini çözenin mümkün olmayacağı kaydını düşen Celâl Nuri, bu noktada Taine'e bir eleştiri de getirir: Taine, tarihi bir doğa bilimi gibi telâkki etmekte, bütün tarihî

²⁶ Celâl Nuri, “Tarih-i Osmanînin Mâkablı”, Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası, C. 1, S. 1, 1335, s. 6.

²⁷ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 6.

²⁸ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 5.

²⁹ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 7.

³⁰ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 5-6.

gerçekliği ırk, muhit ve zaman üzerine kurmaktadır. Oysa bu üç unsurdan başka tarihe etki eden âmiller de vardır³¹. Bununla birlikte bütün eksikliklerine rağmen ırk teorsî, Celâl Nuri için Osmanlı tarihine ışık tutabilecek bir projektör mesabesinde³². Bu projektörü kullanarak eski Türkler ile Osmanlı Türklerinin psikolojilerini aydınlatmayı umut eder.

4. ESKİ TÜRK MUHİTİ VE SECİYESİ

Celâl Nuri, Osmanlı Türklerinin ırkî seciyesini anlayabilmek için öncelikle Türk'ün tarif edilmesi lüzumuna işaret eder ve "*Türk nedir veya kimdir?*" şeklinde temel bir soru sorarak işe başlar. Asya'nın orta ve kuzey kesimlerinde, eskiden beri büyük bir milletin veya bir birine benzer kabilelerden oluşan bir umûmî ırk veya milletin mevcut olduğunu ifade eder. Göçebe, savaşçı ve yağmacı olan bu millete, komşuları bulunan Çinliler 2500 yıldır Hiung nu (Hioung-Nou) ismini vermekteydiler. 1400 yıl kadar önce bu millet, yeni bir devlet kurarak Türk (Çince Tu-kuyue) ismini almıştı. Aynı milleti Sasanîler zamanında İranlılar, Turaniyan diye yâd ediyorlardı. Ceyhun'un kuzeyindeki bütün araziye Turan demektedirler ve yerleşik-göçebe ayırt etmeksizin bu arazideki bütün ahaliyi aynı millet kabul etmekteydiler. Söz konusu millet, Yunanlılar ve Romalılarca Sikit diye bilinmekteydi. Kelime, kaba ve barbar karşılığı olarak Karadeniz sahillerinde, Tuna ile Kafkasya arasındaki bölgede ve daha iç kesimlerde bulunan bütün kabileler için kullanılmaktaydı. 1500 yıl önce Roma dünyasında bu millete Sikit yerine Hun denilmeye başlandı. Selçuklu ve Osmanlı Türklerinin Anadolu'ya gelmesi ile birlikte de Türk ismi umûmîleşti³³.

Celâl Nuri, Türk ismi adı altında toplanan kavimlerin homojen bir kitle teşkil etmediğini, Tunguz veya Mançu, Moğol, Türk ve Fin olmak üzere dört kısma ayrıldığını belirtse de çoğu yerde Hun, Türk, Tatar, Turanî, Moğol isimlerini birbirlerinin yerine kullanır. Söz konusu kavimler göçebe olmaları hasebiyle kendileri hakkında pek belge bırakmamışlardır. Dolayısıyla tarihleri ayrıntılı bir şekilde bilinmemektedir. Dört grup da farklı cereyanlara tâbi olmuşlar, farklı kavimlerle birleşmişler, farklı dinlere girmişler, farklı iklimlerde yaşamışlar ve dolayısıyla farklı özellikler hatta

³¹ Celâl Nuri, Taine'in fikirlerinden etkilenmiştir ancak sırası geldikçe bu fikirlerin tamamen doğru olmadığı kaydını da eserlerine düşmüştür.

³² Celâl Nuri, "İrk", s. 6.

³³ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 7-8.

renkler kazanmışlardır. Meselâ Tunguz/Mançu ve Moğollar sarı rengi muhafaza etmiş ve Çinliye yaklaşmış bir “*mahlûk-ı mütedennidir*”. Finlandiya’daki Fin ise beyaz ırka geçmiş, son derece terakki etmiş, Luteryan mezhebi sayesinde Avrupa’nın en “*mütekâmil*” milletlerinden birisi olmuştur. Aynı gruba mensup Laponları ise Celâl Nuri, insan ile hayvan arasında bir mahlûk addeder³⁴.

Celâl Nuri, eski Türk seciyesini keşfedebilmek için bu seciyeyi vücuda getiren eski Türk muhitini inceler. Eski Türk muhiti bozkır/steptir. Nadir su kaynaklarına sahip bozkırların ve hudutsuz çayırılıkların, dağlara ve kapalı ovalara nispetle hür bir havası vardır. Düz, yeknesak, hudutsuz ve boz renkli bu sahralar hayâle hürriyet bahşetmektedir. Bozkır halkı istediği yere gitmek hususunda serbesttir. Ancak su kaynakları ve otlaklar onları aile ve kabileler şeklinde bir araya gelmeye zorlamaktadır. Kaynaklar tükenince aile ve kabileler yer değiştirir. Yerleşik toplumların aksine bozkırda kolayca hicret edilebilmekte, kolay ve hızlı hareket edilmekte, yine kolayca büyük ordular toplanabilmektedir. Bozkırdaki hayat serbesttir fakat Celâl Nuri, bozkır hayatını çeşitliliğe müsait olmaması sebebiyle tekdüze bulur. Tekdüzeliğin Celâl Nuri’deki karşılığı açıktır: bozkır ahali haricî tesirler olmadıkça terakki edemez, asırlarca aynı medeniyet seviyesinde kalır. Bir başka tabirle bozkır halkı, yabancılarla, yani medenî toplumlarla münasebet kurmadıkça ilerleyemez³⁵.

Celâl Nuri, fakir, çıplak, kasvet verici ve ibtidaî addettiği eski Türk muhitini pek makbul bulmaz. Sibiryâ, Türkistan, Altay, Kaşgar, Semerkant, Buhara, Hive, Taşkent, Kırgızistan gibi bölgeleri fena yerler olarak tanımlar. Fena yerlerde ise aşağılık ve ibtidaî mahlûkâtın yaşadığını ilâve eder³⁶. Bu fena muhitin şekillendirdiği eski Türk seciyesine dair değerlendirmelerinin de pek parlak olmayacağı kolayca tahmin edilebilir. Meselâ eski Türk hayatını göçebelik ve çobanlıktan ibaret gördüğü için Türklerin sanayi, hırfet, ticaret ve sanat gibi meşgaleleri olduğu yolundaki iddiaları şüpheyle karşılar. Celâl Nuri, Orta Asya halkının ilerlettiği yegâne hırfetin doğan, şahin, atmaca gibi kuşlarla avcılık sanatı olduğunu, bu sanatın da ateşli silahların icadıyla beraber hükmünü kaybettiğini belirtir³⁷. Eski Türk seciyesinin Celâl Nuri’deki çağrışımları savaşıklık, askerlik, cihangirlik,

³⁴ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 8.

³⁵ Celâl Nuri, “Muhit”, s. 422-423.

³⁶ Celâl Nuri, “Muhit ve Türkler (1)”, s. 35.

³⁷ Celâl Nuri, “Osmanlılardan Evvel (1)”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, Nu: 30, 26 Mayıs 1917, s. 72.

yağma ve çapuldan ibarettir. İleride görüleceği üzere Eski Türklerin, Osmanlı Türklerine devrettiği mirası da ancak bu seviyede ele alır. Celâl Nuri'nin eski Türklere dair çizdiği tarihî resim özetle şöyledir:

Eski Türklerin en mühim vasfı askerlik, en mühim eserleri de askerî düzendi. Askerî düzen, savaş hileleri, strateji konusunda Türklerin, Tatarların, Moğolların keskin bir zekâsı vardı ve bu hususta emsâlleri yoktu. Türklerde herkes asker olduğu için toplum adeta bir ordu şeklinde organize olmuştu. Hürriyetlerine pek düşkün olan Türkler, paralı asker veya köle değillerdi. Türkler bir askerî cumhuriyet şeklinde bir araya gelirler, ümerayı ve hatta hükümdarı bile seçimle tayin ederlerdi. Kurultay denen bir parlamentoları vardı. Cengiz yasası her Türk'e, adil olmayan hükümdarı tahtan indirmek hak ve vazifesini vermişti. Bir insanın toplum içindeki konumu celâdetiyle tayin edilirdi. Kumandana ve büyüklere itaat esastı. Kadınların toplum hayatındaki yerleri mühimdi, içlerinde hükümdar olanlar bile vardı. Eski Türkler şimdiki Japonlar gibi vücutça küçük, ufak, esmer veya sarı, çirkin fakat heybetli ve korkunç idi. Türk savaşmaktan lezzet alırdı. Düşmana saldığı vakit Türk'ten daha bahtiyarı yoktu. “*Turanî düşünmeden keser, bilâ fasıla keser, daima keser, kesmekten yorulmazdı...*”³⁸

Dünyanın tarihte en mühim kısmı Asya ile Avrupa'ydı ve bu bölge Sikit, Hun, Turanî veya Türk denilen “*millet-i umûmiyenin cevelângâhi*” olmuştu. Türklerin ortada Karakurum, doğuda Pekin ve Batı'da İstanbul olmak üzere üç büyük merkezleri vardı. Türkler bu merkezlerden hareket ederek Asya ve Avrupa'nın hemen her tarafını yağma etmişlerdi. Tarihte iki merkez Türkleri sürekli kendisine çekmişti: Çin ve Avrupa. Bu iki yerde de medeniyet Türklerden çok ileri olduğu için yağmacı Türklerin hücumlarına maruz kalmıştı. Atilla'nın hatırası Avrupa'da hala yaşıyordu. Cengiz ve Timur ayak bastıkları her yeri yakıp yıkmıştı. Türk'ün her istilâsı vahşet demektir. Tarihin en vahşî ve hayvanî istilâları, yağmaları, çapulları, kavgaları Türkler, Moğollar, Tatarlar, yani Turanîler tarafından yapılmıştı. Muhit onları süvariliğe, çobanlığa, haydutluğa, tasalluta sevk ediyordu. Hiçbir hak ve merhamet esasına sahip değillerdi, hatta hak ve merhametin, insanlığın ismini bile duymamışlardı...³⁹

Görüldüğü gibi Celâl Nuri'nin tarih tasavvurunda Türk, savaş, katliam ve yağma demektir. Cani, çapulcu, yağmacı, kan dökücü gibi sıfatları

³⁸ Celâl Nuri, “Osmanlılardan Evvel (2)”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, Nu: 31, 2 Haziran 1917, s. 86-87.

³⁹ Celâl Nuri, “Osmanlılardan Evvel (1)”, s. 68-72.

Türkler için rahatlıkla kullanır. Hatta Avrupalı cani tipiyle Moğol tipi arasında benzerlik kuran Profesör Lombroso'ya istinaden Avrupa'daki canilerin de Türk bakayasının genetik artıkları olduğunu ima etmek suretiyle Avrupa'nın günahını da eski Türklere yükler⁴⁰. Ancak Celâl Nuri, Türklerin savaştan sonra bütün ahaliyi kılıçtan geçirmelerinin tek sebebinin vahşet olmadığını, akınları bir yeri ele geçirip orada yerleşmek niyetiyle yapmamaları, dolayısıyla fethettikleri yerlerde muhafız müfrezeler bırakmamaları sebebiyle arkada düşman bırakmamak düşüncesinden neşet ettiğini ifade eder. Fetihlerin yegâne sebebi yağma ve çapuldu. Eski Türk devletlerinin temel zaafı da Celâl Nuri'ye göre burada yatıyordu. Türkler barışa değil sadece savaşa önem verdikleri için barış dönemlerinde düzenlemeler ve ıslahâtlar yapmayı, çeşitli teşkilâtlar vücuda getirmeyi ihmal etmişler, bu da çöküşlerinin en büyük sebebi olmuştur. Ayrıca farklı kavimlerle ihtilât da soysuzlaşmalarına sebebiyet vermişti. Mağlup kavimleri temsil edeceklerine onlara temessül etmişlerdi. Rus âlimlerinin etnografya malzemesi dedikleri Orta Asya halkı diğer kavimlerle karışıp kolayca kayboluyordu. Avrupa'daki Hun bakayasını tamamen başka milletler içerisinde erimiş, Çine hücum eden Türkler de Çinlileşmişler⁴¹.

Celâl Nuri için eski Türk muhiti ve seciyesine dair verilen bu muhtasar bilgi, bütün Türk, Tatar, Moğol akvamının muhitini; bu muhitin vücuda getirdiği Türk seciyesini, ruhunu, psikolojisini hatta vücut şekli ve simasını; Attila, Cengiz Han, Timurlenk gibi cihangirlerin nasıl kolay asker toplayabildiklerini; Turan'da neden istikrarlı bir millet teşekkül etmediğini; Turanîlerin neden Çin'e, Roma'ya ve Avrupa'ya saldırdıklarını, Osmanlı Devleti'ni kuran Kayı Türklerinin neden Anadolu'ya göç ettiklerini, hatta onlardan önce Selçuklular gibi yüzlerce Türk kabilesinin hangi sebeple aynı yolu tercih ettiğini açıklamaya kâfidir⁴².

5. YENİ TÜRK MUHİTİ VE TÜRK SECİYESİ

Celâl Nuri, Osmanlı Türklerinin muhit değiştirmek suretiyle köklü bir değişim geçirdikleri kanaatindedir. Yeni muhitin coğrafi ve içtimaî şartları Osmanlı Türklerini dönüştürmüştü. Bu dönüşümü anlayabilmek için Osmanlı Türklerinin yeni muhitini ve yeni muhitin şartlarını tespit etmek gerekiyordu. Geniş Osmanlı coğrafyası farklı özelliklere sahip çeşitli muhitleri

⁴⁰ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 70 ve aynı sayfadaki ilk dipnot.

⁴¹ Celâl Nuri, "Osmanlılardan Evvel (2)", s. 86, 88.

⁴² Celâl Nuri, "Muhit", s. 423.

bünyesinde barındırmaktaydı. Cevap bulunması gereken ilk soru, Türkler bu geniş coğrafyanın tamamına mı yoksa sadece bir kısmına mı yerleşmişlerdi? Celâl Nuri, ikinci şıkkı daha makûl bulur. Türkler, Erdel ve Tımaşvar gibi eyaletlere yerleşmemişler, Batıların Hindistan ve Avusturalya gibi bölgeleri ele geçirmesine benzer bir tarzda sadece buraları Osmanlı yönetimine dâhil edip vergi almakla iktifa etmişlerdi. İslâm coğrafyasındaki Magrib ve Mısır gibi eyaletlere Müslüman olmaları dolayısıyla bazı ayrıcalıklar tanındıysa da Türkler buralara da yerleşmemiş, sadece bu bölgelerin üst sınıfları içerisinde gözükmüşlerdi. O hâlde Türkler Osmanlı coğrafyasının hangi kısmını vatan kabul etmişlerdi? Sorunun cevabı açıktır; Türklerin vatan kabul ederek asıl yerleştikleri bölge Anadolu'dur ki burada çoğunluğu teşkil etmiş olmalarının sebebi de budur. Dolayısıyla muhit teorisini Osmanlı Türklerine tatbik ederken Anadolu coğrafyasını esas tutmak gerekmektedir⁴³. Bununla birlikte Rumeli'nin Tuna ile Adalar Denizi arasında ve Karadeniz ve Marmara'dan başlayarak Üsküp, Prizren, Manastır, Tselya arasındaki bölge olmak üzere doğu kısımları da Türkler tarafında vatan kabul edilmişti⁴⁴. Bu bağlamda Türk, Anadolu'da ve doğu Rumeli'de aranmalıdır⁴⁵.

Celâl Nuri, "*Türk, muhitin değişmesiyle birlikte Karakurum'daki cengâver bedevîden başka bir şey oldu*" der. Orta Asya'nın fakir, çıplak, kasvetli ve iptidai bozkırları ile Kanunî devrinde Türk imparatorluğunu teşkil eden arazinin çok farklı olduğunu dile getirir. Türkistan, Sibirya, Altay, Kaşgar, Semerkant, Buhara, Hive, Taşkent gibi bölgeleri fena yerler olarak tanımlar ve fena yerlerde ise "*aşağılık ve ibtidaî mahlûkâtın*" bulunduğunu ekler. İyi bir at cinsi yetiştirmek için iyi bir çiftliğin gerekli olması gibi iyi ırklar kötü muhitte üstün özelliklerini kaybetmekte, ikinci derecedeki ırklar da iyi muhitlerde nesilden nesile düzelmektedir. Celâl Nuri de kötü bir muhitte (Orta Asya) iyi bir muhite (Anadolu) gelmek suretiyle Türklerin ırkî özelliklerinin düzeldiğini düşünür. Nitekim Anadolu'nun havasının Selçuklu ve Osmanlı Türklerini simaca bile değiştirdiğini vurgular. Tıpkı Yeni Zelanda ve Avusturalya'ya giden İngilizlerin bir batın sonra oranın yerlilerine benzemesi, Güney Amerika'ya giden kumralların bir kuşak sonra esmerleşmesi gibi muhitin, iklimin, havanın, suyun tesiriyle Anadolu'daki Türk de seciye, vücut ve sima olarak değişmişti. Kısacası

⁴³ Celâl Nuri, "Muhit ve Türkler (2)", *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, Nu: 29, 19 Mayıs 1917, s. 49.

⁴⁴ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 50.

⁴⁵ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 52.

bahadır ve savaşçı Türkler, zamanla ince politika güden Bizanslılara benzemişti⁴⁶.

Celâl Nuri'ye göre Anadolu'nun hem coğrafi hem de içtimâî şartları Türkler üzerinde etkili olmuştu. Yeni muhitin en mühim özelliği deniz ve sıcak iklimdi. Türkler yeni muhite yerleşince, Orta Asya'nın sert iklimini unuttular. Türkler denizi bilmiyorlardı, onların hayatında deniz önemli rol oynamamıştı. Bu sebeple Timur İstanbul'a saldırmamıştı. Cengiz hükümeti bile denizi pek az görmüştü. Oysa yeni muhitte, Akdeniz Türklerin ruhunu değiştirdi. Sıcak iklim, girintili çıkıntılı koylar, Karadeniz, Marmara sahilleri, boğazlar, adalar vs. Türklerin hayatında büyük değişikliklere yol açtı. O kadar ki gemi bilmeyen Türkler, zamanla bütün Akdeniz'e hâkim olmuşlardı. Turan'a kıyasla Anadolu'da dört mevsim, daha düzenli bir seyir izliyordu. Bu da Türklerin alışkanlıklarının değişmesine sebep oldu. Yeni muhitin içtimâî şartları da Türkler üzerinde işlemekten geri durmadı. Anadolu daha önce pek çok medeniyetin hayat bulduğu bir bölgeydi. Avrupa ile temasların artması, Avrupa'dan pek çok mühtedinin gelmesi beraberinde çeşitli yenilikler de getirmişti. İstanbul, milyonlarca Avrupalı, Tatar, İslav, Arap, Acem gibi farklı unsurların yaşadığı kozmopolit bir başkent hüviyeti kazanarak bir nevi kozmopolit Bizans'ı yaşatmaya devam etti. Böylece Türkler menşelerini unuttular ve Turan'daki düzenlerini tamamen değiştirdiler. Tatar Türkistan'a benzerken, Türk giderek Anadolu'ya benzemeye başladı⁴⁷. Bu değişim sürecinde Celâl Nuri, İslâmiyet'in kabulünü de önemli bir faktör olarak zikreder: "*İslâmiyet Türkleri menşelerinden pek ziyade ayırmıştır*"⁴⁸. İslâmiyet'in kabulü hem yeni müesseselerin vücuda getirilmesini hem de Türklerin kimliklerini muhafaza edebilmelerini temin etmişti. Celâl Nuri, İslâmiyet'i kabul etmemiş olsaydılar Türklerin Anadolu'da Rumlaşacaklarına kesin olarak emindir. Türkler İslâmiyet'i kabul ederek Rumlaşmaktan kurtuldular ve İslâmiyet'i kabul ettikleri sırada Arapların temsil kabiliyeti de zayıfladığı için Araplaşma tehlikesine de maruz kalmadılar. Bu suretle yeni coğrafya ve yeni din, Anadolu Türklerini yeni bir millet hâlinde tarih sahnesine çıkardı. Artık onlar Mengü Han'ın tebaasından bambaşka bir millet idiler⁴⁹. At sırtından inmeyen, sürekli savaşan, çatı altında yaşamaktan hoşlanmayan, güzel

⁴⁶ Celâl Nuri, "Muhit ve Türkler (1)", s. 35-36.

⁴⁷ Celâl Nuri, "Muhit ve Türkler (2)", s. 51-52.

⁴⁸ Celâl Nuri, "Osmanlılardan Evvel (2)", s. 88.

⁴⁹ Celâl Nuri, "Muhit ve Türkler (2)", s. 52.

yemeklerden midelerini bozulan Türkler Anadolu'da nesilden nesile değişmişlerdi⁵⁰.

Celâl Nuri, Osmanlı Türkleri ile diğer Türk toplulukları arasında net bir ayrım koyar. Millet oluşumunda coğrafyayı esas alarak Osmanlı Türklerinin yeni bir millet teşkil ettiğini iddia eder ve bu suretle kısmen Osmanlı tarih telâkkisiyle ama daha ziyâde sonraki yıllarda işlenecek Anadolu tarih tasavvuruyla örtüşür⁵¹. Turanî akvamı bir arada tutan şey siyasî birliktir. Siyasî birlik dağılınca muhitler değişiyor ve yeni kavimler ortaya çıkıyordu. Dolayısıyla başka bir muhitin coğrafi ve içtimâî etkilerine maruz kalmak, eski özelliklerinden birkaçını muhafaza etmelerine rağmen Osmanlıları da ayrı millet hâline getirmişti. Osmanlı Türkleri muhitin, dinin, siyasetin, toplum yapısının, iklimin, hatta gıdanın tebdili ile birçok Türk olmayan unsuru temessül etmekle yeni bir millet teşkil etmişlerdi⁵².

Celâl Nuri, Osmanlı Türklerinin yeni muhitte yeni bir millet teşkil etmekle birlikte bazı ırkî özelliklerini de devam ettirdiklerine dikkat çeker. Zaten ırk teorisi, ırkların bazı değişmez özellikleri olduğunu iddia etmektedir. Bu durumda yeni muhitte Türkler acaba hangi özelliklerini muhafaza ettiler? Eski Türklerin Osmanlı Türklerine bıraktığı miras nelerden ibaretti? Eski Türkler hakkında yeterli belge ve bilgi olmadığını belirtmesine rağmen Celâl Nuri, ırk teorisine başvurarak bu sorulara kolayca cevap verir. Osmanlıların ırkî karakterlerini, seciyelerini anlayabilmek için Türk'ün tarif edilmesi elzemdi lâkin tarih boyunca çok geniş bir coğrafyaya yayılan, farklı muhitlerin tesirleriyle farklı gruplara ayrılan Türklerin, İslâmiyet'i kabullerinden önce göçebeliliğin etkisiyle pek az yazılı kaynak bırakmış olmaları, İslâmî dönemde de bilim ve edebiyat dili olarak büyük ekseriyetle Arapça ve Farsça'yı kullanmaları, Taine'in "*bir milletin tarihi edebiyatından çıkarılabilir*" iddiasını Türkler için geçersiz kıldığı gibi Türklerin tarihine dair yerli ve yabancı kayıtların azlığı da seciyelerini tarihlerinden bulup çıkarmayı güçleştirmekteydi⁵³. Ancak Celâl Nuri'ye göre bu konuda ümitsiz olmaya gerek yoktur; mevcut kayıtlardan Türklerin tarihini tam olarak

⁵⁰ Celâl Nuri, "Muhit ve Türkler (1)", s. 36.

⁵¹ Meselâ bir Anadolu tarihçisi olan Mehmet Kaplan'ın coğrafya ve milliyetçilik konusundaki düşünceleri ile Celâl Nuri'nin muhit ve ırk teorisi bağlamındaki düşünceleri benzerlik arz etmektedir. Bakınız: Mehmet Kaplan, *Nesillerin Ruhunu*, İstanbul 1974, s. 40-61; Mehmet Kaplan, *Büyük Türkiye Rüyası*, İstanbul 1998, s. 21-23, 27-30.

⁵² Celâl Nuri, "Osmanlılardan Evvel (2)", s. 89.

⁵³ Celâl Nuri, "İrk", s. 7-10.

anlamak zor olsa da “*hâdiselerin cereyanından*” Türk ırkının genel meziyetlerini keşfetmek mümkündür. Nasıl ki bazı ünlü tarihçiler geçmişe bakarak gelecek hakkında doğru tahminlerde bulunabiliyorlarsa, aynı yolla hâlden hareket ederek mâzi hakkında da doğru çıkarımlarda bulunmak, yani eski Türklere dair eldeki bilgileri Osmanlıların mevcut karakteriyle mukayese etmek suretiyle onlardan Osmanlı Türklerine tevarüs eden özellikleri tespit etmek imkân dâhilindedir, hattâ Celâl Nuri’ye göre bu ameliye pek de zor değildir⁵⁴.

Tarihlerine ait kayıtların azlığı da göstermektedir ki Türkler göçebelikten medeniliğe kolay çıkamamışlardır. Göçebe, asker ve yağmacı olan ilk Türkler, sanatkâr ve mütefekkir bir kavim değildi. Yaşadıkları muhit icabı hayatlarında pek değişme olmadığından ve savaşları da hep birbirine benzediğinden tarihlerini teferruatıyla bilmek yerine eski Türklerden Osmanlılara geçen karakteri tespit etmek Celâl Nuri için yeterlidir. Zaten eski Türklerin karakteri, mizacı, seciyesi, tabiatı karmaşık bir özellik arz etmemektedir. Osmanlılardan önceki Türk tarihinin tek kelimelik özeti Attila, Cengiz, Timur, Hülâgu örneklerinde de görüldüğü üzere cihangirliktir⁵⁵. Osmanlıların fetihlerinin altında yatan sebep, oranı epey azalmakla birlikte damarlarında dolaşan Turanî kandır. Bu özelliği tespit ettikten sonra artık Osmanlılardan önceki Türk tarihi Celâl Nuri için herhangi bir ehemmiyeti haiz değildir. Yunanlılar, Romalılar, Fenikeliler gibi milletlerin vatanına; üzerinde büyük ve parlak medeniyetler vücuda gelmiş bir coğrafyaya; şairler, ressam, mimarlar, heykeltıraşlar, bilginler yetiştirmiş bir toprağa yerleşen Osmanlıların, aynı muhitte neden benzer bir medeniyet getiremedikleri sorusu da Celâl Nuri açısından cevabını bulmuştur: “*iklim ve muhit aynı iklim ve muhitti fakat ırk tebeddül ettiğinden netice muhtelif çıktı*”. Türkler çeşitli ırklarla karışmış olmalarına rağmen bazı eski özelliklerini muhafaza etmişlerdi⁵⁶. Eski Türkler; askerlik, savaşçılık, celâdet, bahadırılık, cihangirlik ve alicenaplık gibi bir takım seciye özellikleri ile beraber biraz da göçebelik, istikrarsızlık, sanat ve ticaretten nefret hislerini Osmanlı Türklerine miras bırakmışlardı. Celâl Nuri, bütün Osmanlı tarihini, bu “*psikolojik düsturun bir tatbiki*” gibi okur. Osmanlılar menşelerini unutmakla beraber Anadolu’da bir Orta Asya toplumu kurmuşlardı. Osmanlı hükümeti de bir “*cumhuriyet-i sultaniye-i askeri*” idi. Anadolu’ya gelen Türklerin istilacı, savaşçı, yağmacı kanı

⁵⁴ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 10.

⁵⁵ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 11.

⁵⁶ Celâl Nuri, *a.g.m.*, s. 6-7.

soğumamıştı. Bunun içindir ki Osmanlıların fetih/istilâ devri, Asya'nın büyük fatihlerinin menkıbeleri ile mukayese edilebilecek derecedeydi. Hâl-i hazırdaki Türk de her şeyden evvel bir askerdi. Seciye ne kadar değişmiş olursa olsun Türkler her şeyden ziyade askerliğe yetenekliydi⁵⁷.

6. NETİCE

Celâl Nuri, Hippolyte Taine'in "muhit, ırk, zaman" teorisine dayanarak eski Türk muhitinin özelliklerini, bu muhitin yoğurduğu eski Türk ruhunu, psikolojisini ve seciyesini, Anadolu'daki yeni Türk muhitini, yeni muhitte Türklerin süreklilik gösteren psikolojik özellikleriyle ruhlarında meydana gelen değişimleri ortaya koymak istemiştir. Öncelikle şunu teslim etmek gerekir ki bütün tenkide açık noktalarına rağmen Celâl Nuri'nin bu zihnî mesaisi, hem klasik dönem hem de II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı tarihyazımının çerçevesini aşan, tamamen yeni bir tarihî düşünme biçimidir. Bu zihnî ameliyeyi; kendi zamanın bilim telâkkisi, tarihçiliğin durumu, Türk tarihi, bilhassa İslâm öncesi Türk tarihi, hakkındaki bilgi birikimi tarafından oluşturulan kendi özel şartları içerisinde değerlendirmek de zaruridir. Biz konu ile alakalı şahsî mütalaalarımızı dört noktada toplayacağız.

Birincisi, Celâl Nuri'nin dayandığı bilim telâkkisi üzerinde durmak son derece önemlidir. Celâl Nuri'nin "yeni" olarak takdim ettiği ve Osmanlı tarihine tatbik etmeye çalıştığı usûller, yaşadığı çağın bilim telâkkisine paralel olarak fazlasıyla doğa ve fizik bilimleri ile analoji içerisinde çalışmaktadır. Her ne kadar Taine'e bu konuda bazı eleştiriler getirse de bizzat Celâl Nuri'nin zihnî dünyasında da tarih, katı bir determinizme tâbi, sebepler ve neticelerden genellemelere ulaşan ve kanunlar koyan bir doğa bilimi gibi mütalaa edilmektedir. Celâl Nuri'nin bir milletin kendisini ve tarihini bilmesindeki gerekliliği; bir makinenin kuvvetini, bir geminin alabileceği yükü veya bir çiftliğin yüzölçümünü öğrenmeden onlardan istifade etmenin mümkün olmamasıyla açıklaması bu bağlamda manidardır⁵⁸.

İkinci olarak söz konusu usûllerin tabîi bir neticesi olarak Celâl Nuri'nin Eski Türkler ve Osmanlı Türkleri konusundaki yaklaşımı son derece indirgemecedir. Bütün Orta Asya Türk tarihini bozkır ve bozkırın yarattığı savaşçı psikolojiye indirgeyerek eski Türklerin Osmanlı Türklerine devrettiği mirası tek kelime ile askerlik olarak özetlemekte ve Osmanlı-Türk

⁵⁷ Celâl Nuri, "Osmanlılardan Evvel (2)", s. 87-89.

⁵⁸ Celâl Nuri, "Tarih-i Osmanînin Mâkablı", s. 6.

tarihinin bütün başarı ve başarısızlıklarını bu kelime üzerinden açıklayarak çok kolay bir surette çeşitli genellemelere ulaşmaktadır. Celâl Nuri için eski Türk tarihi atlı göçebe ve savaşçı kabilelerin savaş, yağma ve vahşetlerinden ibarettir. Muhit teorisinden hareketle söz konusu kabilelerin tarihini savaşçılıkla özetlenebilecek psikolojik bir düstura irca eder ve ırk teorisinin yardımıyla bütün Türk tarihini bu düstur üzerinden okur. Oysa Celâl Nuri'nin çağdaşı bulunan Köprülüzâde Mehmed Fuad Celâl Nuri'nin temsil ettiği bilim anlayışını çoktan aşmış; Türk halk kültürü, Türk halk edebiyatı, Anadolu Türk medeniyeti, Türk din ve tasavvuf hayatı gibi konularda eski Türkler ile Anadolu Türkleri arasındaki devamlılığı çok derin bir şekilde incelemiştir. Ancak Celâl Nuri'de kültür ve millî kültür kavramları yoktur. Dolayısıyla kültür üzerinden bir tarihî devamlılık tasavvuru da geliştirememiştir.

Üçüncüsü Celâl Nuri'nin kullandığı söz konusu usûller, zihnî arka plân itibariyle son derece Avrupa merkezidir. Celâl Nuri, bu zihnî arka plânın medeniyet tasavvuru ile Avrupalıların ve Arî ırkın üstünlüğünü vaz' eden temel tezlerini tartışmadan kabûl etmiştir. Celâl Nuri'nin kullandığı medeniyet kavramının anlam haritası oldukça dardır ve sadece Batı medeniyeti ile onun temelinde yer aldığı var sayılan eski Yunan ve Roma gibi eski medeniyetleri referans almaktadır. Celâl Nuri, Türkler hakkındaki oryantalist tezlere de fazlasıyla bağımlıdır. Göçebe, medeniyetsiz, barbar, vahşi, kan dökücü, yağmacı, çapulcu gibi vasıfları çok rahat bir şekilde Türklere izafe etmektedir. Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce, ya da Onun zihnî dünyasından süzûlebilecek bir başka tabirle iyi bir muhitte ırkî özelliklerini ikmâl etmeden önce, kendilerine mahsus bir medeniyet vücuda getirmiş olabileceklerini kesinlikle hatırına getirmez.

Üzerinde duracağımız son nokta, Celâl Nuri'nin millet oluşumunda coğrafyaya/muhite esas rolü vermesidir. Celâl Nuri'ye göre yeni bir muhite gelen Anadolu Türkleri, yeni muhitin etkisiyle eski Türklerden ve çağdaş Türk topluluklarından ayrılarak yeni bir millet teşkil etmişlerdir. Buradaki esas kaygının Anadolu Türkleri ile diğer Türk toplulukları arasına tarihî ve sosyolojik olarak bir duvar örmek ve bu suretle Turancılığa karşı Anadolu merkezli yeni bir milliyetçilik modeli inşa etmek olduğunu düşünmekteyiz. Anadolu tarih tezinin ilk örneklerinden biri olarak görülebilecek olan bu düşünceler, bir Anadolu olan Mehmet Kaplan'ın coğrafya ve millet arasındaki münasebetlere dair Cumhuriyet döneminde orta koyacağı düşüncelerle ciddi benzerlikler taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMED ŞUAYB, *Hayat ve Kitaplar*, 1317.
- BREISACH, Ernst, *Tarihyazımı*, Çeviren: Hülya Kocaoluk, (Yapı Kredi Yayınları), İstanbul 2009.
- CELÂL NURİ, *Tarih-i İstikbâl*, C. 1, İstanbul 1331.
- CELÂL NURİ, *Türk İnkılâbı*, İstanbul 1926.
- CELÂL NURİ, “Tarih-i Osmanînin Mâkablı”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 1, Nu: 1, 1335, s. 5-7.
- CELÂL NURİ, “Muhit”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 1, Nu: 25, 21 Nisan 1917, s. 420-425.
- CELÂL NURİ, “İrk”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, Nu: 26, 28 Nisan 1917, s. 5-11.
- CELÂL NURİ, “Muhit ve Türkler (1)”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, Nu: 28, 12 Mayıs 1917, s. 33-36.
- CELÂL NURİ, “Muhit ve Türkler (2)”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, Nu: 29, 19 Mayıs 1917, s. 49-52.
- CELÂL NURİ, “Osmanlılardan Evvel (1)”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, Nu: 30, 26 Mayıs 1917, s. 68-72.
- CELÂL NURİ, “Osmanlılardan Evvel (2)”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, C. 2, Nu: 31, 2 Haziran 1917, s. 85-89.
- CELÂL NURİ, “Zaman”, *Edebiyat-ı Umûmiye Mecmuası*, Nu: 35-4, 29 Eylül 1917, s. 157-159.
- FREUND, Julien, *Beşerî Bilim Teorileri*, Çeviren: Bahaeddin Yediyıldız, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara 1997.
- HALKIN, Léon-E., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, Çeviren: Bahaeddin Yediyıldız, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), Ankara 2000.
- KAPLAN, Mehmet, *Nesillerin Ruhı*, (Hareket Yayınları), İstanbul 1974.
- KAPLAN, Mehmet, *Büyük Türkiye Rüyası*, (Dergâh Yayınları), İstanbul 1998.
- KORLAELÇİ, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, (İnsan Yayınları), İstanbul 1986.
- TAINÉ, H. A., *History of English Literature*, Vol. 1, London 1920.

EĞİTİM PERSPEKTİFİNDEN ELEKTRONİK PERFORMANS DESTEK SİSTEMLERİ

Hasan ÖZGÜR*

ÖZET

Gelişen teknolojiler, her alanda beraberinde yenilikleri de getirmektedir. Bu alanların biri de bilgisayar teknolojileri ve yazılımlarıdır. Bu gelişimin yansımaları en hızlı olarak ticari sektörlerde ortaya çıkmakta ve daha sonraları da hayatın diğer alanlarına yayılmaktadır. Bu bağlamda, kullanıcı kontrolünde, motivasyon ve dolayısıyla performans artışı sağlayan Elektronik Performans Destek Sistemleri (EPDS), ihtiyaç olduğu anda arzulan bilgi ve yardımı kullanıcıya veren yazılımlar şeklinde özetlenmektedir. Günümüzde, genellikle ticari sektörde kullanılan EPDS'nin, eğitim ve öğretim ortamlarında kullanımının başarı üzerinde olumlu etkileri olacağı düşünülmektedir. Betimsel, olarak düzenlenen bu çalışmada, EPDS'nin bileşenleri ve yapısı incelenmiş, alan yazında ulaşılan çalışmalar sonuçları ile ortaya konularak bu alanda gelecekte yapılabilecek uygulamalara yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler : Elektronik Performans Destek Sistemleri ,Yazılım ,Bilgisayar Destekli Eğitim

ELECTRONIC SUPPORT SYSTEMS IN THE PERSPECTIVE OF EDUCATION

ABSTRACT

Emerging technologies in all areas brought the innovations with it. One of these areas is computer technology and software. Implications of this development show itself so fast in commercial sector and later spread to other areas of life. Therefore Electronic Performance Support Systems (EPSS) give control to the user, increase motivation and performance and may summarize in the form of software which gives the user the desired information and assistance when is needed.

---

* Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü,hasanozgur@gmail.com

Nowadays, it is considered that using EPSS, which is often used for in the commercial sector, in training and teaching environment will have a positive impact on the success of students. In this descriptive study, EPSS' components and structures were investigated the sample field studies, their results and forward suggestions for future applications were given.

Keywords: Electronic Performance Support Systems ,software ,computer supported education

1. GİRİŞ

Hızla gelişen ve değişen teknolojiler ve bununla birlikte gelen yenilikler hayatımızı olumlu yönde değiştirmiş bu olumlu değişim eğitim-öğretim ortamlarını da etkilemiştir. Bu değişimlerin başında, bilgisayarın ve beraberinde gelen teknolojilerin olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, yapısında bilişsel teknolojilerin kullanılması, bilginin merkeze alındığı organizasyonların yer alması, hızlı, kolay ve etkili bir şekilde güncellenebilir nitelikte olması sebebiyle Elektronik Performans Destek Sistemleri (EPDS) de bu gelişen ve değişen teknolojilerin hayatımıza kazandırdıkları önemli değerler arasında yerini almıştır.

Alan yazında EPDS'ler ile ilgili birçok tanıma rastlamak mümkündür. Van Schaik, Pearson & Barker (2002) EPDS'leri, özel bir çalışma alanına yönelik olarak bilgi ve becerilerin kazanımını kolaylaştıran, bilgisayar temelli ortamlar olarak tanımlamaktadır. Birçok araştırmacının üzerinde hemfikir olduğu başka bir tanıma göre ise EPDS, ilgili göreve harcanan zamanı azaltan ve performansı arttıran, işi yerine getiren kimseye doğru bilgileri, doğru nicelik ve detaylarla, doğru zamanda sunan yapılardır (Gery, 1991; Gery, 1995; Raybould, 1995; Lawton, 1999; Gustafson, 2000). Laffey (1995), EPDS'lerin sadece statik bilgileri sunma aracı olmadıklarını belirtmiş ve aynı zamanda uygun geribildirimlerin de desteği ile çalışılan alanın yeniden kavramsallaştırılmasını sağlayan sistemler olarak tanımlamıştır.

Sleight (1993-a)'e göre bir performans destek sisteminin EPDS olarak adlandırılabilmesi için şu özelliklere sahip olması gerekmektedir.

- Bilgisayar destekli olma: Performans destek sistemleri bilgisayarın kullanılmaya başlanmasından önceki yıllarda kullanım kılavuzu, yardımları kitapçıkları gibi basılı materyaller şeklinde iken bilgisayarın ve beraberinde gelen teknolojilerin de yardımı ile bilgilere hızlı, kolay ve etkin bir şekilde erişilir hale gelmiş ve dolayısıyla performans destek sistemlerinden maksimum verim elde edilmiştir.

- İhtiyaç anında erişilebilme: EPDS'ler bir görev yerine getirilirken karşılaşılan sorunların çözümünde kullanılırlar. Dolayısıyla görev yerine getirilirken ihtiyaç duyulan görsel ve işitsel bilgiler animasyon, simülasyon veya uzman destek sistemleri gibi etkileşimli ya da etkileşimsiz uygulamaların yardımı ile öğrenilebilir.

- Çalışma ortamında bulunma: EPDS'lerin iş ortamında bulunması, görev yerine getirilirken her ihtiyaç duyulduğu anda ulaşılabilir olması hem EPDS'nin kullanımının öğrenilmesi açısından hem de iş üretim süresinin uzamaması açısından gereklidir.

- Çalışan kontrolünde olma: Çalışan EPDS'yi ne zaman kullanılacağına, bir eğitmen veya yardımcıya ihtiyaç duymadan kendisi karar verebilir.

- Uyumlaştırma eğitimine duyulan gereksinimi azaltma: Kullanıcının ihtiyaç duyduğu bilgiye istediğinde ulaşabilmesi, görevinin yerine getirmek için gerekli olan ön bilgi edinim sürecini azaltmaktadır.

- Kolay güncellenebilir olma: İş yapış şeklindeki ve ürün özelliklerindeki değişiklikler dolayısıyla EPDS'ler de değişebilir ve güncellenebilir yapıda olmalıdırlar. Bilgisayar destekli yapıları dolayısıyla ister görsel ister işitsel özellikleri hızla ve etkin bir şekilde değiştirilip geliştirilebilmektedir.

- Bilgiye hızlı erişebilme: EPDS'lerde ihtiyaç duyulan bilgi, işin yürütülmesi sırasında hızla ve organize olmuş bir şekilde sunulmalıdır. Aksi takdirde EPDS'nin kullanım kılavuzu veya yönergeden bir farkı olmayacağı için kullanıcı performansının düşmesine ve işin tamamlanması için gereken sürenin uzamasına artmasına neden olacaktır.

- Gereksiz bilgiye yer vermeme: İstenilen hedefe en kısa sürede ulaşılabilmesi için gereksiz bilgi sunumundan kaçınılmalı, bilgiler sade, öz ve anlaşılır olarak kullanılmalıdır.

- Farklı düzeyde bilgi sunabilme: Konu ile ilgili özgün, sade ve öz bilgi sunumunun yanı sıra, dileyen kullanıcılar için ayrıntılandırılmış bilgilerin bulunduğu bağlantılar ve ek kaynaklar da sistem içerisinde sunulmalıdır.

- Farklı öğrenme stillerini dikkate alma: Bireylerin farklı öğrenme stillerine sahip olabileceği göz önüne alınarak, sistem içerisindeki bilgiler görsel, işitsel ve metin tabanlı olarak sunulmalıdır. Sunulacak bilgiler, animasyonlar ve/veya simülasyonlar ile etkileşimli hale getirilmelidir.

- Tümleştirilmiş bilgi, rehberlik ve öğrenme yaşantıları sunma: EPDS'ler hem rehberlik hem de konu ile ilgili bilgileri öğretebilecek

bileşenleri içerisinde bulundurulmalıdır. Böylelikle kullanıcı hem görevi ile ilgili bilgileri ve varsa eksikliklerini görüp öğrenebilecek hem de karşısına çıkabilecek birden fazla çözüm için rehber rolündeki uzman sistem aracılığı ile en uygun çözümü deneme şansına sahip olabilecektir.

- Yapay zeka: Kendi kendine öğrenen yazılımların başka bir deyişle yapay zeka uygulamalarının EPDS'ler içerisinde bulunması, sunulan bilgilerin hızla güncellenmesi ve sunumu amacıyla gereklidir (Carr, 1992).

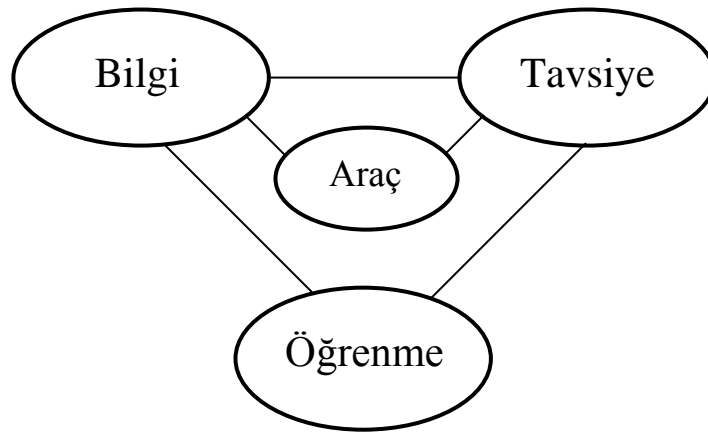
Geleneksel eğitim ile EPDS, bilginin sunum şekli ve zamanlaması, iş ve iş ortamı ile olan ilişkisi, kullanıcı adaptasyonunun sağlanabilmesi ve iş stilleri yönünden birbirinden ayrılmaktadır. Tablo1'de geleneksel eğitim süreci ile EPDS süreci karşılaştırılmalı olarak sunulmuştur.

Tablo1. Geleneksel eğitim süreci ile EPDS sürecinin karşılaştırılması
(Brown, 1996).

Karşılaştırma Faktörü	Geleneksel Eğitim	Elektronik Performans Destek Sistemleri
Ne zaman gerçekleşir?	Genelde kullanıcı bir işi yerine getirirken verilmez. İhtiyaç duyulan eğitim ihtiyaç duymazdan önce veya sonra verilir.	Kullanıcını gerçekleştirdiği işin gerektirdiği eğitim, ihtiyacının doğduğu an verilir.
İş yeri ile nasıl ilişkilidir?	Çoğu zaman çalışanın işyerinden farklı bir ortamda verilir. Sınıf veya bilgisayar destekli sanal bir ortamda gerçekleştirilir. Bazı çalışanlara öğrendiği konuda uygulamaya yapma imkanı tanınmaz.	Tamamen çalışanın işyeri ile entegre edilmiş durumdadır. İşin içeriği ile birebir ilgilidir ve çalışan ihtiyaç duyduğu anda bilgiye ulaşabilir.
Çalışan farklılıklarına göre adapte edilebilmekte midir?	Genelde homojen özellikte kabul edilen katılımcılar için tek tip mesaj üretilir. Bireysel farklılıklar genelde göz ardı edilir.	Bireysel farklılıklara göz önüne bulundurularak farklı mesajlar üretilir. Heterojen özellikler taşıyan kullanıcıların ihtiyaçlarına göre, yüksek nitelikteki kavramlar, adım adım uygulamalarla sunulur.
Farklı öğrenin stillerine uyum sağlar mı?	Bazen gerekli olsa bile farklı öğretim stillerinin kullanımından daha fazla zaman ve emek harcamamak için kaçınılır.	Öğrenmedeki farklılıkları tanır. Örneğin, EPDS bileşenleri kullanıcının gözden geçirerek keşfetmesini, elektronik uzman rehber aracılığıyla adım adım öğrenmesini sağlar.

2. EPDS'NİN BİLEŞENLERİ

EPDS alanında çalışan araştırmacılardan Bastiaens, Nijhof, Streumer ve Abma (1997), EPDS'yi oluşturan bileşenlerin genel yapısını Şekil 1'deki gibi açıklamaktadır.

Şekil 1. EPDS'nin Bileşenleri

EPDS üzerinde çalışan diğer bazı araştırmacılar ise (Raybould, 1990; Gery, 1991; Levin, 1994; Laffey, 1995; Lawton, 1999; Gustafson, 2000), EPDS'yi oluşturan bileşenleri tanımlarken, bazı farklılıklarla birlikte EPDS'lerin genel olarak şu altı temel bileşene sahip olması gerektiğini vurgulamışlardır:

- a) Danışman Sistem Bileşeni
- b) Veritabanı Bileşeni
- c) Öğretimsel Destek Bileşeni
- d) Çevrimiçi Yardım Bileşeni
- e) Son Kullanıcı Arayüzü Bileşeni
- f) Verimliliği Destekleyici Yazılımlar

EPDS'leri ve çalışma mantığını daha iyi anlayabilmek için EPDS'lerin temel bileşenlerine bakmakta yarar vardır. Bu bileşenler ve görevleri şu şekilde açıklanabilir:

Danışman Sistem Bileşeni: Bu bileşende genellikle bir uzman sistem, çalışana ya daha işi yaparken ya da bir sorunla karşılaştığında yönlendirme sağlanmakta, önerilerde bulunmakta ve performansı

gerçekleştirmesine yardımcı olmaktadır (Aydın, 1999). Bu sistem ile problem çözüme, teşhis, sorun giderme, analiz ve karar verme sürecinde kullanıcıya destek verilir (Leighton & McCabe, 2002'den Akt: Chang, 2004).

Veritabanı Bileşeni: EPDS'nin kullanımı sırasında gerekli tüm bilgilerin depolandığı bölümdür. Burada tüm sisteme ait farklı bileşenler bulunur. Bunlar arasındaki en önemli bileşen ara yüze ait yeni teknolojiler ile ilgili bilgileri de barındıran rehber kitaptır.

Çevrimiçi Yardım Bileşeni: EPDS'nin kullanımı sırasında, kişinin sistem içerisinde bulamadığı ancak ihtiyaç duyabileceği bilgilere erişimin sağlanabilmesi için çevrimiçi kaynaklara bağlantıların olduğu bölümdür (Kert ve Kurt, 2008). Her yazılım içerisinde bulunması gereken bileşenlerden birisidir. Sellen & Nicol (1990) çevrim içi yardım bileşenlerinin; hedefe yönelik, tanımlayıcı, iş süreçlerini açıklayan, yorumlayıcı ve yönlendirici nitelikteki sorulara cevap verebilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Öğretimsel Destek Sistemi Bileşeni: Öğrenme ortamlarında kullanılan, bilgisayar destekli öğrenme yazılımlarına benzetilebilir. Bu bölümde, bireyin uygulamaya yönelik uzman sistemi ya da diğer bileşenleri kullanmaya başlamadan önce ihtiyaç duyabileceği konu ile ilgili temel bilgiler, çoklu ortam desteği ile verilir. Öğretimsel destek sistemi içerisinde, diğer bileşenlere geçişi kolaylaştırmak amacıyla bağlantılar yerleştirilir (Kert ve Kurt, 2008).

Son Kullanıcı Ara yüzü Bileşeni: Kullanıcının sistem üzerindeki bileşenler ve araçlar yardımı ile bilgilere hızlı ve kolayca erişebilmesini ve özgür bir şekilde sistem içerisinde gezinmesini sağlayan bileşendir (Chang, 2004).

Verimliliği Destekleyici Yazılımlar: Hesap makinesi, akış diyagramı çizim araçları, grafik araçları, yardımcı yazılım eklentileri veya işe özgü yardım araçlarıdır (Chang, 2004).

EPDS'nin Avantajları ve Sınırlılıkları

EPDS'ler 90'lı yıllarda, başta sanayide olmak üzere birçok alanda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. EPDS'lerin diğer teknolojiler olan üstünlükleri bu yaygınlaşmanın en önemli nedenleri arasında yer almaktadır. Bu üstünlüklerden bazıları şu şekilde ifade edilebilir:

- EPDS bileşenlerinde çok geniş kapsamlı teknolojiler (çoklu ortamlar, e-öğrenme, bireyselleştirilmiş öğretim, karma öğrenme vb.) aynı

amaçla bir arada kullanabilmekte ve dolayısıyla birçok teknolojinin üstün yanlarını öğrenenin hizmetine sunabilmektedir (Aydın, 1999).

- EPDS'leri işbaşında, gerçekten o performansı sergilerken çalışana ihtiyaç duyduğu en temel bilgiyi ve en hızlı yoldan sunmakta ve kazanılan bilgi ve becerilerin gerçek yaşama transferinde yaşanan güçlükler en aza indirgenmektedir (Desrosiers & Harmon, 1997).
- Çalışanların gereksinim duydukları anda, konu hakkında bilgi sahibi bir başkasının yönlendirmesi olmaksızın, yardım almalarına olanak tanımaktadır.
- EPDS'lerin yardımı ile çalışan, sorumlu olduğu görevin iş ve akış süreçlerinin tüm ayrıntılarını öğrenmeden de arzu edilen düzeyde sonuçlar üretebilmektedir (Aydın, 1999).
- EPDS birden fazla sistemin kullanılmasından ortaya çıkan bilişsel ek yükü azaltır (Singhal & Prasanna, 2002).

3. EPDS'İN SINIRLILIKLARI

Birçok teknolojide olduğu gibi EPDS'lerin de bazı sınırlılıkları vardır. Clark (1992) bu sınırlılıkları şu şekilde açıklamaktadır:

- EPDS'lerde sunulan destek, çalışana yerine getirdiği işin tüm detayları ile öğretmek yerine, işin küçük bir parçasına yönelik destek sunar. Bu durum çalışanın işin bütününe oluşturan diğer parçaları ve birbirileri ile olan iletişimlerini görememesine neden olabilir.
- Sorunlar karşısında çözümsel davranış geliştirme yeteneği kaybedilebilecektir.
- Çalışanın EPDS'yi nasıl kullanacağı konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması durumunda gerekli öğrenmeleri yerine getiremeyebilir.
- EPDS'nin geliştirilmesi, yapısında bilgisayar tabanlı bir yazılım bulunması nedeniyle yüksek maliyetlere gerektirebilir.
- EPDS'lerin çok dikkatli ve ayrıntılı tasarım sürecini gerektirmeleri diğer bir önemli sınırlılık olarak gösterilebilir (Aydın, 1999).

4. EĞİTİM ORTAMLARINDA EPDS KULLANIMI VE ÖRNEKLERİ

EPDS'ler özellikleri açısından değerlendirildiğinde, daha çok sanayi ve iş ortamlarında kullanılmakla birlikte günümüzde eğitim-öğretim

ortamlarındaki kullanımları da hızla artmaktadır (Chiero, 1996'dan akt: Kert ve Kurt, 2008).

Eğitim-öğretim ortamlarındaki EPDS'ler şu amaçlarla kullanılmaktadır:

- Uygulama içerirse alınan kullanıcıların yetersiz olduğu alanlarının tespit edilerek bu alanların geliştirilmesine yönelik bir araç olarak kullanılabilir.
- İhtiyacın olduğu anda destek verebilme özelliğinden dolayı bilgi ve beceri geliştirmede bir araç olarak kullanılabilir.
- Kullanıcının istenilen herhangi bir alandaki performansını ya da doğal yeteneklerini geliştirmesi için yardımcı bir araç olarak kullanılabilir (Schaik, Pearson & Barker, 2002).

Alan yazında EPDS'lerin eğitim-öğretim ortamlarındaki kullanımlarına çok yaygın olmamakla birlikte her geçen gün artmaktadır. Bu bağlamda, ulaşılabilen araştırmalar ve sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Barker, Van Schaik ve Famakinwa (2007), üniversiteye yeni kayıt yaptıran öğrencilerin, üniversite kütüphanesini daha verimli kullanmalarını desteklemek amacıyla Epsilon adlı bir EPDS geliştirmişlerdir. Bu sistemde, performans desteği sağlamak amacıyla bir özel öğretici yazılım ve bir bilgisayar oyunu kullanılmıştır. Araştırma sonucunda EPDS yazılımının, öğrencilerin bilgi düzeylerini anlamlı olarak değiştirmediği fakat öğrencilerin bilgilerine olan güvenlerinin arttığı belirlenmiştir.

Miller, Fitzgerald, Koury, Mitchem ve Hollingsead (2007), ilköğretim öğrencilerinin sınıf içerisindeki bazı problemleri davranışlarına çözüm bulmak amacıyla Kid Tools adlı bir EPDS geliştirmişlerdir. Bu sistemi kullanan öğretmenler, öğrencilerinin davranışlarında ve akademik başarılarında olumlu gelişimler olduğunu belirtmişlerdir.

Paschall (2004), tarafından yapılan bir çalışmada, 281 özel eğitim öğretmenine, görevleri ile ilgili bir EPDS'ni kullanmaları istenmiş ve kullanımları süresince gerçek ortamda yaşananlara ışık tutması sağlanmıştır. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, kullanılan EPDS pratik, hızlı, çözüm geliştiren bir yazılım olarak nitelendirilmiş ve kullanım öncesinde yazılımı öğrenme için harcanan emek ve zamanın karşılığının alındığı belirtilmiştir.

Orey, Moore, Hardy ve Serrano (1998) tarafından öğretmenlere not verme, materyal hazırlama, iletişim kurma, planlama gibi konularda yardımcı olması amacıyla geliştirdikleri sistem EPDS'lerin eğitim alanında kullanımına verilebilecek örneklerden bir diğeridir. Benzer şekilde Florida

eyaletindeki devlet okullarında fiziksel engelli, öğrenme güçlüğü çeken ya da duygusal rahatsızlığı olan öğrencilerle ilgilenen öğretmenlere yardımcı olmak amacıyla geliştirilen TREE sistemi de EPDS'lerin eğitimde kullanımını gösteren bir örnektir. (Aydın, 1999).

Öğretme ve öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla Laffey ve Musser (1996) tarafından geliştirilen bir diğer EPDS ise, sınıf dışında öğrencilere yaparak ve uygulayarak öğretmeyi amaçlayan bir sistemdir. Bu EPDS'de öğrencilere, performanslarını artırmak amacıyla üzerinde çalıştıkları işle ilgili anında geribildirim verilmekte ve rehberlik hizmeti sunulmaktadır.

Eğitim alanında EPDS'lerin kullanımı henüz istenen düzeyde olmasa da eğitim-öğretim amaçlı kullanımından ortaya çıkan olumlu etkilerini ortaya koyan araştırmalar (Clem, 2007; Juang, Liu & Chan, 2005; Hung & Chao, 2007; Ma & Stephen, 2006; Sheu, 2000; Laffey & Musser, 1996; Davis, 1995) bu teknolojinin gelecekte yaygın olarak, farklı öğretim model ve araçlarını da bünyesine katarak, kullanılacağını göstermektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

İnternetin hızlı gelişimi, beraberinden farklı e-öğrenme yazılımlarının kullanılmasını getirmiştir. Bu bağlamda alan yazında ihtiyaca odaklı konu ve uygulama desteği sağlayan EPDS'nin, e-öğrenme yazılım grubu içerisinde yer aldığı ifade edilmektedir (Kert ve Kurt, 2008). İhtiyaç anında destek sunan bu yazılımların eğitim-öğretim ortamlarında özellikle öğrenilen bilgilerin uygulanmasında etkili olarak kullanılabileceğine inanılmaktadır.

EDPS'ler, kullanıcı kontrolünde ilerleyen bilgisayar yazılımlarıdır ve bu yazılımlarda amaç varılmak istenen hedefi tam olarak gerçekleştirebilmek için kullanıcıya destek olmak ya da yol göstermektir. Bu özelliği dolayısıyla EPDS'lerin bilgilerin veya konuların öğretiminden ziyade öğrenilmiş bilgilerin uygulamaya dökülmesi esnasında karşılaşılan zorlukları ortadan kaldırmak amacıyla kullanılması, daha verim olarak kullanılabileceklerini düşündürmektedir. Kullanıcı kontrolünde olan yazılımlarda kullanıcı yaşının kontrolün sağlanmasında büyük önem taşıdığı göz önüne alındığında (Alessi & Trollip, 2001) hedef kitlenin lise ve üstü düzeyde olması, EPDS'lerin daha etkin ve verimli olarak kullanılabilmesine olanak sağlayacağına inanılmaktadır.

Eğitim-öğretim ortamları için yeni teknolojileri ve öğretim modellerini barındıran EPDS yazılımlarının hazırlanması ihtiyaç vardır. Bu bağlamda uygulayıcı ve araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir;

- Eğitim-öğretim ortamlarına uygun EPDS'lerin tasarlanması ve geliştirilmesi gereklidir.
- Mobil öğrenme (m-Learning), harmanlanmış öğrenme ve e-portfolyo gibi yeni eğitim-öğretim yöntem ve araçlarının EPDS'ler ile tümleşik kullanımının araştırılmasına ihtiyaç vardır.

Ayrıca EPDS'lerin öğrenenlerin;

- Motivasyonlarına etkisi,
- Bilgisayar destekli eğitime tutumlarına etkisi,
- Öğrenme stillerine etkisi,
- Yaşının ve ön bilgi düzeyinin sistem kontrolüne olan etkisinin incelendiği araştırmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

Alparslan, N. C. (2009). *Development of an Electronic Performance Support System for Training People on Radio Laboratory Equipment*. Unpublished master thesis, The Graduate School of Natural And Applied Sciences, Atılım University: Istanbul.

Aydın, C. H. (1999). Öğretmenlerin hizmet içi eğitiminde elektronik performans destek sistemlerinin kullanılması. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(20), 9-16.

Barker, P., Van Schaik, P., & Famakinwa, O. (2007). Building electronic performance support systems for first-year university students. *Innovations in Education and Teaching International*, 44(3), 243-255.

Bastiaens, T. J., Nijhof, W. J., Streumer, J. N., & Abma, H. J. (1997). Working and learning with electronic performance support systems: an effectiveness study. *Training for Quality* 5(1), 10-18.

Bayram, S. (2004). Revisioning theoretical framework of electronic performance support systems (EPSS) within the software application examples. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 5(2), 49-59.

Brown, A. L. (1996). *Choosing EPSS as the Performance Solution. Designing and Developing Electronic Performance Support Systems*. New York: Digital Press.

Çagiltay, K. (2006). Scaffolding strategies in electronic performance support systems: Types and challenges. *Innovations in Education and Teaching International*, 43(1), 93-103.

Cagiltay, K. (2002). *An alternative design model for building electronic performance support systems*. Unpublished doctorate thesis, Indiana University, Bloomington.

Carr, C. (1992). *Smart training: The manager's guide to training for improved performance*. New York, NY: McGraw-Hill.

Cavanagh, T. B. (2004). The new spectrum of support: Reclassifying human performance technology. *Performance Improvement*, 43(4), 28-32.

Ceroni, G. G. (2001). Success drivers in an electronic performance support project. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 2 (1), 53-61.

Chang, C. (2004). The relationship between the performance and the perceived benefits of using an electronic performance support system (EPSS). *Innovations in Education and Teaching International*, 41(3), 343-364.

Chiero, R. T. (1996). Electronic performance support systems: A new opportunity to enhance teacher effectiveness? *Action in Teacher Education*, 17(4), 37- 44.

Clark, R. (1989). Teaching the how without the why. *CBT Directions*, 2(8), 8-9.

Clem, J. D. (2007). The Synthetic Instructor: Implementation For Web-Based Electronic Performance Support Systems. *Performance Improvement*, 46(8), 27-31.

Cotton, D. (2004). Essentials of training design: Part 12: Designing post-implementation activities. *Training Journal*, 24-28.

Davis, D. (1995). Electronic Performance Support Systems in Elementary and Secondary Schools. *Innovations in Education and Training International*, 32(1), 31-34.

Desmarais, M. C., Leclair, R., Fiset, J. Y., & Talbi, H. (1997). Cost-justifying electronic performance support systems. Association for Computing Machinery. *Communications of the ACM*, 40(7), 39-48.

Desrosiers, S. M., & Harmon, S. W. (1997). *Performance Support Systems for Education and Training: Could This Be The Next Generation?* <http://www2.gsu.edu/~wwwitr/docs/nextgen/index.html> adresinden 15 Mayıs 2011 tarihinde alınmıştır.

Douglas, I., & Schaffer, S. (2002). Object-oriented performance improvement. *Performance Improvement Quarterly*, 15(3), 81-93.

Gery, G. (1991). *Electronic performance support systems: How and why to remake the workplace through the strategic application of technology*. Boston: Weingarten Publications.

Gery, G. (1995). Attributes and Behaviors of Performance-Centered Systems. *Performance Improvement Quarterly*, 8 (1), 47-93.

Gustafson, K. (2000). Designing Technology-Based Performance Support. *Educational Technology*, 40 (1), 38-44.

Hannafin, M. J., Hill, J. R. & McCarthy, J. E. (2000) *Designing resource-based learning and performance support systems*. <http://reusability.org/read/chapters/hannafin.doc> adresinden 12 Aralık 2008 tarihinde alınmıştır.

Hung, W., & Chao, C. (2007). Integrating advance organizers and multidimensional information display in electronic performance support systems. *Innovations in Education and Teaching International*, 44(2), 181–198.

Juang, Y. R., Liu, C. T., & Chan, W. T. (2005). The Web-Based Performance Support System For Enhancing School Based Curriculum Development. *Proceedings of the Fifth IEEE International Conference on Advanced Learning Technologies (ICALT'05)*, 1-2.

Kert, S. B. ve Kurt, A. A. (2008). *Öğrenme ortamlarında elektronik performans desteği kullanımı: Neden? Nasıl?* 8.th International Educational Technology Conference, Eskişehir, Türkiye.

Laffey, J. (1995). Dynamism in Electronic Performance Support Systems. *Performance Improvement Quarterly*. 8 (1), 94-99.

Laffey, J., & Musser, D. (1996). *Building Internet-Based Electronic Performance Support for Teaching and Learning*. WebNet 96-Sanfrancisco, CA.

<http://ad.informatik.unifreiburg.de/bibliothek/proceedings/webnet96/Html/139.htm> adresinden 21 Mart 2010 tarihinde alınmıştır.

Lawton, W. (1999). *Electronic performance support systems and knowledge management-the merging ground*. <http://www.boyblue.freeseve.co.uk/wjlonline/dissertation.htm> adresinden 04 Nisan 2010 tarihinde alınmıştır.

Levin, S. (1994). *Basics of electronic performance support systems*. Alexandria, VA: American Society for Training and Development.

Malcolm, S. E. (1998). *Where EPSS will go from here. EPSS Tomorrow*, p:64-69. <http://www.performance-vision.com/articles/art-epss2mrw.htm> adresinden 16 Kasım 2010 tarihinde alınmıştır.

Marc, J., & Rosenberg, M., J. (1995). Performance Technology, Performance Support, and the Future of Training: A Commentary. *Performance Improvement Quarterly*, 8(1), 94-99.

Mileva, N., Stoyanova-Petrova, S. (2006). Performance Support Systems (PSS) Methodology for Mobile Learning (m-Learning). *Research, Reflections and Innovations in Integrating ICT in Education*, 1399, 1403.

Miller, K. J., Fitzgerald, G. E., Koury, K. A., Mitchem, K. J., & Hollingsead, C. (2007). Kid Tools: Self-management, problem-solving, organizational, and planning software for children and teachers. *Intervention In School And Clinic*, 43(1), 12-19.

McManus, P. (2005). *Electronic performance support systems (EPSS)*. In B. Hoffman (Ed.), *Encyclopedia of Educational Technology*. <http://edweb.sdsu.edu/EET/articles/epss/start.htm> adresinden 21 Mayıs 2010 tarihinde alınmıştır.

Milheim, W. (1997). Instructional design issues for electronic performance support systems. *British Journal of Educational Technology*, 28(2), 103-110.

Moore, J. L., Orey, M. & Hardy, J. V. (2000). The Development of an Electronic Performance Support Tool for Teachers. *Journal of Technology and Teacher Education*, 8(1), 29-52.

Orey, M., Moore, J., Hardy, J. & Serrano, R. (1998). Designing an electronic performance support system tool for teachers. <http://lps11.coe.uga.edu/publications/eera-epss/t-toolseera.html> 12 Nisan 2008 tarihinde ziyaret edilmiştir.

Paschall E. D. (2004). *An Evaluation Of An Electronic Performance Support System Implementation*. Unpublished doctorate thesis, Florida State University, USA.

Raybould, B. (1990). Solving human performance problems with computers a case study: Building an electronic performance support system. *Performance and Instruction*, 29(10), 4-14.

Raybould, B. (1995). Performance Support Engineering: An Emerging Development Methodology for Enabling Organizational Learning. *Performance Improvement Quarterly*, 8 (1), 72-78.

Rose, S. G. (1994). *Trends in Instructional Technology: Educational Reform and Electronic Performance Support Systems*. 1994 National Convention of the Association for Educational Communications and Technology Sponsored by the Research and Theory Division.

Sherry, L., & Wilson, B. (1996). Supporting Human Performance Across Disciplines: A Converging of Roles and Tools. *Performance Improvement Quarterly*, 9(4), 19-36.

Sheu, F. R. (2000). *A Design of Electronic Performance Support Systems*. Annual Proceedings of Selected Research and Development Papers Presented at the National Convention of the Association for Educational Communications and Technology (23rd, Denver, CO, October 25-28, 2000). Volumes 1-2.

Singhal, M., & Prasanna, T. S. (2002). *Electronic performance support systems (EPSS): an effective system for improving the performance of libraries*. In Proceedings 4th National Convention on Paradigm of IT Application to Business and Management Libraries (MANLIBNET), 204-212, Faridabad (India).

Sleigh, A. D. (1993-a). What Is Electronic Performance Support and What Isn't? <https://www.msu.edu/~sleightd/epssyn.html> adresinden 11 Ocak 2011 tarihinde alınmıştır.

Sleigh, A. D. (1993-b). *Types of Electronic Performance Support Systems: Their Characteristics and Range of Designs*. Educational Psychology: Michigan State University Press.

Van-Schaik, P., Pearson, R., & Barker, P. (2002). Designing electronic performance support systems to facilitate learning. *Innovations in Education and Teaching International*, 39(4), 289–306.

Vygotsky, L. (1986). *Thought and language* (rev. ed.). Cambridge, MA: MIT Press.

Yuxin M., & Harmon, S. W. (2006). Integrating Knowledge Management Systems, Electronic Performance Support Systems, and Learning Technologies. *Performance Improvement Quarterly*, 19(3), 107-120.

<http://www.pcd-innovations.com/infosite/whatepss.htm> 15 Kasım 2010 tarihinde ziyaret edilmiştir.

<http://www.epssinfosite.com> 13 Mayıs 2011 tarihinde ziyaret edilmiştir.

<http://www.epssinfosite.com/winwriters.ppt> 24 Mart 2011 tarihinde ziyaret edilmiştir.

http://www.pcd-innovations.com/key_concepts.htm 30 Eylül 2010 tarihinde ziyaret edilmiştir.

<http://www.learningguide.co.uk/learningguide/epss> 25 Nisan 2011 tarihinde ziyaret edilmiştir.

ETKİLİ ÖĞRETMEN ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE SIRALAMA YÖNTEMİYLE BİR ÖLÇEKLEME ÇALIŞMASI

Metin ÖZKAN*
H. İsmail ARSLANTAŞ**

ÖZET

Tarama modeline dayalı betimsel nitelikli bu araştırmada, etkili öğretmen özelliklerinin önem sırasının katılımcıların görüşlerine göre belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini 2011-2012 eğitim-öğretim yılında Kilis il merkezinde görev yapan 1087 öğretmen ve 167 ilköğretim okulu yöneticisi; örneklemini ise 229 öğretmen ve 34 yönetici oluşturmaktadır. Katılımcılara 7 maddeden oluşan “Etkili Öğretmen Özellikleri Formu” verilerek bu özellikleri sıralamaları istenmiştir. Araştırmada öğretmenlerin, etkili öğretmen özelliği olarak ilk sırada “öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları” özelliğini; son sırada ise “öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları” özelliğini gösterdikleri anlaşılmıştır. Okul yöneticileri ise etkili öğretmen özelliğinin ilk sırasında “eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları” özelliğini görürlerken, son sırada ise “öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları” özelliğini görmektedirler.

Anahtar kelimeler: Etkili okul, etkili öğretmen, öğretmen özellikleri, ölçekleme.

A STUDY OF SCALING WITH RANKING JUDGMENT METHOD ON CHARACTERISTIC OF EFFECTIVE TEACHER

ABSTRACT

This study is conducted are descriptive and order of importance to determine the characteristics of effective teachers. Population of the study is 1087 teachers and 167 elementary school principals whom working in the academic year 2011-2012

* Öğr.Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Fakültesi, ozkanmetin@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Muallim Rıfat Fakültesi.

the province of Kilis. Research sample consists of 229 teachers and 34 managers. "Effective Teacher Characteristics Form" which include seven item given to the participants were asked to rank these features. Teachers in this study, as the first feature of effective teachers "create a behavioral model is ideal for students" feature, last in the "high expectations of the students have to learn and you can succeed in" feature, which they understood. School administrators during the first property of the effective teachers "education-teaching-related issues, in cooperation with the work" feature, ranked last in the "high expectations of the students have to learn and you can succeed in" feature to see it.

Key Words: *Effective schools, effective teachers, teacher characteristics, scaling.*

1. GİRİŞ

Öğretmenler eğitim sistemini oluşturan önemli temel unsurlardan biridir. Eğitim aracılığıyla bireylere bilgi, beceri, alışkanlık ve tutumların kazandırılmasında öğretmenlere önemli görevler düşmektedir. Çünkü eğitimden beklenen işlevlerin gerçekleşmesi, okullarda öğretmenlerin yapacağı eğitim ve öğretim etkinliklerine bağlıdır. Yeni kuşaklara toplumsal değerlerin aktarılması; bireylerin üretken, eleştireci düşünebilen, yeni gelişmelere ve değişmelere uyum sağlayabilen, mutlu ve kendini gerçekleştirebilen bireyler olmalarında öğretmenlerin payı eğitimin diğer değişkenlerine göre daha belirleyici bir etkiye sahiptir. Can (2004:103-119)'a göre okul örgütü içerisinde öğretmenlerin, sınıfın yöneticisi olarak okulu ve öğretimi geliştirmede ve eğitimsel hedeflere uygun olarak öğrencileri yetiştirmede önemli sorumlulukları vardır. Sullivan ve McDonough (2002) öğretmenleri eğitimde iyi yönde gelişmenin baş mimarları, olarak betimlemektedirler.

Eğitimin amacı, bireyi yaşadığı topluma ve toplumun bağlı olduğu çağdaş dünyaya uyumlu bir üye haline getirmektir. Bunu gerçekleştirmek için de eğitim, bireyi çağın gerektirdiği bilgi ve becerilerle donatmayı amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle bireyler, toplum ve dünyadaki değişme ve gelişmelere ayak uydurabilecek ve katkıda bulunabilecek bir biçimde yetiştirilmelidir. Bu da, iyi bir eğitim sisteminin yanında, nitelikli bir öğretmen kadrosu ile sağlanır (Çelikten, Şanal ve Yeni, 2005: 207-237). Eğitim sisteminin diğer öğelerinin istenen nitelikte olması, eğitimde etkililik ve verimlilik, eğitsel amaçların gerçekleşmesi için önemlidir ancak öğretmen bu öğeler içinde anahtar bir role sahiptir. Çünkü eğitimden beklenen

işlevlerin gerçekleştirilmesi ile ilgili uygulamalardan birinci derecede sorumlu olanlar öğretmenlerdir.

Okul denince ilk akla gelen şey çoğu kez sınıftır. Özel bir öğretim ortamı olan sınıf, eğitim sisteminin üretim merkezi, eğitimsel amaçların davranışa dönüştürüldüğü yerdir. Bir başka ifade ile sınıf, nitelikli insan gücünün yetiştirildiği eğitim sisteminin işlevsel bir parçasıdır (Terzi, 2002). Woolfolk (1998:503)'a göre, konularına hâkim olan öğretmenler öğrencilerini derse aktif olarak katarlar. Bu öğretmenler ders sunularını açık, öğrencilerin öğrenme esnasında karşılaştıkları sorunları bilen, öğrencilerin soruları için hazır ve verdikleri cevaplarda herhangi bir kaçamak ve belirsizlik olmayan öğretmenlerdir. Şahin (2011) ise, öğretmenin etkililiğini, öğretmenin uygun araç ve yöntemleri eğitimsel amaçları gerçekleştirebilecek biçimde kullanabilmesi, şeklinde ifade etmektedir. Bu dinamik süreçleri eğitim ve öğretimin hedefleri doğrultusunda yönlendirecek öğretmene önemli görevler düşmektedir.

Eğitimsel amaçların kazandırılması için oluşturulan sınıfın yönetilmesi ve etkili bir öğretim sürecinin oluşturulması en başta öğretmenin sorumluluğudur. Öğretmenin bu sorumluluğu istenen biçimde ve düzeyde gerçekleştirmesi ise birçok niteliğe sahip olması ile mümkündür. Bu niteliklerin neler olması gerektiği üzerinde tam bir mutabakata varılmış değildir. Bununla birlikte, ilgili literatür ve eğitimle ilgili mevzuatta öğretmen nitelikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Devletin eğitim ve öğretim ve bunlara bağlı diğer faaliyetlerin gerçekleştirilmesi görevini yerine getirecek öğretmenlerin hangi vasıflara sahip olmaları gerektiği, ilgili mevzuatta şöyle ifade edilmektedir: 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda öğretmenlik mesleği, "Öğretmenlik; devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili öğretim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir", şeklinde tanımlanmaktadır. Burada öğretmenlik mesleğinin bir uzmanlık işi olduğu ve birçok niteliği içinde barındıran bir meslek olduğu vurgulanmaktadır.

Öğretmenlik mesleği ile ilgili alan yazında (EC., 2006; Akpınar, Turan ve Tekataş, 2004; Balcı, 2011:144-145; Şişman, 2011:154-172; MEB, 1999; Yetim ve Göktaş, 2004; Ubuz ve Sarı, 2009; Köksal, 2008; Arslan ve Özpınar, 2008), etkili bir öğretmenlik için, öğretmenin öğretmen olarak yetiştiği alanla ilgili yeterli bilgi birikimine sahip olması, öğretmenlik meslek formasyonunu kazanması, öğretmenlikle ilgili becerilerle donanmış olması gerektiği belirtilmiştir. Öğretmenin öğretim görevini istenen şekilde yerine getirmesi, neyi - nasıl öğreteceğini bilmesine bağlıdır. Öğretim

yaptığı alan konusunda yeterli bilgisi olmayan ya da eksik bilgisi olan; öğretim sürecini etkili bir şekilde yönetme bilgi ve becerisine sahip olmayan bir öğretmen, kaçınılmaz olarak etkili öğretmenlik davranışları sergilemekten uzak kalacaktır.

Öğretim sürecini iyi yönetmek etkili öğretmenlik için gerekli ancak yeterli değildir. Etkili bir öğretmenin dürüstlük, adalet, insan sevgisi gibi bir takım insani özelliklere de sahip olması gerekmektedir. Çeliköz ve Çetin (2004) yaptıkları bir araştırmada öğretmen görüşlerine başvurmuşlar ve öğretmenler “öğretmen olacak kişilerin iyi bir öğretmenlik için, öğretmenlik mesleğini sevmelerinin” etkili bir öğretmenlik için önemli olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Aynı şekilde Küçükahmet (2003) öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine karşı olumlu tutumlarının öğrencilerin öğrenmesine olumlu katkısının olacağını belirtmektedir.

Bergtin(1974)’e göre (Aktaran: Mücahit Dilekmen, 2008), öğretmen sınıfın en önemli kişisidir. O’nun doğru veya yanlışları çocukların davranışlarında önemli etkiler yaratır. Birçok öğretmen sınıfında aşırı otoriter, yaratıcılıktan uzak, duygulardan soyutlanmış olarak öğrencileriyle ilişki içine girmektedirler. Bu tip öğretmenler sınıf ortamını olumsuz etkileyebileceği gibi, öğrencileri için yanlış bir insan modeli olarak da onların kişiliklerini kendi özellikleri yönünde olumsuz etkilerler.

Etkili bir öğretmenin hangi niteliklere sahip olması gerektiği, alanyazında çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Bazı araştırmalarda (Göktaş ve Yetim, 2004; Şahin, 2011; Çelikten, Şanal ve Yeni, 2005) öğretmen nitelikleri; a) kişisel nitelikler ve b) mesleki nitelikler olmak üzere iki ana grupta toplanmıştır. Tatar (2004) tarafından yapılan literatür taramasına dayalı bir çalışmada, öğretmenlerin sahip olmaları gereken kişisel nitelikler; isteklilik, sıcaklık ve mizah, güvenilirlik, yüksek başarı beklentisi, teşvik ve destekleyicilik, sistemlilik, uyum gösterebilme/esneklik, bilgililik. Aynı çalışmada öğretmenin mesleki nitelikleri ise şöyle sıralanmaktadır: öğrencinin dikkatini çekme, öğretimde çeşitlilik oluşturma, öğretim zamanını etkili biçimde kullanma, sorular sorma, açık bir öğretim gerçekleştirme, öğrenci gelişimini izleme, geribildirimde bulunma ve pekiştireç verme.

Milli Eğitim Bakanlığı, Öğretmen Yetiştirme Genel Müdürlüğü 2006 yılında Türkiye’de görev yapan öğretmenlerin genel yeterlik ölçütlerini 6 alt boyutta ele almıştır;

- A. Kişisel ve Meslekî Gelişim,
- B. Öğrenciyi Tanıma,

- C. Öğrenme ve Öğretme Süreci,
- D. Öğrenmeyi, Gelişimi İzleme ve Değerlendirme,
- E. Okul-Aile ve Toplum İlişkileri,
- F. Program ve İçerik Bilgisi.

Çelikten, Şanal ve Yeni (2005) alanyazına dayalı yaptıkları bir çalışmada etkili bir öğretilerde bulunması gereken nitelikleri şu şekilde sıralamışlardır:

* Sabırlı davranır, olaylar karşısında dayanıklıdır ve duygularını kontrol altında tutar.

* Farklı inanç, görüş ve gruplara saygılı ve uzlaştırıcıdır.

* Kılık kıyafetine, temizlik ve düzene özen gösterir.

* Kendini geliştirmeye ve eleştirmeye açıktır.

* Kişisel sorunlarıyla sınıfı ve okulu meşgul etmez.

* Öğrencileri güdüleyici özelliklere sahiptir.

* Başarıya odaklanmıştır, öğrenciden yüksek başarı beklentisi içinde, destekleyicidir.

* Düşünce ve davranışlarıyla öğrenciler için modeldir.

* Öğrencilere karşı güler yüzlü, hoşgörülü ve sevecendir.

* Öğrencilere karşı güvenilir, dürüst, objektif, sırdaş ve dosttur.

* Sınıfta yapıcı ve eğitsel bir disiplin oluşturur.

* Liderlik özelliklerine sahiptir.

* Öğrencileri, velileri, çevresini etkilemede başarılıdır.

* Arabuluculuk, hakemlik, temsilcilik özelliklerine sahiptir.

* Cesaretlendirici ve destekleyicidir.

* Sevecen, anlayışlı ve esprilidir.

* Sorunlardan yakınmak yerine çözüm bulmak için çaba harcar.

* Sınıfta otoriteyi sağlar, sınıfı grup olarak cezalandırmaz, cezaları bireysel olarak verir.

* Verdiği ödevleri takip ve kontrol eder.

* Eğitim bilimlerinin temel kavramlarını tanır ve öğrenmeyi kolaylaştırır.

* İyi bir gözlemcidir, kendini sürekli yenileme gayreti içindedir.

Şişman (2011:154-162), etkili öğretmenle ilgili özellikleri; eğitim-öğretimle ilgili konularda işbirliği içinde çalışma, birlikte planlama-değerlendirme ve karara katılma, mesleki yönden sürekli gelişme çabası içinde olma, yeni yöntemler-teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olma, üst düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olma, öğrenciler için iyi bir rol-davranış modeli olma, okulun ve programın amaçlarını öğrencilere

açıklama, öğrencilerin beklenti ve ihtiyaçlarının farkında olma, öğrencilerle ilgili yüksek beklentilere sahip olma, öğrencilerin öğrenmesini sürekli izleme, öğrencilerin öğrenmesinde liderlik ve yol gösterme ve öğrencilerin çalışma ve ödevlerine yardımcı olma şeklinde sıralamıştır.

“Etkili öğretmen kimdir?” sorusuna verilebilecek kesin ve tek bir cevap verebilmek güç olmakla birlikte birçok cevabı bir araya getirerek genel bir cevap verilebilir. Etkili öğretmen, öğretimsel hedefleri gerçekleştirebilen kişidir. Okul etkililiği, öğretimsel hedeflere ulaşma derecesi olarak tanımlanırsa okulun amaçlarına ulaşmasında anahtar rol öğretmene aittir denebilir. Etkili öğretmenler, başarı konusunda yüksek beklentiler oluştururlar ve bu başarıya ulaşma konusunda kendilerini sorumlu hissederler. Dean(2000: 32)’a göre etkili öğretmen başarısızlığı üzerine alabilen öğretmendir.

Bütün bu araştırmalardan ve açıklamalardan anlaşılacağı üzere, etkili öğretmenin birçok özelliğe sahip olması gerektiği anlaşılmaktadır. Eğitim sisteminin uygulama ve eğitim amaçlarını gerçekleştirme birimi olan okulların amaçlarına ulaşabilmesi öğretmen etkililiği ile yakından ilgilidir. Etkili okula ulaşmada etkili öğretmen belirleyici bir rol oynamaktadır.

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin çok hızlı yaşandığı yirmi birinci yüzyılın ilk yıllarını yaşadığımız bu günlerde eğitimden beklentiler de aynı hızda değişmekte ve farklılaşmaktadır. Kamuoyunun giderek artan bir şekilde etkili okul talebi okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin rolünü her geçen gün daha fazla önemli konuma getirmektedir. Etkili öğretmen ile ilgili şimdiye kadar yapılan araştırmalarda genellikle öğretmenlerin hangi niteliklere sahip olmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu özelliklerden hangisinin daha belirleyici ya da etkili olduğu konusunda niteliklerin sırlamasının yapıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırmada, etkili öğretmen özelliklerinin neler olduğundan çok, bu özellikler nasıl sıralanabilir sorusuna cevap bulmak amaçlanmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, etkili okulda öğretmen özelliklerinin önem sırasının katılımcıların yargılarına göre belirlenmesidir. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Öğretmenler, etkili öğretmenlik özelliklerini nasıl sıralamaktadırlar?

2. Okul yöneticileri, etkili öğretmenlik özelliklerini nasıl sıralamaktadırlar?

3. Öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin etkili öğretmenlik özelliklerini sıralamalarında öğretmenler ve yöneticiler hangi özellikleri öncelemektedirler?

2. YÖNTEM

Bu araştırma, etkili öğretmen özelliklerinin nasıl sıralandığını belirlemeye yönelik olduğu için tarama modelinde betimsel bir araştırmadır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2011-2012 öğretim yılında Kilis Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ilk ve orta öğretim okullarında görev yapan 229 öğretmen ve 34 okul yöneticisi oluşturmaktadır. Araştırmanın çalışma grubuna seçilen öğretmen ve yöneticiler Kilis İlinde görevli 1087 öğretmen ve 167 okulu yöneticisinden sayıları ile orantılı olarak toplam kişi sayısının yaklaşık %20'sini oluşturmuştur.

2.2. Veri Toplama Aracının Geliştirilmesi ve Verilerin Toplanması

Veri toplama aracı olarak Şişman (2011) tarafından geliştirilmiş etkili okul anketinin öğretmen etkililiğini ölçen maddeleri kullanılarak "Etkili Öğretmen Özellikleri Formu" oluşturulmuştur. Şişman'ın geliştirdiği etkili okul anketindeki öğretmen etkililiğini ölçen 10 maddeden 3'ü ölçekteki bazı maddelerle benzerlik gösterdiği kanaatine varılarak çıkarılmasının uygun olacağı düşünülmüştür. Form katılımcıların sıralama yapabileceği şekilde düzenlenmiştir. Son şekli verilen veri toplama aracı, çoğaltılarak seçilen okullardaki öğretmen ve idarecilere yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır.

Katılımcılara, etkili öğretmen özelliklerine ilişkin 7 maddenin tamamı verilmiştir. Katılımcıların etkili öğretmen özelliklerinin tümünü birden düşünmesi ve her bir özelliği diğer özelliklerle karşılaştırarak her bir etkili öğretmen özelliğine bir sıra sayısı tayin etmesi istenmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde sıralama kararlarına dayalı ölçekleme işlemleri uygulanmıştır. Bu yöntem, gözlemciyi uyarıcılar arasında mümkün olan en büyük sayıda ayırımı yapmaya zorladığından, gözlemcinin bu ayırımı yapabildiği hallerde geçerliliği çok yüksek bir ölçek verir (Turgut ve Baykul, 1992). Hangi özelliğin katılımcılar tarafından hangi sıraya kaç kez konulduğunu gösteren sıra frekansları matrisi oluşturulmuştur. Etkili öğretmen özelliklerine verilen sıralama yargılarından oranlar matrisi elde edilmiştir. Oranlar matrisinin elemanlarına karşılık gelen “z” değerleri belirlenerek birim normal sapmalar matrisinin oluşturulmasına geçilmiştir. Birim normal sapmalar matrisinin en alt satırına her bir sütuna ait değerlerin toplamı alınmış ve bu satırdaki her bir “z” değerinin sütunlar boyunca ortalamaları hesaplanmış ve böylelikle ölçek değerleri bulunmuştur.

3. BULGULAR VE YORUM

Çalışmada ölçekleme tekniklerinden sıralama yargılarına dayalı karşılaştırmaya yöntemi ile “etkili öğretmen özellikleri” ölçeklenmiştir. Öncelikle öğretmenlerin, etkili öğretmen özelliklerine ilişkin sıralamaları ile ilgili birim normal sapmalar matrisi (Z) tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmenlerin Etkili Öğretmen Özelliklerine İlişkin Sıralamaları İle İlgili Birim Normal Sapmalar Matrisi (Z)

	A	B	C	D	E	F	G
A	-	0,627	-0,381	-0,481	-0,268	-0,147	0,325
B	-0,627	-	-0,874	-0,950	-0,797	-0,740	-0,387
C	0,381	0,874	-	-0,088	0,171	0,316	0,742
D	0,481	0,950	0,088	-	0,297	0,472	0,915
E	0,268	0,797	-0,171	-0,297	-	0,197	0,680
F	0,147	0,740	-0,316	-0,472	-0,197	-	0,561
G	-0,325	0,387	-0,742	-0,915	-0,680	-0,561	-
$\sum Z_j$	0,324324	4,376	-2,39601	-3,20268	-1,47396	-0,46268	2,835188
$\bar{z}_j$	0,046	0,625	-0,342	-0,458	-0,211	-0,066	0,405
S_j	0,504	1,083	0,116	0,000	0,247	0,392	0,863

Etkili öğretmen özelliklerinin sıralanmasına ilişkin öğretmen görüşlerinin matrisi Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablo 1’e bakıldığında $\bar{z}_j$ değerlerinin en küçüğü D etkili öğretmen özelliğine ait olan -0,458 değeridir. Eksenin başlangıç noktası kaydırılarak S_j değerleri bulunur. Bu kaydırma işleminden sonra elde edilen sıralama formdaki maddelerin katılımcıların yargılarına göre önem sırasını verir. Bunun için her bir $\bar{z}_j$ değerine -0,458 değerinin mutlak değeri olan 0,458 değeri eklenir. Bu eklemenin ardından elde edilen S_j değerleri Tablo 2’te verilmiştir.

Tablo 2. Etkili Öğretmen Özelliklerine İlişkin Öğretmen Sıralamasının Ölçek Değerleri ve Sıraları

	Ölçek Değerleri (S_j)	Sıraları
A-Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları	0,504	5
B-Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları	1,083	7
C-Yüksek düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olmaları	0,116	2
D-Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları	0,000	1
E-Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları	0,247	3
F-Dersleriyle ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları	0,392	4
G-Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri	0,863	6

Tablo 2’deki veriler incelendiğinde, öğretmenlerin, etkili öğretmen özelliklerini aşağıdaki şekilde sıraladıkları görülmektedir:

- 1.sıra: Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları
- 2.sıra: Yüksek düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olmaları
- 3.sıra: Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları
- 4.sıra: Dersleriyle ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları
- 5.sıra: Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları
- 6.sıra: Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri
- 7.sıra: Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları

Yukarıda oluşan sıralamada öğretmenlerin, etkili öğretmen özelliği olarak “Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları” özelliğini birinci sırada gördükleri anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin diğer etkili öğretmen özelliklerine göre bu özelliği daha önemli görmeleri, dikkate değer

bir bulgu olarak düşünülebilir. Çünkü etkili öğretmenler, öğrencilerle etkili bir iletişim kurmak ve sınıfta güven ortamı oluşturmak durumundadır. Öğrencilerin kendilerine karşı dürüst, iletişime açık ve güven duyulabilen öğretmenleri rol model olarak seçmeleri beklenir. Özdemir ve Yalın (1998) etkili öğretmeni, öğrencilerin öğrenmesine yardımcı olan, onların öğrenmelerini kolaylaştıran, güdüleyici kişiliği ve başarıya adanmışlığı olan öğretmen olarak tanımlamışlardır. Burada belirtilen yol gösterme, öğrenmeyi kolaylaştırma ve güdüleyicilik özellikleri öğretmenlerin rehberlik yapması dolayısıyla da model olması ile yakından ilgilidir. Şahin (2011) tarafından yapılan bir araştırma bulgularına göre öğretmenler, etkili bir öğretilerde bulunması gereken kişilik özellikleri ile ilgili önem sıralamasında % 30,9 ile “çevresine ve öğrencilerine davranışlarıyla model olmalıdır” seçeneğini birinci sırada tercih etmişlerdir. Dikkat çekici olan bu bulgu, araştırmamızın bulgusu ile örtüşmektedir. Öğretmenlerin kural geliştiren, öğüt veren kişi olmaktan çok davranışlarıyla model olmalarının daha önemli olduğunun öğretmenler tarafından da belirtilmiş olması, oldukça dikkat çekici bir veri olarak değerlendirilebilir. Bergtin (1974)’e göre (Aktaran: Mücahit Dilekmen, 2008), öğretmen sınıfın en önemli kişisidir. O’nun doğru veya yanlışları çocukların davranışlarında önemli etkiler yaratır. Birçok öğretmen sınıfında aşırı otoriter, yaratıcılıktan uzak, duygulardan soyutlanmış olarak öğrencileriyle ilişki içine girmektedirler. Bu tip öğretmenler sınıf ortamını olumsuz etkileyebileceği gibi, öğrencileri için yanlış bir insan modeli olarak da onların kişiliklerini kendi özellikleri yönünde olumsuz etkilerler. Çelikten, Şanal ve Yeni (2005) alanyazına dayalı yaptıkları bir çalışmada etkili bir öğretilerde bulunması gereken niteliklerden birisinin “davranış ve düşünceleri ile öğrencilere model olma” olduğunu belirtmişlerdir. Öğretmenin eğitimdeki önemli bir özelliği, topluma ve öğrenciye model olmasından kaynaklanmaktadır. Öğretmen toplumsal kural ve normlara göre bir model oluyorsa toplumun kültürel mirasının aktarılması ve yaşatılmasını sağlayabilir (Yetim ve Göktaş, 2004). Bütün bu açıklamalardan, öğretmenin model olmasının her zaman öğretmenlik mesleğinin temel niteliklerinden biri olarak kabul edildiği ve öğretmenlerinde bu özelliği önemsedikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 2’deki verilere göre araştırmaya katılan öğretmenler, etkili öğretmenlik özelliği olarak “Yüksek düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olmaları” özelliğini 2.sırada görmekteyiz. Sorumluluk duygusuna sahip olma, her mesleğin aradığı niteliklerin başında gelmektedir. Çünkü bir işin ya da mesleğin etkili bir şekilde icra edilmesi ve düzenin sağlanması o işi

yapanların görevleri ile ilgili sorumluluk duygusuna sahip olmaları ile mümkündür. Can (2004:103-119)'a göre okul örgütü içerisinde öğretmenlerin, sınıfın yöneticisi olarak okulu ve öğretimi geliştirmede ve beklentilere uygun öğrencileri yetiştirmede önemli sorumlulukları vardır. Öğretme-öğrenme sürecinde yer alan unsurlar içerisinde kendisine verilen görev ve sorumluluklar bakımından en önemli unsur hiç şüphesiz ki öğretmenlerdir. Öğretmenin sorumluluk duygusuna uygun davranmadığında görevini layıkıyla yerine getirmesi mümkün olmayacaktır. Tekışık (2003) öğretmenlerin sahip olmaları gereken niteliklerin başında, sorumluluk duygusuna sahip olma niteliğinin geldiğini belirtmektedir. Porter and Brophy (1988:78)'ye göre (Aktaran: Mustafa Tatar,2004) öğrencinin öğrenmesinden kendini sorumlu tutan öğretmenler, ne öğreneceği ve nasıl davranacağı konusunda sadece öğrenciyi sorumlu tutan ve kendisi sorumluluk almayan öğretmenlerden daha etkilidir. Tatar (2004)'a göre etkili öğretmenler, öğretim lideri olarak rollerine güvenirlere ve öğrencilerin başarılı olmaları ve olumlu davranışlar sergilemeleri için sorumluluk alırlar. Şen ve Erişen (2002) öğretim elemanlarının öğretmenlik özellikleri ile ilgili yaptıkları bir araştırmada, öğretim elemanları "Öğrencilerle iyi ilişkiler kurma ve onların sağlıklı ve dengeli birer kişilik geliştirmelerinde sorumluluk duyma" maddesine "çoğunlukla yaparım" şeklinde cevap vermişlerdir. Bu bulgu, öğretmenlik mesleği için sorumluluk duygusuna sahip olmanın önemini belirtmesi açısından dikkate değer bir veri olarak değerlendirilebilir. Başarılı öğretmenlerden, öğrencilerinin akademik gelişmelerinden sorumluluk payı çıkaran kimseler olmaları beklenir.

Öğretmenler, Tablo 2'deki verilere göre, etkili bir öğretmende "Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları" özelliğini 3.sırada önemli görmekte dirler. Bulgular, MEB Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliklerini belirleme grubunun gerçekleştirdiği paydaş görüşleri araştırması sonuçlarıyla da tutarlılık göstermektedir (MEB, 2006). Gelişen ve durmadan değişen bir çağda, öğretmenlerin kendilerini yenilemeleri ve değişmelere uyum sağlamaları bir zorunluluktur. Kaliteli ve nitelikli bir eğitim, öncelikle öğretmenin nitelikli olmasına bağlıdır. Öğretmenlerin sınıfta başarılı olmaları için mesleki açıdan bilgi ve becerilerini güncellemeleri gerekir. Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme Dairesi Başkanlığı tarafından Temel Eğitime Destek Projesinin (TEDP) "Öğretmen Eğitimi" bileşeni kapsamında, öğretmenlik mesleğinin genel yeterlikleri ve özel alan yeterliklerinin içerisinde "mesleki gelişim" ana başlıklardan birisi olarak gösterilmektedir (MEB, 2007). Öğretmenlik mesleği genel

yeterliklerine ilişkin yapılan bir araştırmada (Yurdugül, Erdem ve Seferoğlu, 2010), kişisel ve mesleki gelişimin öğretmenler için önemli olduğuna katılımcılar % 90'ın üzerinde olumlu görüş belirtmişlerdir. Bu verilere göre öğretmenlerin mesleki gelişimi etkili öğretmen niteliklerinde öncelikle kendilerini mesleki açıdan geliştirmeyi önemsediklerini göstermektedir. Öğretmenlerin mesleğe başlamadan önce aldıkları eğitimle mesleklerini etkili bir şekilde yürütebilmeleri oldukça güçtür. Çünkü eğitim bilimleri alanında meydana gelen gelişmelere paralel olarak eğitim programları, öğretim yöntem ve teknikleri, öğretim anlayışları, eğitim sisteminin yapı ve işleyişinde ve eğitim teknolojisinde meydana gelen değişme ve gelişmeler, öğretmenlerin kendilerini hem kişisel açıdan hem de mesleki açıdan geliştirmelerini zorunlu kılmaktadır.

Tablo 2'ye göre, öğretmenler, etkili öğretmenlik özelliklerinden "Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olma" özelliğini sıralamada son sırada görmektedirler.

Diğer alt amacımızı gerçekleştirmek amacıyla "Etkili Öğretmen Değerlendirme Formu" na yöneticilerin vermiş oldukları yanıtlardan elde edilen etkili öğretmen özelliklerine ilişkin sıralamalar ile ilgili birim normal sapmalar matrisi (Z) tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Okul Yöneticilerinin Etkili Öğretmen Özelliklerine İlişkin Sıralamaları İle İlgili Birim Normal Sapmalar Matrisi (Z)

	A	B	C	D	E	F	G
A	-	0,417	0,157	0,332	0,056	0,100	0,365
B	-0,417	-	-0,311	-0,129	-0,353	-0,331	-0,037
C	-0,157	0,311	-	0,219	-0,102	-0,078	0,259
D	-0,332	0,129	-0,219	-	-0,261	-0,251	0,013
E	-0,056	0,353	0,102	0,261	-	0,063	0,325
F	-0,100	0,331	0,078	0,251	-0,063	-	0,358
G	-0,365	0,037	-0,259	-0,013	-0,325	-0,358	-
$\sum Z_i$	-1,427	1,578	-0,450	0,920	-1,048	-0,855	1,282
$\bar{z}_j$	-0,204	0,225	-0,064	0,131	-0,150	-0,122	0,183
S_j	0,000	0,429	0,140	0,335	0,054	0,082	0,387

Tablo 3'e bakıldığında $\bar{z}_j$ değerlerinin en küçüğü A etkili öğretmen özelliğine ait olan -0,204 değeridir. Eksenin başlangıç noktası kaydırılarak S_j değerleri bulunur. Bunun için her bir $\bar{z}_j$ değerine -0,204 değerinin mutlak değeri olan 0,204 değeri eklenir. Bu eklemenin ardından elde edilen S_j değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Etkili Öğretmen Özelliklerine İlişkin Yönetici Sıralamasının Ölçek Değerleri ve Sıraları

	S_j	Sıraları
A-Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları	0,000	1
B-Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları	0,429	7
C-Yüksek düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olmaları	0,140	4
D-Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları	0,335	5
E-Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları	0,054	2
F-Dersleriyle ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları	0,082	3
G-Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri	0,387	6

Etkili öğretmen özelliklerinin ilköğretimde görev yapan okul yöneticilerinin görüşlerine göre dağılımları ise Tablo 4'deki verilere göre şöyledir:

- 1.sıra: Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları
- 2.sıra: Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları
- 3.sıra: Dersleriyle ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları
- 4.sıra: Yüksek düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olmaları
- 5.sıra: Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları
- 6.sıra: Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri
- 7.sıra: Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları

Okul yöneticileri, etkili öğretmenlik niteliklerinin başında öğretmenlerin “eğitim-öğretimle ilgili konularda işbirliği içinde olmalarını” görmektedirler. Bu bulgu, okul yöneticilerinin, öğretmenlerin işbirliği içinde çalışmaya yeterince önem vermediklerini düşünmelerine bağlanabilir. Çünkü okul yöneticilerinin bu görüşleri aynı zamanda öğretmenlerden beklentilerini de göstermektedir. Okul yöneticilerinin öğretmenlerin işbirliği içinde çalışmalarını öğretmen niteliklerinin ilk sırasında görmeleri, aynı zamanda yöneticilerin işbirliğine önem verdiklerini de düşündürülebilir. Şen ve Erişen (2002) tarafından yapılan bir araştırmada, öğretmen adayları öğretim

elemanlarının işbirliğine dayalı öğretmenlik özelliğini yeterince göstermediklerini belirtmişlerdir. Bu bulgu, bu araştırmanın bulguları ile birlikte düşünüldüğünde oldukça dikkat çekici olarak değerlendirilebilir. Bir başka araştırmada (Köksal, 2008) okul müdürleri, öğretmenlerin işbirliği içinde çalışmaya istekli olmadıklarını belirtmişlerdir. Arslan ve Özpınar (2008), öğretmenlerin çevre olanaklarını eğitimin niteliğini geliştirmede kullanmaları için, okul idareleri ile işbirliği içinde çalışmalarını gerektiğini belirtmektedirler. Çelikten ve Can (2003) “Yönetici, Öğretmen ve Veli Gözüyle İdeal Öğretmen” adlı çalışmada, ideal öğretmenin okul yöneticileri ile işbirliği içinde çalışmalarını gerektiğine vurgu yapmaktadırlar. Yukarıda verilen bütün araştırma sonuçları, öğretmenlerin okul yöneticileri ile işbirliği içinde çalışmalarının son derece önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 4’deki bulgulara okul yöneticilerinin, etkili öğretmenlik özelliklerinin ön sıralarında gördükleri diğer iki nitelik ise “Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları” ve “Dersleriyle ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları”dır. Bu iki özellik, değişme ve yeniliklere açık olmanın önemini vurgulamaktadır. Okul yöneticileri, mesleki yönden sürekli gelişme çabası içinde olmayı, etkili öğretmenlik özellikleri içinde ikinci sırada görmektedirler. Bu bulgu, ilköğretimde görev yapan okul yöneticilerinin değişme ve gelişmeye önem verdiklerini gösteren bir veri olarak değerlendirilebilir.

Araştırmanın üçüncü alt amacında belirtilen öğretmen ve yöneticilerin etkili öğretmen özelliklerine dair görüşlerini karşılaştırma gayesiyle tablo 5 oluşturulmuştur.

Tablo 5. Öğretmen ve yönetici görüşlerinin dağılımı

	Öğretmen Sıralaması	Yönetici Sıralaması
A-Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları	5	1
B-Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları	7	7
C-Yüksek düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olmaları	2	4
D-Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları	1	5
E-Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları	3	2
F-Dersleriyle ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları	4	3
G-Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri	6	6

Tablo 5’e göre, öğretmen ve yöneticilerin etkili öğretmen özelliklerine dair görüşleri karşılaştırıldığında dikkate değer bulgular olduğu

görülmektedir. İki etkili öğretmen niteliği konusunda okul müdürleri ile öğretmenlerin sıralamaları birbirlerinden oldukça farklıdır. “öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları” özelliğini öğretmenler ilk sırada gösterirken, okul yöneticileri 5.sırada görmüşlerdir. “eğitim-öğretimle ilgili konularda işbirliği içinde çalışmaları” niteliğini yöneticiler ilk sırada görürlerken öğretmenler 5.sırada göstermişlerdir. Öğretmenler, “öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları” maddesini ilk sırada görürlerken okul yöneticileri 5.sırada görmektedirler. Yani etkili öğretmen niteliği açısından öğretmenlerin ve okul müdürlerinin öncelikleri farklılık göstermektedir.

Öğretmenlerin “Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları” ve “Dersleri ile ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları” konularındaki öğretmen ve yönetici görüşleri birbirlerine oldukça yakındır. Öğretmenlerin “Mesleki yönden gelişme çabası içinde olmaları”nı okul yöneticileri 2.sırada önemli bulurken, öğretmenler 3.sırada görmektedirler. “Dersleri ile ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları” özelliğini öğretmenler kendileri için 4.sırada önemli bulurlarken okul yöneticileri 3.sırada önemli bulmaktadırlar. Bu verilere göre, öğretmenler ve yöneticilerin, öğretmenlerin yenilik ve değişmelere kendilerini adapte etmelerinin önemi konusunda, paralel düşünceye sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 5’deki veriler dikkate alındığında “Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri” ve “Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları” maddelerinde öğretmen ve yöneticilerin görüşlerinin aynı olduğu görülmektedir. Bu iki maddeyi hem öğretmenler hem de yöneticiler aynı derecede önemli bulmaktadırlar. Öğretmenler ve okul yöneticileri, “Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri” özelliğini 6.sırada; “Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları” özelliğini ise 7.sırada göstermişlerdir. Bu verilere göre, gerek öğretmenlerin gerekse de yöneticilerin, öğretmenlerin “Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları” özelliğini son sırada göstermeleri dikkate değer bir bulgu olarak değerlendirilebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bilim ve teknolojideki hızlı gelişmeler hayatın her alanını etkilemektedir. Genelde eğitim özelde ise öğretmenler, bu değişme ve gelişmelerden oldukça etkilenmektedir. Geçmişten günümüze öğretmenin eğitim sistemi içinde önemi azalmasa da öğretmenlik rollerinde ve uygulamalarında çok çeşitli değişimler gözlenmektedir. 21.yüzyıla kadar, eğitimin dolayısıyla okulların en önemli işlevlerinin başında, iyi vatandaş yetiştirmek ve kültürel değerleri yeni kuşaklara aktarmak gelirken, günümüz bilgi toplumunda ise demokratik değerleri benimseyen, bilgi üreten ve bireysel özgürlükleri önceleyen bireyler yetiştirmek, daha önemli hale gelmektedir. Belirtilen nitelikteki bireyleri yetiştirmede eğitimin ve okulların daha etkili olması beklenmektedir. Eğitimin öneminin tüm toplumsal kesimlerde daha fazla hissedildiği günümüzde artık geçmişin klasik okul anlayışı değişmekte, okulların daha etkili olmaları beklenmektedir. Bu beklentiyi gerçekleştirmede en önemli iş öğretmenlere düşmektedir. Yani öğretmenler ne kadar etkili olursa okullarda o derecede etkili olmaktadır. Okul etkililiğini sağlamada, okulu oluşturan bileşenlerin farklı düzeyde etkisi olmakla birlikte bu faktörler içinde etkili yönetim ve etkili öğretmen öncelik göstermektedir.

Son dönemlerde, etkili öğretmen, öğretmen nitelikleri ve ideal öğretmen özelliklerine ilişkin birçok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda genellikle etkili, ideal ve nitelikli öğretmenin nasıl olması ve hangi özelliklere sahip olması gerektiği sorularına cevap aranmıştır. Bu araştırmada ise etkili öğretmen özelliklerini belirlemek yerine etkili öğretmen özelliklerinin öğretmenler ve okul yöneticileri tarafından nasıl sıralandığı belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma bulgularına göre şu sonuçlara ulaşılmıştır:

I. Öğretmenler, 7 madde olarak verilen etkili öğretmen özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamışlardır:

- 1.sıra: Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları
- 2.sıra: Yüksek düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olmaları
- 3.sıra: Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları
- 4.sıra: Dersleriyle ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları
- 5.sıra: Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları
- 6.sıra: Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri

7.sıra: Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları

Etkili öğretmen özelliğine ilişkin öğretmenlerin sıralamasında ilk başlarda yer alan ideal davranış sergileme, sorumluluk duygusu ve mesleki yönden sürekli gelişme arzusu duyma, mesleki becerilerini geliştirme isteği gibi özelliklerin öğretmenlere meslek öncesinde kazandırılması gerektiği söylenebilir. Bu özelliklerin uzun ve disiplinli bir süreçle öğretmen adaylarına aktarılması ve daha sonra hizmet içi eğitimlerle bu davranışların devam ettirilmesinin etkili öğretmen olmak için gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan öğrencilerin akademik yönden gelişim düzeylerini kontrol etme ve öğrencilerle ilgili yüksek beklentiye sahip olma özelliklerinin nispeten daha az önemli görülmesinin nedeni eğitim sistemimiz içerisinde denetim ve geliştirmeye karşı var olan negatif bakış açısından kaynaklanıyor olabileceği söylenebilir. Bu konuda öğretmenlerde, öğrencilerin akademik gelişmelerinin izlenmesinin ve öğrencilerle ilgili yüksek beklentiye sahip olmanın, öğrencilerin gerçek potansiyelini ortaya çıkarmada en önemli özellikler olduğu noktasında farkındalık yaratacak eğitimler verilmesi önerilebilir.

II. Öğretmenler formunda belirtilen 7 etkili öğretmen özelliği arasından “Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları” özelliğini ilk sırada; Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları” özelliğini ise son sırada görmektedirler.

III. Okul yöneticilerinin görüşlerine göre etkili öğretmen özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1.sıra: Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları
- 2.sıra: Mesleki yönden sürekli gelişme arzusu içinde olmaları
- 3.sıra: Dersleriyle ilgili sürekli yeni yöntem ve teknikler bulma ve uygulama çabası içinde olmaları
- 4.sıra: Yüksek düzeyde sorumluluk duygusuna sahip olmaları
- 5.sıra: Öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları
- 6.sıra: Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri
- 7.sıra: Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları

Okul yöneticilerinin etkili öğretmen özelliklerini nasıl sıraladıklarına baktığımızda, doğrudan içerisinde öğrenci kelimesinin geçtiği özelliklerin sıralamada daha geride oldukları gözlenmektedir. Okul yöneticilerinin bu

şekilde düşüncelerinin önündeki düşünsel engellerin kaldırılması gerekmektedir. Eğitimin sonul amacının öğrenci öğrenmesi olduğunu, okulun ve yönetim işlerinin bu süreçte destek hizmeti verdiğini ortaya koyan yönetim yapılanmasına gerek duyulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, okul yöneticilerinin öncelikle öğretmenlerin yönetsel özelliklerine odaklanma yerine öğretime odaklanmaları sağlayacak yönetsel düzenlemelerin yapılması önerilebilir.

IV. Okul yöneticileri, formda belirtilen 7 etkili öğretmen özelliği arasından “Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları” özelliğini ilk sırada; “Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları” özelliğini ise son sırada görmekteyiz.

V. Hem öğretmenler hem de okul yöneticileri, belirtilen etkili öğretmen özelliklerinden ikisini (6.sıra: Öğrencilerinin akademik yönden gelişim düzeylerini sık sık kontrol etmeleri; 7.sıra: Öğrencilerin öğrenebileceği ve başarabileceğine ilişkin yüksek beklentilere sahip olmaları) aynı derecede önemli bulmaktadırlar.

VI. Öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin etkili öğretmen özelliklerinin ilk sırasında gördükleri özellikler farklılık göstermektedir. Öğretmenler, etkili öğretmen özelliği olarak ilk sırada “öğrenciler için ideal bir davranış modeli oluşturmaları” özelliğini görürlerken, okul yöneticileri “Eğitim-öğretimle ilgili konularda, işbirliği içinde çalışmaları” özelliğini ilk sırada önemli görmekteyiz.

Yöneticilerle öğretmenlerin etkili öğretmen özelliklerine ilişkin önceliklerinin farklılık göstermesi görev algılamaları ile ilgili olduğu sonucuna ulaştırılabilir. Bu algı farklılığını gidermenin bir yolu olarak okulların yönetsel işlerinin daha çok kurullar aracılığı ile yürütülmesi, ortak önceliklerin oluşması yönünde bir öneri olarak sunulabilir.

KAYNAKÇA

Akpınar, B., Turan, M. ve Tekataş, H.(2004). Öğretmen adaylarının gözüyle sınıf öğretmenlerinin Yeterlilikleri. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.

Arslan, S. ve Özpınar, İ. (2008). Öğretmen nitelikleri: İlköğretim programlarının beklentileri ve eğitim fakültelerinin kazandırdıkları. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi, Cilt 2(1), ss.38-63.

Balci, A.(2011).Etkili Okul Okul Geliştirme Kuram Uygulama ve Araştırma. PegemA Yayıncılık, Ankara: 5.baskı.

EC. (2006). Quality Assurance in Teacher Education in Europe. Brussel. Belgium. www.eurydice.org/ressources/eurydice/pdf/0_integral/062EN.pdf. İndirildiği tarih 21.03.2012.

Can, N. (2004). Öğretmenlerin geliştirilmesi ve etkili öğretmen davranışları. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (s.103-119).

Çeliköz, N. ve Çetin, F. (2004). Anadolu öğretmen lisesi öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarını etkileyen etmenler. Millî Eğitim Dergisi, (162). [Online] <http://yayim.meb.gov.tr> adresinden 19 Mart 2012 tarihinde indirilmiştir.

Çelikten, M. ve Can, N. (2003). Yönetici, Öğretmen ve Veli Gözüyle İdeal Öğretmen, Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Aralık, Sayı 15, ss. 253-267.

Çelikten, Şanal ve Yeni.(2005). Öğretmenlik mesleği ve özellikleri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl:19,ss.207-237.

Dean, J. (2000). Organizing Learning in the Primary School Classroom (2nd Edition). London: Routledge.

Dilekmen, M. (2008). Etkili eğitim için etkili öğretmenlik. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2), ss.214-220.

Göktaş, A.A., Yetim, Z. (2004).Öğretmenin mesleki ve kişisel nitelikleri. Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt.12, ss. 541-550.

Köksal, N. (2008). Öğretmenlik mesleği genel yeterliklerinin öğretmen, müdür ve bakanlık yetkilileri tarafından değerlendirilmesi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:23, ss.36-46.

Küçükahmet, L. (2003). Öğretimi planlama ve değerlendirme. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

MEB. (2007). Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri. <http://www.meb.gov.tr> adresinden 16.07.2012 tarihinde indirilmiştir.

M.E.B. Komisyon Çalışması.(1999). Öğretmen Yeterlilikleri, Ankara.

M.E.B (2006). TEDP-Temel eğitime destek projesi: Öğretmen eğitimi bileşeni. Öğretmenlik mesleği genel yeterlilikleri. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü.

Özdemir. S. ve Yalın, H.İ. (1998) Öğretmenlik Mesleğine Giriş, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Porter, A. C. ve Brophy, J. (1988). (Aktaran: Mustafa Tatar, 2004). Synthesis of Research on Good Teaching: Insights from the Work of the

Institute for Research on Teaching, Educational Leadership, Vol. 46 (May), No.8, 74-85.

Sullivan, P., ve McDonough, A. (2002). Teachers differ in their effectiveness. Proceedings of the 26th Annual Conference on Psychology of Mathematics Education (vol.4, s.249-255).

Şahin, A.(2011). Öğretmen algılarına göre etkili öğretmen davranışları. Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12(1), ss.239-259.

Şen, H.Ş. ve Erişen, Y. (2002) Öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretim elemanlarının etkili öğretmenlik özellikleri. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt:22, Sayı 1, Ankara.

Şişman, M.(2011).Eğitimde Mükemmellik Arayışı Etkili Okullar. PegemA Yayıncılık, 2.baskı, Ankara.

Tatar, M.(2004). Etkili öğretmen. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Elektronik Eğitim Fakültesi Dergisi, 1(II), ss.1-26.

Tekışık, H. H.(2003). Öğretmen Adaylarına Son Ders ve Genç Öğretmenlere Mesaj. Çağdaş Eğitim Dergisi, 298, 1-16.

Ubuz, B. ve Sarı, S. (2009). Sınıf öğretmeni adaylarının iyi öğretmen olma ile ilgili görüşleri. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl:28, ss.53-61.

Woolfolk A. (1998). Educational psycology, Boston: Allyn and Bacon.

Yetim, A. A, Göktaş Z. (2004) .Öğretmenin mesleki ve kişisel nitelikleri. Kastamonu Eğitim Dergisi, 12 (2), ss.541-550

Yurdugül, H., Erdem, M. ve Seferoğlu, S. (2010). Öğretmenlik mesleği genel yeterliklerine ilişkin öğretmen yetiştiren kurumlardaki öğreti elemanlarının görüşleri. Uluslararası Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Sorunları Sempozyumu II, 16-18 Mayıs 2010 – Hacettepe Üniversitesi, Beytepe-Ankara.

NORVEÇ KRALI I. SİGURD (SİGURÐR)'UN XII. YÜZYILDA KUDÜS'E SEFERİ

Sevtaç GÖLGESİZ KARACA*

ÖZET

Norveç kralı I. Sigurd'un XII. yüzyılda Kudüs'e seferinin anlatıldığı bu çalışmada, kralın 1106/1107 yılında ülkesi Norveç'ten doğuya doğru hareketi, yolculuk güzergâhı ve tarihi ayrıntılı bir şekilde ele alınmış, deniz yoluyla gerçekleşen bu yolculuk sırasında ve sonrasında kralın ve adamlarının Kudüs'teki faaliyetlerine temas edilmiştir. Ayrıca Kral Sigurd'un seferinin bir hac yolculuğu mu yoksa bir haçlı seferi faaliyeti mi olduğu anlatılmıştır. Son olarak, Kral Sigurd'un Kudüs'e seferinin belki de en önemli kısmı olan Kudüs Kralı Baudouin de Boulogne'ye yardımcı olarak katıldığı Sayda kuşatmasına ve Kudüs Kralı'nın daha önce teşebbüs edip de ele geçiremediği Sayda'yı Norveçlilerin deniz yardımı sayesinde almasına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Norveç Kralı I. Sigurd (Sigurd), Baudouin de Boulogne, Kudüs, Sayda, Akdeniz.*

THE EXPEDITION OF KING SİGURD I (SİGURÐR) OF NORWAY TO JERUSALEM IN THE XIITH CENTURY

ABSTRACT

In this study covering the expedition of King Sigurd I of Norway to Jerusalem in the 12th century the king's outset from his country Norway, to the East, expedition route and date are studied in detail. The king's and his men's activities during the expedition and in Jerusalem are also mentioned. Whether King Sigurd's expedition is a pilgrimage or a crusade is also described. Lastly Sidon Siege, probably the most important part of King Sigurd's expedition, which he joined in order to help Baudouin de Boulogne King of Jerusalem's conquest of Sidon, which he failed to conquer previously, with the help Norwegian marine help is also described.

---

* Arş. Gör. Dr. Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, segolgesiz@gmail.com.

Key Words: *King Sigurd I (Sigurðr) of Norway, Baudouin de Boulogne, Jerusalem, Sidon, The Mediterranean Sea.*

1. GİRİŞ

Birinci Haçlı Seferiyle (1096-1099) birlikte ve özellikle 1099 yılında Kudüs'ün haçlılarca zaptının ardından bireysel yahut toplu olmak üzere Batı'dan Doğu'ya doğru yoğun bir hareketlilik başladı. Bu hareketlilik kimi zaman askerî mahiyette bir hac faaliyeti kimi zaman da bir haçlı seferi şeklinde gerçekleşti. İşte bunlardan biri belki de en ilgi çekici olanı Norveç Kralı'nın Norveç'ten deniz vasıtasıyla Akdeniz üzerinden Kudüs'e yaptığı yolculuktur.

XII. yüzyılda Kudüs'e gerçekleştirdiği bu seferi nedeniyle Kudüs yolcusu (Jerusalem-farer) olarak anılmaya başlayan Sigurðr, öncesinde 1103 yılında, İrlanda'da bir akın esnasında öldürülen (barefoot) çıplak ayaklı namılı babaları Kral Magnús Ólafsson'un (1090-1103) ölümünün ardından iki kardeşi Eysteinn ve Óláfr ile birlikte Norveç Kralı oldu¹. 1103 yılından sonra ise, tahta çıkışının üç ya da dördüncü yılında² (1106/1107) I. Sigurðr Magnússon (1103-1130), ülkesi Norveç'ten doğuya doğru gitmek üzere yola koyuldu.

Kral Sigurðr'un Kudüs yolculuğu, saga tabir edilen, kuzeyli kaynakların belirttiği üzere Birinci Haçlı Seferi'nin hemen sonrasında, adı geçen bu üç kralın hâkimiyet döneminde, İstanbul ve Filistin'de çeşitli

¹ Gary B. Doxey, "Norwegian Crusaders and the Balearic Islands", *Scandinavian Studies*, C. 68/2 (1996), s. 144.

²Norveç Krallarının faaliyetlerinin anlatıldığı kuzey kökenli kaynaklar, Sigurðr'un yolculuk tarihiyle ilgili olarak farklı bilgiler vermektedirler. *Heimskringla* ve *Ágrip*, babalarının ölümünün ardından dört yıl sonra, *Fagrskinna* ve *Morkinskinna* ise üç yıl sonrasını yola çıkış tarihi olarak verir. Bkz. Snorri Sturluson, *Heimskringla*, İng. Terc. Samuel Laing, *The Heimskringla or Chronicle of The Kings of Norway*, C. III, Londra 1844, s. 149; *Ágrip af Noregskonungasqum*, İng. Terc. ve notl. M. J. Driscoll, *A Twelfth-Century Synoptic History of the Kings of Norway*, *Viking Society for Northern Research Text Series*, Gen. ed. Anthony Faulkes and Richard Perkins, C. X, 2. Baskı, Londra 2008, s.71; *Fagrskinna*, İng. Terc. ve notl. Alison Finlay, *A Catalogue of the Kings of Norway*, Brill 2004, s. 253; *Morkinskinna*, İng. Terc. ve notl. Theodore M. Andersson ve K. Ellen Gade, *The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157)*, New York 2000, s. 313; ayrıca bkz. Gary B. Doxey, "Norwegian Crusaders...", *Scandinavian Studies*, s. 154-155.

hizmetlerde bulunan Norveçli maceracıların³, yurtlarına dönmelerinin ardından Doğu'nun zenginlikleriyle ilgili anlattığı hikâyelerden etkilenen diğer Norveçlilerin buralara gidip Doğu'yu görme isteğini arttırdı. Bunun üzerine halk, bir sefer düzenlemeleri için genç krallarına istekte bulundu⁴. Nihayet 1106/1107 yılında Sigurðr, kutsal topraklara gitmek üzere, 60 gemiden oluşan donanmasıyla Norveç'ten yelken açtı⁵.

2. KRAL I. SÍGURÐR'UN İZLEDİĞİ GÜZERGÂH

Norveç'ten hareket eden kral ve donanması, sonbaharda İngiltere'ye doğru yola koyuldu ve kendilerini Kral I. Henry'nin (1100-1135) karşıladığı İngiltere kıyılarına vardı, kışı burada geçirdi. Donanma, ertesi bahar buradan ayrılarak Fransa'nın batısına, Valland'a doğru ilerledi ve ardından sonbaharda İspanya'nın kuzeybatısında bulunan Galiçya/Galicia'ya vardı, bir süre burada kaldı. Kral ve adamları ülkelerinden ayrı olarak ikinci kışlarını da burada geçirdi. Norveçliler baharda, Portekiz kıyılarına doğru yelken açtılar, Müslümanlarla mücadele ederek Sintra kalesini zapt ettiler, Lizbon'da savaştılar. Alkasse'yi⁶ yağmaladıktan sonra Cebelitarık Boğazı yakınlarında bir Müslüman bölüğünü bozguna uğrattılar ve doğuya, Balear adalarına doğru yelken açtılar. Bu şekilde Norveçliler ilk olarak Formentera'ya vasil oldu, burada ve Formentera'dan ayrıldıktan sonra İbiza ve Minorca'ya ulaştığında da Müslümanlarla mücadelelerde bulunuldu. Ardından Kral Sigurðr ve adamları Balear adalarından, II. Roger'ın hüküm sürdüğü Sicilya'ya ilerledi ve nihayet Sigurðr ile beraberindekiler Akkâ limanına ulaştı⁷. Kral ve adamlarının bu uzun süren seyahatinin ardından

³*Heimskringla* (İng. Terc. Samuel Laing, s. 148), Skopte Ogmundsson'u takip eden Norveçlilerden bahsetmektedir.

⁴*Heimskringla*, aynı yer.

⁵ Kralın yola çıkışıyla ilgili olarak bkz. Theodoricus Monachus, *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium*, İng. Terc. ve notl. David and Ian McDougall, *An Account of the Ancient History of the Norwegian Kings*, *Viking Society For Northern Research Text Series*, C. XI, Londra 1998, s. 52; *Ágrip*, İng. Terc. ve notl. M. J. Driscoll, s. 71; *Morkinskinna*, İng. Terc. ve notl. Andersson ve Gade, s. 313; *Fagrskinna*, İng. Terc. ve notl. Alison Finlay, s. 253; *Heimskringla*, İng. Terc. Samuel Laing, s.149.

⁶ Alcácer do Sal, Portekiz.

⁷ Güzergâh için bkz. *Heimskringla*, s. 149 vd. Kralın İngiltere'den Akkâ'ya uzanan yolculuğu için ayrıca bkz. *Ágrip*, İng. Terc. ve notl. M. J. Driscoll, s. 71vd; *Morkinskinna*, İng. Terc. ve notl. Andersson ve Gade, s. 314 vd; *Fagrskinna*, İng.

Norveçlilerin hangi yılda nereye ulaştığı da yolculuk seyrinin tarihlenmesini belirlemek açısından son derece önemlidir. Nitekim Sigurðr'un babasının ölümünün ardından dört yıl sonra⁸ sefere çıktığını kabul eden *Heimskringla*'ya göre, Norveç donanması 1107 yılının sonbaharında İngiltere'ye yelken açmış, Sigurðr ve adamları baharda yani 1108 yılında, Fransa'nın batısına, sonbaharda ise İspanya'nın kuzeyine ve 1109'da Portekiz'e varmışlardır. Kral ve donanması, 1109 baharında Sicilya'ya ve 1110 yılının yaz aylarında da Akkâ'ya ulaşmış, yine bu kaynağın ifadesine göre, sonbaharı ve kış başını Kudüs'te geçirmiştir⁹.

Böylece yaz ayları içinde kral Akkâ'ya ulaşmıştır. Kralın Sayda kuşatmasına ne zaman dâhil olduğuna gelince bunun için İslâm kaynakları ve Haçlı kaynaklarına bakmak yerinde olacaktır¹⁰. İslâm kaynaklarına göre Sayda kuşatması, 1110 yılının Ekim-Kasım ayında (Rebiyülahir 504) başladı. *İbnü'l-Esir*, Norveç donanmasının 3 Rebiyülahir yani 19 Ekim 1110 günü Sayda önlerinde konakladığını, şehri karadan ve denizden kuşattığını kaydetmektedir¹¹. *İbnü'l-Kalânîsî* ise 503 yılı olayları arasında bu hadiseyi zikreder. Ancak metinde tarihi 3 Rebiyülahir 504 olarak belirtir¹². Haçlı

Terc. ve notl. Alison Finlay, s. 253 vd; Gary B. Doxey, "Norwegian Crusaders...", *Scandinavian Studies*, s. 145-150.

⁸ Sefere babasının ölümünün ardından üç yıl sonra çıktığını kaydeden *Morkinskinna*'ya göre ise, kral ve adamları Kudüs'e gitme niyetiyle 1106 sonbaharında Norveç'ten İngiltere'ye gitmek üzere yola koyulmuş ve *Heimskringla*'nın bahsettiği gibi bir yol izlenmiş, yaz aylarında da Akkâ'ya varılmıştır Bkz. *Morkinskinna*, İng. Terc. ve notl. Andersson ve Gade, s. 314 vd.

⁹ *Heimskringla*, İng. Terc. Samuel Laing, s. 149 vd.

¹⁰ Bu bilgilere göre 1110 yılının sonlarına kadar Kudüs'te olduğu anlaşılmaktadır. 1111 yılında İstanbul'da bulunduğu düşünüldüğünde Doxey'in bu konudaki yorumu bize de doğru kabul edilmektedir. Zira bu yolculuk ile ilgili olarak Doxey, Norveçlilerin 1107'den önce Balear adalarına saldırmadığı, hatta 1108 veyahut 1109 tarihinin gerçeğe daha yakın olduğunu kaydeder. Ayrıca muhtemelen 1109 yılının son ayları, 1110 yılının büyük bir kısmı veyahut 1111 yılının ilk aylarına kadar Kudüs ve İstanbul'da geçici bir süreliğine kaldığını da nakleder. Yine Doxey'in fikrine göre dönüş yolculuğu 1111 yılını bulmuş olabilir. Gary B. Doxey, "Norwegian Crusaders...", *Scandinavian Studies*, s. 156.

¹¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, C. X, Türkçe terc. Abdülkerim Özyayın, İstanbul 1987, s. 384.

¹² İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dımaşk*, Yay. H. F. Amedroz, Beyrut 1908, s. 171; İng terc. (Kısmen) H. A. R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Londra 1932, s. 106-107.

kaynaklarından *Albertus*'un verdiği bilgilerden Norveç donanmasının Filistin'e 1110'da vardığı anlaşılmaktadır¹³. *Willermus* ise bu hadiseyi 1111 yılı olayları arasında zikreder¹⁴.

3. YOLCULUĞUN MAHİYETİ

Tüm bunların yanı sıra seferin içeriğini irdelemek de yerinde olacaktır. Bu hareketin mahiyetine bakıldığında, basit bir hac yolculuğu mu yoksa planlı-programlı bir haçlı seferi faaliyeti mi olduğu¹⁵, hususu biraz ihtilafli bir konudur. Her ne kadar genel kanı, Sigurd'ın gerçekleştirdiği bu seferin bir haçlı seferi olduğu yönünde¹⁶ olsa da, bu konuyla ilgili olarak Doxey, Sigurd'un ordusunda herhangi bir dinî liderin olmadığı, Sigurd'un maiyetindeki adamların haçlı arması taşımadığı, papalık ile irtibatla bulunmadıklarını belirtir. Bu konuda herhangi bir bilgiye rastlamadığını da ekler. Ayrıca, İspanyol tarihçi Álvaro Campaner eserinde, Sigurd'u "pseudo-cruzado" yani sahte haçlı olarak kaydeder. Bununla birlikte onun

¹³ Albertus Aquensis, (*Liber Christianae Expeditionis pro ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, RHC occ. IV, Paris 1879, s. 675 vd; İng. terc. Susan B. Edgington, *Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem*, Oxford 2007, s. 799 vd) ise Eylül ayında kuşatmanın başladığını söyler. Karş. Gary B. Doxey, "Norwegian Crusaders...", *Scandinavian Studies*, s. 156.

¹⁴ Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in partibus transmarinis gestarum*, RHC occ. I, Paris 1844, s. 476-479; İng. terc. E. A. Babcock ve A. C. Krey, *A History of Deeds done Beyond the Sea*, I, New York 1943, s. 486-488; Türkçe terc. (Kısmen) Ebru Altan, *Willermus Tyrensis'in Historia rerum in partibus transmarinis gestarum (Deniz Aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin Tarihi) Adlı Eserinin XI ve XII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi*, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 30-33.

¹⁵ Konuyla ilgili ayrıntılı çalışma Paul Riant tarafından yapılmıştır. Bkz. Paul Riant, *Expéditions et pèlerinages des Scandinaves en Terre Sainte au temps des Croisades*, Paris 1865.

¹⁶ Bu konuyla ilgili birkaç örnek vermek gerekirse bkz. René Grousset, (*Histoire des Croisades I, 1095-1130*, Paris 2006, s. 310) Norveç Haçlı Seferi olarak zikreder. Alan V. Murray, ("Sigurd Jorsalfar (1090-1130)", *The Crusades An Encyclopedia*, C. IV, ed. A.V. Murray, Oxford 2006, s. 1112) Sigurd'u Kutsal topraklara deniz yoluyla yapılan haçlı seferinin lideri olarak adlandırmaktadır.

“*el savage é hipócrita*” yani vahşi ve iki yüzlü olduğunu da dile getirir¹⁷. Campaner bunlara ilaveten “*prosiguió su sangrienta y fructuosa navegación con rumbo á Sicilia y á la tierra Santa*” sözleriyle Sigurd’un gemileriyle Sicilya ve kutsal topraklara gidip kan dökmeye devam ettiğini de zikreder¹⁸. *Fulcherius*’a baktığımızda ise o bu konuyla ilgili olarak, Sigurd ve donanmasını “...*gens quaedam Norrensis, quam de mari occiduo*¹⁹ *concitaverat Deus, ut Iherusalem peregrinarentur*” yani Tanrı’nın, batı denizinden Kudüs’e hac /yolculuk yapması için harekete geçirmiş olduğu bazı Norveçliler... sözleriyle nitelendirir²⁰. Yine *Fulcherius* seferin mahiyetiyle ilgili olarak, Kudüs Kralı I. Baudouin’in Norveçlilere, Hristiyanlığı yüceltmek adına, yardım amacıyla, Tanrı aşkına, bir süreliğine kutsal topraklarda kalmaları için ricalarda bulunduğunu kaydeder ve Norveçlilerin de bu isteğe olumlu yanıt vererek Kudüs’e bu amaç için geldiğini ifade eder²¹. *Willermus* ise konuyla ilgili “*Batı adalarından özellikle Norveç denilen ülkeden bir hacılar grubu yola çıktı. Kutsal şehir Kudüs’ün Hristiyanlar tarafından ele geçirildiğini duymuşlar ve ibadet etmek için oraya gitmeyi arzu etmişlerdi*” sözleriyle seferin mahiyeti hakkında bize bilgi vermektedir²².

Konuyla ilgili olarak J. Riley-Smith ise, bunun son derece kafa karıştıran bir hadise olduğunu belirtir. Zira papanın bir bildirisi ve izni olmaksızın haçlı seferlerine katılanların bulunduğunu yahut seferin

¹⁷ Álvaro Campaner Y Fuertes, *Bosquejo Histórico de la Dominación Islamita en las Islas Baleares*, Palma 1888, s. 96; Gary B. Doxey, “Norwegian Crusaders...”, *Scandinavian Studies*, s. 157.

¹⁸ Campaner, *Bosquejo Histórico...*, s. 96.

¹⁹ Eski Ahit’te *Western Sea*’den kasıt Akdeniz’dir. Akdeniz, Filistin’in batısında kaldığı için muhtemelen bu şekilde adlandırılmış olabilir. Bkz. *The Holy Bible, translated from the Latin Vulgate*, C. I, Edinburgh 1796, s. 352. (Deuteronomy 11:24)

²⁰ Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium, RHC occ. III*, Paris 1866, s. 422; İng. terc. R. Ryan, *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127*, Knoxville 1969, s. 199; Türkçe terc. İ. B. Barlas, *Fulcherius Carnotensis. Kudüs Seferi*, İstanbul 2009, s. 180.

²¹ *Fulcherius Carnotensis, RHC occ. III*, s. 422; İng. Terc. F. R. Ryan, s. 199-200; Türkçe terc. İ. B. Barlas, s. 180.

²² *Willermus Tyrensis, RHC occ. I*, s. 476; İng. terc. E. A. Babcock ve A. C. Krey, I, s. 486; Türkçe terc. (kısmen) Ebru Altan, s. 30-31.

düzenleyicileri ile katılımcıları arasındaki anlaşmazlıktan ötürü²³ bireysel katılımların olduğunu kaydeder. J. Riley-Smith, haçlı olarak sefere katılanların belli başlı özelliklerini de vurgular ve onların yemin ettiklerinin bir göstergesi olan haç işaretinden teşhis edilebildiklerini belirtir. Burada meydana gelen esas problemin, yazılı yahut görsel herhangi bir işaretin bulunmayışıyla ortaya çıktığını kaydeder. İşte tüm bunlardan dolayı seferin mahiyetini ayırt etmenin son derece zor olduğunu vurgular. Bunun sebebini de Birinci Haçlı Seferi sırasında silah taşıma ile ilgili kurallarda bir takım değişikliklerin olmasına bağlar. Öncesinde Kudüs'e giden Hristiyan hacıların silahsız seyahat etme zorunluluğunun bulunduğunu, 1100 yılı sonrasında ise hacı olarak adlandırılanların Filistin'de asker tutulduğu gerçeğini dile getirir ve bu cümleden hareketle, Sigurd'un ordusunun da Norveçli hacılardan oluşan bir grup olduğunu, bunların kutsal yerleri ziyaret ettikten sonra Sayda kuşatması için Kral Baudouin'e yardım ettiklerini nakleler²⁴.

4. KRAL I. SİGURD'R'UN KUDÜS'TEKİ FAALİYETLERİ

Norveç kralının memleketinden doğuya doğru yolculuğu, yolculuk güzergâhı ve tarihi, seyahati esnasında Müslümanlar ile mücadelesi ve seferinin mahiyetinin ardından Kudüs'teki faaliyetlerine de bir göz atmamız yerinde olacaktır. Kral Sigurd'un Kudüs'e seferinin belki de en önemli kısmı, Kudüs Kralı I. Baudouin'e (1100-1118) yardımcı olarak katıldığı Sayda kuşatması ve evvelinde Kudüs Kralı'nın daha önceleri almayı isteyip de ele geçiremediği Sayda'yı Norveçlilerin deniz yardımı sayesinde zapt etmesi hadisesidir.

Yukarıda zikredildiği üzere, Norveç'ten Doğu Akdeniz'e uzanan uzun bir yolculuğun ardından, 1110 yazında Kral Sigurd'un liderliğindeki Norveç donanması, Filistin'in batı kıyısında yer alan ve önemli bir liman şehri olan Akkâ'ya²⁵ geldi. Kral Baudouin bu sıralarda, 13 Mayıs 1110

²³ Maine Kontu Hélie'nin dindar bir kişi olmasına rağmen İngiltere Kralı II. William ile arası açık olması hasebiyle Birinci Haçlı Seferi'ne katılmayı reddettiği belirtilir. Bkz. Jonathan Riley-Smith, *The Crusades: A Short History*, 2. Baskı, Londra 2005 s. 112.

²⁴ Jonathan Riley-Smith, *The Crusades: A Short History*, s. 112-114.

²⁵ Şehir, Kudüs Kralı I. Baudouin döneminde, 1104 yılında ele geçirilmiş ve Kudüs Krallığı'nın önemli merkezlerinden biri haline gelmiştir. Feridun Emecen, "Akkâ", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 265-267.

tarihinde (H. 21 Şevval 503 Cuma) Beyrut'u zapt etmiş ve buradan krallığına geri dönmüştü. Sigurd'un geldiğini işitince, krallığı ziyaret eden ilk taç giymiş bu kralı iyi bir şekilde karşılamak için hemen harekete geçti²⁶. *Heimskringla*'nın naklettiği üzere Baudouin, Norveç kralını son derece görkemli bir şekilde karşıladı. Bu kaynağın ifadesine göre Baudouin, kralın şanı ve şöhretine yaraşır bir ziyafet tertipledi. Sigurd'a dinî açıdan değeri olan pek çok hediye bahşetti. Hatta patrik ve kral Baudouin'in müsaadeleriyle kutsal haçın bir parçası da Sigurd'a hediye edildi. Ancak bu hediye Kral Sigurd'a, o ve onunla birlikte olan adamları, tüm güçleriyle Hristiyanlığı yüceltecek ve yükselteceklerine dair yemin etme, eğer yapabilirlerse Norveç'e bir başpiskoposluk kurabilme şartıyla verildi²⁷. *Willermus*'un kaydettiği üzere, Baudouin, “deniz yoluyla gelen bu misafirlerin krallıkta bir süre kalıp kalmayacaklarını öğrenmeye çalıştı. İskandinavyalılar, buraya kendilerini İsa'nın hizmetine adamaya geldiklerini söylediler ve kral ile ordusunun kuşatmak istediği herhangi bir kıyı şehrine denizden hemen gitmeye hazır olduklarını ilâve ettiler. Hizmetlerinin karşılığında gerekli yiyecek içecekten başka bir şey istemiyorlardı”²⁸. *Albertus*'un ifadesine göre ise, Sigurd, Baudouin'e Kudüs'teki kutsal yerlere gitme konusunda ricada bulundu. Onun ricası kral tarafından kabul gördü ve iki kral birlikte kutsal mekanları ziyaret ettiler²⁹. Bu dinsel faaliyetlerin ardından *Fulcherius*'un belirttiğine göre, ilk başta Askalân'a sefer yapılması kararlaştırıldı; ancak daha sonra bu fikirden vazgeçilerek Sayda'yı kuşatmanın doğru olacağına karar verildi³⁰.

Deniz kıyısında bulunan ve sağlam bir kalesi olan Sayda şehri³¹; Sûr, Akkâ ve Yafa kadar iktisadî-siyasî açıdan büyük öneme sahip değildi³². I. Baudouin'in amacı sahil şehirlerini bir bir ele geçirebilmektir. Beyrut'u zapt etmişti, sırada Askalân, Sûr gibi müstahkem mevkiiler vardı. Askalân ele geçirilmesi oldukça güç bir yerdi ve bunun için büyük hazırlıklar

²⁶ Steven Runciman, Türkçe terc. Fikret Işıltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, 2. Baskı, Ankara 1992, s. 76.

²⁷ *Heimskringla*, İng. Terc. Samuel Laing, s. 156-157.

²⁸ *Willermus Tyrensis*, *RHC occ.* I, s. 476-477; İng. terc. E. A. Babcock ve A. C. Krey, I, s. 486-487; Türkçe terc. (Kısmen) Ebru Altan, s. 31.

²⁹ *Albertus Aquensis*, *RHC occ.* IV, s. 677 vd; İng. Terc. Edgington, s. 803 vd.

³⁰ *Fulcherius Carnotensis*, *RHC occ.* III, s. 422; İng. Terc. F. R. Ryan, s. 200; Türkçe terc. İ. B. Barlas, s. 181.

³¹ Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, Türkçe terc. Abdülvehhab Tarzî, İstanbul 1994, s. 22.

³² Cengiz Tomar, “Sayda”, *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 208.

gerekmekteydi. Yine Sûr şehri de tıpkı Askalân gibiydi. Kral Baudouin, 1110 yılından çok önce, Sayda'yı almak için girişimlerde bulunmuş,³³ *Albertus*'un naklettiğine göre 1106 yılında ve sonra da 1108 yılında³⁴ bu şehri kuşatmaya teşebbüs etmişti. 1110 yılına gelindiğinde kral, yeniden Sayda'yı kuşatmak için hazırlıklara girişti. Sigurdör ise tüm maiyeti ve 60 parçalık donanmasıyla³⁵ birlikte Baudouin'in Sayda'ya karşı giriştiği bu sefere iştirak etti³⁶. Kuşatmayla ilgili olarak *Willermus*'un rivayetine göre Kral Baudouin, derhal krallığın bütün kuvvetlerini topladı ve büyük bir ordu ile Sayda'ya doğru yola koyuldu. Bu esnada Norveç filosu da Akkâ limanından yelken açtı³⁷. İslâm kaynaklarının belirttiği üzere kuşatma, 1110 yılının 19 Ekim'inde³⁸ (3 Rebiyülahir 504 Çarşamba)³⁹ başladı. Bu hadiseyle ilgili olarak *Fulcherius*, Sayda'ya ulaşıldığında kralın karadan, Norveçlilerin de denizden şehri kuşattıklarını belirtir⁴⁰. *İbnü'l-Kalânîsî* ve *İbnü'l-Esîr* bu esnada Fatimî donanmasının Sûr şehri önlerinde olduğunu ve Sayda'ya

³³ Runciman, II, s. 75.

³⁴ Konuyla ilgili bkz. *Albertus Aquensis, RHC occ. IV*, s. 631 vd. ve 652, 653 vd; İng. Terc. Edgington, s. 719 vd. ve 761,763 vd; Runciman, II, s. 75-76.

³⁵ *Fulcherius Carnotensis, (RHC occ. III*, s. 422; İng. Terc.F. R. Ryan, s. 199; Türkçe terc. İ. B. Barlas, s. 180) donanmalarının 55 parça olduğunu zikreder. *Albertus Aquensis, (RHC occ. IV*, s. 675; İng. Terc. Edgington, s. 799) Sigurdör'un donanmasının 60 gemiden oluştuğunu belirtir. *İbnü'l-Kalânîsî*, (s. 171; İng terc. s. 106); *İbnü'l-Esîr*, (Türkçe terc. Abdülkerim Özaydın, C. X, s. 384) *Albertus* ile aynı doğrultuda bilgi verir ve şöyle der: "Asker ve erzak dolu 60 Frank gemisi Kudüs'ü ziyaret (hac) etmek ve Müslümanlarla savaşmak üzere bazı hükümdarların refakatinde Suriye'ye gelmişti. Kudüs Kralı Baudouin de onlara katıldı ve İslâm ülkelerine saldırmaya karar verdiler..."

³⁶ *Heimskringla*, İng. Terc. Samuel Laing, s. 157.

³⁷ *Willermus Tyrensis, RHC occ. I*, s. 477; İng. terc. E. A. Babcock ve A. C. Krey, I, s. 487; Türkçe terc. (Kısmen) Ebru Altan, s. 31.

³⁸ *İbnü'l-Kalânîsî*, (s. 171; İng terc. s. 106-107); *İbnü'l-Esîr*, (Türkçe terc. Abdülkerim Özaydın, C. X, s. 384) Kudüs'ten yola koyulan Haçlı kuvvetlerinin 3 Rebiyülahir günü yani 19 Ekim 1110 tarihinde Sayda önlerinde konakladıklarını, şehri karadan ve denizden kuşattıklarını kaydeder. *Albertus Aquensis (RHC occ. IV*, s. 678; İng. Terc. Edgington, s. 807.) ise Eylül ayında kuşatmanın başladığını söyler.

³⁹ *İbnü'l-Kalânîsî*, 503 yılı olayları arasında hadiseyi zikreder. Ancak metinde tarihi 3 Rebiyülahir 504 olarak belirtir. Bkz. *İbnü'l-Kalânîsî*, s. 171; İng Terc. s. 106; *İbnü'l-Esîr*, (Türkçe terc. Abdülkerim Özaydın, C. X, s. 384) H. 504 yılı olaylarında bu olaya yer verir.

⁴⁰ *Fulcherius Carnotensis, RHC occ. III*, s. 423; İng. Terc. F. R. Ryan, s. 200; Türkçe terc. İ. B. Barlas, s. 181.

yardım edemediğini kaydeder⁴¹. Sayda kuşatması sırasında Venedik donanmasının da yardımları son derece kayda değerdir. Venedik docu Ordelafo bizzat bu kuşatmada yer almıştır⁴². Böylece 6 hafta yahut 47 gün süren kuşatma⁴³ ardından şehir, 4 Aralık'ta (20 Cemaziyelevvel 504 Pazar) Haçlılara teslim oldu. Bu hadise neticesinde, şehir halkından ileri gelenler Dimaşk'a gittiler. Fakir halk ise, Sayda'da kalıp vergi ödemek suretiyle kralın tebaası oldu. *İbnü'l-Esîr*'in kaydettiğine göre Sayda'da kalan Müslümanların 20 bin dinar ödemeleri kararlaştırıldı ve mallarına el koyuldu. Yine onun belirttiğine göre kralın bu hareketi Müslümanları fakirliğe itti⁴⁴. Ayrıca *Morkinskinna* da yer alan kayda göre Sayda şehrinin alınmasının ardından Kral Sigurðr, tüm şehri I. Baudouin'e verdi⁴⁵. *Heimskringla*'nın kaydettiğine göre ise Kral Sigurðr ve adamları büyük miktarda ganimet elde ettiler, yine kaynağın ifadesine göre Sigurðr, ganimetten kendisine düşen payı Kudüs Kralı Baudouin'e hediye olarak takdim etti⁴⁶. Ardından Kudüs'te sonbahar mevsiminden kış başına kadar uzunca bir süre kalan Kral Sigurðr, özellikle kuzeyli kaynakların zikrettiği üzere, Kıbrıs yoluyla İstanbul'a doğru yelken açtı⁴⁷. Rivayete göre

⁴¹ *İbnü'l-Kalânisî*, s. 171; İng terc. s.107; *İbnü'l-Esîr*, Türkçe terc. Abdülkerim Özeydın, C. X, s. 384.

⁴² Runciman, II, s.76. Ayrıca Venediklilere bu yardımlarının karşılığı olarak, Akkâ'da bir kilise ve emlak verildi.

⁴³ *İbnü'l-Kalânisî*, (s. 171; İng terc. s. 107) kuşatmanın 47 gün sürdüğünü ve 4 Aralık'ta bittiğini ifade eder. *İbnü'l-Esîr*, (Türkçe terc. Abdülkerim Özeydın, C. X, s. 384) muhasaranın 47 gün sürdüğünü kaydeder. Bu cümleden hareketle 19 Ekim'de kuşatma başladığına göre bitiş tarihi de 4 Aralık olur. *Albertus Aquensis*, (*RHC occ. IV*, s. 679; İng. Terc. Edgington, s. 807.) kuşatmanın 6 hafta sürdüğünü belirtir. Böylece kaynaklar kuşatmanın 6 hafta sürdüğü konusunda paralel bilgi vermektedir.

⁴⁴ *İbnü'l-Esîr*, Türkçe terc. Abdülkerim Özeydın, C. X, s. 384; Runciman, C. II, s. 76.

⁴⁵ *Morkinskinna*, İng. Terc. ve notl. Andersson ve Gade, s. 322. *Fagrskinna* da aynı doğrultuda bilgi vermektedir bkz. İng. Terc. ve notl. Alison Finlay, s. 255-256.

⁴⁶ *Heimskringla*, İng. Terc. Samuel Laing, s. 157.

⁴⁷ Sigurðr'un İstanbul'a doğru yolculuğu için bkz. *Ágrip*, İng. Terc. ve notl. M. J. Driscoll, s. 73; *Morkinskinna*, İng. Terc. ve notl. Andersson ve Gade, s. 322 vd; *Fagrskinna*, İng. Terc. ve notl. Alison Finlay, s. 256; *Heimskringla*, İng. Terc. Samuel Laing, s. 157 vd; William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*, İng. Terc. ve yay. R.A.B. Mynors-R.M. Thomson-M. Winterbottom, *The History of the English Kings*, I, Oxford 1998, s. 741. Gary B. Doxey, "Norwegian Crusaders...",

İstanbul'da tüm gemilerini, adamlarından bir çoğunu Bizans İmparatoru'na bıraktı; imparator tarafından kendisine de dönüş yolculuğu için pek çok at ve imparatorun hakim olduğu bölgelerde ona yol göstermesi için kılavuz bahşedildi. İstanbul'dan ayrılan kral kara yoluyla önce, bugünkü adıyla Bulgaristan'a, ardından Macaristan ve Almanya üzerinden Danimarka'ya vardı. Danimarka kralı kendisini dostça karşıladı ve her türlü ihtiyaç malzemesiyle dolu olan bir gemiyi emrine verdi. Böylece Sigurðr, uzun bir yolculuğun ardından⁴⁸ ülkesi Norveç'e geri döndü⁴⁹.

5. SONUÇ

Norveç'ten 1106/1107 yılında, Sigurðr liderliğinde oldukça büyük bir donanmayla yola çıkan Norveçliler, sırasıyla İngiltere, Fransa, İspanya ve Sicilya toprakları üzerinden 1110 yazında Akkâ'ya ulaşmışlar, bu uzun yolculukları esnasında geçtikleri yerlerde özellikle Portekiz, İspanya, Cebelitarık Boğazı ve Balear Adaları'nda Müslümanlarla mücadelelerde bulunmuşlardır. Kudüs Haçlı Krallığı sınırlarında bulunan Akkâ'ya vardıklarında ise Kral Baudouin'den, önce kutsal yerleri ziyaret talebinde bulunmuşlar ve sonrasında krala yardımcı olmak amaçlı donanmalarını onun hizmetine adanarak Sayda kuşatmasında yer almışlardır. Böylece Sayda, Norveçlilerin ve Venedik donanmasının yardımı sayesinde Haçlıların eline geçmiş, Salâhaddin Eyyubî tarafından ele geçirilinceye dek, 29 Temmuz 1187 (H. 21 Cemaziyelevvel 583 Çarşamba) yılına kadar, haçlıların elinde kalmış ve haçlılar için önemli bir sahil şehri görevi görmüştür.

Netice itibariyle, Bizans ordusunda ücretli asker olarak görev yapan ve Filistin'de çeşitli hizmetlerde bulunan kuzeyli kavimlerin yurtlarına

---

Scandinavian Studies, s. 150. Kuzeyli kaynaklarda, özellikle *Morkinskinna* ile *Heimskringla*'da oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılan Kral Sigurðr'un İstanbul'a seyahati İmparator I. Aleksios Komnenos dönemi tarihini yazan Anna Komnena'nın eserinde yer almamaktadır.

⁴⁸ Bu seferin süresine gelince Doxey'e göre, bunun üç yıl sürdüğünü zikreden kuzeyli kaynaklar ile Sayda kuşatmasının tarihini genel olarak 1110 olarak belirleyen İslâm ve Haçlı kaynaklarının birbiriyle çeliştiğini, 1106/1107'de Norveç'ten ayrılan ve yolculuğun toplamda üç yıl sürdüğünü belirten Norveç kaynaklarıyla uyumadığını öne sürmektedir. Buradan hareketle sefer Doxey'in kaydettiği üzere, Norveç kaynaklarının belirttiği gibi toplam üç yıl değil, üç yıldan daha fazla sürmüş olabilir. Bkz. Gary B. Doxey, "Norwegian Crusaders...", *Scandinavian Studies*, s. 156.

⁴⁹ *Heimskringla*, İng. Terc. Samuel Laing, s. 161 vd.

döndükten sonra anlattıklarından etkilenerek yola çıkan bu Norveçlilerin Kudüs'e seferi oldukça karışık bir mevzudur. Güzergâh yahut tarihlemenin haricinde, bu karışıklığa yol açan esas unsur ise seferin mahiyetiyle ilgilidir. Bunun nedeni Birinci Haçlı Seferiyle birlikte Kudüs'e hac için gidenlerin yolculuklarının askerî bir mahiyete dönüşmüş olmasıdır. Sigurðr liderliğinde gerçekleşen bu yolculuk, her ne kadar katılımcılar "haçlı" olduklarına dair alâmetleri taşımaları da, gerek sefer güzergâhında gerekse sefer sonunda gerçekleştirilen askerî faaliyetlerinden dolayı, ağırlıklı olarak askerî bir amaca hizmet ettiği izlenimini güçlendirmektedir. Bununla birlikte özellikle Kudüs'te yapılan kutsal mekânları ziyaret ve kaynaklarda belirtildiği üzere Sigurðr ve maiyetinin "kendilerini İsa'nın hizmetine adamaya geldikleri"ni ifade etmeleri, bu yolculuğun dinî mahiyetine de vurgu yapmaktadır. Batılılarda haçlı seferleriyle birlikte Doğu'ya ve onun zenginliklerine karşı uyanan merak duygusunu da ayrıca hesaba katmak gerekir. Tüm bunlar göz önüne alındığında Sigurðr ve beraberindekilerin yolculuğunu tek bir kategoride ele almak yerine, sayılan amaçları kapsayan, çok yönlü bir yolculuk olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Kısacası XII. yüzyıl başında gerçekleşen bu seferde, hac ve haçlı seferi faaliyetleri iç içe geçmiştir.

KAYNAKÇA

Ágrip af Nóregskonungasögum, İng. Terc. ve notl. M. J. Driscoll, A Twelfth-Century Synoptic History of the Kings of Norway, *Viking Society for Northern Research Text Series*, C. X, Gen.ed. Anthony Faulkes and Richard Perkins, 2. Baskı, Londra 2008.

Albertus Aquensis, *Liber Christianae Expeditionis pro ereptione et Restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, RHC occ. IV, Paris 1879, s. 265-713; İng. terc. Susan B. Edgington, *Albert of Aachen: Historia Ierosolimitana, History of the Journey to Jerusalem*, Oxford 2007.

Doxey, Gary B., "Norwegian Crusaders and the Balearic Islands", *Scandinavian Studies*, C. 68/2 (1996), s. 139-160.

Emecen, Feridun, "Akkâ", *DİA*, C. 2, İstanbul 1989, s. 265-267.

Fagrskinna, İng. Terc. ve notl. Alison Finlay, *A Catalogue of the Kings of Norway*, Brill 2004.

Fuertes, Álvaro Campaner Y, *Bosquejo Histórico de la Dominación Islamita en las Islas Baleares*, Palma 1888.

Fulcherius Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium*, RHC occ. III, Paris 1866, s. 311-485; İng. terc. R. Ryan, *Fulcher of*

Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem 1095-1127, Knoxville 1969, Türkçe terc. İ. B. Barlas, *Fulcherius Carnotensis. Kudüs Seferi*, İstanbul 2009.

Grousset, René, *Histoire des Croisades I, 1095-1130*, Paris 2006.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, C. X, Türkçe terc. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987.

İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylû Târihi Dimaşk*, Yay. H. F. Amedroz, Beyrut 1908; İng. Terc. (Kısmen) H. A. R. Gibb, *The Damascus Chronicle of the Crusades*, Londra 1932.

Morkinskinna, İng. Terc. ve notl. Theodore M. Andersson ve K. Ellen Gade, *The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157)*, New York 2000.

Murray, Alan V. "Sigurðr Jorsalfar (1090-11309)", *The Crusades An Encyclopedia*, C. IV, ed. A.V. Murray, Oxford 2006, s. 1112-1113.

Nâsır-ı Husrev, *Sefernâme*, Türkçe terc. Abdülvehhab Tarzî, İstanbul 1994.

Riant, Paul, *Expéditions et pèlerinages des Scandinaves en Terre Sainte au temps des Croisades*, Paris 1865.

Riley-Smith, Jonathan, *The Crusades: A Short History*, 2. Baskı, Londra 2005.

Runciman, Steven, Türkçe terc. Fikret Işıltan, *Haçlı Seferleri Tarihi*, C. II, 2. Baskı, Ankara 1992.

Snorri Sturluson, *Heimskringla*, İng. Terc. Samuel Laing, *The Heimskringla or Chronicle of The Kings of Norway*, C. III, Londra 1844.

The Holy Bible translated from the Latin Vulgate, C. I, Edinburgh 1796.

Theodoricus Monachus, *Historia de Antiquitate Regum Norwagiensium*, İng. Terc. ve notl. David and Ian McDougall, *An Account of the Ancient History of the Norwegian Kings*, *Viking Society for Northern Research Text Series*, C. XI, Gen.ed. Anthony Faulkes and Richard Perkins, Londra 1998.

Tomar, Cengiz, "Sayda", *DİA*, C. 36, İstanbul 2009, s. 207-209.

Willermus Tyrensis, *Historia Rerum in partibus transmarinis gestarum*, *RHC occ. I*, Paris 1844, (s. 1 vdd); İng. terc. E. A. Babcock ve A. C. Krey, *A History of Deeds done Beyond the Sea*, I, New York 1943; Türkçe terc. (kısmen) Ebru Altan, *Willermus Tyrensis'in Historia rerum in partibus transmarinis gestarum (Deniz Aşırı Bölgelere Yapılan Seferlerin*

Tarihi) Adlı Eserinin XI ve XII. Kitaplarının Türkçe Çevirisi, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

William of Malmesbury, *Gesta Regum Anglorum*, İngilizce terc. ve yay. R.A.B. Mynors - R. M. Thomson - M. Winterbottom, *The History of the English Kings*, I, Oxford 1998.

*Haritada belirtilen güzergâh, kuzeyli kaynaklar, özellikle de *Morkinskinna* ve *Heimskringla*'da verilen bilgilere göre çizilmiştir.

T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

T.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler yayınlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.
2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.
4. Yazılar, Word programına göre kağıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kağıdına kenar boşlukları, üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 1 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. Yazılar üç nüsha (iki nüshasında isim, ünvan ve çalıştığı kurum belirtilmeden) ve bir CD olarak Editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılamaz.
5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.
6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, sayfanın üstünden 4 satır aşağıda; alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.
7. Türkçe özet, başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra yer alır. Büyük harfle ve sayfanın ortasına gelecek şekilde Özet sözcüğü yazılır. Konunun Türkçe özeti 200 kelimeyi geçemez. Türkçe özetten sonra İngilizce özete yer verilir. Her iki özeti altında Anahtar Kelimeler-Key Words yazılır. Büyük harflerle yazılmış özet (Abstract) başlığının altına eserin yabancı dildeki adı küçük harflerle kaydedilir.

8. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, İnceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Dipnotlar

9. Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi¹, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 34.

b. Makaleler:

Yazar Adı, Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Aşıklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1999, s. 33.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s.17-21.

d. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

---

¹ Gerektiği hallerde yayınevi de verilebilir.

Örnek: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), s. 3.

Örnek: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Kaynakça Bağlacı

10. İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırtd edilir.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

Kaynakça

11. Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandığından, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların unvanları kullanılmayacaktır. Kaynak listesi, Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

a. Kitaplar

Örnek: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi*, C. 1, İstanbul 1974.

b. Dergiler

Örnek: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Sayı: 19, Kasım 2001.

12. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşımayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

13. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmişse ilk ikisi dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

14. Makale, tercüme ve eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile iki adet dergi verilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.

Not: Makaleler elektronik ortamda aşağıdaki ileti adresine gönderilebilir.

İleti: sobedergi@trakya.edu.tr

TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.
2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.
3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.
4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.
5. Unpublished articles are not sent back to the writer.
6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.
7. Summary in Turkish is written just after the title and names of the writers. The word 'summary' is written with capital letters in the middle of the page. Turkish summary of the subject can not exceed 200 words. After summary in Turkish, summary in foreign language should take part. Key words are given at the bottom of the pages in both summaries in the same languages.

Original name of the article is written in small letters below the title of ‘Abstract’ which is written in capital letters.

8. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

Footnotes

9. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are given in the first pass and in accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books:

Author’s Name, Last name , Name of the Book (*italics*), Printing, Publisher² Place and Year of Publication, Page Number

Example: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, p.34

b. Articles:

Author’s Name, Lastname, Title of the Article (in quotations), Title of the Journal/Book (*italics*), Volume Number, Issue, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Aşklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Volume 7, Ankara 1999, p: 33.

c. Journals and Annuals:

Publishing Institution, Title of the Publication (*italics*), Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, p: 17-21.

d. Internet-based Resources:

Author’s Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path, Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available. General footnote style is used according to the normal citation in the books

---

² Publisher can be given if necessary

and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGİ/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), p.3

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde ilerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Connective References

10. References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of “writer and year”, surname of the author, publishing date and page number.

a. If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996). or by giving the page number, Yıldırım (1996: 70-97).

b. In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-85)

c. If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

d. If the references have two authors only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

e. If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

f. If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at first.

Example: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145)

g. In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalıoğlu , et al. (1995: 120-145)

h. The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31)

References

11. In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author's surname, any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned. List of references is given stating the Surname and Name of the Author, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue, the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one.

a. Books

Example: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Volume 1, İstanbul 1974.

b. Journals

Example: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Number: 19, November 2001.

12. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name can not be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note 1: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Theses.

Note 2: Articles can be sent to the following e-mail address.

e-mail: sobe@trakya.edu.tr